Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom

A sorozatot szerkeszti
Magyar György

Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom

2. bővített kiadás

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék

Budapest, 1983

Fordította:

Balogh László
Béládi László
Fazekas Mariann
Hovanyecz László
Íjjas József
Miszlivetz Ferenc
Szabó Dániel

A szöveget válogatta és az utószót írta:

Magyar György

A fordításokat ellenőrizte:

Miszlivetz Ferenc (1–41. l., 77–125. l.)
Sólyom Antal (42–76. l.)
Béládi László (126–154. l.)
Orosz Dóra (155–192. l.)
Szilágyi Ákos (193–203. l.)

Szerkesztette:

Béládi László
Miszlivetz Ferenc

Technikai szerkesztő:

Palásthy Júlia

Fedélterv:

Nagyvári László

ISBN 963 461 607 0
ISBN 0139–2816

Eng. szám: 44 493

A könyv a BREK Propaganda G.M. műszaki gondozásában
a Zrínyi Nyomda és a Tempo Sokszorosító közreműködésével készült
Műszaki szerkesztő: Bonifert Ferenc
Terjedelem: 13,5 A5 ív
Példányszám: 2000

TARTALOM

Rosa Luxemburg: **Az orosz forradalom** 7
Zur russischen Revolution. Gesammelte Werke, Band 4. Berlin: Dietz, 1974, 332–362
Fordította: Fazekas Mariann

Paul Levi: **Előszó és Bevezetés Rosa Luxemburg: 'Az orosz forradalom' című írásához** 41
Rosa Luxemburg: Die russische Revolution. Vorwort und Einleitung von Paul Levi, Berlin: Gesellschaft und Erziehung, 1922, iii-v, 1–65.
Fordította: Miszlivetz Ferenc

Adolf Warski – Clara Zetkin: **Nyilatkozat** 77
Erklärung. Die Internationale. Zeitschrift für Praxis und Theorie des Marxizmus, Jahrgang 4 (1922), Heft 1–2, 42.
Fordította: Ijjas József

Adolf Warski: **Rosa Luxemburg a forradalom taktikai problémáiról** 79
Rosa Luxemburgs Stellung zu den taktischen Problemen der Revolution. Die Internationale. Zeitschrift für Praxis und Theorie des Marxizmus, Jahrgang 4 (1922), Heft 5, 99–106; Heft 6, 125–131; Heft 7, 147–154.
Fordította: Ijjas József

Jürgen Hentze: **Rosa Luxemburg forradalomelméletének aspektusai. Ösztönösség, cselekvés és párt** 109
Aspekte der Revolutionstheorie Rosa Luxemburgs. Spontaneität, Aktion und Partei. In: Claudio Pozzoli (Hrsg): Jahrbuch Arbeiterbewegung, Band 2, Marxistische Revolutionstheorien, Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, 1974, 33–48.
Fordította: Balogh László

Luciano Amodio: **A bolsevik forradalom Rosa Luxemburg értelmezésében** 125
La révolution bolchévique: l'interprétation de Rosa Luxemburg. In: Historie du marxisme contemporain, tome 2, Paris: 10–18, 1976, 223–273.
Fordította: Hovanyecz László

Norman Geras: **Burzsoá hatalom és szocialista demokrácia. A célok és eszközök viszonyáról** 155
Bourgeois Power and Socialist Democracy: On the Relation of Ends and Means. The Legacy of Rosa Luxemburg, Ch. IV. London: NLB, 1976, 133–193.
Fordította: Szabó Dániel

Lev Davidovics Trockij: **El a kezekkel Rosa Luxemburgtól!** 193
Ruki procs ot Rozi Lukszemburg! Bjulletyeny Oppozicii (bolsevikov - leninccv), No. 28, ijul 1932, 11–16.
Fordította: Béládi László

Utószó 204
Magyar György

AZ OROSZ FORRADALOM

Rosa Luxemburg

I.[1]

Az orosz forradalom a világháború leghatalmasabb ténye. Kitörése, példátlan radikalizmusa, tartós hatása cáfolja leginkább azokat a hazug frázisokat, amelyekkel a hivatalos német szociáldemokrácia kezdetben ideológiailag buzgón leplezte a német imperializmus hódító hadjáratát: az orosz cárizmus megdöntésére és az általa leigázott népek felszabadítására hivatott német bajonettek missziójáról szóló frázisokat. Az orosz forradalom hatalmas mérete, megrendítő hatása – amely megrázkódtatta az osztályviszonyokat és felszínre hozta az összes társadalmi és gazdasági problémát, ahogyan következetesen, a belső logika fatalitásával haladt előre a polgári köztársaság első szakaszából a további fázisokba, melyek sorában a cárizmus megdöntése csupán jelentéktelen epizód, csaknem semmiség maradt – egyértelműen bizonyítja, hogy Oroszország felszabadulása nem a háború és a cárizmus katonai vereségének következménye, nem „a német oklökben levő német szuronyok" érdeme volt, amint ezt a Kautsky szerkesztette *Neue Zeit* vezércikke ígérte, hanem arra vall, hogy a forradalom Oroszországban mély gyökerekkel rendelkezett és belsőleg teljesen érett volt. A német imperializmusnak a német szociáldemokrácia ideológiai pajzsa védelmében végrehajtott háborús kalandja nem volt az orosz forradalom előidézője, hanem kezdetben egy időre – a forradalom első fellángolása (1911–1913) után – meg is szakította a forradalmi folyamatot, majd kitörésekor a legnehezebb, legabnormálisabb feltételeket teremtette számára.

Ez a folyamat minden gondolkodó megfigyelő előtt egyben döntő bizonyíték is azon doktrinér teória ellen, amelyet a kormányzó szocialisták pártjával együtt Kautsky is oszt, s amely szerint Oroszország, e gazdaságilag elmaradott és túlnyomórészt agrárország, nem eléggé érett a szocialista forradalomra és a proletariátus diktatúrájára. Ez a teória, amely Oroszországban csak *polgári* forradalmat tart lehetségesnek – és amelyből aztán az

oroszországi szocialisták polgári liberalizmussal való koalíciójának taktikája is adódik – egyúttal az orosz munkásmozgalom opportunista szárnyának, az ún. mensevikeknek a teóriája is, Akszelrod és Dan jól bevált vezetése alatt.

Mind az orosz, mind a német opportunizmus tökéletesen egyetért a német kormányszocialistákkal az orosz forradalom ezen alapvető felfogásában, amelyből a taktika részletkérdéseiben való állásfoglalás magától adódik: mindhármuk véleménye szerint, az orosz forradalomnak meg kellett volna állnia annál a stádiumnál, amelyet a német imperializmus hadvezetése a német szociáldemokrácia mitológiája szerint nemes feladatként állított be: a cárizmus megdöntésénél. Ha a forradalom túllépett ezen a stádiumon, ha a proletariátus diktatúráját tekintette feladatának, úgy ez – e doktrína szerint – egyszerűen az orosz munkásmozgalom radikális szárnyának, a bolsevikoknak a hibája volt, és minden nehézség, amely a forradalom folyamatában jelentkezett, minden zűrzavar, amelynek áldozata lett, éppen e végzetes hiba egyszerű következményének tűnik. Ez a doktrína, amelyet a *Vorwärts*, hasonlóképpen Kautskyhoz, a „marxista gondolkodás" gyümölcseként ajánl, *elméletileg* arra az eredeti „marxista" felfedezésre jut, hogy a szocialista átalakulás minden modern állam nemzeti, úgymond „házi" ügye. Az absztrakt séma homályos kódében persze Kautsky nagyon behatóan tudja csetelni a kapitalizmus világgazdasági összefüggéseit, amelyek valamennyi modern országból összefüggő organizmust hoznak létre.

Az oroszországi forradalmat – a *nemzetközi* fejlődés és az agrárkérdés gyümölcsét – lehetetlen megoldani a polgári társadalom keretében.

E doktrína *gyakorlati* következménye az, hogy elhárítja a nemzetközi, elsősorban a német proletariátus felelősségét az orosz forradalom sorsáért, tagadja e forradalom nemzetközi összefüggéseit. A háború és az orosz forradalom menete nem Oroszország, hanem a német proletariátus éretlenségét bizonyította történelmi hivatásának betöltésére. Az orosz forradalom kritikai elemzésének ezt kell teljes világossággal feltárnia. Az orosz forradalom sorsa teljesen a nemzetközi eseményektől függött. Az a tény, hogy a bolsevikok egészében a proletariátus világforradalmára alapozták politikájukat, éppen a legfényesebb bizonyítéka politikai éleslátásuknak, elvi hűségüknek, politikájuk merészségének. Ebben az a kolosszális ugrás mutatkozik meg, amelyet a kapitalista fejlődés az utolsó évtizedben megtett. Az 1905–1907-es forradalom gyenge visszhangra talált Európában. Ezért ennek a forradalomnak kezdőtőkének kellett maradnia. A folytatás és a megoldás az európai fejlődéshez kapcsolódott.

Világos, hogy nem kritikátlan apológia, hanem csak tuzetes, elmélyult kritika képes az értékeket tapasztalatokká és tanulságokká emelni. Eszelős elképzelés lenne, a munkásosztály diktatúrájának első világtörténelmi kísérletében – mégpedig a legnehezebb feltételek kozott egy világégés és imperialista népgyilkolás káoszának kellős kozepén, Európa legreakciósabb katonai hatalmának vasmarkú szorításában, a nemzetkozi proletariátus teljes csődjének idején, tehát a munkásdiktatúrának ilyen abnormális feltételek melletti kísérletében –, mindabban, ami Oroszországban történt és történhetett, mindenáron a tokéletesség csúcsát látni. Fordítva, a szocialista politika elemi fogalmai és a szukségszerű, történelmi előfeltételeibe való bepillantás arra a feltevésre késztet, hogy ilyen fatális feltételek mellett a legszilárdabb eltokéltség és a legvihardezettebb forradalmi energia sem képes megvalósítani a demokráciát és a szocializmust, hanem csupán ezeket célzó tehetetlen, torz nekifutásra elegendő.

Valamennyi ország szocialistáinak elemi kotelessége ezzel osszes mélyrehatóan összefuggésében és hatásában világosan szembenézni, mert csakis ilyen keserű felismerés révén mérhető fel a nemzetkozi proletariátus felelősségének teljes súlya az orosz forradalom sorsáért. Másrészt, csak ilyen módon jut érvényre a proletárforradalom egységes folyamatának dontő fontossága, mint olyan alapfeltétel, amely nélkul egy egyedulálló országban a proletariatus legteljesebb rátermettsége és legnagyobb áldozata is elkerulhetetlenul és szukségszerűen az ellentmondások és tévedések zűrzavarába bonyolódik.

Bizonyos, hogy az orosz forradalom élén álló bolcs koponyák, Lenin és Trocki, minden egyes dontő lépést csak nagy belső kétségekkel és heves belső vonakodással tesznek meg a tovises, buktatókkal teli úton. Semmi sem állhat tőluk tavolabb, mint az, hogy a keserű kényszer és surgetés nyomása alatt, az események kavargó sodrában minden tettuket a szocializmus kiemelkedo példájaként fogadtassák el az Internacionáléval, mint olyanokat, amelyekkel kapcsolatban csak kritikatlan csodálatnak és buzgó utánzásnak van helye.

Éppen ilyen tévedés lenne attól tartani, hogy az orosz forradalom által eddig megtett út kritikai szemlélete az orosz proletariátus tekintélyének és azon igéző példájának veszélyes alaásásához vezet, amely egyedul győzheti le a német tomegek végzetes tétlenségét. Semmi sem lenne visszásabb ennél. A német munkásosztály forradalmi tetterejének a boldog emlékezetű német szociáldemokrácia gyámkodási módszereinek szellemében való újjáéledését soha tobbé nem varázsolhatja elő valamiféle tomegszuggesztió, a vakhit valamiféle makulátlan autoritása, legyen az a saját „instanciáé" vagy akár az

„orosz példáé". A német proletariátus történelmi cselekvőképessége nem forradalmi „hurráhangulat" megteremtésével, hanem fordítva, csakis a feladatok rettenetes komolyságának, teljes bonyolultságának belátásával, csakis a tömegek politikai érettségéből, szellemi önállóságából és kritikai ítélőképességéből – amelyet a német szociáldemokrácia a legkülönbözőbb ürügyekkel évtizedeken át szisztematikusan elfojtott – születhet meg. Mind a német, mind a nemzetközi proletariátus számára a legjobb felkészülés a jelenleti helyzetből eredő feladatokra, ha az orosz forradalmat kritikusan, minden történelmi összefüggését figyelembe véve tanulmányozza.

II.

Az orosz forradalom első szakasza, márciusi kirobbanásától az októberi fordulatig, általános lefolyásában pontosan megfelel mind az angol, mind a Nagy Francia Forradalom fejlődési sémájának. Ez a tipikus fejlődési útja mindenütt a polgári társadalom méhében létrejövő forradalmi erők első nagy összeütközésének a régi társadalom korlátaival.

Kibontakozásuk természetesen felfelé ívelő: a mérsékelt kezdetektől a célok mind erőteljesebb radikalizálódásáig, és ezzel párhuzamosan az osztályok és pártok koalíciójától a legradikálisabb párt egyeduralmáig.

A kezdet kezdetén, 1917 márciusában, a „kadetok", azaz a liberális burzsoázia állt a forradalom élén. A forradalmi áradat első általános emelkedése magával ragadott mindenkit és mindent: a IV. Duma – az államcsínyből[1)] született négyosztályos választójog[1)] legreakciósabb produktuma – azonnal átalakult a forradalom szervévé. Számos polgári párt, beleértve a nacionalista jobboldalt is, hirtelen falanxot képezett az abszolutizmussal szemben. Az abszolutizmus az első rohamra megbukott, csaknem harc nélkül, mint egy elsorvadt szerv, amelyet csak meg kellett érinteni, hogy végleg lehulljon. Órák alatt szertefoszlott a liberális burzsoázia rövid kísérlete legalább a dinasztia és a trón megmentésére. A fejlődés száguldó menete napok és órák alatt átugrott olyan szakaszokat, amelyek túllépéséhez Franciaországnak egykor évtizedekre volt szüksége. Itt mutatkozik meg, hogy Oroszország realizálta egy évszázad európai fejlődésének eredményeit, és mindenekelőtt, hogy az 1917-es forradalom az 1905–1907-es közvetlen folytatása, és nem a német „felszabadítók" ajándéka volt. A folyamat 1917 márciusában közvetlenül ott folytatódott, ahol

tíz évvel korábban félbeszakadt. A demokratikus köztársaság rögtön, a forradalom első rohamának kész, belsőleg érett terméke volt.

Most kezdődött azonban a második, a nehezebb feladat. A forradalom hajtóereje első pillanattól a városi proletariátus tömege volt. Követelései azonban nem merültek ki a politikai demokráciában, hanem a nemzetközi politika égető kérdésére: az azonnali békére irányultak. Ugyanakkor a forradalom támaszkodott a hadsereg tömegeire, amelyek hasonlóképpen azonnali békét követeltek, és a parasztságra, amely az agrárkérdést, a forradalom e sarkpontját, már 1905-ben előtérbe állította. Azonnali béke és föld – ezzel a két célkitűzéssel a forradalmi falanx belső megosztottsága adott volt. Az azonnali béke követelése a legerőteljesebben ellentmondott ama liberális burzsoázia imperialista törekvéseinek, amelynek szóvivője Miljukov[III] volt, a földkérdés pedig a burzsoázia másik szárnya, a junkerek szemében tűnt rémképnek, de – mint az egyházi magántulajdon elleni merénylet – valamennyi polgári osztály gyenge pontja volt.

Így a forradalom győzelmének másnapján belső harc kezdődött a két legégetőbb követelésért: a békéért és a földkérdés megoldásáért. A liberális burzsoázia a halogatás és a kibúvók keresésének taktikájába kezdett. A munkástömegek, a hadsereg, a parasztság szorítása mind erőteljesebbé vált. Nyilvánvaló volt, hogy a béke és a föld kérdése összefonódott a köztársaság politikai demokráciájának sorsával is. A polgári osztályok, amelyeket a forradalom első hulláma a köztársasági államformáig ragadott, hamarosan visszafelé kezdtek támaszpontokat keresni, és csendben szervezni kezdték az ellenforradalmat. A Petrográd ellen vezetett kalegyini kozákhadjárat[IV] felszínre hozta ezt a tendenciát. Ha ezt a támadást siker koronázza, akkor nemcsak a béke és az agrárkérdés, hanem maga a demokrácia és a forradalom sorsa is megpecsételődött volna. Katonai diktatúra, a proletariátussal szembeni rémuralom, majd visszatérés a monarchiához: ezek lettek volna az elmaradhatatlan következmények.

Ezen mérhető le ama taktika utópikus és alapjában reakciós volta, amelyet a Kautsky-féle irányzat orosz szocialistái, a mensevikek követtek.

(Egyenesen bámulatos megfigyelni, hogy a világháború négy éve alatt ez a szorgalmas ember[V] fáradhatatlan írói munkásságával miként üti nyugodtan és szisztematikusan az egyik elméleti rést a másik után a szocializmuson: munkája eredményeként a szocializmus olyan szitaként jelenik meg, amelyen egyetlen ép hely sincs. Az a kritikátlan szenvtelenség, amellyel hívei, a hivatalos teoretikusok, szorgos munkáját szemlélik és amellyel újabb és újabb felfedezéseit szemrebbenés nélkül lenyelik, méltó párra talál abban

az egykedvűségben, amellyel a Scheidemann és Társai hívei azt szemlélik, miként lyuggatják át a szocializmust ez utóbbiak a *gyakorlatban* lépésről-lépésre. Valójában mindkét munka teljessé egészül ki, és Kautsky, a marxizmus hivatalos templomszolgája, a háború kitörése óta tulajdonképpen ugyanazt teszi, csak éppen teoretikusan, amit a scheidemannok gyakorlatilag: 1. az Internacionálé a béke eszköze; 2. leszerelés, Népszövetség, nacionalizmus; végül 3. demokrácia, *nem* szocializmus.)[2]

A mensevikek, alaposan beleragadva az orosz forradalom polgári jellegének fikciójába – mivel szerintük Oroszország még nem érett a szocialista forradalomra – kétségbeesetten ragaszkodtak a polgári liberálisokkal való koalícióhoz, azaz azon elemek erőszakolt kapcsolatához, amelyeket a forradalmi fejlődés természetes belső menete megosztott és végletesen szembeállított. Akszelrod és Dan mindenáron azokkal az osztályokkal és pártokkal akart együttműködni, amelyek a legnagyobb veszéllyel fenyegették a forradalmat és első vívmányát, a demokráciát.

Ebben a helyzetben a bolsevik irányzatot illeti meg az a történelmi érdem, hogy kezdettől fogva azt a taktikát hirdette és követte vas következetességgel, amely egyedül volt képes megvédeni a demokráciát és előrevinni a forradalmat. Minden hatalmat a munkás- és parasztttömegeknek, a szovjeteknek – valóban ez volt az egyetlen kiút azokból a nehézségekből, amelyek közé a forradalom került, ez volt az a kardcsapás, amellyel kettévágták a gordiuszi csomót, kivezették a forradalmat a szűk szorosból és megnyitották előtte a további, akadálytalan kibontakozás útját.

A lenini párt volt tehát az egyetlen Oroszországban, amely ebben az első periódusban felismerte a forradalom érdekét, ez a párt volt a forradalom hajtóereje; tehát ebben az értelemben az egyetlen valódi szocialista politikát folytató párt.

Ez abban is megnyilvánul, hogy a bolsevikok, a forradalom kezdetén minden oldalról támadott, törvényen kívül helyezett, megrágalmazott, üldözött kisebbség, a legrövidebb időn belül a forradalom élére kerültek és zászlajuk alá tudtak gyűjteni minden valóban népi tömeget: a városi proletariátust, a hadsereget, a parasztságot, csakúgy, mint a demokrácia forradalmi elemeit és a szociálforradalmárok baloldali szárnyát.

Az orosz forradalom valóságos helyzete néhány hónap elteltével a következő alternatívához vezetett: az ellenforradalom győzelme vagy a proletariátus diktatúrája; Kalegyin vagy Lenin. Ez volt az objektív helyzet, amely minden forradalomban nagyon hamar bekövetkezik az első mámor elszállta

után. Oroszországban ez a béke és a föld konkrét, égető kérdéseiből adódott, amelyekre a „polgári" forradalom keretében nem volt megoldás.

Az orosz forradalom ebben csak megerősítette minden nagy forradalom alapvető tanulságát, amelyek léttörvénye így hangzik: a forradalomnak vagy nagyon gyorsan és határozottan kell előrenyomulnia, vaskézzel le kell győznie minden akadályt és céljait mind magasabbra kell tűznie, vagy nagyon gyorsan visszavetik a kiindulópontra és az ellenforradalom elfojtja. A forradalom nem ismer megállást, egyhelyben topogást, az egyetlen alkalommal elért céllal való megelégedést. És aki ezeket a lapos bölcsességeket a parlamenti „béka-egér" harcokból át akarja vinni a forradalmi taktikára, csak azt bizonyítja, hogy számára a forradalom pszichológiája, léttörvénye éppoly idegen, mint ahogyan minden történelmi tapasztalat hétpecsétes titok.

Lássuk az angol forradalom menetét kitörésétől, 1642-től. Miként a dolgok logikája arra vezetett, hogy a presbiteriánusok pálfordulásai, a tétova háború a royalista hadsereg ellen, amelyben a presbiteriánus vezetők szándékosan elkerülték a döntő ütközetet és az I. Károly fölötti győzelmet, először kikerülhetetlenül szükségessé tették, hogy az independensek kiűzzék őket a parlamentből és magukhoz ragadják a hatalmat, éppígy folyt ez tovább az independens hadseregen belül: következtek a katonák alsó-kispolgári tömegei, a Lilburn-féle „egyenlősítők", akik az egész independens mozgalom ütőerejét képezték, majd végül a katonatömegek proletár elemei, a legradikálisabb társadalomfelforgatók, akik a demokratikus „egyenlősítők" pártjának kovászát alkották, és a „digger" mozgalomban találták meg önkifejezésüket.

A forradalmi proletár elemeknek a katonatömegekre gyakorolt szellemi hatása és a demokratikus katonatömegeknek az independens párt polgári felső rétegére gyakorolt nyomása nélkül nem jutottak volna el a „hosszú parlament" presbiteriánusoktól való „megtisztításáig", sem a gavallérok hadseregével és a skótokkal folytatott háború győzelmes befejezéséhez, sem I. Károly peréhez és kivégzéséhez, sem a Lordok Házának megszüntetéséhez és a köztársaság kikiáltásához.

Hogyan történt ez a Nagy Francia Forradalomban? Itt négyéves harc után a jakobinus hatalomátvétel bizonyult az egyetlen eszköznek a forradalom vívmányainak megvédésére, a köztársaság megvalósítására, a feudalizmus szétzúzására, a belső és külső védelem megszervezésére, az ellenforradalmi konspiráció elfojtására, a forradalmi hullám kiterjesztésére Franciaországból egész Európára.

Kautsky és orosz elvbarátai, akik az orosz forradalom első szakaszának „polgári jellegét" akarták megőrizni, pontos tükörképei azoknak a múltszázadi német és angol liberálisoknak, akik a Nagy Francia Forradalomban megkülönböztették az ismert két szakaszt: az első, a girondista fázis a „jó" forradalom, a „rossz" pedig a jakobinus fordulat. A sekélyes liberális történelemfelfogás természetesen képtelen megérteni, hogy a „szertelen" jakobinusok hatalomátvétele nélkül hamarosan a girondista szakasz tétova féleredményeit is maguk alá temették volna a forradalom romjai, és hogy a jakobinus diktatúrával szemben a valóságos alternatíva – amelyet 1793-ban a történelmi fejlődés kérlelhetetlen menete felvetett – nem a „mérsékelt" demokrácia volt, hanem – a Bourbon-restauráció! Az „arany középutat" éppígy egyetlen forradalomban sem lehet megőrizni; a forradalom természeti törvénye gyors döntést követel: vagy töretlenül halad előre a történelmi folyamat a legszélső pontig, vagy saját nehézkedési erejénél fogva visszahull ismét a kiinduló mélységbe és menthetetlenül magával rántja mindazokat, akik félúton, gyenge erőikkel fel akarták tartóztatni.

Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy minden forradalomban csakis azok a pártok képesek magukhoz ragadni a vezetést és a hatalmat, amelyeknek van bátorságuk kiadni az előremutató jelszót és levonni ennek minden konzekvenciáját. Ez megmagyarázza az orosz mensevikek, Dan, Cereteli stb. szánalmas szerepét, akiket – kezdeti, óriási tömegbefolyásuk ellenére, hosszabb ingadozásuk után, mivel kézzel-lábbal tiltakoztak a hatalom és a felelősség átvétele ellen – dicstelenül lesöpörtek a színpadról.

Lenin pártja volt az egyetlen, amely megértette egy valóban forradalmi párt parancsát és kötelességét, s amely a „Minden hatalmat a proletariátusnak és a parasztságnak" jelszóval biztosította a forradalom előrehaladását.

(Ezzel a bolsevikok megoldották a „néptöbbség" nevezetes kérdését, amely ősidők óta lidércnyomásként nehezedik a német szociáldemokratákra, akik a parlamenti kretenizmus megrögzött növendékeiként a parlamenti gyerekszobából egyszerűen átviszik a forradalomra a házisütésű bölcsességet: ha valamit érvényesíteni akarunk, először többségben kell lenni. Tehát a forradalomban is: először toborozzunk „többséget". A forradalom valódi dialektikája azonban a feje tetejére állítja ezt a parlamenti vakondbölcsességet: nem a többségen át vezet az út a forradalmi taktikához, hanem a forradalmi taktika vezet a többséghez. Csak egy vezetni, azaz előrelendíteni képes párt szerez híveket a viharban. Az a határozottság, amelylyel Lenin és elvtársai a döntő pillanatban kiadták az egyetlen előremutató jelszót: „Minden hatalmat a proletariátusnak és a parasztoknak!" szinte

egyetlen éjszaka alatt üldözött, megvetett, „illegális" kisebbségből, amelynek vezetői Marat-hoz hasonlóan pincékben voltak kénytelenek bújkálni, a helyzet abszolút uraivá tette őket.)[3]

A bolsevikok a hatalom megragadásának céljaként rögtön megfogalmazták a teljes és legmesszebbmenő forradalmi programot is: nem a polgári demokrácia esetleges biztosítását, hanem a proletariátus diktatúráját a szocializmus megvalósítása céljából. A bolsevikok azzal szereztek elévülhetetlen történelmi érdemet, hogy először proklamálták a szocializmus végcéljait a gyakorlati politika közvetlen programjaként.

Amit egy párt történelmi órákban bátorságban, tetterőben, forradalmi éleslátásban és következetességben felmutathat, azt Lenin, Trockij és elvtársaik bőven teljesítették. A bolsevikok képviselték mindazt a forradalmi becsületet és akcióképességet, ami a nyugati szociáldemokráciából hiányzott. Októberi felkelésük nemcsak az orosz forradalom tényleges megmentése, hanem a nemzetközi szocializmus becsületének helyreállítása is volt.

III.

A bolsevikok az angol egyenlősítők és a francia jakobinusok történelmi örökösei. De a konkrét feladat, ami a hatalom megragadása után az orosz forradalomban osztályrészükül jutott, összehasonlíthatatlanul nehezebb volt, mint történelmi elődeiké. (Az agrárkérdés jelentősége. Már 1905-ben. Azután a III. Dumában *jobboldali* parasztok! Parasztkérdés és honvédelem, hadsereg.)[4] A föld közvetlen, azonnali, parasztok által történő kisajátításának és felosztásának jelszava[VI)] bizonyára a legrövidebb, legegyszerűbb, legtömörebb formula volt arra, hogy két dolgot elérjenek: szétzúzzák a nagybirtokrendszert és a parasztokat azonnal a forradalmi kormányhoz fűzzék. A proletár-szocialista kormány megerősítését szolgáló politikai intézkedésként ez kitűnő taktika volt. Ez az intézkedés azonban kétélűnek bizonyult; fonákja az volt, hogy a föld közvetlen paraszti birtokbavételének semmi köze a szocialista gazdálkodáshoz.

Az agrárviszonyok vonatkozásában a gazdasági viszonyok szocialista átalakítása két dolgot feltételez. – Először, a nagybirtoknak, a mezőgazdasági termelési eszközök és módszerek azon, technikailag haladó koncentrációjának nacionalizálását, amely vidéken egyedül szolgálhat a szocialista termelési mód kiindulópontjául. Mivel a kisparaszttól természetesen nem kell elvenni a parcelláját, és nyugodtan a tetszésére lehet bízni, hogy a társa-

dalmi uzem előnyei önkéntesen meggyőzzék elószor a szovetkezesítés útjáról és végul a szocialista kozos uzembe való bekapcsolódásról, a mezőgazdaságban minden szocialista gazdasági reformot magától értetődően a nagy- és középbirtokkal kell kezdeni. Itt a szocialista gazdasági reformnak a tulajdonjogot mindenekelőtt a nemzetre, vagy ami a szocialista kormányzatnál ugyanaz, az államra kell átruháznia, mert csak ez biztosítja annak lehetőségét, hogy a mezőgazdasági termelést nagy, osszefuggő, szocialista szempontok szerint szervezzék.

Másodszor azonban, ezen átalakítás egyik előfeltétele, hogy megszűnjék a mezőgazdaság és az ipar kulonválása, a polgári társadalom e jellegzetes vonása, hogy a kettő kolcsonhatása és egybeforrása, mind az agrár-, mind az ipari termelés egységes szempontok szerinti, átfogó kialakítása lehetővé váljék. Bármilyen is a gyakorlati gazdálkodás jellege· akár városi kozosségekből – ahogyan egyesek javasolják –, akár az állami centrumból kiinduló: mindenképpen előfeltétel az egységesen végrehajtott, a kozpontból bevezetett reform, és ennek előfeltétele a fold nacionalizálása. A nagy- és középbirtokok nacionalizálása, az ipar és a mezőgazdaság egyesítése – ez minden szocialista gazdasági reform két alapvető szempontja, amely nélkul nincs szocializmus.

S hogy a szovjet kormány Oroszországban ezeket az erőszakos reformokat nem hajtotta végre - ki vetheti a szemére' Rossz tréfa volna azt kovetelni vagy elvárni Lenintől és elvtársaitól, hogy uralmuk rovid ideje alatt, a belső és kulső harcok vad orvényében, koros-korul számtalan ellenségtől szorongatottan, a szocialista átalakulás egyik legnehezebb, sót nyugodtan állíthatjuk· *a* legnehezebb feladatát megoldják vagy akár csak hozzákezdjenek. Még nekunk is, ha egyszer hatalomra jutunk, itt Nyugaton és kedvezőbb feltételek mellett, néhány fogunk bele fog torni ebbe a kemény dióba, amíg kilábalunk az óriási feladat legsúlyosabb, ezerszeresen osszetett nehézségeiből'

Egy hatalomra jutott szocialista kormánynak egyet mindenesetre meg kell tennie. olyan intézkedéseket kell foganatosítania, amelyek az agrárviszonyok későbbi szocialista reformja alapvető feltételeinek irányába hatnak; vagy legalább mindent el kell kerulnie, ami az ilyen intézkedésekhez vezető utat eltorlaszolná.

A bolsevikok által kiadott jelszó· a fold paraszti birtokbavétele és felosztása, éppen az ellenkező irányba kellett hogy hasson. Ez nemcsak nem szocialista intézkedés, hanem elvágja azt az utat is, amely szocialista intéz-

kedésekhez vezet, s az agrárviszonyok szocialista értékű átalakítása elé legyőzhetetlen akadályokat gördít.

A földek paraszti kisajátítása Leninnek és elvtársainak rövid és lapidáris jelszavára – „Menjetek és foglaljátok el a földeket!" – hirtelen és kaotikus módon a nagybirtok paraszti földbirtokká alakításához vezetett. Amit megteremtettek, nem társadalmi tulajdon, hanem új magántulajdon, mégpedig a nagy magántulajdon felparcellázása közép- és kistulajdonná, a relatíve haladó nagyüzem szétaprózása primitív kisüzemmé, amely a fáraók korából származó technikai eszközökkel dolgozik. Mi több: ezzel az intézkedéssel és végrehajtásának kaotikus, tisztán önkényes módjával nem szüntették meg a tulajdonbeli különbségeket vidéken, csak tovább erősítették azokat. Bár a bolsevikok felszólították a parasztokat, alakítsanak parasztbizottságokat, hogy a nemesi földek birtokbavétele valamiképpen kollektív akcióvá váljék, de világos, hogy ez az általános tanács a konkrét gyakorlatban és a vidék tényleges hatalmi viszonyaiban semmi változást sem hozott. Akár bizottságokkal, akár azok nélkül, a gazdag parasztok és uzsorások, akik a falusi burzsoáziát képezték és minden orosz faluban a kezükben tartották a tényleges helyi hatalmat, az agrárforradalom biztos haszonélvezői lettek. Nem kell túl sok fantázia ahhoz, hogy bárki megállapíthassa, a föld felosztásának eredményeként a parasztságban meglevő szociális és gazdasági egyenlőtlenséget nem számolták fel, hanem növelték, az osztályellentéteket felerősítették. Az erőviszonyok ezen eltolódása azonban döntően a proletár és szocialista érdekek *rovására* ment végbe.

/Lenin beszélt az iparban szükséges centralizációiról, a bankok, a kereskedelem és az ipar nacionalizálásáról. Miért nem a földek nacionalizálásáról? Itt, éppen ellenkezőleg, decentralizáció és magántulajdon áll.

Lenin agrárprogramja a forradalom előtt más volt. A fenti jelszót átvették a sokat támadott eszerektől, vagy helyesebben a parasztság spontán mozgalmától.

Annak érdekében, hogy az agrárviszonyokba szocialista alapelveket vigyenek, a szovjet kormány megkísérelte, hogy proletárokból – többnyire városi munkanélküli elemekből – agrárkommunákat hozzon létre. Eleve könnyen belátható, hogy ezeknek a törekvéseknek az eredménye, az agrárviszonyok teljes köréhez mérten, szükségképpen elenyészően csekély maradt, a kérdés megítélését egyáltalán nem befolyásolja. (Gabonamonopólium prémiumokkal. *Most*, post festum, akarják bevinni az osztályharcot a faluba.)[5] Miután a nagybirtokot, a szocialista gazdaság számára legmegfelelőbb kiindulási pontot kisüzemekre tördelték szét, most kis alapegységekből

szocialista mintaüzemeket kísérelnek meg felépíteni. Az adott viszonyok között ezek a kommunák csak kísérletként, nem pedig átfogó szocialista reformként értékelhetők./[6]

Korábban a szocialista reform vidéken legfeljebb a nemesi és kapitalista nagybirtokosok szűk kasztjának és a gazdag falusi burzsoázia vékony rétegének ellenállásával találta szemben magát, amelynek kisajátítása a forradalmi tömeg számára gyerekjáték. Most, a „birtokbavétel" után, a mezőgazdaság társadalmasításával ellenségként áll szemben a birtokos parasztság rendkívüli méretűre növekedett és megerősödött tömege, amely újonnan szerzett tulajdonát foggal-körömmel védi mindenfajta szocialista merényletttel szemben. Most a mezőgazdaság jövőbeni szocializálásának kérdése, azaz egyáltalán a termelés Oroszországban, a városi proletariátus és a paraszti tömegek közötti ellentét és harc kérdésévé vált. Ennek az ellentétnek a komolyságát bizonyítja a parasztoknak a városokkal szembeni bojkottja: visszatartják az élelmiszert, hogy így uzsoraüzleteket köthessenek, éppen úgy, mint a porosz junkerek. A francia parcellás paraszt a Nagy Francia Forradalom legderekabb védelmezőjévé vált, mert az neki juttatta az emigránsok elkobzott földjeit. Napóleon katonájaként győzelemre vitte Franciaország zászlaját, lerohanta egész Európát és egyik országban a másik után rombolta szét a feudalizmust. Lenin és barátai hasonló hatást remélhettek agrárjelszavuktól. De az orosz paraszt, miután a földet saját szakállára birtokba vette, álmában sem gondolt arra, hogy megvédelmezze Oroszországot és a forradalmat, amelynek a földet köszönhette. Konokul ragaszkodott új tulajdonához és átengedte a forradalmat ellenségeinek, az államot a széthullásnak, a városi proletariátust az éhségnek.

A lenini agrárreform a szocializmus ellenségeinek új, hatalmas néprétegét teremtette meg vidéken, amelynek ellenállása veszélyesebb és szívósabb lesz, mint amilyen a nemesi nagybirtokosoké volt.

Részben a bolsevikok is vétkesek abban, hogy a katonai vereség Oroszország összeomlásához és széteséséhez vezetett. A helyzet objektív nehézségeit a bolsevikok maguk is nagymértékben kiélezték azon jelszavukkal,[VII] amelyet politikájuk előterébe toltak: ez pedig a nemzetek úgynevezett önrendelkezési joga,[VIII] vagy, amit a valóságban ez a frázis takar: Oroszország állami széthullása. A doktrinér nyakassággal újra és újra proklamált formula az orosz birodalom különböző nemzetiségeinek azon jogáról, hogy saját sorsukról önállóan döntsenek, „egészen az Oroszországból való állami kiválásig", Leninnek és elvtársainak sajátos harci felhívása volt a Miljukov és Kerenszkij-féle háború[IX] elleni oppozíciójuk idején, belpolitikájuk tengelyét

képezte az októberi fordulat után, és a bolsevikok egész platformját jelentette Breszt-Litovszkban,[X)] az egyetlen fegyverüket, amelyet a német imperializmus hatalmi helyzetével szembe tudtak szegezni.

Ebben a nyakasságban és szigorú következetességben, amellyel Lenin és elvtársai e jelszóhoz ragaszkodtak, az a meghökkentő, hogy ez mind politikájuk egyébként kimondott centralizmusával, mind azzal a magatartással kiáltó ellentmondásban áll, amelyet az egyéb demokratikus alapelvekkel szemben foglaltak el. Míg az Alkotmányozó Gyűléssel, az általános választójoggal, a sajtó- és gyülekezési szabadsággal, röviden a néptömegek demokratikus szabadságjogainak egész apparátusával szemben – amelyek együttvéve képezték Oroszországban az „önrendelkezési jogot" – hűvös megvetést tanúsítottak, a nemzetek önrendelkezési jogával úgy foglalkoztak, mint a demokratikus politika ékszerével, amelynek kedvéért a reális kritika valamennyi praktikus szempontjának hallgatnia kellene. Míg az Alkotmányozó Gyűlésről tartott szavazás – a világ legdemokratikusabb választójoga alapján, egy népköztársaságban lezajlott népszavazás – a legkevésbé sem hatott rájuk, és nagyon józan kritikai megfontolások vezették őket, amikor a népszavazás eredményeit semmisnek nyilvánították,[XI)] Bresztben ugyanakkor úgy védelmezték Oroszország idegen nemzetiségeinek „népszavazását" állami hovatartozásukról, mint minden szabadság és demokrácia igazi palládiumát, mint a népakarat igazi lényegét és mint a legmagasabb, legdöntőbb fokot a nemzetek politikai sorsának kérdésében.

Az itt feszülő ellentmondás annál inkább érthetetlen, mivel az egyes országok politikai életének demokratikus formájában – mint ezt még látni fogjuk – tulajdonképpen a szocialista politika legbecsesebb, elengedhetetlen alapelvéről van szó, míg a híres „nemzetek önrendelkezési joga" semmi más, mint üres kispolgári frazeológia és humbug.

Mit is jelent a valóságban ez a jog? A szocialista politika ABC-jéhez tartozik, hogy a szocializmus, mint az elnyomás minden fajtáját, megszünteti az egyik népnek a másik általi elnyomását is.

Ha mindennek ellenére olyan józan politikusok, mint Lenin, Trockij és elvbarátaik, akiket az utópista frazeológia minden fajtája, mint pl. leszerelés, Népszövetség stb. csak ironikus vállvonogatásra késztet, ezúttal éppen ugyanezen kategóriák közül egy üres frázist tesznek vesszőparipájukká, akkor ez – véleményünk szerint – egyfajta opportunizmusból történt. Lenin és elvtársai nyilvánvalóan arra számítottak, hogy nincs biztonságosabb eszköz az orosz birodalom kebelén belüli sokféle, idegen nemzetiséget a forradalom ügye, a szocialista proletariátus mellé állítani, mint biztosítani szá-

mukra a forradalom és a szocializmus nevében a legrendkívülibb, legkorlátlanabb szabadságot a saját sorsuk feletti döntésben. A nemzetiségi kérdésben a bolsevikok ugyanazt a politikát alkalmazták, mint az orosz parasztokkal szemben. A parasztság földéhségét a nemesi birtokok közvetlen birtokbavételére felhívó jelszóval akarták kielégíteni, és ez sorakoztatta volna fel a parasztságot a forradalom és a proletár kormányzat zászlaja alá. Sajnos mindkét esetben tökéletesen hibás volt a számítás. Míg Lenin és elvtársai nyilvánvalóan azt várták, hogy az „egészen az állami különválásig terjedő" nemzeti szabadság védelmezőiként Finnországot, Ukrajnát, Lengyelországot, Litvániát, a balti és a kaukázusi államokat stb. az orosz forradalom hű szövetségeseivé teszik, átéltük a fordított színjátékot. Egyik „nemzet" a másik után arra használta fel frissen ajándékba kapott szabadságát, hogy az orosz forradalom halálos ellenségeként szövetkezzen a német imperializmussal, és annak védelme alatt maga vigye az Oroszországra zúduló ellenforradalom zászlaját.

Mintapéldája ennek ama breszti közjáték Ukrajnával,[XII)] amely ezeknek a tárgyalásoknak és a bolsevikok egyész bel- és külpolitikai helyzetének döntő fordulatát okozta. Finnország, Lengyelország, Litvánia, a balti államok, a kaukázusi népek magatartása a legmeggyőzőbb módon bizonyítja, hogy itt nem esetleges kivétellel, hanem tipikus jelenséggel van dolgunk.

Persze valójában ezekben az esetekben nem a „nemzetek" folytatták ezt a reakciós politikát, hanem csak a polgári és kispolgári osztályok, amelyek - legélesebb ellentétben saját proletár tömegeikkel – a „nemzeti önrendelkezési jogot" saját ellenforradalmi osztálypolitikájuk eszközévé változtatták. De -- s ezzel egyenesen a kérdés csomópontjához jutunk el – éppen abban van e nacionalista frázis utópikus-kispolgári jellege, hogy az osztálytársadalom rideg valóságában, főként a rendkívül kiélezett ellentétek idején, egyszerűen a polgári osztályuralom eszközévé változik. A bolsevikoknak az önmaguk és a forradalom számára okozott hatalmas károk árán kellett meggyőződniük arról, hogy a kapitalizmus uralma alatt nincs „nemzeti" önrendelkezési jog, hogy az osztálytársadalomban a nemzet minden osztálya másként törekszik „önrendelkezni", hogy a polgári osztályok számára a nemzeti szabadság szempontjai háttérbe szorulnak az osztályuralom szempontjai mögött. A finn polgárság, hasonlóan az ukrán kispolgársághoz, teljesen egységes volt abban, hogy előnyben részesítse a német erőszakuralmat a nemzeti szabadsággal szemben, ha ez utóbbi a „bolsevizmus" veszélyeivel van összekötve.

Az a remény, hogy e reális osztályviszonyokat valamiféle „népszavazás-

sal" – ami körül Bresztben minden forgott – ellentétükbe fordítsák át, és a forradalmi néptömegekben bízva többséget érjenek el az orosz forradalommal való szövetségre – ha ezt Lenin és Trockij komolyan gondolták – érthetetlen optimizmus volt. Ha ez csupán taktikai tőrdöfést jelentett volna a német erőszakpolitikával vívott párbajban, akkor veszélyes játék volt a tűzzel. Ezek a sokat emlegetett népszavazások, ha sort kerítenek rájuk a határszéli tartományokban, valószínűleg a német okkupáció nélkül is mindenütt olyan eredményre vezetnek, amelyben a bolsevikoknak nem sok öröme telt volna, tekintettel a paraszttömegeknek és a még indifferens proletárok széles rétegeinek adott szellemi szintjére, a kispolgárság reakciós tendenciáira és a burzsoázia által ezer eszközzel befolyásolt szavazatokra. Ha a nemzeti kérdésről tartott népszavazások dolgában megdönthetetlen szabályként érvényesülhet, hogy az uralkodó osztályok – amennyiben nem felel meg nekik – meg tudják akadályozni megtartásukat, vagy – ahol mégis népszavazásra kerülne sor – minden eszközzel és praktikával képesek befolyásolni az eredményeket, akkor azt is kieszközlik, hogy népszavazással semmiféle szocializmushoz ne juthassunk el.

Az, hogy a nemzeti törekvések és különválási tendenciák kérdését a forradalmi harcok közepette egyáltalán felvetették és a breszti békével előtérbe tolták, sőt egyenesen a szocialista és forradalmi politika jelszavának tüntették fel, a legnagyobb zavart okozta a szocializmus soraiban, és éppen a határmenti országokban ingatta meg a proletariátus helyzetét. Finnországban a szocialista proletariátusnak – amióta Oroszország zárt forradalmi falanxának részeként harcolt – már uralkodó hatalmi pozíciója volt, birtokolta a többséget a Parlamentben, a hadseregben, tehetetlenségre kárhoztatta a burzsoáziát: a helyzet ura volt az országban. Az orosz Ukrajna, az évszázad elején, amikor még nem találták fel az „ukrán nacionalizmus" bolondságait és Lenin sem vesszőparipáját az „önálló Ukrajnáról", az orosz forradalmi mozgalom fellegvára volt. Onnan, Rosztovból, Ogyesszából, a Donyec-medencéből indultak ki 1902-től 1904-ig a forradalom első lávafolyamai, és lángtengerré változtatták egész Dél-Oroszországot, így készítve elő az 1905-ös felkelést; ugyanez ismétlődött meg a mostani forradalomban, amelyben a délorosz proletárok alkották a proletár falanx elitjét. Lengyelország és a balti államok voltak 1905 óta a forradalom legerősebb és legbiztosabb gócai, amelyekben uralkodó szerepet játszott a szocialista proletariátus.

Hogyan került sor arra, hogy ezen országok mindegyikében hirtelen az ellenforradalom győzött? A nacionalista mozgalom éppen azzal bénította

meg a proletariátust és azzal szolgáltatta ki a határmenti országok nemzeti burzsoáziájának, hogy elszakította a proletárokat Oroszországtól. A bolsevikok, ahelyett, hogy a tiszta osztálypolitika szellemében, amelyet egyébként képviselnek, a birodalom minden területén a forradalmi erők legszilárdabb összefogását tűzték volna ki célul, ahelyett, hogy foggal-körömmel védték volna az orosz birodalom területének mint forradalmi területnek integritását, ahelyett, hogy az orosz forradalom területein minden nemzet proletariátusának összetartozását és elválaszthatatlanságát a politika legfőbb parancsaként szembeállították volna minden nacionalista különválási törekvéssel, éppen fordítva cselekedtek. Az „önkormányzattól egészen az állami különválásig" bombasztikus nacionalista frazeológiájával a lehető legkívánatosabb, legpompásabb ürügyet, voltaképpen lobogót szolgáltattak minden határmenti állam burzsoáziájának ellenforradalmi mozgalma számára. Ahelyett, hogy a peremállamokban óvták volna a proletárokat mindenfajta szeparatizmustól mint tisztán polgári kelepcétől (és hogy a szeparista törekvéseket vaskézzel – amelynek alkalmazása *ebben* az esetben valóban a proletárdiktatúra érdekében és szellemében történt volna – csírájában elfojtják),[7] a bolsevikok inkább megzavarták a határmenti államok tömegeit jelszavukkal, és kiszolgáltatták őket a polgári osztályok demagógiájának. A nacionalizmus e támogatásával maguk idézték és készítették elő Oroszország szétesését, és így saját ellenségük kezébe adták a tőrt, amelyet azután azok az orosz forradalom szívébe döfhettek.

Persze a német imperializmus segítsége nélkül, a „német öklökben levő német puskatusok" nélkül – amint a Kautsky-féle *Neue Zeit* írta –, a Lubinskyk és Ukrajna más gazemberei, az Erichek és Mannerheimek Finnországban, és a balti bárók sohasem bántak volna el saját országuk szocialista proletártömegeivel. De a nacionalista szeparatizmus volt a trójai ló, amellyel a német „elvtársak", bajonettel a kezükben, bevonultak minden egyes országba. Németország intervencióját a reális osztályellentétek és a katonai-hatalmi viszonyok idézték elő. De a bolsevikok szolgáltatták azt az *ideológiát,* amely álcázta az ellenforradalom e hadjáratát, ők erősítették meg a burzsoázia pozícióit és gyengítették a proletariátusét. A legjobb bizonyíték Ukrajna, amely oly fatális szerepet játszhatott az orosz forradalom sorsában. Az ukrán nacionalizmus Oroszországban egészen más volt, mint a cseh, a lengyel vagy a finn. Nem jelentett mást, mint pár tucat kispolgári entellektüell egyszerű szeszélyét, bolondériáját, a legcsekélyebb gyökerek nélkül az ország gazdasági, politikai vagy szellemi viszonyaiban, mindenfajta történelmi tradíció nélkül, nemzeti kultúra nélkül, kivéve Sevcsenko reak-

ciós-romantikus költeményeit. (Ez kifejezetten olyan, mintha egy szép napon az Északi-tenger mellékén új alnémet nemzetet és önálló államot akarnánk alapítani. Lenin és elvtársai néhány egyetemi professzor és egyetemista e nevetséges bohózatát fújták fel művészien az „önrendelkezési jogról" szóló doktrinér agitációjukkal. Ők kölcsönöztek fontosságot kezdetben a bohózatnak, amely aztán véresen komolyra fordult: nem lett belőle ugyan komoly nemzeti mozgalom, hiszen – csakúgy, mint korábban – most sincs gyökere, de az ellenforradalom cégérévé és egyesítő zászlajává vált. Ebből a vaktojásból keltek ki azután Bresztben a német bajonettek.)[8]

A frázisoknak az osztályharcok történetében időnként nagyon reális jelentőségük van. Az már a szocializmus végzetszerűsége, hogy ebben a világháborúban arra rendeltetett, hogy ideológiai ürügyet szolgáltasson az ellenforradalmi politika számára. A háború kitörésekor a német szociáldemokrácia sietett a német imperializmus rablóhadjáratát a marxizmus lomtárából előkotort ideológiai címkével feldíszíteni, amellyel ezt a rablóhadjáratot (az 1848-as)[9] mestereink által kívánt, orosz cárizmus elleni felszabadító háborúvá nyilvánította. A kormány-szocialisták ellenlábasainak, a bolsevikoknak az adatott meg, hogy az „önrendelkezés" frázisával az ellenforradalom malmára hajtsák a vizet, és ezzel ideológiát szolgáltassanak az orosz forradalom megfojtására, sőt az egész háború előre tervezett ellenforradalmi likvidálására. Minden okunk megvan rá, hogy a bolsevikok politikáját ebből a szempontból nagyon alaposan szemügyre vegyük. A „nemzetek önrendelkezési joga", összekapcsolva a Népszövetséggel és a wilsoni leszereléssel, azt a harci terepet jelenti, amelyen az internacionalista szocializmusnak a polgári világgal való, közelgő összecsapásai lejátszódnak. Teljesen nyilvánvaló, hogy az önrendelkezésről szóló frázis és az egész nemzeti mozgalom, amely jelenleg a legnagyobb veszélyt jelenti a nemzetközi szocializmus számára, éppen az orosz forradalom és a breszti tárgyalások következtében erősödött meg rendkívüli mértékben. Ezzel az állásponttal a jövőben még részletesen kell foglalkoznunk. A nemzetközi proletariátus számára intő példaként kell szolgálnia e frazeológia tragikus sorsának az orosz forradalomban: tüskéi véresre sebezték a bolsevikokat.

Nos, mindebből következett a diktatúra Németországban. A breszti békétől a „pótszerződésig"![XIII] A kétszáz engesztelő áldozat[XIV] Moszkvában. Ebből a helyzetből adódott a terror, és a demokrácia elnyomása.

Mindezt szeretnénk most néhány példán közelebbről megvizsgálni.

A bolsevikok politikájában kiemelkedő szerepet játszott az Alkotmányozó Gyűlés közismert feloszlatása 1917 novemberében. Ez az intézkedés meghatározta további politikájukat, bizonyos tekintetben taktikájuk fordulópontját jelentette. Tény, hogy Lenin és elvtársai az októberi győzelemig harcosan követelték az Alkotmányozó Gyűlés összehívását, s hogy a Kerenszkij-kormány halogató politikája éppen ebben a kérdésben képezte a bolsevikok egyik vádpontját a kormány ellen és ez adott alkalmat indulatos kirohanásaikra. Trockij írja „Az októberi forradalomtól a breszti békeszerződésig" című, igen érdekes munkájában: „Az októberi fordulat éppenséggel az Alkotmányozó Gyűlés, sőt egyáltalán a forradalom megmentése volt. És teljesen őszinték voltunk – folytatja –, amikor azt hangoztattuk, hogy az Alkotmányozó Gyűléshez nem Cereteli Előparlamentjén, hanem a hatalomnak a szovjetek által történő megragadásán keresztül vezet az út."[10]

E nyilatkozatok után Lenin első lépése mégis az volt az októberi forradalmat követően, hogy szétkergette ugyanazt az Alkotmányozó Gyűlést, amelyhez ők jelentették volna a kaput. Mely okok vezethették ilyen elképesztő fordulathoz? Trockij részletesen nyilatkozik erről említett írásában; most az ő érveit idézzük.[XV)] „Amennyiben az októberi fordulatot megelőző néhány hónap a tömegek balratolódásának, valamint a munkások, katonák és parasztok bolsevikokhoz való spontán csatlakozásának ideje volt, annyiban ez a folyamat az eszer párton belül a balszárnynak a jobbszárny rovására történő megerősödésében fejeződött ki. A szociálforradalmárok listáin, ennek ellenére, háromnegyed részben még mindig a jobbszárny régi nevei domináltak ... Ehhez járult még az a körülmény, hogy a választások az októberi fordulat első heteiben zajlottak. A változás híre viszonylag lassan, mintegy koncentrikus körökben jutott el a fővárosból a vidék felé, a városokból a falvakba. A parasztoknak sok helyen nem volt tiszta képük arról, hogy mi történt Petrogárdon és Moszkvában. A 'földre és szabadságra', valamint a földbizottságokban való részvételre szavaztak, amelyek az esetek többségében 'narodnyik'-i befolyás alatt álltak. Ezzel azonban Kerenszkij és Avkszentyev mellett szavaztak, akik feloszlatták ezeket a bizottságokat és tagjaikat letartóztatták ... Ez a tényállás tökéletesen világos képet ad arról, hogy milyen mértékben maradt el az Alkotmányozó Gyűlés a politikai harc és a pártcsoportosulások fejlődése mögött."[11]

Mindez kitűnő és nagyon meggyőző. Csak az a meglepő, hogy olyan

okos emberek, mint Lenin és Trockij, nem jutottak el a legkézenfekvőbb végkövetkeztetésig, amely a fenti tényekből adódik. Mivel az Alkotmányozó Gyűlést jóval a döntő fordulat, az októberi felkelés előtt választották, és összetételében nem az új helyzetnek, hanem a túlhaladott múltnak a képe tükröződik, így magától adódott a következtetés, hogy az elavult, tehát halva született Alkotmányozó Gyűlést feloszlassák és haladéktalanul új választásokat írjanak ki új alkotmányozó gyűlésre! A forradalom sorsát nem akarták és nem is bízhatták olyan gyűlésre, amely a tegnapi, a Kerenszkij-féle Oroszországot, a gyengeség és a burzsoáziával kötött koalíció időszakát tükrözte. Nos, csupán az maradt, hogy a helyébe rögtön a megújult, továbbfejlődött Oroszországot képviselő gyűlést hívjanak össze.

Ehelyett Trockij az októberben összeült Alkotmányozó Gyűlés speciális alkalmatlanságából minden alkotmányozó gyűlés fölöslegességére következtetett; igen, mindezt az általános választójog alapján a forradalom idején létrehozott népképviselet alkalmatlanságává általánosította.

„Hála a hatalomért folytatott nyílt és közvetlen harcnak, a dolgozó tömegek politikai tapasztalatok egész sorát gyűjtötték rövid idő alatt, és fejlődésük során gyorsan emelkednek egyik fokról a másikra. A demokratikus intézmények nehézkes mechanizmusa annál kevésbé követi ezt a fejlődést, minél nagyobb az ország és minél tökéletlenebb a technikai apparátus."[12]

Itt van előttünk tehát a „demokratikus intézmények mechanizmusa általában". Ezzel szemben elsősorban azt kell kiemelni, hogy a képviseleti intézmények efféle értékelésében sematikus, merev felfogás jut kifejezésre, amellyel szöges ellentétben áll minden forradalmi korszak történelmi tapasztalata. Trockij elmélete szerint minden választott gyűlés egyszer és mindenkorra csupán választóinak azon szellemi állapotát, politikai érettségét és hangulatát tükrözi vissza, amely abban a pillanatban jellemzi őket, amikor a választói urnákhoz lépnek. Ennek megfelelően a demokratikus testület mindig a választási időszak tömegeinek tükörképe, mint ahogy a csillagos ég sem azt mutatja meg nekünk, milyenek az égitestek, amikor felpillantunk rájuk, hanem azt, milyenek abban a pillanatban, amikor végtelen távolságukból a földre küldik fényhírnökeiket. Ezzel tagadnak minden eleven szellemi összefüggést az egykori választottak és választók között, minden tartós kölcsönhatást a kettő között.

Mennyire ellentmond ennek minden történelmi tapasztalat! E tapasztalatok, éppen fordítva, azt mutatják, hogy a néphangulat eleven áramlata állandóan elsodorja a képviseleti testületeket, behatol azokba, kormányozza őket. Hogyan eshetne meg különben, hogy időnként minden polgári parla-

mentben megérjük a népképviselők legmulatságosabb pálfordulásait, akik egy „új szellemtől" hirtelen feltámadva, egészen váratlan hangokat hallatnak, hogy a legösszeaszottabb múmiák időnként fiatalnak tűnnek és a Scheidemann-féle törpék egyszerre forradalmi hangokra lelnek kebelükben – amikor a gyárak, a műhelyek és az utca hallatja hangját.

És éppen a tömegek hangulatának állandó, a választott testületekre gyakorolt eleven befolyása és politikai érettségük mondana csődöt egy forradalomban a pártcégérek és a választási listák merev sémái előtt? Éppen fordítva! Izzó hőfokával pontosan a forradalom teremti meg azt a ritka, vibráló, fogékony politikai légkört, amelyben a néphangulat hullámai, a népélet pulzusának lüktetése a legcsodálatosabb módon azonnal hat a népképviseleti testületekre. Éppen ezen nyugszanak a forradalmak kezdeti stádiumából jól ismert, hatásos jelenetek, amikor ósdi, reakciós vagy túlontúl mérsékelt, a régi rezsim alatt korlátozott választójoggal megválasztott parlamentek hirtelen a rendszer megdöntésének heroikus szócsöveivé, a „Sturm und Drang" meghirdetőivé válnak. A klasszikus példát a híres angol „hosszú parlament" kínálja, amelyet 1642-ben választottak és ekkor ült össze. E parlament hét éven át a helyén maradt, és belső viszonyaiban tükrözte a néphangulatnak, a politikai érettségnek, az osztálytagozódásnak, a forradalom egész menetének váltakozó mozgásait a csúcspontig, néhány térden álló alsóházi „szónoknak" a koronával folytatott kezdeti jámbor csatározásaitól a Lordok Házának szétkergetéséig, Károly kivégzéséig és a köztársaság kikiáltásáig.

És nem ismétlődött-e meg mindeme csodálatos változás a franciaországi Rendi Gyűlésben,[XVI] Lajos Fülöp cenzusos parlamentjében, és – az utolsó, legfrappánsabb példa, amely oly közel áll Trockijhoz – a IV. Állami Dumában, amelyet 1912-ben[XVII] választottak meg, a legsötétebb ellenforradalom uralma idején, s amelyet 1917 februárjában hirtelen megcsapott a forradalom szele és ezzel a forradalom kiindulópontjává vált?

Mindez azt mutatja, hogy a „demokratikus intézmények nehéz mechanizmusa ..."[XVIII] éppen a tömegek eleven mozgalmában, folyamatos nyomásában talál a leghatásosabb helyreigazítóra. És minél demokratikusabbak az intézmények, minél elevenebb és erőteljesebb a tömegek politikai életének lüktetése, annál közvetlenebb és pontosabb a hatás a merev pártcégérek, elavult választási listák stb. ellenére. Bizonyára minden demokratikus intézménynek megvannak a maga korlátai és fogyatékosságai, amelyekben valószínűleg számos emberi intézménnyel osztozik. Csakhogy a csodaszer, amelyet Trockij és Lenin feltalált: a demokrácia megszüntetése általában,

még rosszabb, mint a baj, amelyet orvosolni kell. Ez ugyanis az eleven forrást temeti be: a legszélesebb néptömegek aktív, akadálytalan, energikus politikai életét, amely egyedül képes korrigálni a társadalmi intézmények minden veleszületett fogyatékosságát.

Vegyünk egy másik frappáns példát: a szovjet kormány által kidolgozott választójogot.[XIX] Nem teljesen világos, milyen gyakorlati jelentőséget tulajdonítottak ennek a választójognak. Leninnek és Trockijnak a demokratikus intézményekre vonatkozó kritikájából az következik, hogy alapjaiban elutasították az általános választások alapján létrejövő népképviseleteket, és csak a szovjetekre akartak támaszkodni. Miért dolgoztak ki akkor egyáltalán általános választójogot – ez tulajdonképpen nem világos. Az sem ismeretes előttünk, hogy ezt a választójogot életbe léptették-e egyáltalán: az e választójog alapelvein nyugvó népképviseleti választásról semmit sem lehet hallani. Valószínű az a feltevés, hogy ez csak íróasztalnál kiagyalt teoretikus termék maradt, de úgy ahogy van, a bolsevik diktatúra-elmélet igen figyelemreméltó eredménye. A választójogot, mint általában minden politikai jogot, nem az „igazságosság" és hasonló polgári demokratikus frazeológiák valamiféle absztrakt sémájához kell mérni, hanem azokhoz a társadalmi és gazdasági viszonyokhoz, amelyekre szabott. A szovjet kormány által kidolgozott választójog éppen a polgári-kapitalista társadalmi formációból a szocialista formációba való átmeneti periódusra, a proletariátus diktatúrájának korszakára van méretezve. A proletárdiktatúráról vallott lenini és trockiji felfogás értelmében csak azoknak adnak választójogot, akik saját munkájukból élnek, és mindenki mástól megtagadják azt. De az is világos, hogy effajta választójognak csak olyan társadalomban van értelme, amely gazdaságilag is abban a helyzetben van, hogy saját munkájából mindenkinek, aki dolgozni akar, rendezett, emberhez méltó életet tesz lehetővé. Vonatkozik-e ez a jelenlegi Oroszországra? A hirtelen nehézségek közepette, amelyekkel a világpiactól elzárt, a legfontosabb energiaforrásaitól elvágott Szovjet-Oroszországnak meg kell küzdenie, a gazdasági élet borzalmas, általános ziláltságában, a termelési viszonyok forradalmi változásának idején – amely a tulajdonviszonyoknak a mezőgazdaságban, továbbá az iparban és a kereskedelemben végbement átalakulásának következménye – kézenfekvő, hogy számtalan egzisztencia igen hamar gyökértelenné válik és letér eredeti pályájáról, anélkül, hogy a gazdasági mechanizmusban bármiféle objektív lehetőséget találna munkaerejének hasznosítására. Ez nemcsak a kapitalista és nagybirtokos osztályokra vonatkozik, hanem az alsó-középosztálybeliek széles rétegére és magára a munkásosztályra is, bár tény, hogy az ipar össze-

zsugorodása a városi proletárok tömeges vidékre özönlését idézte elő, akik a mezőgazdaságban kerestek menedéket. Ilyen körülmények között olyan politikai választójog, amely az általános munkakényszert teszi gazdasági előfeltétellé, egészen értelmetlen rendszabály. Ez az intézkedés, szándéka szerint, egyedül a kizsákmányolókat fosztja meg politikai jogaiktól. És mialatt a produktív munkaerő tömegméretekben válik gyökértelenné, a szovjet kormány arra kényszerül, hogy a nemzeti ipart úgymond bérletbe adja át a korábbi kapitalista magántulajdonosoknak. Ehhez hasonlóan, a szovjet kormány 1918-ban kénytelen volt a polgári fogyasztási szövetkezetekkel is kompromisszumot kötni. Továbbá, a polgári szakemberek alkalmazása is elkerülhetetlennek bizonyult. Ugyanennek a jelenségnek egy másik következménye, hogy az állam a proletariátus növekvő rétegét tartja el közpénzekből, vörösgárdistaként stb. A valóságban ez jogfosztottá teszi a kispolgárság és a proletariátus széles és egyre növekvő rétegét, akiket a gazdasági organizmus semmiféle eszközzel nem lát el a munkakényszer teljesítésére.

Ez olyan képtelenség, amely a választójogot utópikus, a társadalmi valóságtól elszigetelt fantáziatermékké minősíti. Éppen ezért nem komoly eszköz a proletárdiktatúra kezében. (Anakronizmus, annak a jogi helyzetnek a megelőlegezése, amelynek egy kész szocialista gazdasági bázison lenne a helye, nem a proletárdiktatúra időszakában.)[13]

Amikor az októberi forradalom után az egész középrend, a polgári és kispolgári értelmiség hónapokon át bojkottálta a szovjet kormányt, megbénította a vasúti, a postai és a távíróforgalmat, az oktatást, az igazgatási apparátust, és ily módon ellenszegült a munkáskormányzatnak, akkor magától értetődő volt velük szemben az elnyomás minden rendszabálya: a politikai jogok, a gazdasági egzisztenciális eszközök stb. megvonása, az ellenállás vaskézzel való letörése. Ebben éppen a szocialista diktatúra fejeződött ki, amelynek semmiféle eszköztől sem szabad visszariadnia, hogy bizonyos intézkedéseket az egész érdekében kikényszerítsen vagy megakadályozzon. Ellenben az olyan választójog, amely a társadalom széles rétegeinek általános jogfosztását mondja ki, amely a társadalmon kívül helyezi őket, mialatt számukra gazdaságilag magán a társadalmon belül semmiféle helyet nem képes teremteni, a nem konkrét cél érdekében, konkrét intézkedésként bevezetett jogfosztás mint tartós hatású, általános szabály – ez nem a diktatúrából fakadó szükségszerűség, hanem életképtelen improvizáció. (Mind a szovjetek mint gerinc, mind az Alkotmányozó Gyűlés és *az általános választójog.* A bolsevikok reakciósnak bélyegezték a szovjeteket, mert szerintük ezekben a többség paraszti volt. /Parasztküldöttek és katonaküldöttek.

Miután a szovjetek a bolsevikok oldalára álltak, a népvélemény igazi képviselői lettek. De ez a hirtelen fordulat csak a *békével* és a földkérdéssel függött össze./)[14]

Sőt, az Alkotmányozó Gyűléssel és a választójoggal a kérdés nincs kimerítve; ehhez jön még az egészséges közélet és a dolgozó tömegek politikai aktivitása legfontosabb demokratikus garanciáinak, a sajtószabadságnak, az egyesülési és gyülekezési jognak a megszüntetése. Ezek gyakorlását a szovjetkormány valamennyi ellenfele számára törvénytelennek minősítették. Ezekre a beavatkozásokra messze nem érvényes Trockij fenti érvelése a választott demokratikus testület nehézkességéről.[XX)] Közismert és vitathatatlan tény viszont, hogy szabad, nem korlátozott sajtó, akadálytalan egyesülési és gyülekezési élet nélkül a széles néptömegek uralmában nincs sok köszönet.

Lenin azt mondja: a polgári állam a munkásosztály elnyomásának eszköze, a szocialista – a burzsoázia elnyomásáé. A szocialista állam mintegy a feje tetejére állított kapitalista állam. Ez a leegyszerűsített felfogás eltekint a leglényegesebbtől: a polgári osztályuralomnak nincs szüksége a néptömegek politikai iskolázására és nevelésére, legalábbis bizonyos, szűken megvont határokon túl. A proletárdiktatúra számára azonban ez lételem, a levegő, amely nélkül nem képes fennmaradni.

„Hála az államhatalomért folytatott nyílt és közvetlen harcnak . . .[XXI)] a dolgozó tömegek politikai tapasztalatok egész sorát gyűjtötték rövid idő alatt, és fejlődésük során gyorsan emelkednek egyik fokról a másikra."[15]

Itt cáfolja Trockij a legtalálóbban saját magát és pártbeli elvtársait. S éppen mert ez igaz, a közélet elfojtásával elzárták a politikai tapasztalat forrását és a fejlődés további útját. Ellenkező esetben el kellene fogadni, hogy a bolsevikok hatalomátvételéig szerzett tapasztalatok és az addigi fejlődés szükséges volt, elérte a legmagasabb fokot, és attól kezdve fölöslegessé vált. (Lenin beszéde: Oroszország elkötelezett a szocializmus iránt!!!)[16]

A valóságban fordítva! Éppen azok az óriási feladatok, amelyekhez a bolsevikok komoly bátorsággal és határozottsággal nekifogtak, követelik meg a tömegek intenzív politikai képzését és a tapasztalatgyűjtést, (amely politikai szabadság nélkül nem lehetséges. Csak a kormány híveinek, csak a párt tagjainak szabadsága – legyenek bármily sokan is – nem szabadság. A szabadság mindig a másként gondolkodók szabadsága. Nem az „igazságosság" fanatizmusa miatt, hanem azért, mert minden, ami a politikai szabadságban tanulságos, gyógyító és tisztító erejű, ettől a lényegi jellemzőtől függ, és hatása megszűnik, ha a „szabadság" privilégiummá válik.)[17]

A lenini–trockiji értelemben vett diktatúraelmélet hallgatólagos előfeltevése az, hogy a szocialista átalakulás olyan dolog, amelyre kész recept van a forradalmi párt tarsolyában, amelyet némi erőfeszítéssel csak meg kell valósítani. (A bolsevikok valószínűleg nem akarják letagadni, hogy lépésről-lépésre kellett tapogatózniuk, kísérletezniük, erre-arra próbálkozniuk, és hogy intézkedéseik jórésze egyetlen értékes elemet sem tartalmaz. Szükségszerűen így van és így lesz ez mindegyikőnkkel, ha eljutunk odáig – még ha nincsenek is mindenütt ilyen nehéz körülmények.)[18] Ez sajnos – vagy talán szerencsére – nincs így. Messze vagyunk attól, hogy egy sor kész előírás lenne, amelyet az embernek csak alkalmazni kellene. A szocializmusnak mint gazdasági, társadalmi és jogi rendszernek a gyakorlati megvalósítása olyan dolog, amely teljesen a jövő ködébe vész. Amit programunkba foglalunk, csak néhány nagy, iránymutató útjelző, amelyek felé az intézkedéseket keresni kell, méghozzá túlnyomórészt a negatív jellegűeket. Körülbelül tudjuk, mit kell legelőször megszüntetnünk, hogy szabaddá tegyük az utat a szocialista gazdaság előtt, azt azonban, hogy milyen módja lehet az ezer konkrét, gyakorlati, kis és nagy intézkedésnek, amelyet mindenkor foganatosítási kell, hogy a szocialista alapelveket a gazdaságban, a jogban, valamennyi társadalmi viszonyban megvalósítsuk – erről nem tájékoztat egyetlen szocialista pártprogram és tankönyv sem. Ez nem hiányosság, hanem éppen a tudományos szocializmus előnye az utópikus változattal szemben. (A szocialista társadalmi rend egyedül és kizárólag történelmi termék lehet, amely a tapasztalat különös iskolájában, a beteljesülés órájában születik az eleven történelem mozgásából; s a történelem – hasonlóan a szerves természethez, hiszen végső soron annak része – azzal a szép szokással rendelkezik, hogy a valóságos társadalmi szükséglettel kielégítésének eszközeit, a feladattal mindjárt annak megoldását is létrehozza.)[19] Ha így van, akkor világos, hogy a szocializmus – természetéből következően – nem hagyja magát oktrojálni, ukázok által vezetni. Előfeltétele egy sor erőszakintézkedés – a tulajdon stb. ellen. A negatívumot, a leépítést dekrétumokba lehet foglalni, a felépítést, a pozitívumot *nem.* Új ország. Ezernyi probléma. Csak az akadálytalan, pezsgő élet gondol ki ezer új formát, improvizációt, csak ez őrzi meg az *alkotó erőt,* s maga korrigálja a baklövéseket. Az államok korlátozott szabadságú közélete éppen azért olyan nyomorúságos, szegényes, sematikus, azért olyan kevéssé gyümölcsöző, mert a demokrácia kizárásával eltorlaszolják minden szellemi gazdagság és haladás eleven forrását. (Bizonyíték: 1905, és 1917-ben a februártól októberig terjedő hónapok.) Akár politikailag, akár gazdaságilag és

társadalmilag tekintve. Ebben az egész néptömegnek részt kell vennie. Különben egy tucat entellektüel íróasztalnál kitalált elmélete dekrétumokba foglalja, oktrojálja a szocializmust.

A nyilvános kontroll feltétlenül szükséges. Különben a tapasztalatok cseréje megmarad az új kormányzat hivatalnokainak zárt körében. A korrupció elkerülhetetlen: ezek Lenin szavai; (lásd *Mitteilungsblatt*, No. 36.)[XXII] A szocializmus gyakorlata a polgári osztályuralom évszázadai alatt degradált tömegek teljes szellemi átalakulását követeli. Társadalmi ösztönöket az egoisták helyébe, tömegkezdeményezéseket a tehetetlenség helyett, eszmét, amely minden szenvedésen átsegít stb., stb. Senki nem tudja ezt jobban, senki sem ecseteli ezt buzgóbban, senki sem ismétli makacsabban, mint Lenin. Csak az eszközök megválasztásában fog teljesen mellé. Dekrétum, a gyári felügyelők diktatórikus hatalma, drákói büntetések, rémuralom – ez minden csillapítószer – (ezek éppen olyan eszközök, amelyek ezt az újjászületést megakadályozzák).[20] Az egyetlen út az újjászületéshez: magának a közéletnek az iskolája, korlátlan, a lehető legszélesebb demokrácia, *közvélemény*. Éppen a rémuralom demoralizál.

Ha mindez elesik, mi marad a valóságban? Lenin és Trockij az általános választásokkal életrehívott képviseleti testületek helyébe a szovjetet állította a dolgozó tömeg egyetlen valódi képviseleteként. De a politikai életnek az ország egészében történő elnyomásával a szovjetek életének is egyre inkább meg kell bénulnia. Általános választások, korlátlan sajtó- és gyülekezési szabadság, szabad véleménynyilvánítás nélkül elhal az élet minden nyilvános intézményben, látszat-létté válik, amelyben a bürokrácia az egyedüli tevékeny elem. (E törvény alól senki sem vonhatja ki magát.)[21] A közélet lassanként elszenderül, néhány tucat pártvezér dirigál és kormányoz kimeríthetetlen energiával és határtalan idealizmussal, akik mögött a valóságban egy tucat kiemelkedő koponya irányít; időről-időre gyűlésekre mozgósítják a munkásság elitjét, hogy az megtapsolja a vezérek beszédeit és egyhangúlag helybenhagyja az előterjesztett határozatokat: alapjában tehát klikkrendszerről van szó, amely kétségtelenül diktatúra, de nem a proletariátus, hanem maroknyi politikus diktatúrája, azaz diktatúra tisztán polgári értelemben, a jakobinus uralom értelmében. (Lásd a szovjetkongresszus elhalasztását három hónapról hat hónapra!.) Sőt, mi több: ezek a körülmények szükségképpen elősegítik a közélet elvadulását: merényletek, túszok megölése stb. lesz jellemző. Ez túlságosan is erős, objektív törvény, amely alól egyetlen párt sem vonhatja ki magát.

(Az anarchia nálunk is és mindenütt elkerülhetetlen lesz. A lumpen-

proletár elemek a polgári társadalomhoz kötődnek és nem hagyják magukat elszakítani attól. Bizonyítékok: 1. Kelet-Poroszország, a „kozák" fosztogatások. 2. A rablás és tolvajlás elszabadulása Németországban /feketézés, postai és vasúti személyzet, rendőrség, a határok elmosódása a rendezett társadalom és a fegyház között/. 3. További bizonyíték: a szakszervezeti vezetők rohamos lezüllése: ezzel szemben a drákói terrorintézkedések tehetetlenek. Sőt, még tovább korrumpálnak. Az egyetlen ellenszer: a tömegek idealizmusa és társadalmi *aktivitása*, a korlátlan *politikai* szabadság.)[22]

(Önmagában nagyfontosságú problémát jelent minden forradalomban a lumpenproletariátussal szemben folytatott harc. Nekünk is dolgunk lesz vele Németországban. A lumpenproletár elemek erősen kötődnek a polgári társadalomhoz, nemcsak különös rétegként, szociális szemétként, amely akkor növekszik különösen nagyra, ha leomlanak a társadalmi rend falai, hanem az össztársadalom integráns elemeként is. A németországi események – és így van ez többé-kevésbé minden más államban – mutatják, milyen könnyen esik áldozatul a züllésnek a polgári társadalom minden rétege: az egyes fokozatok a kereskedői árfelverés, a feketézés, a fiktív alkalmi ügyletek, az élelmiszerhamisítás, a csalás, a hivatali sikkasztások, a lopás, a betörés és a rablás között annyira egymásba folytak, hogy eltűnt a határ a tisztességes polgárság és a fegyház között. Itt ugyanaz a jelenség ismétlődik meg – a polgári értékek törvényszerű, gyors devalválódása –, mint amikor ezeket tengerentúli, koloniális viszonyokba, idegen társadalmi talajra ültetik át. A polgári társadalom – amelynek legbensőbb léttörvénye a mélységes amoralitás, az embernek ember általi kizsákmányolása –, az erkölcs és a jog konvencionális korlátainak és támaszainak levetkezésével közvetlenül és akadálytalanul áldozatul esik a züllésnek. A proletárforradalomnak mindenütt meg kell majd küzdenie ezzel az ellenséggel, az ellenforradalom ezen eszközével. De ebben a viszonyban a terror életlen, vagy pontosabban kétélű fegyver. A drákói katonai bíráskodás tehetetlen a lumpenproletár garázdálkodás elszabadulásával szemben. Az ostromállapot mindenfajta tartós uralma elkerülhetetlenül önkényhez vezet, és mindenfajta önkény deprimálóan hat a társadalomra. A proletariátus kezében itt is az az egyetlen hatékony eszköz, ha radikális politikai és társadalmi természetű intézkedéseket hoz, a lehető leggyorsabban átalakítja a tömegek életének szociális garanciáit, és felszítja azt a forradalmi idealizmust, amely huzamosabb időtartamra csak korlátlan politikai szabadságban, a tömegek aktív cselekvésével teremthető meg. Ahogy a fertőzés és a betegség csírája ellen a napsugár a leghatékonyabb, tisztító és gyógyító szer, úgy maga a forradalom és ennek

megújító ereje – az általa előidézett szellemi élet, a tömegek aktivitása és önmagáért való felelőssége, tehát a legszélesebb politikai szabadság mint forma – az egyetlen tisztító és gyógyító Nap.)[2 3]

A lenini–trockiji elmélet alapvető hibája éppen az, hogy a diktatúrát, pontosan úgy, mint Kautsky, szembeállítja a demokráciával. „Diktatúra *vagy* demokrácia" – így hangzik a kérdésfeltevés mind a bolsevikoknál, mind Kautskynál. Az utóbbi természetesen a demokrácia mellett dönt, mégpedig a *polgári* demokrácia mellett, amikor ezt a szocialista átalakulás alternatívájaként tünteti fel. Lenin és Trockij, éppen fordítva, a diktatúrára szavaz a demokrácia ellenében, és ezzel maroknyi személy diktatúrája, azaz *polgári* típusú diktatúra mellett dönt. A két ellenpólus egyformán messze van a valódi szocialista politikától. A proletariátus, ha megragadja a hatalmat, soha többé nem mondhat le a szocialista átalakulásról – Kautsky jó tanácsa szerint, „az ország éretlensége" ürügyén –, és nem szentelheti magát csak a demokráciának, anélkül, hogy saját magát, az internacionalizmust, a forradalmat el ne árulná.

A szocialista intézkedéseket azonnal, a legenergikusabb, leghajthatatlanabb, legkíméletlenebb módon lehet és kell foganatosítani, tehát diktatúrát kell és lehet gyakorolni, de az *osztály* diktatúráját, nem egy pártét vagy klikkét, az osztály diktatúráját, azaz a legszélesebb nyilvánosságban, a néptömegek legtevékenyebb, nem korlátozott részvételével, korlátlan demokráciában. „Mint marxisták soha nem voltunk a formális demokrácia bálványimádói" – írja Trockij.[2 4] Bizony, soha nem voltunk a formális demokrácia bálványimádói! Nem voltunk soha a szocializmus vagy a marxizmus bálványimádói sem. Ebből vajon az következik, hogy a szocializmust, a marxizmust, ha kényelmetlenné válik számunkra, Cunow–Lensch–Parvus módra a lomtárba hajíthatjuk? Trockij és Lenin ennek a kérdésnek élő tagadásai.

Nem voltunk soha a formális demokrácia bálványimádói, ez csak azt jelenti: folyvást megkülönböztettük a *polgári* demokrácia társadalmi magját politikai formájától, mindig megmutattuk a társadalmi egyenlőtlenség és szabadság hiányának keserű magját a formális egyenlőség és szabadság édes burka alatt – nem azért, hogy ezt elvegyük, hanem azért, hogy a munkásosztályt arra sarkalljuk, ne elégedjék meg a burokkal, hanem hódítsa meg a politikai hatalmat, hogy ezt a héjat új, szocialista tartalommal tölthesse meg. A proletariátus történelmi feladata az, hogy hatalomra jutva, a polgári demokrácia helyett szocialista demokráciát teremtsen, s nem az, hogy mindenfajta demokráciát felszámoljon. A szocialista demokrácia azonban

nem az ígéret földjén kezdődik, amikor már megteremtették a szocialista gazdaság alapzatát, nem kész karácsonyi ajándék a derék nép számára, amely időközben híven támogatta a maroknyi szocialista diktátort. A szocialista demokrácia rögtön az osztályuralom leépítésével és a szocializmus építésével, a hatalomnak a szocialista párt általi megragadásával kezdődik. A szocialista demokrácia nem más, mint a proletariátus diktatúrája.

Igenis: diktatúra! De ez a diktatúra a demokrácia *alkalmazásának* módjában áll, nem annak megszüntetésében; azokban az energikus, határozott beavatkozásokban a polgári társadalom szerzett jogaiba és gazdasági viszonyaiba, amelyek nélkül a szocialista átalakulás nem valósítható meg. De ez a diktatúra csakis az *osztály*, és nem az osztály nevében fellépő szűk vezető kisebbség műve lehet: azaz lépésről-lépésre a tömegek aktív részvételéből kell kialakulnia, azok közvetlen befolyása, a nyilvánosság teljes kontrollja alatt kell állnia, a néptömegek növekvő politikai képzettségéből kell megszületnie.

Bizonyára így haladnának előre a bolsevikok is, ha nem szenvednének a világháború, a német okkupáció és minden ehhez kapcsolódó abnormális nehézség szörnyű kényszere alatt, amely szükségképpen eltorzít mindenfajta jószándékú és szent alapelvekkel megtöltött szocialista politikát.

Kirívó példája ennek a tanácskormány által komoly méretekben alkalmazott terror, különösen a német imperializmus összeomlása előtti utolsó periódusban, a német követ elleni merénylet óta. Önmagában meglehetősen szegényes az a közhely, hogy a forradalmakat nem rózsavízzel keresztelik meg.

Mindaz, ami Oroszországban történik, egyértelmű okok és kölcsönhatások elkerülhetetlen láncolata, amelynek kiindulópontja és záróköve: a német proletariátus csődje és a német imperializmus támadása Oroszország ellen. Lenintől és elvtársaitól emberfölöttit követelnénk, ha még azt is elvárnánk tőlük, hogy ilyen körülmények között a legszebb demokráciát, a proletariátus legpéldamutatóbb diktatúráját és virágzó szocialista gazdaságot varázsoljanak elő. Határozott forradalmi tartásukkal, példamutató tetterejükkel és a nemzetközi szocializmus iránti megingathatatlan hűségükkel valójában eleget tettek mindannak, amit ilyen átkozottul nehéz viszonyok között teljesíteni lehetett. A veszély akkor kezdődik, ha a szükségből erényt kovácsolnak, amikor fatális feltételek által kikényszerített taktikájukat immár teoretikusan, minden részletében rögzítik, és a nemzetközi proletariátus számára a szocialista taktika követendő példájaként ajánlják. Ezzel teljesen szükségtelenül előtérbe állítják magukat, s kényszerű ballépé-

seik elfedik valódi, vitathatatlan történelmi érdemeiket. Rossz szolgálatot tesznek a nemzetközi szocializmusnak – amelynek üdvéért harcoltak és szenvedtek –, mihelyt annak fegyvertárába új ismeretként akarják bevinni az Oroszországban muszájból és szükségből adódott kétes megoldásokat, amelyek végső soron csak a nemzetközi szocializmus világháborúbeli csődjének kisugárzásai voltak.

Harsoghatják a német kormányszocialisták, hogy a bolsevikok-uralma Oroszországban a proletariátus diktatúrájának torzképe. Lehet, hogy torzkép volt, vagy ma is az, de csakis azért történhetett így, mert a bolsevikok uralma nem más, mint a német proletariátus magatartásának terméke, amely a szocialista osztályharcnak maga is csak torzképe. Valamennyiünkre érvényes a történelem törvénye, és a szocialista politikát csakis internacionalista módon lehet megvalósítani. A bolsevikok bebizonyították, hogy mindent tudnak, amit egy valóban forradalmi párt teljesíthet a történelmi lehetőségek határain belül. De ne akarjanak csodaként hatni. Mert példamutató és hibátlan proletárforradalom egy elszigetelt, a világháború által kimerített, az imperializmus által fojtogatott, a nemzetközi proletariátus által elárult országban csoda lenne. Eszerint a bolsevikok politikájában meg kell különböztetni a lényegest a lényegtelentől, a törvényszerűt az esetlegességtől. Ebben az utolsó időszakban, amikor döntő, végső harcok előtt állunk az egész világon, nem a taktika ilyen vagy olyan részletkérdése a szocializmus legfontosabb problémája, nem ez az égető kérdés, hanem a proletariátus cselekvőképessége, a tömegek forradalmi tettereje; egyáltalán: a szocializmus uralmának akarása. Ebben a helyzetben Lenin, Trockij és barátaik voltak az *elsők*, akik példát mutattak a világ proletariátusának, egészen mostanáig ők az egyetlenek, akik emelt fővel kiálthatják: „Én mertem"!

Ez a bolsevikok politikájának lényege és ebben áll *maradandósága.* Ebben az értelemben marad örök a halhatatlan történelmi érdem, hogy a politikai hatalom megszerzésével és a szocializmus megvalósításának gyakorlati problémafelvetéseivel a nemzetközi proletariátus előtt jártak, és hatalmas mértékben előrelendítették a tőke és a munka harcát az egész világon. Oroszországban a kérdéseket csak felvetni tudták. Ezeket nem lehetett Oroszországban megoldani; (csak nemzetközileg oldhatók meg).[25] És *ebben az értelemben* a jövő mindenütt a „bolsevizmusé".

Jegyzetek

1 Rosa Luxemburg e munkája először 1922-ben jelent meg, a „Gesellschaft und Erziehung" kiadónál; a kéziratot Paul Levi rendezte sajtó alá s bevezető tanulmányt írt hozzá (lásd e kötetben is). Az első kiadás címe: *Die russische Revolution. Eine kritische Würdigung.* Itt közölt fordításunk alapjául eredetileg a Rosa Luxemburg: *Gesammelte Werke* IV. kötetében (Berlin, 1974) *Zur russischen Revolution* címmel megjelent szövegközlés szolgált. E kiadás forrásként az NSZEP KB Központi Pártarchívumát jelöli meg (NL 2/15). Az újabb német kiadás szövegét egybevetettük a Levi-féle kiadásával; az előbbiben pontokkal jelölt – de nem közölt – idézeteket, hivatkozásokat, valamint Luxemburgnak e kiadványban jegyzetekben adott más megjegyzéseit – az 1922-es kiadás alapján – beillesztettük a szövegbe; a két szövegközlés eltéréseit minden esetben külön jelöltük. (A kiadás körülményeiről lásd még Paul Levi Előszavát és Bevezetését.)
A tanulmány címével kapcsolatban az újabb német kiadás a következő megjegyzést teszi: „Szerkesztői cím; befejezetlen kézirat, az eredeti fotokópiája szerinti kiadás". Mi e tekintetben a Levi-féle kiadást követtük.
Rosa Luxemburg politikai írásaiból eddig csak két válogatás jelent meg magyar nyelven: *Válogatott beszédek és írások*, I–II., Bp.: Kossuth, 1958–1960; *A szakszervezetek és a tömegsztrájk*, Bp.: Táncsics, 1976. Ezek – néhány rövidebb, alkalmi jellegű cikket kivéve – nem tartalmazzák Luxemburgnak az orosz fejlődéssel és a forradalmakkal kapcsolatos írásait. Mindenesetre, a magyar nyelven is olvasható tanulmányokból származó idézetek esetében e kötetek oldalszámait is megadjuk. Az egyes Luxemburg-tanulmányok címét a főszövegben mindig magyar fordításban közöljük.
A jelen tanulmányban szereplő jegyzetek egy része az 1974-es kiadás szerkesztőitől származik; ezeket római számmal jelöltük. Saját szerkesztői megjegyzéseinket, a csak általunk adott forrásmegjelöléseket arab számozással adjuk. A többi tanulmány esetében e jegyzeteket *A szerk.* jellel láttuk el.

I) A cári kormány 1907. június 3-án feloszlatta a II. Állami Dumát és letartóztatta a szociáldemokrata frakció tagjait. Egyúttal – az Állami Duma egyetértése nélkül – új választójogi törvényt vezetett be. Ez az államcsíny lehetővé tette a kormány számára, hogy a Dumában jobboldali többséget érjen el, és az 1912-ben megválasztott IV. Állami Dumát „a reakciós rétegek, a földbirtokosok és a burzsoázia felső rétegével keveredő cári bürokrácia" hatalmi szervévé tegye (Lenin).

II) Az 1905 decemberi választói törvény szerint a választókat állás és tulajdon szerint négy kúriába osztották, amelyben a földtulajdonosok különleges privilégiumokat kaptak, és korlátozták a munkás- és parasztképviselők számát. Ehhez az antidemokratikus választójoghoz az 1907-es államcsíny után újabb korlátozásokat fűztek; ezzel biztosították a nagybirtokosok és a nagyburzsoázia uralmát a Dumában; Oroszország határmenti területeinek népei vagy egyáltalán nem vagy rendkívül korlátozott választójogot kaptak.

III) A kadetok vezetője, P. N. Miljukov, az Ideiglenes Kormány külügyminisztere volt.

IV) A kozák atamán, A. M. Kalegyin mozgósította a doni kozákokat és támogatta azokat az ellenforradalmi csoportokat, amelyek 1917 augusztusában L. G. Kornyilov vezetésével Petrogárd ellen vonultak, hogy leverjék a forradalmat és katonai diktatúrát vezessenek be. A bolsevikok vezetésével a munkások és a katonák szembefordultak az ellenforradalmárokkal, és totális vereséget mértek rájuk.

V) A szerző itt Karl Kautskyra gondol.

2 A Levi-féle kiadásban a zárójelbe tett bekezdés nem szerepel.

3 A Levi-féle kiadásban a zárójelben szereplő bekezdés nem szerepel.

4 Az 1974-es kiadás a zárójelben szereplő részt a lábjegyzetben közli.

VI) A Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusa 1917. november 8-i, földről szóló dekrétumának és az ebben foglalt „paraszti mandátumnak" megfelelően megszüntették a föld magántulajdonát, és kártalanítás nélkül kisajátították a földbirtokosok tulajdonát, a járadékokat, a kolostori és egyházi földeket. A földeket az egyenlő földhasználat elve alapján, az az meghatározott munka- és használati normák szerint osztották fel a dolgozók között. A földhasználat formáját – egyéni gazdaság, közös vagy artyel-gazdaság – a falvak tetszésére bízták. Nem osztották fel a magasan fejlett gazdaságok földjeit, hanem ezek a községek vagy az állam kezébe kerültek. Ezen intézkedésekkel kielégítették a szegényparaszti tömegek sürgető igényeit. A földkérdés e megoldásával a bolsevikok „hűek maradtak a marxizmushoz és nem próbálták meg átugrani a polgári-demokratikus forradalmat". Ezzel egyben „a szocializmusba való átmenet számára a leghajlíthatóbb agrárszisztémát" teremtették meg (Lenin).

5 Az 1974-es kiadás a belső zárójelbe tett részt lábjegyzetben közli.

6 A Levi-féle kiadásban a zárójelben szereplő három bekezdés nem szerepel.

VII) A forrásban: politikájukkal.

VIII) A szovjet kormány következetesen képviselte a nemzetek önrendelkezési jogának marxista alapelvét. Abból indultak ki, hogy a cárizmus által elnyomott nemzetek nem láncolhatók erőszakkal Oroszországhoz, csak önkéntes szövetség útján érhető el egység, csak így szüntetik meg a nacionalista igazgatás és a nacionalista viszály talaját. A bolsevikok, a kérdés nemzeti oldalán kívül, figyelembe vették társadalmi oldalát is, azt, hogy „az illető nemzet a középkorból a polgári demokráciához vezető út, és a polgáritól a proletárdemokráciához vezető út melyik fokán áll" (Lenin), mert „a kommunizmus nem eresztheti gyökeret erőszakkal". A bolsevikok elősegítették az osztályok differenciálódási folyamatát a nemzeteken belül, és következetes internacionalistákként összefogtak a valamennyi nemzet munkásai közötti szövetséget a nemzeti burzsoáziák elleni harc érdekében.

IX) Az Ideiglenes Kormány, P. N. Miljukov külügyminisztersége idején, folytatta a háborút, és biztosította az antant-hatalmakat, hogy teljesíti minden szövetséges kötelezettségét a háború „győzedelmes befejezéséré". Ezt a politikát vitte tovább az 1917 májusában újjáalakított kormány, amelynek A. F. Kerenszkij volt a hadügy- és haditengerészeti minisztere; 1917 júliusában offenzívát indított, amely 60 000 áldozatot követelt. A bolsevikok, ezzel szemben, azonnali

annexió nélküli békét követeltek, és azt is annexiónak tekintették, ha Lengyelországot, Finnországot, Ukrajnát és a többi nem nagyorosz területet erőszakkal tartanák az orosz államszövetségben.

X) A breszt-litovszki béketárgyalásokon a szovjet kormány – vállalt alapelveinek megfelelően – követelte a háborúban résztvevő országok valamennyi nemzetének önrendelkezési jogát, amely magában foglalta a kiváláshoz és minden nemzet számára az önálló állam alapításához való jogot is. Ez a jog a mindenkori terület egész lakosságának – meghatározott feltételekkel lezajló – népszavazása útján valósult volna meg.

XI) Mivel az októberi forradalmat követően a szovjetek képezték az állam politikai alapját, politikailag és gyakorlatilag meghaladott volt az Alkotmányozó Gyűlés összehívásának jelszava, amely a polgári demokratikus köztársaságban a demokratizmus legmagasabb formáját képezte. Az Alkotmányozó Gyűlés jelszavát az ellenforradalmi erők elevenítették fel, és a szovjethatalom elleni harcra használták fel. Mivel azonban a munkások és parasztok nagy része az alkotmányos illúziók bűvöletében élt, a Népbiztosok Tanácsa elhatározta, hogy lefolytatják a választásokat abban az időpontban, amikorra az Ideiglenes Kormány már kitűzte. A forradalom előtt összeállított jelöltlisták alapján megválasztott gyűlés összehívása már nem felelt meg az októberi forradalom után kialakult erőviszonyoknak. A jobboldali kispolgári pártok, amelyek a szavazatok többségével rendelkeztek, 1918. január 5-én, az Alkotmányozó Gyűlés megnyitásának napján, vonakodtak megtárgyalni a szovjethatalom programját, a „Dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól szóló deklarációt", továbbá 1918. január 6-án nem akartak szavazni a szovjet kormány békepolitikai elkötelezettségéről; ezzel nyíltan állást foglaltak a szovjethatalom ellen. 1918. január 6-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elhatározta a gyűlés felszólítását. Lenin beszédében a következőket állapította meg a gyűlésről: „A nép akarta az Alkotmányozó Gyűlés összehívását, és mi összehívtuk azt. Hamar kiderült azonban, mit jelent voltaképpen ez a híres Alkotmányozó Gyűlés. És most megvalósítottuk a nép akaratát, amely így hangzik: Minden hatalmat a szovjeteknek!"

XII) A nacionalista Ukrán Központi Rada 1918. február 27-én szerződést írt alá a központi hatalmakkal, jóllehet a rezsim ekkor már összeomlott, és a szovjethatalom szinte egész Ukrajnában győzött. Németország a szerződéssel jogot szerzett Ukrajna megszállására, és 1918. január 27–28-án, a breszt-litovszki tárgyalásokon ultimatív formában annexiós követeléseket támasztott.

7 A Levi-féle kiadásban a zárójelben szereplő félmondat nem szerepel.

8 A Levi-féle kiadásban a zárójelbe tett rész nem szerepel.

9 A Levi-féle kiadásban az „1848-as" nem szerepel.

XIII) Az 1918. augusztus 27-én megkötött német-orosz pótszerződés rögzítette, hogy Észtország és Litvánia keleti határainak megállapítása után Németországnak ki kell ürítenie az általa ettől a határtól Keletre elfoglalt területeket. A Berezinától Keletre fekvő területet Németország abban a mértékben akarta kiüríteni, ahogyan Szovjet-Oroszország a pénzügyi szerződésben megállapított fizetési kötelezettségeinek eleget tesz. Szovjet-Oroszország lemondott az Észtország, Litvánia és Grúzia feletti állami szuverenitásról. Az 1918. augusztus

27-én megkötött német-orosz pénzügyi megállapodásban Szovjet-Oroszországot arra kötelezték, hogy 6 milliárd márkát fizessen Németországnak.

XIV) A német követ, Wilhelm von Mirbach-Harff gróf megölésével a baloldali eszerek 1918. július 8-án puccsot robbantottak ki a szovjethatalom felszámolására. A felkelést leverték és eszerek százait tartóztatták le. „Mindenütt kímélet nélkül le kell verni ezeket a szánalmas és histérikus kalandorokat, akik eszközzé váltak az ellenforradalmárok kezében... Ellenséggel ellenség módjára fogunk eljárni" (Lenin).

10 Trotzky: *Von der Oktoberrevolution bis zum Brester Friedensvertrag.* Az újabb német kiadásból hiányzik a forrás pontos megjelölése.
Az orosz eredeti címe: *Oktyabrszkaja revoljucija,* Moszkva, 1918. Lásd még: „1917. Ot Oktyabrja do Breszta", L. D. Trockij: *Szocsinyenyija,* III, cs. 2, Moszkva: Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo, 1925, 318–319.

XV) A forrásból hiányzik ez az érvelés és a Trockij írására vonatkozó utalások is.

11 Az idézet szövegét a Levi-féle kiadás alapján állapítottuk meg. – Lásd Trockij: *Szocsinyenyija,* III, cs. 2, 319–320.

12 Az idézet az újabb német kiadásban pontos forrásmegjelölés nélkül szerepel. – Lásd Trockij: *Szocsinyenyija,* III, cs. 2, 320–321.

XVI) A forrásban: „Generalstaaten".

XVII) A forrásban tévesen: 1909.

XVIII) A forrásban is pontok találhatók.

XIX) Az 1918. július 10-én elfogadott alkotmány szerint az aktív és passzív választójog hitvallástól, nemzetiségtől és illetőségtől függetlenül a következő állampolgárokat illette meg, ha betöltötték 18. életévüket:
„Mindazokat, akik létfeltételeiket produktív és társadalmilag hasznos munkából fedezik, továbbá a háztartásban foglalkoztatott személyeket, mivel így lehetővé válik az első csoportban említettek produktív munkája, tehát minden fajtájú és kategóriájú munkást és alkalmazottat, akiket az iparban, a kereskedelemben, a mezőgazdaságban stb. foglalkoztatnak, a parasztokat és a földművelő kozákokat, ha nem vesznek igénybe bérmunkást jövedelmük megszerzéséhez." Választójoguk volt továbbá a Vörös Hadsereg katonáinak, és azoknak az állampolgároknak, akik munkaképességüket elveszítették. Megfosztották a választójogtól azokat a személyeket, akik bérmunkást foglalkoztatottak vagy munka nélküli jövedelemből éltek, továbbá a magánkereskedőket, a papokat és a korábbi rendőrség alkalmazottait. A választójog korlátozásának kérdése „nemzeti sajátosság volt, és nem a diktatúra általános kérdése". Ebben „az orosz forradalom különleges viszonyait, fejlődésének különleges útját" kell látni. A választójog korlátozása „nem kötelező a diktatúra megvalósításához, nem szükségszerű ismertető jegye a diktatúra logikai fogalmának" (Lenin).

13 Az 1974-es kiadás a zárójelbe tett részt lábjegyzetben közli.

14 Az 1974-es kiadás a zárójelbe tett részt lábjegyzetben közli.

XX) A szovjet alkotmányban rögzítették a sajtószabadságnak, a dolgozók gyülekezési és egyesülési szabadságának jogát. „A proletárdiktatúra elnyomja a kizsákmányolókat, a burzsoáziát – ebben nem alakoskodik, nem ígér nekik szabadságot, demokráciát –, a dolgozóknak azonban valódi demokráciát ad. Csakis

Szovjet-Oroszország biztosított a proletariátusnak és Oroszország egész, hatalmas dolgozó többségének olyan szabadságot és demokráciát, amilyen egyetlen polgári demokratikus köztársaságban sem ismert, nem is lehetséges és el sem képzelhető; erre a célra elvette például a burzsoáziától palotáit és villáit (különben a gyülekezési szabadság képmutatás), erre a célra elvette a kapitalistáktól a nyomdákat és a papírt (különben a sajtószabadság a nemzet többsége számára hazugság)" (Lenin).

XXI) A forrásban is pontok találhatók.

15 Az idézet folytatását a Levi-féle kiadás alapján közöljük. Lásd Trockij: *Szocsinyenyija*, III, es. 2, 329–321.

16 A Levi-féle kiadásban „elkötelezett" helyett „érett" (überreif) áll.

17 Az 1974-es kiadás a zárójelbe tett részt lábjegyzetben közli.

18 Az 1974-es kiadás a zárójelbe tett részt lábjegyzetben közli.

19 Az 1974-es kiadás a zárójelbe tett részt nem tartalmazza

XXII) A forrásban Luxemburg tévesen a 29. számot adja meg. A „Nach der russischen Revolution" c. cikk a Berlin és környéke szociáldemokrata választási egyletei szövetségének *Mitteilungsblatt*-jában jelent meg (No. 36, 1918. december 8.) A cikk nagyon részletes, részben szó szerinti visszaadása *A szovjethatalom soron lévő feladatai* c. munkának, amelyben Lenin az építés nehézségeit mutatja be Szovjet-Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, és kifejti a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti periódus feladatait, az új államhatalom funkcióit a gazdasági építésért folyó harcban, és az ellenforradalom, a szabotázs és a korrupció elleni védelemben.

20 A Levi-féle kiadásban a „csillapítószer" kifejezés helyén a zárójelbe tett félmondat áll.

21 Az 1974-es kiadásban e mondat nem szerepel.

22 A bekezdést az 1974-es kiadás lábjegyzetben közli.

23 A zárójelben szereplő bekezdést a Levi-féle kiadás nem közli, az 1974-es kiadás pedig lábjegyzetben adja.

24 Trockij: *Szocsinyenyija*, III, es. 2, 329.

25 A Levi-féle kiadásban a zárójelbe tett félmondat nem szerepel.

ELŐSZÓ ÉS BEVEZETÉS ROSA LUXEMBURG: 'AZ OROSZ FORRADALOM' CÍMŰ MŰVÉHEZ

Paul Levi

Előszó[1]

Azt hiszem, minden tekintetben jogom van ahhoz, hogy ezt a brosúrát közreadjam. Keletkezésének története a következő. 1918 nyarán Rosa Luxemburg breslaui börtönéből cikket küldött a *Spartakusbriefe* számára, amelyben kritikusan szembehelyezkedik a bolsevikok politikájával. Ez Breszt-Litovszk után történt, a pótszerződések idején. Barátai akkoriban nem tartották célravezetőnek kiadását s én csatlakoztam hozzájuk. Rosa Luxemburg hajthatatlan volt; 1918 szeptemberében Breslauba utaztam és a börtönben folytatott hosszú, részletes beszélgetésünk során, bár meggyőznöm nem sikerült, annyit elértem, hogy egy újabb, a bolsevik taktika ellen írott cikkének kinyomtatásától elálljon. Az itt következő brosúrával Rosa Luxemburg kritikájának jogosságáról akart meggyőzni. Tartalmát bizalmas barátnője révén nagy vonalakban ismertette velem, megjegyezve, hogy szorgalmasan dolgozik az oroszországi események részletes kritikáján. „Ezt a brosúrát Önnek írom – fűzte hozzá –, és ha csak Önt sikerül általa meggyőznöm, már nem dolgoztam hiába." A brosúrához szükséges anyagokat nemcsak német újságok szolgáltatták, hanem az összes addig megjelent orosz újság és a brosúra-irodalom, amely annak idején az orosz követségen keresztül Németországba jutott, és amelyet legjobb barátai csempésztek a börtönbe.

Kétoldali szemrehányásra számíthatok; az egyik, hogy a munkát *csak* most, a másik, hogy *már most* vagy, hogy egyáltalán közreadom (mivel egyesek szerint a brosúrának tűzben a helye).

Ami a kiadás időpontját illeti, az független a bolsevikokkal való közismert összetűzésemtől. Véleményem szerint az időpontot egyrészt az határozza meg, hogy a bolsevikok uralma Oroszországban ma biztosítottabb, mint valaha, és olyan szilárd, amilyen csak lehet, egészen addig, amíg a

nyugati proletariátus meg nem szabadítja Oroszországot elszigeteltségétől. Ezen túlmenően pedig az a tény határozza meg az időpontot, hogy a mostani bolsevik politikának az európai munkásmozgalom súlyos következményeivel kell szembenéznie és így mindent meg kell tenni az oroszországi események önálló kritikájának előmozdítása érdekében. Mert csak aki kritikusan gondolkodik, az képes elkülöníteni a valóságot a hazugságtól, az állandót az esetlegestől, a drágakövet a salaktól. Ezért tűnik számomra a megjelentetés lehetségesnek és sürgősnek.

A *Rote Fahne* antibolsevizmust fog kiáltani. Ezen nem kívánok változtatni; ez szerkesztői dolga. A brosúra, amint az látható, befejezetlen. Némely ponton a gondolatmenet csak vázlatos, de érthető. Szándékomban állt azt értelemszerűen kiegészíteni, de letettem erről, nehogy ezzel félreértésekre adjak alkalmat. Néhány idézetet, amely a kéziratban csak címszavakban szerepelt, szó szerint beiktattam a szövegbe, a szerző által szabadon hagyott helyek alapján.

A továbbiakban előszeretettel és csaknem kizárólag Lenint és Trockijt idézem. Attól tartok, hogy ez azt a látszatot keltheti, mintha Leninhez kívánnék „dörgölőzni". Semmi nem áll távolabb tőlem. Lényegében azért idézem őt, mivel az orosz forradalmat és alkotásait ama nagy emberek után ítélhetjük meg, akik vezetői voltak; nem az irományok szerint, sem Narcissusaik vagy Thersitéseik alapján.

Frankfurt am Main, 1921. november 14.

„Szeretőm ajkán panaszdalnak lenni is csodálatos"

(Schiller, Nänie)

Bevezetés

I.

Nem lehet kétséges: a világ munkássága súlyos válságban van. Felületes dolog lenne a válságot abban látni, hogy a munkásság köreiben itt-ott véleménykülönbségek adódtak, amelyek a párt szemszögéből jó vagy rossz formát öltenek. Ez önmagában nem lenne rossz, és a munkásosztály ezt még nem érezné válságnak, ha a válság, ezen túlmenően, valójában nem volna igazi válság. Az egész világ munkássága a legnagyobb nyomorban került ki a háborúból. Fiainak és testvéreinek millióit áldozta fel és cserébe a köszönet: millió és millió munkanélküli, csökkentett bérek, sőt azoknak a nyomorúságos viskóknak a lerombolása, amelyekben a tőkés világ proletariátusa a háború előtt élt. Azok az események, amelyeknek szemtanúi voltunk, példa nélkül állnak a történelemben: ami történt, nem hasonlítható ahhoz, ami a római proletariátus esetében egy egész emberöltőn át tartott: hogy emberhez méltó életből a kloakák mélyére került; itt két-három év lefolyása alatt olyan változásoknak kell végbemenniök, amelyek következtében a proletariátus szemében a háború előtti viszonyok paradicsomiaknak fognak tűnni. Nem csupán egyetlen Ádámot kell kiűzni a paradicsomból ahhoz, hogy a földön élni lehessen, hanem milliókat, akik jól vagy rosszul, de a földön éltek, most viszont a föld alá száműzetnek. Csoda-e hát, ha most ezek a milliók sokkal inkább, mint bármikor, a szocializmus felé tekintenek? Csoda-e, ha olyan csodát várnak a szocializmustól, amire senki sem képes? Vagy csoda-e, ha éppen a jelenlegi helyzetben, amikor a szocializmus máról holnapra képtelen kenyeret adni az éhezőknek, bort a szomjazóknak, amikor csak a legtisztább és legnyíltabb beszéd nyithatja rá a proletariátus szemeit és füleit *tulajdon* feladataira, kétszer olyan nehéz elviselni a csalódást azoknak akik azt hitték, hogy vakmerően a szocializmushoz vezető útra lépnek? Egyikünk előtt sem maradhat titok: ha ma

Lenin valamelyik beszéde vagy a Népbiztosok Tanácsának valamely határozata – amelyekben a tomegek, és itt nem segít sem szónoklat, sem rábeszélés, nem a kommunizmushoz, hanem a kapitalizmushoz vezető utat látják – Nyugatra jut, ez a tény nem hozza zavarba sem a kommunista lapok szerkesztőségeit, sem a kommunista pártok kozponti vezetőségeit. Olyan dolgokról van szó, amelyeket nem lehet azzal elintézni, hogy a *Vorwärts* szerkesztősége rosszindulatú megjegyzéseket tesz rájuk, vagy valamelyik nagyokos kijelenti: ezt mindig is tudtuk. Olyan eseményekről van szó, amelyek az egész munkásságot, a szociáldemokratáktól a kommunistákig mélységesen megrázzák, és sehol sem diadalérzetet, hanem tompa kétségbeesést váltanak ki: nem az oroszországi kommunista politika helyességét illetően, hanem egyáltalán a szocializmussal kapcsolatban. Gondoljunk csak a német munkásságra. Az *egyik oldalon* a Stinnes felé tartó szociáldemokráciát látja maga előtt: „felemelkedni a kapitalizmushoz". És a *másik oldalon* a kommunizmust látja, amely eddig minden vonatkozásban azonosította magát az orosz szovjetpolitikával, és Lenin is azt mondja: „fel a kapitalizmushoz!". A munkásmozgalom két ellenpólusa egyazon csatakiáltásban egyesul. Attól tartunk, az orosz kommunisták nem ismerték fel teljes mértékben azt a tragédiát, amelyet legújabb politikájuk a világ egésze számára jelent. Mindossze egyetlen tényt említünk meg. A szovjet kormány jegyzékben ajánlotta fel az antantnak, hogy a cári Oroszország háborús és a háborút megelőző korszakból származó adósságait kifizeti. Lehetséges, hogy az orosz állam helyzete kovetelte így – ehhez nem kívánunk hozzászólni. Nem is erről a pár milliárdról beszélunk, amely a feltáratlan természeti kincsekben gazdag orosz népgazdaságot feltehetően nem teszi szegénnyé, mint ahogyan a francia és angol gazdaságot sem teszi gazdaggá. Mi a nemzetkozi munkásság ama morális értékeiről beszélunk, amelyeket azáltal veszít el, hogy a mindent uraló kapitalizmussal való szembenállás látható jegyeinek eltűnését érzékeli. Tény azonban: az orosz tanácskoztársaságot – amelyet egyesek csak figyelnek és megmosolyognak, mások szeretnek és magasztalnak – *minden* proletár a kapitalizmus kényuralma elleni első hősi rohamnak tartja. Számukra élő jele annak, hogy a kapitalizmus kényszere nem tart orokké. Ez volt *minden* proletár számára az *első* kísérlet a világ *proletárrá* változtatására, ezáltal a legnagyobb erkolcsi tényező, amelyet a világ munkásmozgalma valaha is magáénak mondhatott. Mi, akik az orosz forradalmat első percétől fogva gyenge erőink védelmezőjének tudtuk, hisszuk, hogy most is teljes világossággal kijelenthetjük: abban látjuk a bolsevikok múlhatatlan érdemeit, hogy az orosz forradalom első percétől

kezdve erre is törekedtek. Nagyságuk nemcsak abban rejlik, hogy az oroszországi társadalmi erők fejlődését elősegítő forradalom vívmányait azáltal biztosították, hogy azt az *osztályt* állították a forradalom élére, amelynek célja a jövőben van, hogy a jelen győzelmét az elérendő jövőért folytatott harc révén látták biztosítva, hanem sokkal inkább abban, hogy a bolsevikok ökölcsapásokkal mutattak a jövőbe, az egész világnak megmutatták, hogy művük csupán torzó marad mindaddig, amíg a világproletariátus erői nem segítenek azt befejezni. „Talajom a világ." Az első perctől fogva ez volt a jelszavuk. Bizonyos: a világproletariátus nem csatlakozott az orosz forradalomhoz sem olyan gyorsasággal, mint ahogy azt egyesek elvárták, sem olyan formában, ahogyan azt némelyek megkísérelték. Az egész világ proletár erőinek ébresztőjeként, harcba hívójaként és toborzójaként Szovjet-Oroszország olyan erőt fejtett ki, amelyet előtte soha senkinek nem sikerült. A bolsevikok, azáltal, hogy Oroszországban és az egész világon először proklamálták „a szocializmus végcéljait a gyakorlati politika közvetlen programjaként", és ezen kívül, amint azt a tartalmi feladat megköveteli, egész politikájukat a világproletariátusra és annak forradalmi ébresztésére alapozták, ahogy a legmeredekebb utat félelem nélkül, ingadozás nélkül megtették, és rendíthetetlen szívóssággal minden gondolatukat a proletariátus győzelmére irányították, a proletariátus előtt a távoli jövőben is felejthetetlenek,..elpusztíthatatlanok és dicsők" maradnak.

Az a nagy feladat azonban, amelyet a történelem rájuk mért és amelyet ők örömmel vállaltak magukra, nem csupán az orosz proletárokkal, hanem a világ proletárjaival szemben is, különösen nagy felelősséget ró a bolsevikokra. Cselekedeteik bírálatot váltanak ki; ennek Oroszországban is hasonlóképpen kellene lennie, mint külföldön. Azon intézkedések célszerűségéről, amelyekkel Oroszországban kivonják magukat a kritika alól, később még szót ejtünk; Rosa Luxemburg is említi ezeket. Amennyiben ehhez az orosz szovjetköztársaság hatalma nem elegendő, a kritikát úgy kísérelik meg maguktól távoltartani, hogy minden eltérő véleményt „opportunizmusként" vagy „mensevizmusként" bélyegeznek meg. Rosa Luxemburg írásában teljes világossággal elhatárolta magát minden „mensevizmustól", mégis olyan következtetésekre jutott, amelyek sejteni engedik a bolsevikok jelenlegi politikájáról alkotott ítéletét is. Ezért azonban még nem áltatjuk magunkat azzal, hogy nem fogják eme írását is a bevált jelzőkkel illetni. Mindez nem tántoríthat el bennünket attól, amit szükségesnek tartunk, annál kevésbé, mivel ezeknek a jelzőknek gyakori használata nem fokozza veszélyességüket, és a tények arról győztek meg bennünket, hogy azok közül, akik a

„mensevik" szót a szájukra veszik, nem sokan értik ezen a megfelelő fogalmat. Ez azonban éppoly kevésbé tarthat minket vissza attól, hogy kritikai módon távolságot tartsunk az oroszországi eseményekkel szemben, mint az a válság, amelyben jelenleg a világ munkássága van. Csak miután azon voltunk, hogy felismerjük, vannak-e, és ha igen, miben állnak az oroszországi céltévesztések, és hol a hibák forrása, csak akkor tudjuk megmutatni a tömegeknek, hogy *mégis* a szocializmushoz vezető út az, amely megváltásukhoz vezet. Reméljük, ezáltal ezreket tarthatunk és nyerhetünk meg a szocializmusnak, ezreket, akiket különben elvesztenénk. A kritika, amelyet ma Oroszország felett gyakorolunk, gyógyír a munkásmozgalom számára. Csak akkor, ha maga a kritika itt vagy ott túl messzire megy – reméljük, hogy az alábbi soroknál erről nem lesz szó – értékelhetik azok, akiket érint, úgy, ahogyan *Fonss asszony* gyermekeihez írott utolsó levelében: „Ha kevésbé szerettetek volna, most kevésbé átkoznátok".[2]

II.

1921 februárjától a bolsevikok politikája teljes mértékben elvesztette lendületét. Koncesszió koncessziót, kompromisszum kompromisszumot követett. Reméljük, nem állunk már ama gyanú alatt, hogy a kommunizmust olyan dolognak tekintjük, amely valahol a ragyogó kék égben található, s hogy a „vagy ezt, vagy semmit" alternatívával akarnánk egy ország vagy az egész világ proletariátusát megajándékozni. A kompromisszum olyan dolog, amelyet egyáltalán nem lehet megkerülni; nem lenne forradalmi megfeledkezni a kompromisszumról és a proletariátus erejét a lehetséges határokig túlfeszíteni, vagy a szegény nép előtt a „vezetők", a parlamenti képviselők és miniszterek által kötött kompromisszumot mint a magasabb előrelátás művét magasztalni. Az olyan komromisszum, amely nem kompromittál, két előfeltétellel rendelkezik. Az egyik, hogy a kompromisszum természete ne ködösített, gyengesége és felemássága nyíltan beismert legyen; a másik, hogy a kompromisszumon túlmutató követendő célt a tömegek ne veszítsék szem elől. Kompromisszumnak tekinthetők-e a bolsevikok által ez év februárjától foganatosított intézkedések? Ezzel kapcsolatban még nem alakult ki egyértelmű álláspont, de ajánlatos összevetni ezeket az intézkedéseket a bolsevikok eredeti szándékával. Az előbbiekben már említettük, miként elemezte Rosa Luxemburg a bolsevikok önmagukra kirótt feladatát. Lenin a

feladatot korábban a következőképpen definiálta: „Ezért a burzsoázia elleni harcnak új, magasabb formája kerül napirendre, át kell térnünk a tőkések további kisajátításának egyszerű feladatáról egy sokkal bonyolultabb és nehezebb feladatra: olyan viszonyokat kell teremtenünk, amelyek között a burzsoázia sem létezni, sem újból létrejönni nem képes."[3] Elegendő, ha összevetjük a Lenin által 1918-ban meghatározott feladatot annak teljesítésével; erről legutóbbi beszámolóiból kaphatnak képet.

„Amíg Németországban a forradalom még késik a 'megszületéssel', a mi feladatunk az, hogy megtanuljuk a németek államkapitalizmusát, minden erőnkkel igyekezzünk átvenni, nem riadva vissza a diktatórikus módszerektől, amikor arról van szó, hogy ezt az átvételt még jobban meggyorsítsuk, mint ahogy Péter meggyorsította a nyugati eredmények átvételét a barbár Oroszország által, nem riadva vissza attól, hogy barbár eszközökkel harcoljon a barbárság ellen."[4]

„Vagy meg kell kísérelnünk teljesen betiltani, elzárni a magán-, a nem állami cserének, vagyis a kereskedelemnek, vagyis a kapitalizmusnak bárminemű fejlődését, amely ott, ahol milliónyi kistermelő van, elkerülhetetlen. Az a párt, amely ilyen politikával próbálkoznék, ostobaságot és öngyilkosságot követ el. . ."[5]

„Minthogy a közvetlen átmenetet a kisüzemi termelésről a szocializmusra még nem tudjuk megvalósítani, ezért a kapitalizmus mint a kisüzemi termelés és a csere spontán terméke bizonyos mértékben elkerülhetetlen, s ezért fel kell használnunk a kapitalizmust (különösen oly módon, hogy az államkapitalizmus medrébe tereljük) mint közbenső láncszemet a kisüzemi termelés és a szocializmus között, mint eszközt, utat, módot, módszert a termelőerők növelésére."[6]

Azt hisszük, az első idézethez nem szükséges az orosz történelem reminiszcenciáit kapcsolni: még annak sem, aki valami hasonlót mond anélkül, hogy kijárta volna a marxista iskolát.

Sokkal inkább azt gondoljuk, hogy ez a szembeállítás, amely tetszés szerint szaporítható, megfelel annak a célnak, amire itt használni szeretnénk: nevezetesen, hogy bebizonyítsuk: a bolsevikok célja 1918 volt, azaz olyan feltételek megteremtése, amelyek mellett a kapitalizmus nem létezhet és nem támadhat fel többé; 1921: olyan feltételek megteremtése, amelyek között a kapitalizmus, amennyiben lehetséges: államkapitalizmusként, amennyiben nem, magán-kapitalizmusként a szokásos föld-, erdő- és rét--megosztásban ismét felvirágozhat. Egyet azonban minden további nélkül meg kell hagynunk. Egy ilyen szembeállítással még semmi sincs bizonyítva.

Az a célkitűzés, amely valóban forradalmi, sohasem a többé vagy kevésbé „radikális" megfogalmazásból adódik. Csak a Kun Béla-féle primitív kommunisták és német társaik (amennyiben nem képezték át magukat) állítják: általános felkelés; ami ennél kevesebb, az undorító. A valóságban valamely célkitűzés forradalmi vagy ellenforradalmi jellege sohasem a szóhasználatból adódik, hanem történelmi összefüggéseiből. Az, aki 1910 körül Poroszországban tömegdemonstrációt követelt az általános választójog célkitűzésével, sokkal forradalmibb volt, mint az, aki „ezen túlmenően" munkás- és katonatanácsok felállítását kívánta. Éppen ezért, a bolsevikok 1918-as és 1921-es, egymástól eltérő célkitűzéseiből közvetlenül semmilyen következtetést sem vonhatunk le, hanem vissza kell mennünk a történelmi összefüggésekig, amelyekből a mindenkori célkitűzések kinőnek.

III.

Lenin a következőképpen kísérli meg a kapitalizmusnak adott koncessziókat kívánatossá tenni: „A koncesszionárius – tőkés. Üzletét tőkés módon, a profit kedvéért folytatja, a proletárhatalommal az extraprofit, a rendesnél nagyobb nyereség kedvéért köt szerződést, vagy pedig azért, hogy olyan nyersanyaghoz jusson, amelyet különben nem tud vagy csak igen nehezen tud megszerezni. A szovjethatalomnak ebből az a haszna, hogy a termelőerők fejlődnek, s a termékek mennyisége azonnal vagy a legrövidebb időn belül növekedik."[7]

Mindenképpen érthető (ha nem is helyes talán), hogy egy kommunista író így mutatja be az eseményeket. Hogyan mutatná be egy tőkés érdekeltségű ugyanezeket az eseményeket? Ugyanezekkel a szavakkal, csak megfordítva. Azt mondaná: „A szovjethatalom olyan hatalom, amely nem tudja a termelékenységet azonnal és elég rövid idő alatt növelni. A kapitalista ebből hasznot húz: szerződést köt a proletárhatalommal, azért, hogy rendkívül magas nyereségre tegyen szert. . ."

Senki sem vitatja, hogy mindkettőnek igaza van; a kapitalista bemutatásához nem szükséges magyarázat, mivel természeténél fogva mindig a legmagasabb haszonra törekszik; a kommunista ábrázolása azonban magyarázatra szorul. Milyen volt tehát az a fejlődés, amelynek alapján a bolsevikok ehhez a (kapitalista) célkitűzéshez jutottak, szemben az 1918-as szocialista célkitűzéseikkel.

Engedjük ismét Lenint beszélni:

„A bolsevikok a polgári forradalom *osztály*erőviszonyait így fogalmazták meg: a proletariátus maga mellé állítja a parasztságot, semlegesíti a liberális burzsoáziát és teljesen lerombolja a monarchiát, a középkoriságot, a földesúri földbirtoklást...

A továbbiak során ... a proletariátus maga köré tömöríti az egész *félproletariátust* (az összes kizsákmányoltakat és dolgozókat), semlegesíti a középparasztságot és *megdönti* a burzsoáziát: ebben tér el a szocialista forradalom a polgári demokratikus forradalomtól."[8]

„Mi a polgári forradalmat *végigvittük*. A parasztság *egésze* minket követett. A szocialista proletariátussal való ellentéte nem nyilvánulhatott meg azonnal. A szovjetek egyesítették a parasztságot *általában*. A parasztságon belüli osztálytagozódás még nem érett meg, még nem került felszínre. *Ez* a folyamat 1918 nyarán és őszén fejlődött ki. A csehszlovák ellenforradalmi felkelés felébresztette a kulákokat. Oroszországban végighömpölygött a kulákfelkelések hulláma. A szegényparasztság nem könyvből, nem újságból, hanem az *életből* tanulta meg, hogy érdekei összeegyeztethetetlenek a kulákok, gazdagok, a falusi burzsoázia érdekeivel. A 'baloldali' eszerek, mint minden kispolgári párt, a tömegek ingadozását tükrözték vissza, és éppen 1918 nyarán ez a párt két részre szakadt: az egyik része a csehszlovákok mellé állt (a moszkvai felkelés, amikor Prosjan – egy órára! – hatalmába kerítette a távirdát és hírül adta Oroszországnak a bolsevikok megdöntését, azután Muravjovnak, a csehszlovákok ellen küldött hadsereg főparancsnokának az árulása stb.); a másik, fentebb említett része együtt maradt a bolsevikokkal."[9]

Lenin egy másik helyen még tömörebben, élesebben és pontosabban fejezi ki gondolatait: „... a proletariátusnak külön kell választania, el kell határolnia a dolgozó parasztot a tulajdonos paraszttól, a munkálkodó parasztot a kupeckedő paraszttól, a két keze munkájából élő parasztot a spekuláns paraszttól. Ebben az elhatárolásban van a szocializmus *egész lényege*."[10] Ez olyan pont, amelyet Rosa Luxemburg már kritikával illetett. Meg kell állapítanunk azonban: egy tekintetben ő is tévedett. Az orosz muzsik a földosztás után nem búját a kemence mögé, és engedte a köztársaságot köztársasággá, a forradalmat forradalommá válni. Amikor az a forradalom, amely *neki*, a parasztnak földet adott, veszélybe került, az orosz paraszt felkelt és nem kevesebb hősiességgel védte azt meg, mint a francia paraszt 1793-ban a sajátját. Ennyiben a szovjetköztársaság hasznos támaszának bizonyult. Bátorságában olyan messzire ment, hogy még egy másik hibát is kiküszöbölt menet közben, amelyet Rosa Luxemburg felfedezett a

bolsevik politikában: leszámolt a „nemzetek önrendelkezési jogával", amennyiben az alkalmas volt a paraszti forradalmi vívmányok elleni támadásra.

A történelem Rosa Luxemburg kritikája felett egy másik ponton is kritikát gyakorolt. Rosa Luxemburg kétszeresen is félt a kaotikus és tisztán erőszakos földosztás következményeitől: egyrészt az osztályellentétek parasztságon belüli kiéleződésétől tartott a szocializmus irányába mutató kiegyenlítődés helyett, másrészt a parasztság és az ipari proletariátus közötti ellentét kiéleződésétől. A bolsevikok úgy viszonyultak a földkérdés mindkét megoldásából fakadó lehetőségekhez, hogy az előzőtől – amelytől Rosa Luxemburg *tartott* – azt *remélték*, hogy azzal a másodikat is elintézhetik.

A történelem döntött félelem és remény felett. Lenin a következőket mondja erről: „A parasztság középrétege most jóval számosabb és nagyobb súlya, mint korábban, az ellentétek elmosódtak, a felosztás következtében a földhasználat jóval egyenlőbbé vált, a nagybirtokos parasztok monopolhelyzete megszűnt, sőt jelentős részben kisajátították őket. Oroszországban inkább mint Ukrajnában, Szibériában csekély mértékben, de nagyjában és egészében teljesen kétségbevonhatatlanul azt mutatják a statisztikák, hogy a falu nivellálódott; azaz a nagybirtokos parasztság és a vagyontalan kisparasztság közötti éles ellentétek kiegyenlítődtek, minden egyenlőbbé vált. Most nagyjában-egészében egy középparasztsággal van dolgunk."[11] Ma tehát nem égető kérdés annak eldöntése, hogy mi volt a helyénvaló a szocialista álláspont szerint: a remény-e vagy a félelem. Mert a tény, amelyen a félelem és a remény alapult, nem létezik. A bolsevikok számításába, amely a parasztság soraiban az állandó és gyorsan éleződő osztályellentétekre épült, és azon alapult, hogy az így fellángoló harc adja majd a forradalmat a szocializmus irányába továbbvezető erőt, hiba csúszott. A földosztás a vidék osztályellentéteinek nivellálódásához vezetett: ahol korábban kulákok és muzsikok, nagygazdák és falusi proletárok álltak egymással szemben, ma „nagyjában és egészében középparasztsággal van dolgunk". Az első ellentét – falusi proletárok szemben a gazdagparasztokkal – megoldásával tehát a második ellentmondás – parasztok az ipari munkásokkal szemben – még nem oldódott meg. Ahol az ipari proletariátus a falun három évvel ezelőtt még megértést és segítséget talált, ma a középparasztok széles, egységes rétegét találja az öröklött birtoklási pszichológiával – akkor is, ha eddig ezt nem volt mivel próbára tenni –, és azzal a szent félelemmel, amellyel a frissen szerzett tulajdont minden érintéstől félti, akár Lenin, akár Gyenyikin akarna ahhoz hozzányúlni. Az ő éjszakájában minden tehén

fekete. Más szavakkal ez annyit tesz: az ipari proletariátus és a földbirtokosok közötti ellentét nagymértékben elmélyült, s ami a városi és vidéki proletariátust összekötötte, odaveszett; ami megmaradt, az csupán az akarat: az egyik oldalon a birtok, a másikon a szocializmus akarása. Marad-e még a mai orosz parasztság törekvéseiben akár *egyetlen* szocialista vonás? Egyetlen olyan vonás, amely az orosz forradalom továbbvitelét a szocialista végcél felé erősítené vagy lehetővé tenné? Maga Lenin társadalmilag helyesen értékelte ezt a parasztságot, amikor így ír:

„A parasztgazdaság továbbra is kisárutermelés marad. A kapitalizmusnak itt rendkívül széles alapja van, gyökerei nagyon mélyek, nagyon szívósak. Ezen az alapon a kapitalizmus fennmarad és újra születik a kommunizmus elleni legádázabb harcban. E harc formái: a batyuzás és a gabona (valamint egyéb termékek) állami begyűjtése ellen, általában a termékek állami elosztása ellen irányuló spekuláció."[12] A parasztságnak, nevezetesen annak a rétegnek, amely ma Oroszországban *a* parasztságot jelenti, ez a jellemzése mindenképpen helytálló. Csak nem eléggé átfogó. Nem a parasztság a kapitalizmusnak az orosz kommunizmussal szembeni egyedüli működési alapja – Berlinben, Párizsban, Londonban, Varsóban stb. található a többi –, a feketepiac és a spekuláció pedig nem az egyedüli eszközök, amelyekkel erről az alapról manipulálni lehet. A feketepiac és spekuláció kellemetlen és veszélyes fegyver a parasztság kezében, azonban nem jelent halálos veszedelmet. A parasztság Oroszországban (mint általában minden paraszti túlsúllyal rendelkező országban) veszélyesebb fegyverekkel is rendelkezik. Az egyik ilyen fegyver kalapácsként, a másik hidraulikus présként hat; az egyik azonnal szétzúz, a másik lassabban, de bizonyára nyomatékosabban dolgozik. Ez pedig a parasztság és a paraszti termelés leválasztása a piacról.

Erről az állapotról Rosa Luxemburg a következőket írja: „A forradalmat kiszolgáltatja ellenségeinek, az államot hagyja szétesni, a városi lakosságot éhezteti". A paraszt csigaként visszahúzódik háztáji gazdaságába. Ennek a nyomásnak hosszabb időn keresztül nem tud ellenállni az az állam, amelynek iparral és városi proletariátussal rendelkező nagyvárosai vannak. A kalapács pedig, amelyet az orosz parasztok a kezükben tartanak – a felkelés. A sok háborúban megtanulták, hogy tulajdonuk háborgatására fegyverrel válaszoljanak. Véleményünk szerint a bolsevikokat mindkét veszély fenyegette, amikor 1921 tavaszán politikájuk radikális megváltoztatása mellett döntöttek. Ezzel a megállapítással elérkeztünk a kezdetben feltett kérdés megválaszolásához: vajon az 1918-as vagy az 1921-es év bolsevik

célkitűzése volt-e a forradalmi, azaz „egy későbbi szocialista reform alapvető feltételeinek irányába mutató"? És itt a válasz nem lehet kétséges többé. Történelmi összefüggéseiben, tendenciáiban, objektíve tekintve a bolsevikok parasztokkal szembeni – vagy sokkal inkább: parasztságellenes – intézkedései nem forradalmiak, hanem ellenforradalmiak voltak, s ama osztály lecsillapítását szolgálták, amely 1918-as fegyvertársaival minden szövetséget felmondott, továbbá egységes, zárt, megingathatatlanul antiszociális, ellenforradalmi. Lenin sem értékeli e törekvéseket másképpen, amelyek – mint a kronstadtiaknál – a szabadkereskedelem jelszavával léptek fel. „Itt a kispolgári, demokratikus elemek érvényesültek a szabadkereskedelem jelszavával, amely a proletárdiktatúra ellen irányult."[13]

Lenin egyben az ezen megállapítások ellen a másik oldal által emelt kifogásokat is elintézi. Spektator Otto Bauerrel folytatott polémiája során a következőket mondja:

„Javasolja-e Bauer a kis- és középüzemek szocializálását, vagy a kereskedelem nacionalizálását? Semmiképpen sem. Ha valaminek a szocializálásától eltekintünk, egy másvalami szocializálása érdekében, nem jelent-e ez feltétlenül visszalépést a kapitalizmushoz?"[14] A válasz a fentiek értelmében, tekintettel a politikai intézkedések értékének viszonylagosságára, nem nehéz. Sok olyan foganatosítható intézkedés és meghatározható cél van, amely a kereskedelem szocializálásával szemben mínuszt jelent, mégis forradalmi, azaz a szocialista végcél irányába mutat. Egy, a kapitalista erők, a parasztok által kikényszerített intézkedés, amely egy korábbi – akár túl korai – forradalmi intézkedést semmisít meg, nem a szocializmus, hanem a kapitalizmus irányába tett lépés.

IV.

„De mi fenntartjuk a munkásosztály, a proletariátus diktatúráját!" Ez az az ellenvetés, amellyel minden, nagyrészt megvitatás nélkül maradt állítás megbénítható. És egyben ez az a pont, amellyel jelenleg – a megkülönböztető jegyek nem állandóak – a kommunisták a mensevikektől, a „lojális ellenzék" pedig a „lélekfogó"-tól megkülönbözteti magát. Meggyőződésünk, hogy erre az érvelésre különös gondot kell fordítanunk.

Megragadhatjuk a vita lényegét, ha Lenin következő megállapításait sorravesszük. A következőkben szó szerint idézi Kautskyt: „Az a kifejezés, hogy a 'proletariátus diktatúrája', vagyis nem egy személy, hanem egy

osztály diktatúrája, eleve kizárja azt, hogy Marx itt a szó betű szerinti értelmében vett diktatúrára gondolt volna. Ő itt nem a kormányzati formáról, hanem arról az állapotról beszélt, amelynek szükségképpen be kell következnie mindenütt, ahol a proletariátus meghódította a politikai hatalmat. Azt, hogy Marx itt nem kormányzati formára gondolt, ezt már az is bizonyítja: az ő véleménye szerint Angliában és Amerikában az átmenet végbemehet békésen, azaz demokratikus úton."[15]

Ezek után Lenin a diktatúra fogalmára a következő meghatározást állítja fel: „A diktatúra közvetlenül az erőszakra támaszkodó hatalom, amelyet semmiféle törvény nem köt. A proletariátus forradalmi diktatúrája olyan hatalom, melyet a proletariátus a burzsoáziával szemben alkalmazott erőszakkal vívott ki és tart fenn, olyan hatalom, amelyet semmiféle törvény nem köt."[16]

Ehhez a definícióhoz Lenin a következő magyarázatot fűzi: „Kautskynak szüksége van arra, hogy a diktatúrát az 'uralom állapotaként' magyarázza, mert ebben az esetben eltűnik a forradalmi erőszak, eltűnik az erőszakos forradalom. 'Az uralom állapota' olyan állapot, amelyben minden többség lenni szokott ... a 'demokráciában'! Ennek a szélhámos bűvészmutatványnak a segítségével szerencsésen eltűnik a forradalom! De ez a csalás túlságosan otromba és nem menti meg Kautskyt. Hiába, kibújik a szeg a zsákból, nem lehet eltitkolni azt, hogy a diktatúra olyan, a renegátok számára kellemetlen állapotot tételez fel és jelent, amelyben az egyik osztály a másik felett forradalmi erőszakot gyakorol. Az 'állapot' és a 'kormányzati forma' közötti megkülönböztetés ostoba volta kiütközik. Háromszoros ostobaság ebben az esetben kormányzati formáról beszélni, hiszen minden gyerek tudja, hogy a monarchia és köztársaság különböző kormányzati formák. Kautsky úr számára bizonyítani kell, hogy ez a két kormányzati forma éppúgy, mint valamennyi más átmeneti 'kormányzati forma' a kapitalizmusban, csupán a burzsoá államnak, vagyis a burzsoázia diktatúrájának válfaja. Végül kormányzati formákról beszélni nemcsak buta, hanem otromba meghamisítása is Marxnak, aki itt a napnál világosabban az állam formájáról vagy típusáról, nem pedig a kormányzati formáról beszél. A proletárforradalom lehetetlen a polgári államgépezet erőszakos szétrombolása és olyan újjal való felváltása nélkül, amely Engels szavai szerint 'már nem is állam a szó szoros értelmében'."[17]

Miután szembeállítottuk a nézeteket, a következőket mondhatjuk. Kautsky diktatúra-fogalmának egész gyengesége és tarthatatlansága és a lenini kritika helyessége azonnal szembeötlik. A történelem ugyanis nem

„állapotokban" játszódik. A gazdasági fejlődés által teremtett „állapotok" – azaz a társadalmi rétegeződés és szerveződés – bizonyos értelemben látható jegyekkel rendelkeznek. De történelmileg és politikailag éppen az a *tett* a döntő, amelynek révén egy korábban megváltozott állapot láthatóvá válik. Az állam, a kormányforma leple alatt az „állapotok" állandóan változnak; mi magunk vagyunk a tanúi annak, milyen könnyen eltávolodhatnak kiindulópontjuktól és kerülhetnek ellentmondásba a – nagyjában és egészében – merev „kormányzati formákkal", anélkül, hogy az ellentmondás nyilvánvalóvá válna. Ameddig a társadalmi erők, az „állapotok" ezt a leplet nem rántják le, a politikus számára nem jelentenek többet, mint a vadász számára az elszalasztott nyulak. Így a Kautsky-féle elmélet ténylegesen nagy veszélyt hordoz magában: a figyelmet a politikai történések színpadáról egy „állapot-filozófia", a társadalomfilozófiai kontempláció távoli birodalma, az égszínkék szemlélődés országa felé fordítja. Ez *politikai* csontritkulást jelent.

Ismét a lenini értékeléshez és definícióhoz fordulva, meg kell állapítanunk egy jellegzetességet, amely Lenin sok megnyilatkozásában közös: egy kissé az ephesosi Hérakleitos homályosságára emlékeztetnek, s nem mindig könnyű megállapítani, hogy pontosan hogyan is érti őket. Lenin egész bölcsességét megmutatja, hogy a kérdést a Kautskyéval éppen ellentétes oldaláról közelíti meg, és azzal kezdi, ami *történelmileg* és *politikailag* döntő, azzal, ami láthatóvá válik: a proletariátus diktatúrájának szervezeti formájával. És ennél a pontnál Lenin olyan megkülönböztetést tesz, amely véleményünk szerint a lehető legmélyebb bepillantást enged gondolatmenetébe. Megkülönbözteti – és ez a megkülönböztetés is helyesnek bizonyul – a „kormányzati formát" és az „államformát". Számára a kormányzati forma alárendelt jelentőségű. Monarchia és köztársaság egyazon lényegnek, a burzsoázia diktatúrájának az álruhái. Az államformával más a helyzet. A forradalom feladata a polgári államgépezet lerombolása és a polgári államforma proletár államformával történő felváltása. Ennyiben, véleményünk szerint, minden forradalmár egyetért Leninnel.

A kérdés csak a következő:

Létezik-e olyan proletár államforma, amely önmagában, csupán létével, a proletariátus uralmának formájaként biztosított, avagy az állam proletár formájának leple alatt változás is lehetséges, olyannyira, hogy már nem a proletár, hanem egyéb erők válnak meghatározóvá?

Maga Lenin, tudomásunk szerint, soha nem tette fel ilyen élesen ezt a kérdést, és nem is válaszolta meg azt. Nem lenne helytálló álláspontját az

első kínálkozó alternatívával egybevetni – noha Kautskyval folytatott vitája alapján ez lehetségesnek tűnhet –, csupán arra tehetünk kísérletet, hogy kimutassuk, milyen mértékig vezethető vissza ténylegesen a szovjet államról és annak jelentőségéről vallott egész felfogása annak első megfogalmazására.

Mi a szovjethatalom? A legkülönfélébb sajtótermékekben található különböző definíciókból hármat ragadunk ki.

„... a szovjethatalom nem más, mint a proletariátus diktatúrájának, azon élenjáró osztály diktatúrájának szervezeti formája, amely új demokratizmushoz viszi el, az állam kormányzására való önálló részvételre mozgósítja a dolgozók és kizsákmányoltak tíz- és tízmillióit, akik saját tapasztalataik alapján tanulják meg, hogy a proletariátus fegyelmezett és öntudatos élcsapatában legmegbízhatóbb vezérüket lássák."[18]

„A szovjethatalom az első a világon (szigorúan véve a második, mert ugyanezt megkezdte a Párizsi Kommün), amely a tömegeket, éppen a kizsákmányolt tömegeket *bevonja* a kormányzásba."[19]

Ugyanott, néhány sorral lejjebb, a következőket mondja.

„A szovjetek maguknak a dolgozó és kizsákmányolt tömegeknek közvetlen szervezetei, amelyek megkönnyítik számukra azt, hogy az államot maguk rendezzék be és minden lehető módon irányítsák. Éppen a dolgozók és kizsákmányoltak élcsapatának, a városi proletariátusnak van meg az az előnye, hogy a nagyvállalatok által legjobban van egyesítve, a legkönnyebben választ és kíséri figyelemmel a megválasztottakat. A szovjetszervezet automatikusan megkönnyíti a dolgozók és kizsákmányoltak tömörülését élcsapatuk, a proletariátus körül."[20]

Mindenekelőtt: ezekben a meghatározásokban, csakúgy, mint számos más helyen, három szint különíthető el: 1. a kizsákmányoltak és elnyomottak, azaz az ipari proletárok és (az akkori) parasztok tömege; 2. a kizsákmányoltak és elnyomottak *élcsapata*, azaz a városi ipari proletariátus; 3. az ipari proletariátus *élgárdája*, azaz a kommunisták. Ennek az alapvető megkülönböztetésnek – amely az egész bolsevik irodalmat jellemzi – következményeként mindhárom szinthez tartozik egy sajátos feladatkör; a három feladatkör közötti kapcsolat fenntartása igen lényeges kérdés.

Ami a feladatköröket illeti, az előbbiekben leírt szintek alapján (amelyek tetszés szerint szaporíthatók) a következők adódnak: 1. az élgárda, azaz a kommunisták feladata, hogy a fegyelem és a céltudatosság révén a proletariátus legmegbízhatóbb vezetőjének bizonyuljanak; 2. az élcsapat, azaz az ipari proletariátus feladata, hogy technikailag működésbe hozza, működésben tartsa és ellenőrizze a proletárállam apparátusát, azaz, amit

Lenin – nem egészen tökéletesen – a kovetkezőképpen fejezett ki: „választani és a választásokat ellenőrizni"; 3. az elnyomottak széles tomegének feladata – itt elgondolkoztató módon elbizonytalanodik a lenini szoveg –, hogy *be legyenek vonva* a vezetésbe, vagy hogy „tapasztalatok révén *megtanulják*, hogy a proletariátus céltudatos és fegyelmezett élcsapatában lássák megbízható vezetőjuket".

Miután az előbbiekben csupán rogzítettuk a három kulonboző szintet és a feladatkoroket, most térjunk rá a második kérdésre: milyen kapcsolat állhat fenn és áll fenn e korok kozott? Az orosz forradalom kezdetén e kérdésről a bolsevikok soraiban, úgy hiszem, csak egyetlen vélemény létezett.

Lenin a fent idézett helyen ezt mondja:

„A szovjet szervezet automatikusan *megkonnyíti* a dolgozók és kizsákmányoltak tomorulését élcsapatuk, a proletariátus korul."

Trockij erről így ír:

„A forradalmi tomegek kozvetlen képviseletuket a legegyszerűbb és általánosan hozzáférhető képviseleti szervben, a szovjetben találták meg... A szovjet magába foglalja minden vállalat és szakma munkásait a kulturális fejlettség minden szintjén és a politikai érettség minden fokán, és éppen ezáltal objektíve arra kényszerul, hogy a proletariátus *kozos* érdekeit fogalmazza meg... A szovjet mindent átfogó osztályszervezete formájában a mozgalom maga is 'egésznek' tudja magát."[21]

Az osszekotő eszkoz tehát a szovjet. De Lenin és Trockij megfogalmazása kozott mégis van kulonbség. Míg Trockij éppen abban látja a szovjetek *előnyét*, vagyis *lényegét*, hogy azok mindent átfogó totalitást alkotnak, addig Lenin számára csupán eszkozt jelentenek, amely „megkonnyíti a tomegek lehetőségeit" és amely „bevonja" őket. Trockij szerint tehát, az előbbi idézet alapján, a szovjetek lényege semmisul meg, ha elveszítik totalitásukat. Lenin csak a részvétel „lehetőségéről" beszél. Kétségtelenul az az eset lebeg a szeme előtt, hogy a tomegek nem veszik igénybe ezt a lehetőséget és a szovjetrendszer ennek ellenére működik.

Szerinte a proletariátus teljesen nyilvánvalóan két élesen elkulonulő részre oszlik: az egyik rész, amelyik „bevon", a másik rész, amelyet be kell vonni; és a két rész kozotti kapcsolat olyan, mint a bevonás képzete, vagy a mechanika teruletéről átvett, oly gyakran alkalmazott emelő képe. Lenin számára mindkét rész képes egymástól fuggetlen létezésre: a proletariátus élcsapata, amelyet a szovjetrendszer hozott létre és hordoz, életképes és alkalmas a szovjetrendszer továbbvitelére, amíg a nagy tomeg az általa

nyújtott „lehetőséget" igénybe nem veszi, „tapasztalatai révén meg nem tanulja", hogy benne „megbízható vezetőjét" lássa; az elnyomottak és a kizsákmányoltak széles rétege, a tömeg és az utócsapat, az az objektum, amelyet az „emelőre" tesznek, amelyen az emelési művészeteket gyakorolni kell, egészen addig, amíg a szovjetrendszer által nyújtott lehetőségek áldását és megbízható vezetőik hű gondoskodását fel nem ismerik és be nem állnak abba az irányba, amelyet eddig az élgárda képviselt. A szovjetrendszer élcsapata jó anyaként elkészítette az inget, és arra vár, hogy a gyermek belenőjön. Amíg ez az idő el nem következik, az anya anya, az ing ing, az élcsapat élcsapat és a szovjetrendszer szovjetrendszer marad.

Igazságtalanok vagyunk-e Leninnel szemben ezzel az ábrázolással? Korántsem. Lenin kiforrott ember, aki évtizedek óta ugyanaz volt és maradt. És az az ellentét, amely csaknem 20 éve közte és Rosa Luxemburg között, tisztán az elméleti irodalom szintjén, a szervezeti formával kapcsolatos vitaként jelentkezett, ma nagy világtörténelmi méretekben, úgy tűnik, kiállta a próbát. A világtörténelem forradalmi mozgalma eldöntötte az 1904-es Lenin–Luxemburg-vitát, amelyet Luxemburg alábbi sorai mindkét szempontból megvilágítanak:

„A szociáldemokrácia mint harcos párt formális feladatai szempontjából a szervezeti centralizmus kezdettől fogva olyan feltételként jelentkezik, amelytől a párt harci képessége és tettereje közvetlenül függ. Bármely harci szervezet formális követelményénél egymagában sokkal fontosabbak itt a proletariátus harcának sajátos történelmi feltételei. A szociáldemokrata mozgalom az első az osztálytársadalmak történetében, amely minden mozzanatában és egész folyamatában a szervezetre és a tömegek önálló, közvetlen akciójára támaszkodik.

Ebben a vonatkozásban a szociáldemokrácia a korábbi szocialista – pl. a jakobinus–blanquista – mozgalmakhoz képest teljesen új típust teremtett. Úgy tűnik, Lenin alábecsüli ezt, amennyiben könyvében[22] a forradalmi szociáldemokratát 'a forradalmi proletariátus szervezetéhez elválaszthatatlanul kötődő jakobinusként' ábrázolja. Az összeesküvők szűk csoportjával szemben, a proletariátus osztálytudatában és szervezetében Lenin a szociáldemokrácia és blanquizmus közötti különbségeket kimerítően leírja. Elfelejti azonban, hogy ezzel egyben adva van a szervezet fogalmának teljes átértékelése, a centralizmus fogalmának újra értelmezése, valamint a szervezet és a harc váltakozó viszonyának teljesen új felfogása.

A blanquizmus nem számolt a munkástömegek közvetlen osztályakcióival és ezért nem is volt szüksége tömegszervezetre. Ellenkezőleg, te-

kintve, hogy a széles néptömegeknek csak a forradalom pillanatában kellett a harc színterén megjelenniük, a forradalmi rajtaütés előkészítése azonban egy kisebbségen múlott, a feladat sikere érdekében közvetlen követelmény volt az akcióval megbízottak éles elválasztása a tömegektől.

Ez azért volt lehetséges és kivitelezhető, mivel a blanquista szervezetek konspiratív tevékenysége és a néptömegek mindennapi élete között nem állt fenn semmiféle belső összefüggés. Tevékenységük taktikáját és közvetlen feladatait – tekintve, hogy azok semmilyen összefüggésben nem álltak az elemi osztályharccal –, szabadon improvizálták, majd a legapróbb részletekig előre kidolgozott tervként kötelezővé tették. Ezért változtak át a szervezet tevékeny tagjai természetszerűen a saját tevékenységi körükön kívül eső, előre elhatározott akarat tiszta végrehajtó szervévé, a Központi Bizottság eszközévé. Ezzel adva van az összeesküvő centralizmus második mozzanata: a párt egység-szervezetének tökéletes alárendeltsége a központi vezetőséggel szemben, valamint ez utóbbi döntő hatalmi befolyásának a pártszervezet legszélső perifériáiáig történő kiterjesztése. A szociáldemokrata akció feltételei ettől alapvetően különböznek. Ez utóbbi ugyanis történelmileg az elemi osztályharcból nőtt ki. Emellett abban a dialektikus ellentmondásban mozog, hogy a proletár hadsereg először magában a harcban jön létre, és először a harc során válnak világossá feladatai. Szervezet, felvilágosítás és harc itt nem válik szét a működés és az idő síkján is elkülönített mozzanatokra, mint a blanquista mozgalom esetében; itt egyazon folyamat különböző oldalairól van szó. Egyrészt a harc általános alapelveitől eltekintve, nem létezik kész, előre meghatározott és részletezett harci taktika, amelyet egy központi bizottság rákényszeríthetne a szociáldemokrata tagságra. Másrészt a harc szervezetet teremtő folyamata a szociáldemokrácia befolyási övezetének állandó fluktuációját feltételezi.

Ebből már következik, hogy a szociáldemokrata centralizáció sohasem alapozza központi hatalmát a pártharcosok vak engedelmességére és mechanikus alárendeltségére, másrészt az osztályöntudattal rendelkező proletariátus szilárd, pártkáderek által szervezett magja és az osztályharc által már megérintett, az öntudatosodás folyamatában levő réteg közé soha nem állít tökéletes válaszfalat.

A szociáldemokrácia centralizációjának e két alapelvre történő felépítését – egyrészt minden pártszervezetnek és tevékenységüknek a legapróbb részletekig történő vak alárendelését egy olyan központi hatalomnak, amely egyedül gondolkodik, dönt és cselekszik mindenki helyett, másrészt a párt szervezett magjának éles elhatárolását az őt körülvevő forradalmi környezet-

től, amely mellett Lenin kardoskodik – ezért úgy tekintjük, mint a blanquista mozgalom összeesküvő szervezeti alapelvének átvitelét a munkástömegek szociáldemokrata mozgalmára. Lenin saját álláspontját talán élesebben fogalmazta meg, mint azt bármelyik ellenfele tehette volna, amikor 'forradalmi szociáldemokratáját' az 'osztályöntudatos munkás szervezetével szövetkező jakobinusként' határozta meg. A szociáldemokrácia azonban nem *szövetkezik* a munkásosztályok szervezetével, hanem ő maga a munkásosztály mozgalma. A szociáldemokrata centralizmusnak tehát lényegesen el kell térnie a blanquista centralizmustól. Nem lehet más, mint a felvilágosult és harcos munkásság akaratának parancsoló összefogása az egyes csoportokkal és individuumokkal szemben, azaz a proletariátus vezető rétegének ún. 'öncentralizmusa', a saját pártszervezetein belüli többségi uralom."[23]

Az orosz forradalom tapasztalatainak birtokában ma abban a helyzetben vagyunk, hogy az akkori elméleti vitából levonhatjuk a gyakorlati következtetéseket. De mielőtt ezt megtennénk, vegyük szemügyre valamelyest azokat a formákat, amelyekhez a lenini proletárdiktatúra-felfogás vezetett.

V.

Láttuk, milyen annak a szovjetkormánynak az államformája, amely Oroszországban a feudális államformának a győztes proletariátus általi szétverése után a proletariátus államaként jött létre.

Magával az államformával, és a széles proletártömegeknek az államéletben való részvételre ezáltal adódó „lehetőségeivel" még nem mondtunk sokat. A kérdés sokkal inkább az, hogy ebben az államformában lehetségesek-e különböző „kormányzati formák", mint ahogyan a burzsoá államformában a legkülönbözőbb kormányzati formák (köztársaság, monarchia, parlamentizmus stb.) gondolhatók el. Anélkül, hogy Lenin ezt a kérdést elemezte vagy megválaszolta volna, különböző megnyilvánulásaiból az igenlő álláspont következik. Először is: a tömeg és annak részvétele a szovjetrendszerben Lenin számára csak „lehetőség". Egy lehetőség azonban nem az a szilárd alap, amelyre egy állam felépíthető. Az erős fal, amely a szovjetépítményt körülveszi, a proletariátus élgárdája, vagyis a kommunista párt, és a forradalom első szakaszában a bolsevikok – méghozzá helyesen – az *élcsapat*, vagyis az ipari proletariátus élénk részvételére számítottak. Tekintve, hogy a többség részvétele csak egy lehetőség, amely az ipari prole-

tariátus számára nem jelent biztonságot, ezért az egyedüli szilárd pontnak tekinthető élgárda, valamint az élcsapat és a tömeg közötti kapcsolatnak variábilisnak kell lennie.

Lenin a következőket mondja erről:

„... a diktatúra nem jelenti feltétlenül a demokrácia megsemmisítését annak az osztálynak a számára, amely ezt a diktatúrát más osztályok felett gyakorolja, de feltétlenül a demokrácia megsértését jelenti (vagy igen lényeges korlátozását, ami szintén a megsemmisítésnek egy formája) azon osztály számára, amely felett vagy amely ellen a diktatúrát gyakorolják."[24]

Ebből következik, hogy a kormányzati forma a szovjetrendszerben viszonylag nagy mértékben variálható a demokráciával, mind az „irányító", mind az „irányított" osztály vonatkozásában.

A demokrácia megszüntetése a burzsoáziával szemben szükségszerű, de annak mértéke nem meghatározott. Mindenesetre „a burzsoázia szavazati jogának megvonása nem szükségszerű és feltétlen jellemzője a proletariátus diktatúrájának".[25]

„Hiba volna azonban eleve kezeskedni arról, hogy az Európában küszöbönálló proletárforradalmak – mind, vagy többségükben – feltétlenül korlátozni fogják a burzsoázia választójogát. Lehetséges, hogy ez így lesz. A háború után és az orosz forradalom tapasztalatai után valószínűleg így lesz, de ez nem okvetlenül szükséges a diktatúra megvalósítása érdekében, nem elengedhetetlen ismérve a diktatúra logikai fogalmának, nem tartozik elengedhetetlen feltételként a diktatúra történeti és osztályfogalmához."[26]

Később látni fogjuk, hogy Rosa Luxemburg nem képviselte, s hogy milyen oknál fogva nem képviselte ezt az álláspontot. Itt csak még inkább szeretnénk kidomborítani, hogy a lenini doktrína szerint a proletárdiktatúra nem feltétlenül jelenti a demokráciának az uralkodó proletár osztállyal szembeni megszüntetését. E szövegből adódó *szabály* szerint mindenesetre a demokrácia megszüntetése a proletár osztállyal szemben *is* lehetséges.

De hol van az a nagy Én, amely mindenki felett uralkodik, amely a demokráciát megfelelő mértékben – sem sokat, sem keveset – méri ki az osztályoknak, az uralkodó osztálynak éppúgy, mint az elnyomottnak; az egyetlen, amely magáról elmondhatja:

„... hogy egymaga saját kezében / tartja minden jogoknak birtokát, / s majd szétosztja a nép körében, / ahogy ő akarja: csak annyit úd? "

Fentebb már utaltunk arra, hogy milyen szerep jut ebben az összefüggésben a Kommunista Pártnak, az élgárdának. De még ezzel sincs minden

lehetőség kimerítve. Mert talán a Kommunista Párt is bekerül a „lehetőségek" határtalan birodalmába. Lenin egyenes irányban gondolkodik tovább.

„Ezért egyáltalán semmi elvi ellentmondás nincs a szovjet (azaz szocialista) demokratizmus és egyes személyek diktátori hatalmának alkalmazása között. A proletárdiktatúra abban különbözik a burzsoá diktatúrától, hogy az előbbi a kizsákmányolt többség érdekében a kizsákmányoló kisebbség ellen irányítja csapásait, továbbá abban, hogy a proletárdiktatúrát – az egyes személyeken keresztül is – nemcsak a dolgozó és kizsákmányolt tömegek gyakorolják, hanem szervezetek is, amelyek úgy vannak felépítve, hogy éppen ezeket a tömegeket ébresszék és mozgósítsák történelmi alkotó tevékenységre (a szovjetszervezetek az ilyenfajta szervezetek közé tartoznak)."[27]

Ezáltal a proletariátus diktatúrája teljesen új alapokra került. Demokrácia vagy nem demokrácia, párt vagy nem párt, élgárda vagy sem, egyetlen egy, vagy többek; mindez megfér a proletárdiktatúrával, amelyet két mozzanat jellemez, egy szubjektív és egy objektív. A szubjektív mozzanat: a diktátor a kizsákmányolt nép érdekében diktál, az objektív, „hogy a diktatúrát nem csupán a tömeg valósítja meg, hanem az olyan szervezetek, amelyek képesek a tömegek felrázására".

Mialatt röviden utalunk Rosa Luxemburg mindezzel homlokegyenest ellenkező nézeteire, megállapítjuk: a szovjetrendszerben, azaz a proletariátus sajátos államformájában is a legkülönfélébb kormányzati formák képzelhetők el. A szabad demokráciától – adott esetben akár a burzsoáziát is ideértve – egészen egyetlen ember merev diktatúrájáig.

Érthető, hogy ebben a rendszerben a kényszer jelentős szerepet játszik. Mivel végső soron minden mechanizmus az erőátvitelen és az erőkifejtésen alapul, érthető az is, hogy a kényszer, amelyet legszélsőségesebb formájáig, a terrorig fokoznak, szerepet kap. Nem kívánjuk itt az erőnyilvánítás oroszországi formáit tárgyalni, csupán Németországgal kapcsolatos fejtegetésekre szorítkozunk. Nyugodtan beismerhetjük: a legdurvább, akár terrorisztikus eszközök alkalmazása, azok számára, akik az életükért harcolnak, mint azt a bolsevikok oly sokszor tették, szükségszerű; és ezt azok is elismerik, akik bennük az államhatalom kibontakozásának nem éppen a legszebb virágát látják. Európában és Németországban azonban helyenként a terrorizmus valóságos kultusszá vált és vannak kommunisták, akik ennek ismérvét abban látják, hogy valamelyikünknek minden nap áldozni kell az ördög oltárán. Nyíltan kimondhatjuk, hogy a terrorizmusnak ez a felma-

gasztalása nem egyéb, mint a nagyfokú gyengeség jele, amely a gyengeség tudatával párosul. A kisfiú, akit nagyobb társa igazságtalanul elvert, napokig a bosszú álmában ringatja magát, amelyet véresen végrehajt majd, „ha egyszer . . .". Még a munkásosztály forradalmi akaratának ébrentartását sem láthatjuk az effajta fantázia szándékos táplálásában, és úgy véljük, a forradalmi mozgalmat szolgáljuk akkor, ha világosan és érthetően fellépünk az ilyen gyerekességekkel szemben. Rosa Luxemburgra semmi hatással nem volt az ilyen indián-romantika. A terrorizmussal kapcsolatos véleményét a következő szavakkal világosan kifejezésre juttatta, és nem véletlen az, hogy a Spartacus Szövetség programjában egyszerűen és értelmesen az a mondat áll:

„A proletárforradalomnak nincs szüksége terrorra, gyűlöli és megveti az emberölést."

Minden érintett tudja, mit akart ezzel mondani.

VI.

Most visszatérhetünk a korábban feltett kérdéshez: melyek a Rosa Luxemburg álláspontjával szemben az előbbiekben vázolt lenini felfogás gyakorlati eredményei?

A kérdés megválaszolása érdekében vissza kell térnünk az elmúlt év februárjához, amely a szovjet politikában minden vonatkozásban alapvető változást hozott. Fejtegetéseink során láttuk, hogy ez a hónap a parasztkérdésnek a bolsevikok eredeti elképzelésétől eltérő megoldását eredményezte. A bolsevikoknak emiatt új alapokra kellett helyezniük a parasztsághoz való viszonyukat.

Ugyanezen hónap eredményeként a bolsevikok kénytelenek voltak a proletariátushoz való viszonyukat is felülvizsgálni. Néhány „beavatott" azzal az együgyű magyarázattal házalt Németországban, hogy a krondstadti felkelés néhány francia frankkal fizetett cári tiszt, vagy egy pár „mensevik" műve volt. Lehetséges, hogy a kronstadti felkelés mögött cári tábornokok is álltak – nem tudjuk. Lehetséges, hogy a felkelésben „mensevik" jelszavak is szerepet játszottak – nem tudjuk. Csak egyvalamit tudunk bizonyosan: sem a cári tábornokok, sem a francia frankok, de még a mensevik jelszavak sem adnak elégséges magyarázatot arra, hogy miként lehetséges az, hogy a *forradalom leghűbb fiai,* a bolsevikok legodaadóbb követői, a forradalmi harcosok elitje, akik száz csatában bizonyítottak, most azok ellen keltek

fel, akiknek eddig a hívei voltak. Ezt a tényt csak a proletariátuson belüli mély válsággal magyarázhatjuk, ama nehéz konfliktussal, amely az „élgárda" és az „élcsapat" között, sőt magában az élgárdában keletkezett. Hozhatnánk bizonyítékokat ennek alátámasztására, ha a felkelés nem volna önmagában megvilágosító erejű.

A *Russische Korrespondenz* korabeli számaiból vett idézetekkel kívánjuk az elmondottakat alátámasztani.

Karl Radek a következőket mondja:

„A legelmaradottabb munkások a különösen nehéz pillanatokban a kommunistákban hajcsárokat láttak, olyan elemeket, akik egyre újabb áldozatot követelnek tőlük. Ezáltal feszültség keletkezett a nem-kommunista munkáselemek egy része és a Kommunista Párt, valamint a szovjet kormány között. A jelenlegi helyzetben a kommunista párt egyik legfontosabb feladata abban áll, hogy csökkentse vagy áthidalja az élgárda és az élcsapat közötti távolságot."[28]

Egy ugyanott közzétett határozattervezetben a következőket találjuk:

„Ezekhez a (beteges) tünetekhez tartozik a vezető pártapparátus bürokratizálódása, az élő, rendszeres kapcsolatok hiánya a párttagok tömegével, valamint az az egyre nyilvánvalóbbá váló tendencia, amely a párt felső és alsó rétegre, munkásokra és értelmiségiekre történő szétválására irányul, ezen kívül a párt szerepének csökkenése. Ezek a jelenségek együttvéve előkészítik a pártegységre nagyon veszélyes szindikalista elhajlást."[29]

Funkcionáriusok egy aktív csoportjának tézistervezetéből az alábbiakat idézzük:

„Annak érdekében, hogy a pártélet kérdéseibe a párt széles tömegeit beavathassuk, hogy ismereteik színvonalát emelni tudjuk, önállóságukat és kezdeményezőképességüket fejleszthessük, a rendszernek mind a pártsajtóban, mind a pártgyűléseken a részletes, nyilvános vita elveihez kell igazodnia, emellett lehetővé kell tenni a párton belüli összes irányzat és csoportosulás számára álláspontjuk kifejtésének lehetőségét. Ahhoz, hogy a párton belüli szervezett, élenjáró rétegeket a pártépítésbe bevonjuk, hogy a tömegekkel a közvetlen kapcsolatot helyreállítsuk, hogy a vezető pártszervezeteket (központi bizottságok, tartományi bizottságok stb.) egészségesebbé tegyük, a szervezeteknek legalább kétharmada munkásokból kell hogy álljon."[30]

Ez a következőket jelenti: ugyanabban az időben, amikor a bolsevikok és a parasztság kapcsolata kritikus stádiumba került, az ipari proletariátus maga is aggasztóan megingott. Ennek okai nagyon egyszerűek: a kommu-

nista párt eltávolodása a széles tömegektől olyan nagymérvű volt, hogy a pártot a megfulladás veszélye fenyegette. Zinovjev panaszolja: „A párt bizonyos mértékig oxigénhiányban szenved. Az oxigént tudvalevőleg a pártonkívüli tömegek jelentik."[31]

Ez a probléma állt az Oroszországi Kommunista Párt X. kongresszusa középpontjában. Mint azt már másutt is említettük, a kongresszus összes vitái e probléma *szervezeti* úton történő megoldásához kapcsolódtak. E kísérletek jelentőségének mind pozitív, mind negatív oldalát csak akkor tudjuk értékelni, ha az alábbi fejtegetések szándékát és eszközeit megismertük. A kongresszus határozatából idézünk:

„Oroszország Kommunista Pártjának a proletárdiktatúrát olyan országban kell megvalósítani, amelyben a túlnyomó többséget a paraszti lakosság alkotja. Most, hogy a parasztságot közvetlenül már nem fenyegeti többé a földesúri hatalom visszaállítása, a proletariátus diktatúrájának megvalósítása újfajta nehézségekbe ütközik. E diktatúra eredményes megvalósítása csak úgy lehetséges, ha az egységes akarattal és törekvésekkel rendelkező hatalmas szakszervezetek mint tömegszervezetek nyitva állnak az osztálytudatuk fejlődésének legkülönbözőbb fokán álló proletárok előtt."[32]

Emlékeztetni szeretnénk Lenin már idézett szavaira, amelyek szerint a proletariátus diktatúráját az a tény jellemzi, hogy csapásai a kizsákmányoltak érdekeit szolgálják, valamint hogy intézkedéseit olyan szervezetek révén valósítja meg, amelyek képesek arra, hogy széles tömegeket mozgósítsanak és bírjanak történelmi tettekre. *Annak idején* ilyen szervezetek voltak a szovjetek. Az is teljesen világos, hogy ez a feladat ezentúl a szakszervezetekre vár.

Negatív oldalról nézve, ez a következőt jelenti: a szovjetek eljátszották ezt a szerepet; a szovjetek felbomlottak, mégpedig azáltal, hogy azok az osztályok – a parasztság és a munkásosztály –, amelyek összekötik őket, ma már semmiben sem azonosak. Az új szervezetek, amelyeket a szovjetdiktatúra keres a maga számára, az ipari proletariátus szervezetei. A diktatúra *szervezeti* bázisa leszűkült. Már csupán arra támaszkodik (elméletileg), ami valamikor az élcsapat volt, és gyakorlatilag azon fáradozik, hogy ezt az élcsapatot, amelyet majdhogynem elveszített, ismét élgárdává alakítsa.

„... nem látták – mondja Zinovjev –, hogy közeleg a döntő pillanat, amely *általános* válságba dönt minket; ennek következtében a szakszervezetek fogják játszani a legfontosabb emelő szerepét, amely hozzásegíti a pártot a válságból való kilábaláshoz."[33]

Két oldallal később, ahol az oxigénhiányt panaszolja, az alábbiakat mondja:

„A szakszervezetek bizonyos mértékben oxigéntartályként(!) működnek."[34]

Ezzel lényegében az is bizonyítást nyert, hogy a szovjetköztársaság államformája lehetőségeivel együtt sem nyújt biztosítékot a szovjetköztársaság osztálytartalmát tekintve, s hogy a szovjetköztársaság leple alatt az osztálytartalom (nemcsak a polgári köztársaságé) változhat; az elkövetkező fejlődés ennek érvényes bizonyítékául szolgált.

VII.

1921 februárjában a bolsevikok helyzete a következő volt: amint a X. pártkongresszus vitájából kiderül, elveszítették a proletariátus támogatását. Korábbi támaszukat a parasztság körében, a szegényparasztokat, akik középparasztokká és minden kommunista politika ellenfelévé váltak, szintén elveszítették. Mindkét oldalról egyszerre következett be a támadás: Kronstadtban felkelt a proletariátus, és parasztlázadások is fenyegettek. A bolsevikok ténylegesen osztálybázis nélkül maradtak, és csupán szervezetük erejének köszönhették fennmaradásukat; tehát olyan erőnek, amely nem lehet tartós. A bolsevikoknak gyorsan dönteniük kellett az egyik vagy a másik osztály mellett. Adott pillanatban az erősebb csapatra esett a választás: tehát megszelidítették a parasztságot. Nem szükséges itt az engedmények egész láncolatát bemutatni, amelyeket ez év februárjától vezettek be: terményadó a gabonamonopólium helyett, a szabadkereskedelem bevezetése, a magánvállalatok újjászervezése; az egész építményt, amelyet három éven át szétrombolni igyekeztek, most ismét megkísérlik felépíteni. Nemcsak gazdasági téren hagynak fel régi céljaikkal a bolsevikok. Esznei téren is.

„Nem csupán a lelkesedés – írja Lenin –, hanem a *személyes érdekeltség* és *személyes érdekek*, a gazdasági kalkuláció segítségével épül az az erős híd, amely a kisparasztok országából az államkapitalizmuson keresztül a szocializmusba vezet..."[35]

Ez természetesen egészen másképpen hangzik, mint Lenin 1918-as kijelentése:

„A tudomány, a technika, a tapasztalat különböző ágaiban jártas szakemberek vezetése nélkül lehetetlen az átmenet a szocializmusba, mert

szocializmus megköveteli, hogy tudatosan és tömegesen haladjunk, úgy, hogy a kapitalizmushoz viszonyítva és a kapitalizmus által elért eredmények alapján magasabb munkatermelékenységet érjünk el. A szocializmusnak a *maga módján*, saját módszereivel – mondjuk konkrétabban, *szovjet módszerekkel* – kell ezt a haladást megvalósítania."[36] És egészen másként hangzott, amit *Lenin* 1919-ben mondott:

„A proletariátusnak ahhoz, hogy győzzön, hogy megteremtse és megszilárdítsa a szocializmust, kettős, illetve kettősségében egységes feladatot kell megoldania: először, a tőke elleni forradalmi harcban tanúsított határtalan bátorságával magával kell ragadnia a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét, magával kell ragadnia, meg kell szerveznie és vezetnie kell ezt a tömeget a burzsoázia megdöntése és minden ellenállási kísérletének teljes elnyomása céljából, másodszor, maga után kell vonnia a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét, továbbá valamennyi kispolgári réteget az új gazdasági építés útjára, az új társadalmi kapcsolat, az új munkafegyelem, az új munkaszervezet megteremtésének útjára, amely a tudomány és a tőkés technika legújabb vívmányait nagybani szocialista termelést létrehozó öntudatos dolgozók tömeges egyesülésével kapcsolja egybe."[37]

Ez az a hangnem, amelyről 1921 tavaszán Lloyd George maró gúnnyal jegyezte meg: „Körülbelül így beszélne az én igen tisztelt barátom, Winston Churchill úr is."

Ilyen körülmények között teljes bizonyossággal mondható, hogy tekintettel erre a politikára, mi lesz azokból a kísérletekből, amelyek a szakszervezet mint „emelő" segítségével kívánnak a munkásságon belül szervezeti bázist kiépíteni. Zinovjev ezt előre megsejtette, amikor, más összefüggésben ugyan, a következőket mondta:

„Ha majd a koncessziós politika ténnyé válik és munkások ezrei fognak dolgozni koncesszionált vállalatokban – nem mondható-e el, hogy a szakszervezetek nemcsak különleges feladataikat teljesítették?"[38]

Ez vitathatatlanul igaz, és közvetlenül célhoz érünk, ha a gondolatot végiggondoljuk. „A koncesszionista – mondja Lenin – tőkés. Üzletét tőkés módon vezeti, a nyereség érdekében..." Mi a szakszervezetek feladata? Az-e a feladatuk, hogy azt mondják: dolgozzatok a tőkéseknek, ez magas haszonnal jár; a magas haszonnak köszönhetően létrejön az a bázis, amelyen kormányunk egy napon bevezeti a kommunizmust? Vagy azt kellene mondaniuk a munkásoknak: ne dolgozzatok a tőkéseknek a profitjukért, csökkentsétek a profitot, a kapitalizmus maga a pokol. Mondhatják az egyiket is, mondhatják a másikat is. Az első esetben a kapitalizmus

túlhajtói lesznek, a második esetben konfliktusba kerülnek a koncesszionistákkal; a koncesszionista segítségül fogja hívni azokat, akiktől a koncessziókat kapta. És azután?

Nem, higgadtan szembe kell néznünk a tényekkel: Oroszországban két kibékíthetetlen osztály van. Az egyik a paraszti osztály, amely egyelőre a vállán hordja az ipari és kereskedelmi tőkések osztályát. A másik a proletár. Oroszországban ugyanúgy semmiféle nyugalom és megbékélés sincs a társadalmon belüli osztályharcban, mint máshol; és éppen a párt – amely *mégis* kísérletet tesz az összebékítésre, megkíséreli azt, hogy egyik oldalon megadja a kapitalizmusnak, ami a kapitalizmusé, a másikon a proletariátusnak, ami a proletariátusé – szenved először vereséget ebben a harcban. A bolsevikok arra vállalkoztak, hogy a *jelent* átengedjék a kapitalizmusnak, azért, hogy a *jövőt* megőrizhessék a proletariátus számára: amitől a proletariátus jövőjét meg kell menteni, az egyetlen párt ajándéka sem lehet, nem karácsonyi ajándék, amit a fa alá szoktak tenni. Saját jövőjét a proletariátus csak saját harcai során hódítja meg, amelyekben maga is növekedni és erősödni fog. A párt viszont, amely csupán a pillanat kedvéért verekszik, a jövő számára védtelenné teszi őt.

„A munkásosztály csak szabaddá teszi az új társadalom elemeit, amelyek már kifejlődtek az összeomló polgári társadalom méhében." Marx így fogalmazza meg a győztes proletariátus feladatát.

Senki sem hitetheti el velünk, hogy az extraprofitot bevezető orosz koncesszionista, az orosz uzsorás és spekuláns – akinek felemelkedését most már senki sem akadályozhatja meg – lenne „az új társadalom azon eleme", amelynek „kiszabadításáért" oly sok áldozatot hozott az orosz munkásság.

Mi maradt akkor a „proletariátus diktatúrájából"? Semmi. Sem az objektív mozzanatokból, sem a szubjektívekből. Az orosz koncessziók nem olyan intézkedések, amelyeket „a dolgozók és kizsákmányoltak tömegei valósítanak meg", még ha ez is a kizsákmányolás célja.

És a szubjektív tényezők? A bolsevikok ezzel kapcsolatos egész jelenlegi érvrendszere számunkra tarthatatlannak tűnik. Most még az orosz tanácsköztársaság élén a bolsevikok pártja áll, az a párt, amely mindenkinél többet tett a világproletariátus, a világforradalom érdekében. Ennek élén most még a proletariátus ügyének olyan megvesztegethetetlen, meggyőződéses, odaadó és hű katonái állnak, mint Lenin és Trockij. Azon a napon, amikor azt a körülmények lehetővé teszik, ők lesznek az elsők, akik végetvetnek a kapitalizmusnak tett összes engedménynek, hiszen az

bárminél inkább ellenükre van. Ez mind igaz. Elég azonban csak egy dolgot válaszolni erre az érvelésre: Lenin és Trockij halandók; milyenek lesznek utódaik? Mert egy dolog bizonyos. Bármilyen szilárdak és megingathatatlanok legyenek is a bolsevik párt keletkezését és kifejlődését megélt kommunisták, ennek a hatalmas pártnak ők ma csak kisebbségi részét alkotják. És a párt nagy tömegei? Itt még egyszer megmutatkozik a Lenin felfogásában rejlő mélységes tévedés: eszerint a párt elkülöníthető, mintegy üvegházi színtenyészetben ápolható, állandó „tisztogatások" révén változatlan állapotban tartható vagy javítható, válaszfal állítható közé és az eseményekben résztvevő széles tömegek közé. A párt a társadalmi lét részese, és *az* a párt, amely a koncesszionista politikában csak lusztrumot lát, *ennek* a politikának a szellemét fogja visszatükrözni, nem pedig a forradalomét. És ezzel visszajutottunk a kiindulópontként szolgáló kérdéshez: a szovjetrendszer nem varázsszer, amely mindig és minden körülmények között garantálja a hatalom kifejlődésének proletár jellegét. Ez csupán a legkedvezőbb forma, amelyben a proletariátus tovább vívhatja osztályharcát. Amennyiben lemond az osztályharcról, még a szovjet forma esetében is, ellenségeinek hatalma megerősödik. Akkor még az is elképzelhető, hogy a szovjetrendszeren belül a burzsoázia (vagy a parasztság) diktatúrája felülkerekedik a proletariátuson. És várni arra a napra, amikor a proletariátus számára lehetséges lesz a harc folytatása? Attól tartunk, a bolsevikok politikája ezt a napot a távoli jövőbe tolja.

VIII.

Mielőtt továbbmennénk, vázolni szeretnénk Rosa Luxemburgnak az elmondottakkal kapcsolatos álláspontját, úgy, ahogyan beállítottsága alapján az itt következő írásából adódik.

Véleményünk szerint a bolsevikok és Rosa Luxemburg közötti ellentmondást semmi sem világíthatja meg jobban, mint ha rámutatunk: a bolsevikok számára a proletárforradalom olyan folyamat, amely az élgárda, az élcsapat és a tömeg alkotta rendszerben játszódik le. Az élgárda játssza az „emelő" szerepét, neki van szüksége „oxigéntartályra", ő az, aki „bevon". Röviden: a rendszerben a magasabb szintű kör mechanikus eszközökkel gyakorol hatást az alacsonyabb szintűre. Mi sem jellemzőbb annál, ahogyan a bolsevikok 1921 tavaszán elveszítették a kapcsolatot azokkal a proletár tömegekkel, amelyek korábban a szovjetrendszert megteremtették, ráakad-

tak egy szervezeti formára, és úgy találták, hogy most a szakszervezeteké az „emelő" szerepe. Mi volt Rosa Luxemburg álláspontja a leendő szocialista társadalmi renddel kapcsolatban? A következőket mondja:

„A szocialista társadalmi rend egyedül és kizárólag történelmi termék lehet, amely a tapasztalat különös iskolájában, a beteljesülés órájában születik, az eleven történelem mozgásából; s a történelem -- hasonlóan a szerves természethez, hiszen végső soron annak része. . ."[39]

Messzemenően kiegyensúlyozott lelke nem ismert elkülönítéseket és válaszfalakat. Számára a világegyetem a keletkezés állandó folyamata volt, amelyben „emelő" és „oxigéntartály" nem helyettesítheti a természeti erők működését, amelyben az ember harcai, igyekezete, az egyes ember, a nemek, rendek, osztályok nagy harca a keletkezés *formája.* Éppen ezért nem akarta, hogy senkise harcoljon, mondván, hogy minden magától jön létre; ennyiben a legélénkebb harcot akarta, mint a keletkezés legelőbb formáját.

Ebből az alapállásból minden további nélkül adódik a bolsevikok politikájáról alkotott véleménye. Vajon demokrata szentfazék volt-e, aki nem akarja, hogy nem törvényes úton bárkinek a hajaszála is meggörbüljön? Bizonyosan nem. A harcot harcnak, a háborút háborúnak, a polgárháborút polgárháborúnak tartotta. De a polgárháborút csak az erők szabad játékaként tudta elképzelni, amelynek során maga a burzsoázia nem űzetik rendőri intézkedésekkel a föld alá, mivel a tömegek csak nyílt harcban fejlődhetnek, és csak a nyílt harc során ébredhetnek rá saját küzdelmük nagyságára és nehézségeire. Éppen olyan kevéssé kívánta a burzsoázia felszámolását vak terrorizmus, sivár hóhérmunka révén, mint amilyen kevéssé kívánja a vadász a vadak megsemmisítését saját erdejében. Az ilyen harcban a vad csak erősebb és hatalmasabb lesz. Számára a burzsoázia felszámolása, amit ő is akart, ama társadalmi átrétegeződés *eredménye,* amit a forradalom jelent. Ha a rendőri jellegű harcot már a burzsoáziával szemben is elvetendőnek találta, úgy egyértelmű, hogy mi volt a véleménye a proletariátussal szemben hozott effajta rendelkezésekről. Bizonyos, hogy mindenfajta reformizmust hibának, a munkásság súlyos céltévesztésének tartott. Ahol csak tudott, harcolt ez ellen. Németországban ő volt a reformizmus elleni harc megteremtője és vezetője. Ebben a művében is minden erejével szembeszáll a reformizmussal. De mégis, mindeme harcok végén ott állnak azok a szavak, amelyekkel 1904-től kezdve a *Neue Zeit*-ben megjelent néhány cikkét befejezte:

„Egy valóban forradalmi munkásmozgalom hibái történelmileg összeha-

sonlíthatatlanul gyümölcsözőbbek és értékesebbek, mint a legjobb központi bizottság tévedhetetlensége."

Oroszország mensevik munkásai kétségtelenül követtek el hibákat. Véleményünk szerint nem ismerték fel 1917 nagy feladatait, és a későbbiekben is gyakran ingadoztak. De senki nem vitathatja, hogy hibáikkal együtt részei annak a nagy forradalmi munkástömegnek, amely 1917-ben a cár, 1918-ban a csehszlovákok, 1919-ben Kolcsak és Jugyenyics, 1920-ban Vrangel ellen harcolt. Hibákat követtek el, talán néhányan olyan lépésekre is elszánták magukat, amelyek összeegyeztethetetlenek a tanácsköztársasággal. Őket meg kellett büntetni; ez minden állam élettörvénye. De a pártokat mint pártokat, mint áramlatokat rendőri eszközökkel eltüntetni, megvonni tőlük a nappali fényt: ez Rosa Luxemburg számára lehetetlen elképzelés volt. Mégpedig nem a reformisták érdekében, hanem a forradalom és a forradalmárok érdekében, akik csak azután győzhetik le saját hibáikat, miután szabadon harcoltak ellenük. Azokat a tapasztalatokat, amelyeket a forradalmárok a reformizmus elleni harc során szereznek, semmilyen rendőri hatóság, semmiféle Cseka nem pótolhatja számukra. Saját harcaik során kell megszerezniük azokat.

Úgy véljük, hogy az a szemléleti beállítottság, amely már 1904-ben a Lenin és Rosa Luxemburg közötti nézeteltérések magját képezte, és most gigantikus méretűvé vált, átment az orosz forradalom történetének próbáján. Úgy véljük, hogy Rosa Luxemburg, saját alapállásából következően, prófétikus szemmel meglátta azokat a zátonyokat, amelyeken a szovjetköztársaság hajója most olyan súlyos károkat szenvedett.

Az előbbiekben már ismertettük a bolsevik agrárpolitikával kapcsolatos kritikáját. „Az agrárviszonyok átformálásával (a bolsevik agrárpolitika) szocialista értelemben legyőzhetetlen nehézségeket halmozott fel." „A lenini agrárreform új, hatalmas, ellenséges népréteget teremtett a szocializmus számára, amelynek ellenállása sokkal veszélyesebb és tartósabb lesz, mint a nagybirtokosoké."

Hogy mi történt, azt láttuk. A hatás még jelentősebb, mint azt Rosa Luxemburg előre látta. Ő arra az ellenállásra gondolt, amelyet a parasztok az agrárviszonyok átalakításakor tanúsítottak volna. A dolgok úgy alakultak, hogy a parasztok képesek voltak arra, hogy az ipari viszonyok visszafejlesztésének irányában hassanak.

Véleményünk szerint ebben rejlik az a második fogyatékosság, amelyet Rosa Luxemburg szóvá tett, és sokkal nagyobb szorgalommal és tűzzel üldözött, mint bármi mást. „A politikai életnek az ország egészében

történő elnyomásával a szovjetek életének is egyre inkább meg kell bénulnia. Általános választások, korlátlan sajtó- és gyülekezési szabadság, szabad véleménynyilvánítás nélkül elhal az élet minden nyilvános intézményben, látszat-létté válik, amelyben a bürokrácia az egyedüli tevékeny elem."[40]

Láttuk, hogy 1921-ben, a parasztok nagymérvű előrenyomulása idején, amikor a bolsevikok által is régen várt összeütközés bekövetkezett, a bolsevikok éppen azzal voltak elfoglalva, hogy a munkástömegekbe újra életet vigyenek. A szovjetek halottak voltak. Már mechanikus kapcsolatot sem alkottak az élgárda, az élcsapat és a tömegek között, még kevésbé képviselték azt a grandiózus totalitást, amelyről Trockij beszélt: „a mozgalom önmagát *egészként* fogja fel". Kihűlt hamuvá váltak. És a szakszervezetek csak szükséges pótlékként szolgáltak, mert a szakszervezet volt az egyetlen olyan szervezet, amelyben még egyáltalán léteztek nagyobb számban pártonkívüli tömegek. Párton kívüliek? Létezik-e annál súlyosabb vád, mint hogy annak a proletariátusnak a soraiban, amely 1905 óta fényes példaként áll és fog állni az idők végezetéig a proletárok előtt, a proletárhatalom után négy évvel a legnagyobb tömegek „párton kívüliek"? Valóban érdektelenné váltak volna? Közömbösen és lehajtott fővel állnának, amikor az életükről van szó, amelyet oly sokszor tettek kockára? Közömbössé váltak volna, vagy félnek kimondani azt, amit gondolnak? A nyelvükre vigyáznak, vagy túlságosan megcsömörlöttek a forradalomtól, hogy „párontkívüliek" lettek? Nem élő szemrehányás-e vajon mindegyikük? Bárhogyan legyen is: az orosz forradalom és az azt vezető párt nem értett ahhoz, hogy ezeket a tömegeket a forradalom sorsával összekösse. A tömegek a harcosok mellett állnak, de nem soraikban. A nyilvános kozélet halott. A demokrácia szelleme, amely egyedül képviseli a tömegek óhaját, halott.

Egy szigorúan centralizált párt, egy ragyogó központi bizottság, egy hitvány bürokrácia lebeg a vizek felett. Lent azonban minden sivár és üres. És a parasztság nyomása ezért nem találta magát szemben egy erős, életképes, gyors, lelkes proletariátussal. Élgárdát talált – tömegbázis nélkül. Ily módon az élgárda sorsa eldőlt.

„A proletariátus diktatúrája." Most láthatjuk, hogy mi is ez. Ez nem az az állapot, amelyről a társadalomfilozófia széles régióiban szó van. Nem is szabadalmazott államforma, amely titkos erőt rejt magában. A proletárdiktatúra a meghódított államhatalom, akkor és addig, ameddig a proletár osztály akarata, ereje, lelkesedése és győzelembe vetett hite áll mögötte. Egyszerre állapot és államforma annyiban, amennyiben az egyik a másik

kifejeződése. Egyszerre mag és héj; és ott, ahol a mag és ahol a héj eltűnik, ott a „proletariátus diktatúrája".

A proletariátus győzelmi hite és akarata az az életadó fuvallat, amely, véleményünk szerint, sokat elhárít és megmutat azokból az akadályokból, amelyek vérző sebeket okoztak az orosz forradalomnak. Mert végső soron egy nagy nép élete nem csupán aritmetikai méretekből és mechanikusan kiszámolandó energiából áll. Hogyan lehetséges – ha szabad a kicsit a naggyal összehasonlítani –, hogy 1918. november 10-én, amikor a német munkásosztály *nem* rendelkezett szervezettel, csupán egy leendő szervezet első, majd szomorúan hervadásnak induló kezdeményei mutatkoznak, Erich Ludendorffból Erich Lindstrom lett, Rupprecht koronaherceg a spanyol követség oltalma alá helyezte magát, a *Kreuz Zeitung* elpalástolta porosz jellegét, míg három évvel később, egy „jól berendezett köztársaságban" Erich Lindstromból újra Erich Ludendorff és a haza megmentője lett, a spanyol Rupprecht visszaváltozott németté és trónkövetelővé, és a *Kreuz Zeitung* ismét „Istennel a királyért és a szülőföldért" mottóval jelent meg. Nem csupán azért, mert a német köztársaság nem képes arra, amit egyáltalán nem akar: mert nem volt ama bizonyos győztes forradalmi „tekintély" birtokában és nem is volt képes megszerezni azt, amely a szánalmas német forradalmat az első nekilendüléskor megszállta és amely ellenségeit az egérlyukba üldözte. Ez a „félelem a forradalomtól". Ahol azonban az osztály ereje eltűnik, a póteszközök is felmondják a szolgálatot, a koncessziók az egyik, a szervezetek a másik, és a rendőri intézkedések mindkét oldalon.

A dolgoknak nem csak mennyiségük és számuk van; létezik egy szellem, amelynek mindenek felett kell lobognia, és amely egymaga képes felemelni a proletárforradalmat nagy céljának megfelelő történelmi és etikai magaslatra.

IX.

Aki ilyesmit ír, saját szívéből ír ki egy darabot. Az orosz forradalom nagy tragédiája az, hogy végső soron minden hibája és tévedése csak azáltal volt lehetséges, hogy önmagát a nagy világméretű összecsapás első szereplőjének tekintette és hogy a világproletariátus cserbenhagyta. És mégis hisszük, hogy nem tehetünk ugyan *szemrehányásokat,* de kötelesek vagyunk a dolgokat annak tekinteni, amik. Nem „csinálhatunk" Európában „világforradalmat" sem saját erőnkből, sem baráti segítséggel. A bolsevik politika nagy

húzása – ahogyan Rosa Luxemburg hangsúlyozza – kezdetben éppen abban állt, hogy figyelmét teljes mértékben „a proletariátus akcióképességére, a tömegek tetterejére, a szocializmus hatalmának akarására" fordította. Ez nem pusztán a bolsevik politika *célja,* hanem e politika valóságos *gyümölcse* volt. A világon még eddig egyetlen esemény sem nyerte meg magának ennyire lelkileg a proletárok millióit, és a világon még soha semmi nem adott annyira szárnyakat a proletariátus öntudatra ébredése kibontakozásának, mint Szovjet-Oroszország.

Azzal, hogy létezett, hogy kitartott minden valóságos és állítólagos hibája ellenére, a proletárok számára a világproletariátus győzelmének izzó, tántoríthatatlan akaratát képviselte. Vitathatatlan, hogy eme kibontakozás megszakadásának vannak olyan okai, amelyek nem Oroszországban keresendők.

De éppen ez a minden ország munkásmozgalma és minden munkáspárt számára különösen nehéz és válságokkal teli helyzet kétszeres figyelmet ott, ahol nagy győzelmek, de nagy vereségek is lehetségesek. Nem akarunk elveszni a részletekben. Egyetlen példát szeretnénk kiragadni. A német kapitalizmus rátette kezét a birodalmi vasutakra. Németország feszült a társadalmi és politikai ellentétektől: nem lehet tudni, melyik területen lángolnak fel Németországban nagy társadalmi harcok. Talán a vasutaknál; a vasutasok összes szervezete állást foglalt a végső eszközök felhasználása mellett. Felvetődhet a „magánkapitalizmus vagy köztulajdon" alapvető kérdése. Mit válaszolnak majd a német munkások Stinnesnek, ha az Leninnek a *Rote Fahné*-ban megjelent cikkéből olvas majd fel nekik: „A személyes érdekeltség emeli a termelékenységet".[43] Az orosz forradalom minden munkás számára drága kincs marad, mivel – hibáival együtt – a proletár lét és a proletár jövő legvilágosabb, legdöntőbb, legegyértelműbb képviselőjét látják benne: az orosz forradalom nem játszhatná tovább ezt a szerepet, ha a munkások eme érzése elmúlna.

A bolsevikoknak valami a kezükben volt: a legnagyobb erkölcsi tőke, amelyet munkásosztály valaha is gyűjtött. Ezt senki sem fogja vitatni, aki 1918-at, 1919-et, 1920-at átélte. Más összefüggésben már elpanaszoltuk, hogy ezt a tőkét *haszontalanul* és *visszacsinálhatatlan módon* pazarolták. Ha ez a tőke teljesen megsemmisülne, lennének, akik azt könnyű szívvel viselnék.

Szerintünk a világ egész munkássága szegényebb lenne ezáltal, és talán évtizedek munkájába kerülne újra felépíteni azt, ami 1918 volt.

Jegyzetek

1 Az előszó rávilágít Rosa Luxemburg itt közreadott írásának keletkezési körülményeire. A mű kiadását Paul Levi 1922-ben határozta el, amikor az események végleg meggyőzték a luxemburgi kritika helyességéről. – *A szerk.*
2 Idézet Jens Peter Jacobson azonos című novellájából.
3 Lenin: *A szovjethatalom soron következő feladatai.* LÖM, 36,162.
4 Lenin: *A terményadóról,* LÖM, 43, 194.
5 *Uo.,* 203–204.
6 *Uo.,* 210.
7 *Uo.,* 205.
8 Lenin: *Proletárdiktatúra és a renegát Kautsky,* LÖM, 37, 289.
9 *Uo.,* 296.
10 Lenin: *Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában,* LÖM, 39, 267.
11 Lenin: *Das Verhältnis der Arbeiterklasse zum Bauerntum,* Berlin, 1921. 7.
12 LÖM, 30, 263
13 Lenin: *Die gegenwärtige Lage Sowjetrusslands,* Berlin, 1921. 127.
14 Spektator (M. Nachimson): *Der neue Kurs in der Wirtschaftspolitik Sowjetrusslands,* Berlin. 1921. 10.
15 LÖM, 37, 230.
16 *Uo.,* 232
17 *Uo.,* 233–234.
18 Lenin: *A szovjethatalom soron következő feladatai.* LÖM, 36, 181–182.
19 LÖM, 37, 243.
20 *Uo.*
21 Trotzky: *Terrorismus und Kommunismus,* Hamburg: Verlag Karl Hoym. Ld. L. D. Trockij: „Terrorizm i kommunyizm", *Szocsinyenyija,* XII, Moszkva–Leningrad: Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo, 1925, 102 és 103.
22 Lenin *Egy lépés előre, két lépés hátra* c. művéről van szó.
23 Rosa Luxemburg: „Organisationsfragen der russischen Socialdemokratie", Die Neue Zeit, 1904, Vol. 2, 487.
24 LÖM, 37, 231.
25 *Uo.*
26 *Uo.,* 251.
27 LÖM. 36, 184–185.
28 *Russische Korrespondenz,* II, No. 3–4, 188.
29 *Uo.,* 141.
30 *Uo.,* 147.
31 Zinovjev felszólalása az OK/b/P X. kongresszusán; ld. *Gyeszjatij sz'jezd RKP/b/, Sztyenograficseszkij otcsot,* Moszkva: Goszizdat, 1963. 348.
32 Az OK/b/P X. kongresszusának határozata „A szakszervezetek szerepéről és feladatairól". Ld. *Gyeszjatij szjezd RKP/b/,* 581–582.
33 *Uo.,* 346.
34 *Uo.,* 348.
35 Az idézet Leninnek a *Die Rote Fahne* 1921. október 30-i számában közölt cikkéből származik.

36 LÖM, 36, 165.
37 Lenin: *A nagy kezdeményezés*, LÖM, 39, 17
38. *Russische Korrespondenz*, az idézett helyen.
39 Rosa Luxemburg: „Az orosz forradalom" ld. e kötetben.
40 *Uo*
41 *Die Rote Fahne*, 1921. október 30; melléklet.

NYILATKOZAT

Adolf Warski
Clara Zetkin

„Az orosz forradalom. Kritikai értékelés Rosa Luxemburg hagyatékából" címmel Paul Levi kiadott egy brosúrát, amelyet Rosa Luxemburg 1918 nyarán a breslaui börtönben írt, de nem fejezett be. Rosa Luxemburgnak az volt a szándéka, hogy az orosz forradalommal kapcsolatos akkori álláspontját részletes munkában is kifejtse. Miután a forradalom kiszabadította börtönéből, korábbi határozott szándéka ellenére mindez nem valósult meg.

Megállapíthatjuk, hogy sem Rosa Luxemburg, sem Leo Jogiches nem kívánta ennek az 1918 nyarán írott kritikának a publikálását.

Mégpedig nem Szovjet-Oroszországra és annak kormányzó pártjára való tekintettel. A fiatal szovjetköztársaság létezését talán sohasem fenyegette olyan súlyos veszély, mint éppen 1918 nyarán. Mindezek ellenére Rosa Luxemburg – akkor, börtöncellájában – amellett volt, hogy a bolsevik felfogást nyilvánosan bírálni kell. Ugyanis nem egyszer szállt síkra nyilvánosan ama nézete mellett, hogy még a legélesebb küzdelemben is, minden forradalmi párt számára létszükséglet az önkritika. Az orosz bolsevikok azonban az utolsók lettek volna, akik lemondanak a forradalmi kritikáról. A történelemben még sohasem gyakorolt egy párt olyan kemény önkritikát, mint éppen a bolsevikok, éppen e legszorongatottabb helyzetben. Megállapítjuk továbbá, hogy a brosúra tartalma – éppen a leglényegesebb kérdésekben – nem felel meg annak a felfogásnak, amelyet Rosa Luxemburg a börtönből való kiszabadulásától kezdve egészen meggyilkolásáig a nyilvánosság előtt képviselt.

Amint azt cikkek, jegyzetek, a Spartacus-program egyes passzusai, a többségi szociáldemokráciára vonatkozó kritika stb. bizonyítja, Rosa Luxemburg az alkotmányossággal, a demokráciával, a szovjet-rendszerrel, a terrorral kapcsolatos álláspontját lényegileg megváltoztatta. Ez volt az oka annak,

hogy Rosa Luxemburg ezt a munkáját nem fejezte be és nem publikálta. Ez volt a kifejezett oka annak is, hogy Leo Jogiches, Rosa Luxemburg legbizalmasabb és leginkább egyenrangú harcostársa, „kritikai lelkiismerete", nemcsak a brosúra publikálása ellen foglalt állást, hanem egyes lapjait, valamint azokat a jegyzeteket, amelyek egy tervezet vázlatát tartalmazták, el akarta égetni.

Mindezt Paul Levi is tudja. A brosúra kézirata 3 évig a birtokában volt, ennek ellenére nem hozta nyilvánosságra mindaddig, amíg a kommunista párt tagja és vezetője volt. Ha tehát a brosúrát most a fiókból elővette, és Rosa Luxemburg kritikai fejtegetéseit egy hosszú, terméketlen, iskolamesterhez illő bevezetéssel látta el, akkor ez csak azt bizonyítja, hogy Rosa Luxemburg művét olyan célokra használja fel, amelyeknek semmi közük a forradalmi kritikához.

Berlin, 1921. december 20.

ROSA LUXEMBURG
A FORRADALOM
TAKTIKAI PROBLÉMÁIRÓL

Adolf Warski

„Hibákat követtünk el... Sok hibát... Súlyos hibákat..."

– Lenin –

„A bolsevikok bizonyára követtek el különböző hibákat politikájukban, és követnek el talán még most is – de nevezzenek meg akár egy olyan forradalmat, amelyben egyetlen hibát sem követtek el! A hibátlan forradalmi politika feltételezése, ráadásul egy tökéletesen példa nélküli szituációban, nos, ez olyan ízetlen dolog, amely csak egy német iskolamesterhez volna méltó..."[1] „A bolsevikok hibáiért a felelősség végső soron a nemzetközi proletariátust terheli, mindenekelőtt a német szociáldemokrácia példátlanul megrögzött aljasságát, egy olyan pártét, amely békeidőben a világ proletariátusának élén látszott menetelni, az egész világ kioktatását és vezetését magának követelte, saját országában legalább 10 millió tagot számlált, férfiakat és nőket egyaránt, és most 4 év óta már, akárcsak a megvásárolt középkori zsoldosok, az uralkodó osztályok parancsára a szocializmust naponta huszonnégyszer keresztre feszíti."[2]

– Rosa Luxemburg –

I.

1918-ban komoly kétségeim voltak az októberi forradalommal kapcsolatban. Ám kinek nem voltak? Talán a bolsevikoknak? Lenin, Trockij és az orosz forradalmi marxisták egész jól képzett csapata a mensevikek, eszerek stb. elleni harc során hevesen követelte az Alkotmányozó Gyűlés megígért, de mindig elhalasztott egybehívását, és amikor e gyűlés végre összeült, akkor a képviselőket bajonettekkel kergették szét. Nem voltak-e kétségeik e lépés előtt nekik, a bolsevikoknak, akik közel két évtizeden keresztül

az alkotmányosság jelszavát hirdették? A bolsevikok mindig hevesen küzdöttek az agrárkérdés kispolgári, „eszer" megoldása ellen, amelynek lényege a földosztás és paraszti családi gazdaságok létesítése; mindig az agrárkérdés általánosan elfogadott marxista megoldása mellett szálltak síkra, azaz a föld nacionalizálását hirdették, és amikor hatalomra kerültek, dekrétumban proklamálták az „eszer" megoldást. Kételyek nélkül, megfontolatlanul tették-e mindezt? A bolsevikok korlátlan demokráciát, abszolút szabadságot stb. követeltek – és minden demokratikus törekvést csírájában elfojtottak. Mindez kétségek nélkül, megfontolás nélkül: egy pillanat műve volt csupán?

Mindenki úgy gondolkozhat az orosz forradalom problémáiról, ahogy akar – egy azonban teljesen világos, nevezetesen az, hogy a forradalomban tökéletesen érvényesül az igazság: kezdetben volt a tett. Más szavakkal: a történések eleven folyamata, a forradalom rohanó áradata hozza fel a mélyből – mindig a fejlődés adott fokának megfelelően – mind a történelmi problémák megoldását, mind a megoldások végrehajtásának módszereit és eszközeit. Nyugodt időkben lehetőség van arra, hogy mindenki a hagyományos elképzelések alapján tájékozódjék és igazodjék el, a forradalom sodra azonban az embert minden kétségével együtt elnyeli. Tehát nem a bolsevikok legfontosabb dekrétumai adtak a forradalomnak értelmet, alakot és formát, hanem épp ellenkezőleg, maga a forradalom diktálta vas szükségszerűséggel ezeket a törvényeket. Ebben rejlik azoknak a tapasztalatoknak és felismeréseknek az értelme és értéke, amelyet számunkra az októberi forradalom nyújtott.

Mi, Lengyelországban, nem éreztük azoknak az erőszakos eseményeknek a hatását, amelyek Oroszországban a marxistákat néhány hagyományos elképzelés feladására kényszerítették, és új tapasztalatokkal szolgáltak, hasonlóan a Párizsi Kommünhöz, amely, bár történelmi mértékkel mérve sokkal kisebb horderejű jelenség volt, Marx és Engels számára mégis lehetővé tette, hogy meglássák benne a proletárdiktatúra „végre felfedezett formáját", és egyidejűleg az államgépezet irányításáról, valamint a demokrácia formájáról alkotott nézeteiket gyökeresen megváltoztassák. A gyorsan változó, egymáson átcsapó események közvetlen, eleven hatásától minket a német megszállás páncélökle védett, amely Lengyelországot sivataggá változtatta, szinte a temetői csend atmoszféráját teremtette meg, és szellemileg megfojtással fenyegetett bennünket. Így számunkra nem volt könnyű, hogy kétségeinkkel leszámoljunk. Hogyan történhetett volna ez másként azoknál a német elvtársaknál, akik börtönfalak mögött sínylődtek?

1918 novemberének végén vagy decemberének elején egy német katona Berlinből Varsóba egy kis, lengyelül írott cédulát hozott nekem Rosa Luxemburgtól, amelyben – mintegy válaszként közléseimre – hozzávetőleg a következőket írta:

„Ha pártunk (Lengyelországban) lelkesedik a bolsevizmusért és ezzel egyidejűleg (egy titkosan kinyomtatott brosúrában) a bolsevikok breszti békéje ellen, valamint „a népek önrendelkezési jogának" jelszavával kapcsolatos agitációjuk ellen fellép, akkor ez nem más, mint lelkesedés – párosítva kritikai szellemmel; mit kívánhatunk még magunknak? Minden fenntartásodban és kétségedben osztoztam, a legfontosabb kérdésekben azonban elvetettem ezeket a fenntartásokat, néhány kérdésben pedig nem mentem olyan messzire a kétkedésben, mit Te. A terrorizmus bizonyára nagy belső gyengeség jele, azonban olyan belső ellenségek ellen irányul, akik reményeiket a kapitalizmusnak Oroszországon kívüli fennállására alapozzák, a külső kapitalizmustól pedig támogatást és bátorítást kapnak. Ha kitör az európai forradalom, akkor az orosz ellenforradalmárok nemcsak a külső támogatást veszítik el, hanem – ami talán még fontosabb – a bátorságukat is. Tehát a bolsevik terror mindenekelőtt az európai proletariátus gyengeségének a kifejeződése. Bizonyos, hogy az újonnan létrehozott agrárviszonyok jelentik az orosz forradalom legveszélyesebb, legfájóbb pontját. Azonban itt is érvényesül az az igazság, hogy először még a legnagyobb forradalom is csak azt tudja megvalósítani, ami a fejlődés következtében már megérett. Ezt a fájó pontot is csak az európai forradalom képes korrigálni. És az európai forradalom jönni fog . .!"

Így írt nekem akkor nagy német barátnőm. Vagy talán csak álmodtam volna?

Luise Kautsky azt írta a már sírban lévő Rosa Luxemburgról, hogy a börtön elhagyása után – ahol a bolsevik terror sok álmatlan éjszakát okozott neki – nyomban szívvel-lélekkel csatlakozott a bolsevizmushoz. Alaptalanul vádolta-e Luise Kautsky halott barátnőjét, vagy talán ez is csak álom volt?

„Az orosz forradalom. Kritikai értékelés" címmel Paul Levi kiadott egy brosúrát, amelyet Rosa Luxemburg 1918 nyarán a börtönben kezdett el írni, amely azonban torzó maradt. A brosúra az októberi forradalom utáni egész bolsevik taktika éles kritikája, tehát az Alkotmányozó Gyűlés szétkergetése, a demokrácia és a sajtó- és gyülekezési szabadság megszüntetése, a terrorizmus, s az agrárkérdés megoldásának mikéntje ellen irányul.

Ennek a befejezetlenül maradt brosúrának a publikálása bizonyosan

nagyon érdekes életrajzi adalék lett volna, ha azt mutatná be, hogy a szerző szelleme a börtöncella négy fala között hogyan küszködött az új forradalmi problémák megértésével. Paul Levi azonban nem úgy mutatja be olvasóinak ezt az írást, mint a szerző önmaga által meghaladott szellemi küzdelmét, hanem mint gondolkodásának véglegesen megérlelt gyümölcsét, mint Rosa Luxemburg politikai végrendeletét. Sőt, a *Mitteilungsblatt* 1922. január 6-i számában teljesen kategorikusan azt állítja: „Nem, Rosa Luxemburg a bolsevikok taktikájával kapcsolatos álláspontját nem változtatta meg, miként Leo Jogiches sem! Igen, azt hiszem, hogy Rosa Luxemburg lengyel barátai az övéihez hasonló nézeteiket is csak jóval Rosa Luxemburg halála után változtatták meg."

Ami Rosa Luxemburg lengyel barátait illeti, rendelkezésünkre áll egy történelmi dokumentum. Amikor 1918 decemberében a lengyel szociáldemokrácia és a PPS baloldala kommunista párttá egyesült, akkor legelőször kidolgoztunk egy programnyilatkozatot, amelyet megküldtünk Berlinbe Rosa Luxemburgnak és Leo Jogichesnek, véleményezés céljából. Egyiküknek sem volt a nyilatkozattal kapcsolatban egy szó kifogása sem: e nyomtatásban is megjelent programnyilatkozat, amely közvetlenül az orosz forradalomhoz kapcsolódik, kommunista jellegű volt, azaz az alkotmányosság, demokrácia stb. ellen irányult.

Ha Paul Levi állítása igaz volna, akkor ez – csak két példát említve – a következőt jelentené: 1918 novemberétől haláláig Rosa Luxemburg az Alkotmányozó Gyűlés összehívása, az ellenforradalmárok számára megadott sajtószabadság mellett foglalt állást, a többségi szociáldemokratákkal együtt.[3] És mivel Paul Levi önmagát – kiadója által – „Rosa Luxemburg politikai örökösének" nyilvánítottja, és feltéve, hogy a brosúra valóban szerzőjének politikai végrendelete, akkor mindebből az következik, hogy a brosúra kiadója az Alkotmányozó Gyűlés egybehívása stb. mellett volt, hogy a Német Kommunista Párt egykori elnöke arra készülődött, hogy az elkövetkező német forradalomban Ebert szerepét átvegye, hogy egy új „Weimar"-ért harcolt, azaz a kommunista pártban álcázott Scheidemannként működött. Már csak Paul Levi becsülete érdekében is meg kell mondani, hogy állítása nem igaz. Paul Levi nem volt álcázott Scheidemann a német kommunizmus soraiban, harcolt Weimar és a mensevikeknek adandó sajtószabadság ellen. A KPD alapító kongresszusán úgy beszélt, mint a bolsevikok: „A proletariátus útja csak a nemzetgyűlés holttestén keresztül vezethet"[4] Az 1919 márciusi berlini sztrájkkal kapcsolatban büszkén mondotta a párt egyik képviselőjének: „Ha a sztrájkvezetés a tömegek forradalmi

akaratának a kifejezője, akkor az ellenforradalmi sajtót – beleértve a sztrájk ellen késhegyig menő harcot folytató *Vorwärts*-et is – el fogja nyomni, és a forradalmi sajtó ezt nemcsak hogy tűrni fogja, hanem fokozott papírszállítással támogatja is." Ebben a brosúrában tehát az ellenforradalmi sajtó elnyomásának követeléséről van szó, jóllehet ez még nem volt véres, fegyveres polgárháború, nem volt proletárdiktatúra. Így beszélt Paul Levi, amikor még kommunista volt. Csak miután megszűnt kommunistának lenni, fedezte fel Rosa Luxemburg állítólagos politikai végrendeletét, és nyilvánította nyomban önmagát Rosa Luxemburg politikai örökösének.

Beszéljenek a tények!

II.

Bizonyos, hogy Rosa Luxemburg később, a börtönből való kiszabadulása után is, fellépett a terror ellen, amennyiben a terrort mint a polgári forradalmak speciális eszközét jellemezte, és a következőket mondta:

„Terror és rémuralom a polgári forradalmak olyan eszközei, amelyeket történelmi illúziók szétrombolására, vagy reménytelen céloknak a történelem áramával szembeni védelmezésére használtak fel."

De a „szocialista proletariátus, hála a tudományos szocializmus elméletének, saját forradalmába minden illúzió nélkül lép be (...) nem azért kezd forradalmat, hogy a történelem áramával szemben utópikus agyrémeket kergessen, hanem azért, hogy a fejlődés vas szükségszerűségétől támogatva, megvalósítsa azt, ami a történelmi pillanat parancsa: a szocializmust valósággá tegye! A szocialista proletariátusnak mint tömegnek, mint a dolgozók hatalmas többségének kell történelmi küldetését teljesítenie. Ezért nincs szükség arra, hogy saját illúziúit véres, erőszakos cselekményekkel törje szét."[5]

Itt még megfigyelhetjük a terror és a tömeg hagyományos szembeállításának egyszerű képletét, mégpedig olyan formában, ahogyan azt mi is – együtt az orosz elvtársakkal – az orosz és a lengyel terroristákkal szemben, a cárizmus ellen vívott harc idején képviseltük. Másodszor, Rosa Luxemburg a nagy polgári forradalmak tapasztalataira támaszkodik, akárcsak abban a brosúrában, amelyben ugyanezekre a tapasztalatokra hivatkozik, hogy az alkotmányosság szükségességét igazolja. Látni fogjuk továbbá, hogyan használja fel a *Rote Fahne*ban ugyanezeket a tapasztalatokat arra, hogy elvileg ellentétes következtetésre jusson, azaz az Alkotmányozó

Gyűlés ellen foglaljon állást. Azonban a történelmi szükségszerűségre, valamint a terrornak a proletárdiktatúra kezdeti stádiumában betöltött szerepére vonatkozóan – s ennek Rosa Luxemburg, akkor még, úgy tűnik, nem volt tudatában – éppen Lenin volt az, aki rögtön az októberi forradalom után, és még ma is, a kapitalizmus azonnali felszámolásának lehetetlenségét, sőt, annak szükségességét hangsúlyozta, hogy az államkapitalizmust stb. felhasználják a proletariátus uralma idején ezen uralom első szakaszában – legalábbis az európai forradalom kitöréséig –, és egyidejűleg fellépett a Cseka létrehozása érdekében. Ez azt bizonyítja, hogy az orosz terror nem táplált olyan illúziókat, mint pl. a „tiszta szocialista" gazdaságnak egy elszigetelt, kispolgári országban való azonnali létrehozása. Azt, hogy a Cseka négy szörnyű esztendőn keresztül, az európai forradalom hiányában, segít majd Szovjet-Oroszországnak puszta léte védelmezésében, Rosa Luxemburg még nem sejthette; bár ez a Cseka legfényesebb történelmi igazolása, még nem bizonyíték arra, hogy egy nem elszigetelt, európai méretű forradalomban a terrorra mint átmeneti harci eszközre szükség lesz. Azt, hogy a bolsevikok nem ábrándokat kergetnek – legkevésbé abban az értelemben, ahogyan Rosa Luxemburg és a marxizmus egyáltalán az illúziót mint a „terror szülőjét" ábrázolja (maga Lenin gyakran küzdött a bolsevikok soraiban felmerülő különböző illúziók ellen) –ezt Rosa Luxemburg is tudta, amennyiben csodálta a bolsevikok minden helyzetben megmutatkozó tiszta és hűvös logikáját, és ezt nyíltan ki is mondta, pl. az említett brosúrában.

Aki Rosa Luxemburgnak általunk idézett, a *Rote Fahne*ban megjelent cikkét és későbbi írásait, valamint a „Mit akar a Spartacus Szövetség? című brosúra vonatkozó passzusait figyelmesen olvassa, és aki megérti az akkori politikai helyzetet, illetve a német forradalom akkori aktuális feladatait, az nyomban belátja, hogy Rosa Luxemburg szándéka nem az volt, hogy az oroszországi terrorról írjon. Mindig nyílt sisakkal harcolt, és nem jellemezte az a manír, hogy az ellentétes véleményt képviselőknek ujjával a kék égbe mutasson; akkor sem, amikor a *Spartakusbriefe* egyik számában a bolsevikok taktikáját egy másik ponton nyíltan bírálta. Egészen más ellenfelekkel harcolt akkoriban.

Rosa Luxemburg tisztán látó szemével már akkor – 1918 novemberében! – látta Noske és Scheidemann elkövetkező terrorját és ennek a terrornak a forradalom véres leverése céljából puccs-provokációkkal történő előkészítését. Ilyen helyzetben csak vörösre átmázolt nyárspolgári intellektuelek számára lehetett akut probléma, hogy az eljövendő Szovjet–Németország eljövendő terrorjáról vitakozzanak, és a Hilferdingeknek maradt

fenntartva a lehetőség, hogy – amíg az oroszországi forradalmi terrort gyalázzák –, az Ebert–Scheidemann-kormányt piedesztálra emeljék, és harc nélkül figyeljék az előkészületeket a Noske-terror véres orgiáira, sőt, december 6., az áruló Ebert–Scheidemann-kormány ellenforradalmi terrorjának első megnyilvánulása után ugyanabban a kormányban bentmaradjanak!

Rosa Luxemburg számára azonban a terror már létező valóság volt. És a pillanat parancsa nem az volt, hogy a tanácsköztársaságban terrorgondolatokkal játszadozzanak, hanem sokkal inkább az, hogy teljes erővel a közelgő Scheidemann–Noske-terror ellen harcoljanak és a tömegeket felrázzák.

Így írt akkor Rosa Luxemburg ugyanabban a cikkben:

„Vannak azonban mások, akiknek ma sürgősen terrorra, rémuralomra van szükségük: ez Burzsoázia úr, és a kapitalista gazdaság valamennyi parazitája, akik tulajdonukért és privilégiumaikért, profitért és hatalmi jogokért reszketnek . . .'"

„A proletariátus élcsapata ellen irányul a mai uszítás agya és szíve, a tőke és ennek létharca. Karja és eszköze: a többségi szociáldemokrácia . . ."

„Berlin szociáldemokrata városparancsnoka élestöltényekkel látja el a biztonsági embereket, hogy harcoljanak a spartakisták ellen. Wels dragonyosai és elvtársaik heccelik fel a katonaság legsötétebb elemeit Liebknecht és barátai ellen. Fenyegető levelek, figyelmeztetések röpködnek állandóan körülöttük . . ."

„Vajon mit tennének a forradalmi proletariátus tömegei, ha az uszítás elérné célját, ha ugyanannak az embernek egyetlenegy hajszála is meggörbülne, akit ők tenyerükön hoztak ki a börtönből, és akit hivatott vezérüknek ismertek el; kinek volna akkor hatalma arra, hogy ennek a tömegnek hidegvérűségről prédikáljon? "

Azonban Rosa Luxemburg ama harcról való elképzelései, amely a hatalomnak a proletárok általi megragadása után folyik majd, már jóval tovább mutatnak. Programtervezetében („Mit akar a Spartacus Szövetség? ") olvassuk:

„A proletárforradalomnak céljai eléréséhez nincs szüksége terrorra, gyűlöli és megveti az emberölést."

Elkövetkezik azonban az ellenforradalom ellenállása, és Rosa Luxemburg a leghatásosabb fegyverhez nyúl:

„Ezt az ellenállást lépésről lépésre, vasöklel, semmire tekintettel nem lévő eréllyel szét kell zúzni. A burzsoá ellenforradalom erőszakával a proletár forradalmi erőszakot kell szembeállítani. A burzsoázia mérényleteivel,

fondorlataival, felbújtásaival szemben a proletártömegek hajthatatlan céltudatossága, ébersége és mindig kész aktivitása kell hogy álljon. Az ellenforradalom fenyegető veszélyeivel szemben a nép felfegyverzése és az uralkodó osztályok lefegyverzése . . . a munkásosztály koncentrált, összevont, a legvégsőkig fokozott hatalma . . ."

A tömeg az ellenforradalommal szembeni harc döntő hordozója. De hogyan képes a tömeg egy már konszolidálódott proletár-államhatalom feltételei között, minden pillanatban, minden merénylet, minden felbújtás, minden intrika ellen harcolni? Ha csaknem minden nap – ahogyan ez az elszigetelt Oroszországban történt és történik – merényleteket, intrikákat, bújtogatásokat hoz – amelyről az imperialista környezet szüntelenül gondoskodik –, akkor nyilvánvaló, hogy a tömegeknek egyetlen órát sem szabadna a gyárakban tölteniük, hanem fáradhatatlanul, minden úton és utcán az ellenségre kellene lesniük, és a proletár államhatalomnak nem állna rendelkezésére a munkásosztály koncentrált, összevont, óriásira növelt hatalmának semmilyen más formája, csak az egész felfegyverzett tömeg állandó harci készültsége. Természetesen jól tudta ezt Rosa Luxemburg is, és ezért követeli a programban „az egész felnőtt, férfi, proletár lakosság mint munkásmilícia" felfegyverzése mellett még egy „proletárokból álló vörös gárda létesítését, amely a milícia aktív része, abból a célból, hogy a forradalmat állandóan védje az ellenforradalmi merénylettől és felbújtásoktól."

Látható, hogy Rosa Luxemburgnál első helyen áll a proletár tömegek „állandó cselekvőképessége". Ez a legfontosabb, ez a forradalmi taktika alapelve. Ha a hatalom megragadása előtti osztályharcokban az egész proletártömeg semmi mást sem tesz, csak elhagyja a munkahelyeket azért, hogy az utcákon mindig az ellenforradalom ellen harcoljon, akkor ezek az állandó sztrájkok és a legszélesebb tömegharc képes arra, hogy a kapitalista rendet szétrombolja; ezáltal a forradalom számára az állandó készenlét csak hasznos lehet. Mivel azonban a proletár államhatalomnak nincs szüksége arra, hogy az egész tömeg aktivitását az ellenforradalmi összeesküvés, felbújtás stb. ellen minden alkalommal mozgásba hozza, az egész aktív tömeg helyére egy „aktív rész", a vörös gárda kerül. Ennek a gondolatnak azonban megvannak a maga logikus konzekvenciái. Ha nincs mindig szükség az egész tömeg aktivizálódására, hanem elég csak egy részét mozgásba hozni, akkor világos az is, hogy a körülményekhez képest nincs mindig szükség az egész vörös gárdára a Scheidemannok bujtogatásainak hatástalanításához; ehhez bizonyos helyzetben elég lehet néhány vörösgárdista – a Cseka is. Mivel

azonban a továbbiakban ez már nem elméleti, hanem a körülmények által felvetett gyakorlati kérdés, Rosa Luxemburgnak nem kellett a konzekvenciákat levonnia. A szükségszerűt, az elvi jelentőségűt az ellenforradalommal szembeni harc kérdésében teljes érthetőséggel és élességgel megfogalmazta. Többet a bolsevikok sem mondtak ennél, amikor hatalomra kerültek. Nem is tettek mást, mint hogy először a tömegeket, azután pedig a vörös gárdát harcba vetették. Csak amikor a német szociáldemokrácia által támogatott német imperializmus egyfelől, az antant-imperializmus a csehszlovákokkal, másfelől, az orosz forradalmat megfojtással fenyegette, csak akkor folyamodtak a bolsevikok a tömegek fokozott aktivitásához és a terrorhoz.

Rosa Luxemburg azért tartotta meg a tömeg és a terror hagyományos szembeállítását, mert számára a tömegharc mindenek felett állott, és az orosz forradalom tapasztalatait nem ismerte. Ezt bizonyítja brosúrája is, amelyben azt a szilárd meggyőződését fejti ki, hogy a paraszti tömegek – a földosztástól jóllakottan – nem törődnek tovább a forradalommal, s teljes mértékben cserbenhagyják azt. Mi tudjuk, hogy ez pontosan fordítva történt; azonban Rosa Luxemburg akkor még nem tudhatta. Ezt bizonyítja az 1918 szeptemberében vagy októberében a *Spartakusbriefe* számára írott riadóztató cikke, amelyben annak a fájó – s ahogyan ma már tudjuk, teljesen megalapozatlan – félelmének adott hangot, hogy a bolsevikok, a tömegektől elhagyatva, kierőszakolt szövetséget kötnek a német imperializmussal. E veszélyt elhárítandó fordult a német tömegekhez.

Bizonyos, hogy – tekintettel az egész világ ellen minden fronton folytatott háborúra, az ebből fakadó gazdasági szétesésre és a proletárok szétszóródására – a kormányzó bolsevik párt és a tömegek közötti kapcsolatok 1921 elején meglazultak. Azonban maguk a bolsevikok voltak azok, akik erre riadót fújtak. Mivel a bolsevikok számára a tömegek harca élet és halál kérdése volt – nemcsak a kiképzett katonatömegeké, hanem a dolgozó tömegeké általában –, igyekeztek ezeket a tömegeket ismételten a céltudatosság, az osztálytudatosság, az éberség eleven szellemével áthatni. Ebben az összefüggésben köteteket lehetne írni arról, hogy a bolsevikok azt teszik, amit még egyetlen forradalmi kormány sem tett, amit még a mensevikek sem mertek megtenni az októberi forradalomig, a demokrácia, a sajtószabadság ellenére sem, nevezetesen, hogy nyíltan, a tömegekkel és a tömegek tudomásával beszélnek azokról az illúziókról és hibákról, amelyeket kormányzó pártként elkövettek.

Az a tapasztalat, amelyet Rosa Luxemburg már nem élhetett meg, érvénytelenítette a tömeg és a terror hagyományos szembeállítását.

Rémuralom és terror minden háború és polgárháború szükségképpeni kísérőjelenségei. Mit jelent a terror? Formailag: erőszak alkalmazása, bebörtönzés, agyonlövetés. Politikailag: a legfontosabb demokratikus jogok és garanciák felszámolása a közéletben. Ezáltal a terror kérdése mint egyedi jelenség összefüggésben van a demokrácia egész kérdéskomplexumával, amellyel a polgárháborúban és a proletárdiktatúra meghatározott periódusában elválaszthatatlanul összekapcsolódik, tehát az alkotmányosság (parlamentarizmus), az általános választójog, a sajtó- és gyülekezési szabadság stb. kérdéskörével. És csak ebben az összefüggésben bírálta Rosa Luxemburg a bolsevik terrort. Mivel a demokratikus garanciák, az alkotmányosság, az általános választójog, a sajtó- és gyülekezési szabadság felszámolását elítélte, elítélte a terrort is.

Azonban éppen ezekben a kérdésekben, azaz a forradalom kitörése utáni kommunista taktika legfontosabb kérdéseiben, Rosa Luxemburg gyökeresen megváltoztatta nézeteit. Ha ezt nem teszi, akkor a függetlenek[6] soraiban, mégpedig ennek a pártnak a jobbszárnyán maradt volna. A kommunista taktikát ugyanis nem a terrorral kapcsolatos álláspont jellemzi. A terror eszközével a Scheidemann–Noske-kormány, a Horthy-kormány stb. is élt. Pontosan a fentebb említett kérdések azok, amelyekkel kapcsolatban az állásfoglalás vízválasztót jelent a kommunista párt és más pártok között.

Miután brosúrájában az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatása ellen foglalt állást, megfogalmazza a végkövetkeztetést:

„Mind a szovjetek mint gerinc, mind az Alkotmányozó Gyűlés és az általános választójog."

Ez volt 1918 nyarán Rosa Luxemburg álláspontja. Azonban, még ugyanennek az évnek a kezdetén, ez volt a bolsevikok álláspontja is. Miután hatalomra kerültek, léleknyugalommal törekedtek az általános választójog alapján összeülő Alkotmányozó Gyűlés összehívására, és meg is valósították azt, hogy később a dolgokban rejlő belső ellentmondást felfedjék, és azt az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatásával oldják fel.

Figyelemre méltó: az orosz februári forradalom óta különösen a francia imperialista sajtó kiabálta azt, hogy a parlament és a szovjetek együtt: képtelenség, és saját álláspontjáról kiindulva követelte ennek a kettősségnek a kiküszöbölését – mégpedig a szovjetek kiküszöbölése útján. A bolsevikok 1918 januárjáig, Rosa Luxemburg pedig a német novemberi forradalom kitöréséig nem látta ezt a szakadékot. A bolsevikok „minden hatalmat" a

szovjeteknek követeltek, Rosa Luxemburg pedig üdvözölte ezt a követelést. A „minden hatalom" azonban mind a végrehajtó, mind a törvényhozó hatalmat jelenti. Mi marad tehát az Alkotmányozó Gyűlésnek, amelyet mégis csak mint törvényhozó testületet képzeltek el és csak mint ilyen jöhetett számításba?

Említésre méltó még az is, hogy mindnyájan olvastuk Marx *Polgárháború Franciaországban* c. írását, valamint Marxnak és Engelsnek a párizsi Kommün tanulságairól szóló különböző megjegyzéseit, amelyek igen értékes útmutatásul szolgálnak ehhez a kérdéshez, és éppen azt felejtettük el – mind Lenin az *Állam és forradalom*-ban, mind Trockij „Az októberi forradalomtól a breszti békéig" című írásában, mind Rosa Luxemburg az októberi forradalomról szóló „Kritikai értékelés"-ében –, amit nagy tanítómestereink a hatalomnak a proletariátus általi megszerzését követő időszakra vonatkozóan a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásának megszüntetéséről írtak.

A szovjetek és az Alkotmányozó Gyűlés – ez volt az a gondolat, amelyet a bolsevikok 1918 januárjáig, Rosa Luxemburg 1918 novemberéig, a függetlenek pedig még a forradalom alatt is képviseltek. Ez azonban a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szokásos elválasztásának igazolását jelenti, tehát általában a polgári parlamentáris állam karakterisztikus ismertető jegye. Ha Marx és Engels 1872-ben[7] a Párizsi Kommün tapasztalatai alapján azt írták, hogy a „munkásosztály az adott államgépezetet nem veheti egyszerűen birtokába és nem használhatja azt fel saját céljainak megvalósítására", akkor ezen nemcsak a burzsoá államforma szétzúzását értették, hanem az új, proletár államformát is, amelyet a párizsi Kommün megalkotni szándékozott.

Ezekre az új formákra utal Engels Marx *Polgárháború*-jának 1891-es kiadásához írott előszavában:

„Az eddigi államhatalomnak ezt a szétrobbantását és egy új, igazán demokratikus államhatalommal való helyettesítését behatóan ecseteli a *Polgárháború* harmadik szakasza."[8] És ebben a szakaszban a következőket olvashatjuk:

„A Kommünnek nem parlamentáris, hanem dolgozó területnek kellett lennie, amely végrehajtó és törvényhozó egyszerre."[9]

„A nemzeti szervezetre vonatkozó rövid vázlatban, amelynek kidolgozására a Kommünnek már nem volt ideje, világosan az áll, hogy még a legkisebb falucskának is a kommün legyen a politikai formája, és hogy az állandó hadsereget vidéken nemzeti milíciával helyettesítsék, amelynek szol-

gálati idejét rendkívül rövidre kell megszabni. Egy-egy kerület falusi kommünjei közös ügyeiket a kerület székhelyén ülésező küldöttség útján intézzék, ezek a kerületi gyűlések megint küldjenek képviselőket Párizsba, a Nemzeti Delegációba . . ."[10]

A fentiekből két dolog következik: először, hogy a Kommün alkotmánya nem a szó szokásos értelmében demokratikus. Nem közvetlen, hanem háromlépcsős választás: község, kerület, főváros. Ha a bolsevikok a kozvetlen nemzetgyűlési választások helyett egy ilyen, a Kommün alkotmányának megfelelő választási rendszert vezetnek be, akkor a szociáldemokraták a demokrácia ellenségeinek kiáltották volna ki őket. Marx és Engels számára ez, a választójog ilyen korlátozása ellenére, „új, valóban demokratikus államhatalom" volt.

Másodszor: a Kommün „egyidejűleg végrehajtó és törvényhozó" testület, tehát ismét nem demokrácia – szociáldemokrata és kispolgári értelemben, vagy egyáltalán a polgári államtudomány értelmében –, hanem olyan demokrácia, amelyben „a szovjetek és az Alkotmányozó Gyűlés" mint szétválasztott törvényhozó és végrehajtó hatalom számára nincs hely.

És ezt nevezte Marx „annak a végre felfedezett politikai formának, amelyben a munka gazdasági felszabadulása megvalósulhat" vagy, ahogy Engels 1891-ben kifejtette: „Ez a proletariátus diktatúrája".[11]

Helyettesítsük be azonban a Kommünt a szovjetekkel, mégpedig a kozvetett választással, a parlamentarizmus kiküszöbölésével, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egységével, és megkapjuk a tanácsalkotmányt, amely az orosz forradalom tapasztalatai, illetve a német proletárforradalom első kezdeményezései alapján a proletariátus diktatúrájának „végre felfedezett politikai formája".

IV.

Noha a bolsevikok csak a forradalom kispolgári-mensevik etapjának leküzdése, valamint a hatalom megragadása után fedezték fel azt az ellentmondást, amely a „szovjetek és Alkotmányozó Gyűlés" formulában rejlik, Rosa Luxemburg – hála az orosz tapasztalatoknak és direkt ellentmondásban saját kritikájával – mindjárt a német forradalom kezdetén olyan élesen léphetett fel az Alkotmányozó Gyűlés ellen, mint amilyen élesen – brosúrájában – mellette fellépett.

„Trockij elmélete szerint minden választott-gyűlés egyszer és minden-

korra csupán választóinak azon szellemi állapotát, politikai érettségét és hangulatát tükrözi vissza, amely abban a pillanatban jellemzi őket, amikor a választói urnákhoz lépnek. Ennek megfelelően a demokratikus testület mindig a választási időszak tömegeinek tükörképe, mint ahogy a csillagos ég sem azt mutatja meg nekünk, milyenek az égitestek, amikor felpillantunk rájuk, hanem azt, milyenek abban a pillanatban, amikor végtelen távolságukból a földre küldik fényhírnökeiket. Ezzel tagadnak minden eleven szellemi összefüggést az egykori választottak és választók között, minden tartós kölcsönhatást a kettő között.

Mennyire ellentmond ennek minden történelmi tapasztalat! E tapasztalatok, éppen fordítva, azt mutatják, hogy a néphangulat eleven áramlata állandóan elsodorja a képviseleti testületeket, behatol azokba, kormányozza őket. Hogyan eshetne meg különben, hogy időnként minden polgári parlamentben megérjük a népképviselők legmulatságosabb pálfordulásait, akik egy 'új szellemtől' hirtelen feltámadva, egészen váratlan hangokat hallatnak, hogy a legösszeaszottabb múmiák időnként fiatalnak tűnnek és a Scheidemann-féle törpék egyszerre forradalmi hangokra lelnek kebelükben – amikor a gyárak, a műhelyek és az utca hallatja hangját.

És éppen a tömegek hangulatának állandó, a választott testületekre gyakorolt eleven befolyása és politikai érettségük mondana csődöt egy forradalomban a pártcégérek és a választási listák merev sémái előtt? Éppen fordítva! Izzó hőfokával pontosan a forradalom teremti meg azt a ritka, vibráló, fogékony politikai légkört, amelyben a néphangulat hullámai, a népélet pulzusának lüktetése a legcsodálatosabb módon azonnal hat a népképviseleti testületekre. Éppen ezen nyugszanak a forradalmak kezdeti stádiumából jól ismert, hatásos jelenetek, amikor ósdi, reakciós vagy túlontúl mérsékelt, a régi rezsim alatt korlátozott választójoggal megválasztott parlamentek hirtelen a rendszer megdöntésének heroikus szócsöveivé, a 'Sturm und Drang' meghirdetőivé válnak. A klasszikus példát a híres angol 'hosszú parlament' kínálja, amelyet 1642-ben választottak és ekkor ült össze. E parlament hét éven át a helyén maradt, és belső viszonyaiban tükrözte a néphangulatnak, a politikai érettségnek, az osztálytagozódásnak, a forradalom egész menetének váltakozó mozgásait a csúcspontig, néhány térden álló alsóházi 'szónoknak' a koronával folytatott kezdeti jámbor csatározásaitól a Lordok Házának szétkergetéséig, Károly kivégzéséig és a köztársaság kikiáltásáig.

És nem ismétlődött-e meg mindeme csodálatos változás a franciaországi Rendi Gyűlésben, Lajos Fülöp cenzusos parlamentjében, és – az utol-

só, legfrappánsabb példa, amely oly közel áll Trockijhoz – a IV. Állami Dumában, amelyet 1912-ben választottak meg, a legsötétebb ellenforradalom uralma idején, s amelyet 1917 februárjában hirtelen megcsapott a forradalom szele és ezzel a forradalom kiindulópontjává vált?

Mindez azt mutatja, hogy a 'demokratikus intézmények nehéz mechanizmusa' éppen a tömegek eleven mozgalmában, folyamatos nyomásában talál a leghatásosabb helyreigazítóra. És minél demokratikusabbak az intézmények, minél elevenebb és erőteljesebb a tömegek politikai életének lüktetése, annál közvetlenebb és pontosabb a hatás a merev pártcégérek, elavult választási listák stb. ellenére. Bizonyára minden demokratikus intézménynek megvannak a maga korlátai és fogyatékosságai, amelyekben valószínűleg számos emberi intézménnyel osztozik. Csakhogy az a csodaszer, amelyet Trockij és Lenin feltalált: a demokrácia megszüntetése általában, még rosszabb, mint a baj, amelyet orvosolni kell. Ez ugyanis az eleven forrást temeti be: a legszélesebb néptömegek aktív, akadálytalan, energikus politikai életét, amely egyedül képes korrigálni a társadalmi intézmények minden veleszületett fogyatékosságát."[1 2]

Megfigyelhetjük, hogy akkor, 1918 nyarán, a börtönben, Rosa Luxemburg nézeteit még a polgári forradalmak tapasztalataira alapozta. Akárcsak a bolsevikok 1917-ben, a még csak kialakulóban lévő fejlődést demokratikus szemüvegen keresztül nézte, még nem vette észre a proletárforradalom lefolyásában és belső szükségszerűségeiben rejlő elvi különbséget. Ám amikor már a német forradalom tapasztalataira támaszkodott, felismerte a történések eleven, tobzódó folyamában azt, amit a távolból és egyedül Trockij brosúrájára támaszkodva nem érthetett meg. Így írt 1918 novemberében:

„Mi nyerhető tehát a nemzetgyűlésnek ezen a gyáva kerülőútján? A burzsoázia pozíciója megerősödik, a proletariátus üres illúziók miatt meggyengül és összezavarodik, a farkas és a bárány közötti vitákra időt és energiát fecsérel el, egyszóval mindez azoknak a kezére játszik, akiknek az a szándékuk, hogy a proletárforradalmat szocialista céljai tekintetében félrevezessék és polgári demokratikus forradalommal cseréljék fel."

„A nemzetgyűlés kérdése azonban nem alkalmi kérdés, nem a 'nagyobb kényelem' kérdése.. Ez elvi kérdés, a forradalom szocialista önismeretének kérdése."

„A nagy francia forradalomban, 1789 júliusában, az első döntő lépést azzal tették meg, hogy a három, egymástól elkülönített rend nemzetgyűléssé egyesült. Ez a határozat az események egész további menetére rá-

nyomva a bélyegét, annak szimbóluma volt, hogy egy új polgári társadalmi rend győzött a középkori feudális, rendi társadalom felett."

„Éppígy adódik, hogy az új szocialista rend – amelynek hordozója a jelenlegi proletárforradalom – saját feladatának osztályjellegét és a politikai szervezet osztályjellegét is a munkásparlament, a városi és a falusi proletariátus képviselete révén nyilvánítja ki."

„A nemzetgyűlés a polgári forradalmak túlhaladott öröksége, tartalom nélküli burok, rekvizítum abból az időből, amelyből a 'saját népnek', a burzsoá állam 'szabadságának, egyenlőségének, testvériségének' kispolgári illúziói származnak."

„Aki ma a nemzetgyűléshez ragaszkodik, az – tudatosan vagy nem tudatosan – visszacsúsztatja a forradalmat a polgári forradalmak történelmi szintjére, az a burzsoázia álcázott ügynöke, vagy a kispolgárság nem-tudatos ideológusa . . . "

„Egy ilyen munkásképviseletnek, azaz a városi és falusi proletárok birodalmi parlamentjének összehívása a polgári forradalomnak hagyományos nemzetgyűlése helyett: már önmagában az osztályharc egy formája, szakítás a polgári társadalom történelmi múltjával . . ."[13]

A brosúrában képviselt felfogásával ellentétben, Luxemburg már nyomban a forradalom kezdetén látja az Alkotmányozó Gyűlés reális, ellenforradalmi tartalmát, és már a *Rote Fahne* 3. számában ezt írja a kormányról:

„. . . Összehívja az Alkotmányozó Gyűlést, s ezáltal megteremti a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek burzsoá ellensúlyát, ennek következtében a forradalmat a polgári forradalom vágányára csúsztatja, eltünteti a forradalom szocialista céljait."

A teljesség igénye nélkül még néhány passzust szeretnénk idézni. „Ebben a kérdésben (a nemzetgyűlésről van szó – Warski), csakúgy, mint minden más kérdésben, kizárólag két álláspont lehetséges. Vagy azt akarja az ember, hogy a nemzetgyűlés eszköz legyen arra, hogy a proletariátust a hatalom kérdésében becsapják, hogy osztályenergiáit megbénítsák, s hogy szocialista végcéljainak feladására kényszerítsék; vagy a teljes hatalmat a proletariátus kezébe akarja adni, hogy az a megkezdett forradalmat a szocialista társadalmi rendért vívott erőszakos osztályharchoz vezesse, és hogy ebből a célból a dolgozók nagy tömegeinek politikai hatalmát, a munkás- és katonatanácsok diktatúráját létrehozza. A szocializmus mellett vagy ellen, a nemzetgyűlés ellen vagy mellette – harmadik út nincs."[14]

Ilyen módon követelt Rosa Luxemburg az összeülő Központi Tanácstól meghatározott intézkedéseket, amelyeknek egyike így hangzott:

„Utasítsa el a nemzetgyűlést, mint a forradalom, valamint a munkás- és katonatanácsok elleni merényletet!"[15]

V.

Ha nem minden olvasó tudja beszerezni a *Rote Fahne* azon számait, amelyek 1918 novemberétől Rosa Luxemburg haláláig jelentek meg, hogy megismerje Rosa Luxemburgnak az Alkotmányozó Gyűléssel kapcsolatos nézeteit, akkor elegendő, ha legragyogóbb írását, a „Mit akar a Spartacus Szövetség?" című munkáját kézbe veszi. Ha azonban Rosa Luxemburg nézeteit ebben a legfontosabb, alapvető kritikai kérdésben lényegesen megváltoztatta, ha a polgári szabadság demokratikus garanciáit, a nemzetgyűlést és ezzel együtt az általános, közvetlen választójogot elvetette mint a proletárforradalom számára használhatatlan, sőt káros fegyvereket, akkor ebből természetesen adódik az a végkövetkeztetés, hogy a többi garanciát, mint pl. a sajtó- és gyülekezési szabadságot sem ismerte el többé. És ennek a felfogásnak megfelelően is cselekedett.

A Siegesallee-n lezajlott tömegdemonstrációról szóló cikkében – amelyben a „sziklaszilárd, forradalmi meggyőződést, a nagyszerű hangulatot, a tömegekből áradó tetterőt" dicséri – Rosa Luxemburg megállapítja: „A proletárok az utóbbi hetek, a legutóbbi események iskolájában jelentős mértékben felnőtté váltak." És miben rejlik ennek a „jelentős mértékű politikai felnőtté válásnak", ennek a „sziklaszilárd, forradalmi meggyőződésnek" a lényege?

Az ellenfél sajtószabadságának megszüntetésében! Azt írja:

„A tömegek nyomban követték vezetőik felhívását, Eichhorn visszahelyezését saját erejükből spontán módon megvalósították, saját kezdeményezésükre spontán módon elfoglalták a *Vorwärts*-et, és szerkesztőségét a burzsoá szerkesztőségek gyámkodása alól felszabadították" stb.[16]

És hogyan gúnyolódik később azon a kispolgári-demokratikus kiabálláson, amely amiatt tört ki, hogy a tömegek túlkapásokat, merényleteket követtek el a háromszorosan szent magántulajdon ellen, nevezetesen a szellemi kútmérgezés laboratóriumai, azaz a burzsoá szerkesztőségek ellen. Sajtószabadság a mensevikek számára? Azt írta:

„Mit éltünk meg e három nap alatt! A pozíciók meghódítása a

rendőrfőnökség visszafoglalása, a *Vorwärts* és a polgári lapok szerkesztőségeinek elfoglalása - mindez a tömegek spontán műve volt. Mit csináltak ez idő alatt azok a testületek, amelyek ezekben a napokban a tömegek élén álltak, illetve az volt a szándékuk, hogy a tömegek élén álljanak? A forradalmi akció legelemibb szabályait is figyelmen kívül hagyták! Éspedig:

1) Ha a tömegek a *Vorwärts* szerkesztőségét megszállják, akkor a forradalmi bizalmiaknak, valamint a berlini USP[17] vezetőségének, amely hivatalosan a berlini munkásságot szándékozik képviselni, kötelessége lenne, hogy nyomban gondoskodjék a szerkesztőségek irányításáról, a forradalmi berlini munkásság elképzeléseinek megfelelően. Hol maradtak tehát a szerkesztők? Mit csinált Danne, Ledebour - a hivatásos újságírók, akiknek, mint az USP balszárnyának, semmilyen orgánumuk nincs, miért hagyták a tömegeket a pácban? Nyomós okuk volt-e arra, hogy csak 'tanácsoljanak', ahelyett, hogy 'cselekednének'? "

Tehát: a *Vorwärts* és a polgári szerkesztőségek olyan „pozíciók" voltak, amelyeket a forradalom „meghódított", a forradalmároknak pedig, vagy azoknak, akik a forradalmat képviselni szándékozták, nem az volt a kötelességük, hogy a *Vorwärts*-et vagy más újságokat a szociáldemokratáknak (vö. előző megjegyzésemet a „többségi" szociáldemokráciáról), a demokratáknak vagy a republikánusoknak visszadják, tehát a sajtószabadságot, a „szabad" vitát helyreállítsák, hanem az, hogy ezeket a szerkesztőségeket forradalmár újságírókkal töltsék meg. Mivel ezt nem tették meg, „pácban hagyták" a forradalmi tömegeket.

Igen, az első lépés, amelyet Rosa Luxemburg a november 9. utáni forradalmi napokban megtett, a sajtószabadság romjain a „helyi lapok" szerkesztőségeiben végzett munka volt!

Az a legutolsó fogalmazvány is, amelyet halála előtt írt, az utolsó gondolata is – többek között - harc volt az ellen, hogy a forradalom idején az ellenség számára engedélyezzék a sajtószabadságot. Azt írta:

„Magától értetődik és a berlini proletariátus egészséges ösztönéről, friss belső erejéről tanúskodik az a tény, hogy nem nyugodott meg pusztán abban, hogy Eichhornt hivatalába visszahelyezte, hanem ezen túlmenően, spontán módon az ellenforradalom más pozícióinak, azaz a polgári sajtónak, a hivatalos hírügynökségnek, a *Vorwärts* szerkesztőségének megszállására törekedett."

Végül Rosa Luxemburg brosúrájában a „népek önrendelkezési jogának" jelszavát is élesen bírálta, nevezetesen abban a formájában, ahogyan a bolsevikok azt a kapitalista világba szétkürtölték. E kérdésbe azonban itt

nem szándékozunk mélyebben belemenni. Először is, a lengyel kommunisták is nyíltan kifogásolták ezt a jelszót, anélkül, hogy a bolsevikokkal való szolidarítást feladták volna. Sok orosz elvtárs is e jelszó ellen volt, anélkül, hogy megszűnt volna bolseviknak lenni. Másodszor, e jelszó az orosz mensevikeknek is jelszava volt, és legalábbis elvben, minden ország polgári pacifistáinak és Scheidemannjainak zászlajára kerülhetett és kerül ma is, mint a világ félrevezetésének eszköze. Ezt a jelszót csak egy szocialista világban lehet megvalósítani, a kapitalista világban nem, ezért nem szolgál taktikai emelőül a forradalom számára.

Ez volt Rosa Luxemburg forradalmi célkitűzése a november 9. utáni első fellépéstől kezdve egészen utolsó lehelletéig.

Cselekedhetett volna-e továbbra is így, ha fenntartja azokat a nézeteit, amelyeket brosúrájában kifejtett?

Eklektikus gondolkodó számára talán ez is lehetséges volna. Kíséreljék meg az ide-oda csapódó független szociáldemokraták, hogy eklektikus kását főzzenek, proletárdiktatúrát és nemzetgyűlést egy edénybe dobjanak, a tanácsalkotmányt és a polgári alkotmányt összepárosítsák, hogy a szocializmus alapeszméjét a kapitalizmus eszméjével összeötvözzék!

Ami mások számára oly könnyen lehetséges, az Rosa Luxemburg számára – akit Franz Mehring a Marx-tanítványok legzseniálisabbjaként jellemzett – teljes mértékben lehetetlen. Mielőtt a proletárforradalomban személyesen tevékenykedett volna, mindenekelőtt szemlét kellett tartania a polgári forradalmak tapasztalatai és tanulságai felett, amelyek számunkra, röviddel ezelőttig, e dolgokban az egyedüli útmutatók voltak, ezeket törvényszerű befolyásukban még egyszer meg kellett vizsgálnia, szembe kellett állítania az orosz forradalommal, azért, hogy ezáltal az utóbbit a nagy polgári múlt mércéjével megmérje és felülvizsgálja. Rosa Luxemburg ezt a feladatot is forradalmi gondolkodásmódjának megfelelően végezte el: nevezetesen a legélesebb kritikával. Amíg eljutott ahhoz az ellentmondáshoz, amely az októberi forradalom elismerése és lényeges jellemvonásainak elítélése között feszült, szét kellett tépnie az egyszer már összekötött fonalat, a régi világgal és annak hatalmas forradalmi hagyományaival – amelyek Lenin gondolatmenetét is oly sokáig zavarták a forradalmi folyamatban – véglegesen szakítani kellett; a szétszakított fonalat az ellenkező végén ismét fel kellett vennie, és szellemileg így felkészülve lehetett csak az új világba belépnie.

Ezért Rosa Luxemburg november 9. után ismét kritikával foglalkozik. Ezúttal azonban a proletárforradalmat már nem a polgári forradalmak

mércéjével méri, hanem fordítva. És a harc hevessége ellenére tisztán jutott el forradalmi-dialektikus módon gondolkodó elméje arra az eredményre, hogy a polgári forradalmak törvényszerűségeit a proletárforradalomra nem lehet alkalmazni, hogy útjaik különbözőek, akárcsak osztálytartalmuk.

És mindazt, amit brosúrájában még elítélt, november 9. után már elfogadta.

VI

A parasztoknak a földbirtokosok elleni harca az orosz forradalom leghatékonyabb emelője volt. Egyidejűleg azonban az agrárkérdés – gazdasági vonatkozásában – a legbonyolultabb és legkomplikáltabb problémát jelentette, s az októberi forradalom által adott ideiglenes megoldása után a szovjet mezőgazdaság fejlődésében mindig a legsúlyosabb nehézségeket eredményezte.

A nagybirtokosok összes kisajátított földjének 90%-át a parasztok közötti használatra osztották szét. Ez azonban a nagyüzemeknek paraszti kisüzemekké való átalakítását jelentette, tehát nem vezetett egyenesen azokhoz az első lépésekhez, amelyek egy jövendő szocialista országot létrehozhatnának. Ez utóbbi annyit jelent, hogy megszüntetik az ellentéteket és a szétszakítottságot falu és város között, s egyesítik a népgazdaságot. Ehhez azonban hozzátartozik a mezőgazdaság szervezetének kollektivizálása, a kisparaszti gazdaságok viszont ezzel a tendenciával szembenállnak.

„S hogy a szovjet kormány Oroszországban ezeket az erőszakos reformokat nem hajtotta végre – ki vetheti a szemére! Rossz tréfa volna azt követelni vagy elvárni Lenintől és elvtársaitól, hogy uralmuk rövid ideje alatt, a belső és külső harcok vad örvényében, körös-körül számtalan ellenségtől szorongatottan, a szocialista átalakulás egyik legnehezebb, sőt nyugodtan állíthatjuk: *a* legnehezebb feladatát megoldják vagy akár csak hozzákezdjenek ahhoz. Még nekünk is, ha egyszer hatalomra jutunk, itt Nyugaton és kedvezőbb feltételek mellett, néhány fogunk bele fog törni ebbe a kemény dióba, amíg kilábalunk az óriási feladat legsúlyosabb, ezerszeresen összetett nehézségeiből!

Egy hatalomra jutott szocialista kormánynak egyet mindenesetre meg kell tennie: olyan intézkedéseket kell foganatosítania, amelyek az agrárviszonyok későbbi szocialista reformja alapvető feltételeinek irányába hat-

nak; vagy legalább mindent el kell kerülnie, ami az ilyen intézkedésekhez vezető utat eltorlaszolná.

A bolsevikok által kiadott jelszó: a föld paraszti birtokbavétele és felosztása, éppen az ellenkező irányba kellett hogy hasson. Ez nemcsak nem szocialista intézkedés, hanem elvágja azt az utat is, amely szocialista intézkedésekhez vezet, s az agrárviszonyok szocialista értékű átalakítása elé legyőzhetetlen akadályokat gördít.

A földek paraszti kisajátítása Leninnek és elvtársainak rövid és lapidáris jelszavára – 'Menjetek és foglaljátok el a földeket!' – hirtelen és kaotikus módon a nagybirtok paraszti földbirtokká alakításához vezetett. Amit megteremtettek, nem társadalmi tulajdon, hanem új magántulajdon, mégpedig a nagy magántulajdon felparcellázása közép- és kistulajdonná, a relatíve haladó nagyüzem szétaprózása primitív kisüzemmé, amely a fáraók korából származó technikai eszközökkel dolgozik. Mi több: ezzel az intézkedéssel és végrehajtásának kaotikus, tisztán önkényes módjával nem szüntették meg a tulajdonbeli különbségeket vidéken, csak tovább erősítették azokat. (...)

Korábban a szocialista reform vidéken legfeljebb a nemesi és kapitalista nagybirtokosok szűk kasztjának és a gazdag falusi burzsoázia vékony rétegének ellenállásával találta szemben magát, amelynek kisajátítása a forradalmi tömeg számára gyerekjáték. Most, a 'birtokbavétel' után, a mezőgazdaság társadalmasításával ellenségként áll szemben a birtokos parasztság rendkívüli méretűre növekedett és megerősödött tömege, amely újonnan szerzett tulajdonát foggal-körömmel védi mindenfajta szocialista merénylettel szemben. Most a mezőgazdaság jövőbeni szocializálásának kérdése, azaz egyáltalán a termelés Oroszországban, a városi proletariátus és a paraszti tömegek közötti ellentét és harc kérdésévé vált."[18]

Így ír Rosa Luxemburg. Itt nyomatékosan hangsúlyozni kell az utolsó mondatot, amely szerint a kapitalizmus hordozójaként létrejött a birtokos parasztság hatalmasra duzzadt tömege, amelynek ellenállásához képest a kislétszámú nemesi és kapitalista nagybirtokos kasztnak, valamint a gazdag falusi burzsoázia társadalmilag elenyésző kisebbségének az ellenállása gyerekjáték volt. Ezt a gondolatot, ezt a megállapítást Lenin is – 1918, s különösen 1921 márciusa óta, így pl. a Komintern III. kongresszusán – ismételten, nagy nyomatékkal hangsúlyozta.

Mégis, hogyan történhetett mindez? Már elemezésünk bevezetőjében megjegyeztük, hogy a bolsevikok a föld szocializálása mellett voltak. És még 1917. május 22-én, a Parasztküldöttek I. Összoroszországi Kongresszusának ülésén is, Lenin – többek között – ezeket mondta:

„Az egész földnek az egész nép tulajdonában kell lennie. Már ebből következik az, hogy amikor síkraszállunk a földesúri földeknek a helybeli parasztok kezébe való azonnali és ingyenes átmenetele mellett, semmiképpen sem ezeknek a földeknek tulajdonba vétele mellett, semmiképpen sem ezeknek a földeknek felosztása mellett szállunk síkra. Feltételezzük, hogy a helybeli parasztságnak, a helybeli parasztküldöttek többségének határozata alapján, egyszeri vetésre kell kézbevennie a földet. Semmiképpen sem szállunk síkra amellett, hogy ez a föld azoknak a parasztoknak a tulajdonába menjen át, akik egyszeri vetésre most elveszik. (...) A második lépés, amelyet pártunk ajánl, az, hogy minden nagygazdaságból, például minden földesúri nagybirtokból, amiből Oroszországban 30.000 van, minél előbb mintagazdaságokat szervezzenek, hogy ezekben a gazdaságokban mezőgazdasági munkásokkal és képzett agronómusokkal együtt közösen műveljék a földet, s felhasználják erre az uralmi jószágot, felszerelést stb. E nélkül a közös művelés nélkül, amely a mezőgazdasági munkások szovjetjeinek vezetésével történne, nem lehetséges az, hogy az egész föld a dolgozók kezében legyen. Persze, a közös művelés nehéz dolog, és ha valaki azt képzelné, hogy az ilyen közös művelést felülről el lehet rendelni és ki lehet kényszeríteni, az természetesen őrültség lenne, mert az emberek évszázadokon át hozzászoktak az egyéni gazdálkodáshoz, s ez a szokás egy csapásra nem tűnhet el, mert itt pénzre van szükség, mert arra van szükség, hogy alkalmazkodjanak az új életelvekhez.(...) Amikor mi ilyen rendszabályt tanácsolunk, azt tanácsoljuk, hogy óvatosan kezdjenek hozzá, de megmondjuk, hogy erre a rendszabályra szükség van, nemcsak programunkból, szocialista tanításunkból vonjuk le ezt a következtetést, hanem azért is mondjuk ezt, mert mint szocialisták a nyugat-európai népek életének megfigyelése alapján erre a következtetésre jutottunk. Tudjuk, hogy ott sok forradalom volt, amelyek demokratikus köztársaságokat teremtettek, tudjuk, hogy Amerikában 1865-ben legyőzték a rabszolgatartókat, majd többszáz millió gyeszjatyina földet ingyenesen vagy csaknem ingyenesen szétosztottak a parasztok között, és ott mégis úgy uralkodik a kapitalizmus, mint sehol másutt, s ugyanúgy, ha ugyan nem még jobban szorongatja a dolgozókat, mint más országokban. Ez a szocialista tanítás, ez az a más népekkel kapcsolatos megfigyelés, amelynek révén arra a szilárd meggyőződésre jutottunk, hogy nem rázhatjuk le a kapitalizmus igáját, ha a mezőgazdasági munkások nem közösen, a legjobb gépek alkalmazásával és képzett agronómusok vezetésével művelik a földet. (...) Ez a végső szükség abban rejlik, hogy a régi módon nem lehet tovább gazdálkodni. Ha a régi módon kisgazdaságokban

fogunk ülni, még ha szabad polgárok leszünk is szabad földön, mégis elkerülhetetlen pusztulás fenyeget bennünket, mert a gazdasági bomlás napról napra, óráról órára közeledik."[19]

Ilyen közérthető módon igyekezett Lenin az összegyűlt parasztoknak a szocialista elméletet megmagyarázni, a nagyüzem előnyeit és szükségszerűségét megvilágítani. Ebben a szellemben fogadták el a bolsevikok 1917 áprilisában megtartott pártkonferenciáján a határozatot az agrárkérdésről, amelynek utolsó pontja a következőket tartalmazza:

„A proletariátus pártjának azt kell a falu proletárjainak és félproletárjainak tanácsolnia, hogy igyekezzenek minden földesúri birtokon lehetőleg nagyméretű mintagazdaságot alakítani, amelyet a mezőgazdasági munkások szovjetjei vezetnének a közösség számlájára szakképzett gazdászok irányításával és a legjobb technikai eszközök alkalmazásával."[20]

Így akarták ezt a bolsevikok még két hónappal az októberi forradalom előtt is. Azonban másképp történt. Miért?

Azokban a passzusokban, amelyeket Leninnek a parasztokhoz intézett beszédéből idéztünk, az olvasónak valószínűleg feltűnt, hogy a szónok a nagyüzemek „közös megműveléséről" mint „nagyon nehéz dologról" beszélt, mivel a „kisparaszti gazdaságok évszázados szokása erős" stb. Nyugat-Európában az agrárproletárok és parasztok számára ez a tétel valószínűleg nevetségesen hatna. Mivel azok a munkások, akiket a mezőgazdasági nagy- és középüzemekben évről-évre foglalkoztatnak, a gazdálkodás egész menetét, valamint az egész gazdálkodási apparátust elég könnyen megismerhetik – ellentétben az ipari nagyvállalatokkal –, könnyen tudnának a földbirtokos nélkül is tovább gazdálkodni, legfeljebb régi módszerekkel, technikai újítások nélkül, különösen képzett gazdászok irányítása mellett, ahogyan azt Lenin követelte. A tulajdonképpeni Oroszországban voltak ugyan nagybirtokosok, de viszonylag nagyon kevés mezőgazdasági nagyüzem működött. A nagybirtokosok haszonbérbe adták földjüket a parasztoknak, akik viszont haszonbérelt földjüket „orosz paraszti módon", „technikailag a fáraók korából származó módszerekkel és eszközökkel" művelték meg. Ennek következtében a nagy- és középüzem az orosz agrárproletárok és félproletárok tömegei számára meglehetősen ismeretlen jelenség volt; ezáltal válik érthetővé az a hatalmas nehézség, amelyet Lenin előre látott. Az orosz mezőgazdaság viszonyai – ellentétben az ipari központok modern munkaviszonyaival – még semmiféle, a kapitalizmus által kifejlesztett formát nem vettek fel. Ez a körülmény már részben magyarázatot ad arra, hogy miért történt másképpen, mint ahogyan a bolsevikok akarták. Hamarosan azon-

ban hasonló jelenségek léptek még fel, amelyek sokkal erősebbek voltak, mint Lenin és magasan képzett pártjának hajlíthatatlan vasakarata. A parasztttömegek magukhoz ragadták a kezdeményezést.

Egy publicista naplójából című cikkében Lenin bírálta azt a „klasszikus" programot, amely az *Izvesztyija VSZKD*[21] című lapban 1917. augusztus 19-én jelent meg, s amelyet 242 küldöttutasítás alapján állítottak össze, amelyeket a helyi küldöttek nyújtottak át 1917-ben a Parasztküldöttek Összoroszországi Szovjetjének.

Ezek a jelentések, amelyek a nagy francia forradalom parasztfüzeteihez hasonlíthatók, a parasztság igen radikális politikai követeléseit tartalmazzák, amelyek a bolsvikok elképzeléseihez a legközelebb kerültek, valamint olyan agrárköveteléseket, amelyeket Lenin a következő formában jellemzett:

„A parasztság földkövetelései, az összesített választói utasítások szerint, elsősorban abban állanak, hogy a földmagántulajdon minden fajtáját – a paraszti földmagántulajdont is beleértve – kártérítés nélkül el kell törölni; azokat a földeket, amelyeken mintaszerű gazdálkodás folyik, az államnak vagy az obscsináknak kell átadni; az elkobzott földek élő és holt felszerelését (kivéve a kevés földdel rendelkező parasztokét) el kell kobozni s az állam vagy az obscsinák kezébe kell átadni; a bérmunkát el kell tiltani; a földet a dolgozók között az egyenlőség elve alapján szét kell osztani és időnként újra fel kell osztani stb. Az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig terjedő átmeneti időszak rendszabályaiként a parasztok követelik, hogy haladéktalanul hozzanak törvényt a föld adásvételének eltiltására vonatkozólag, helyezzék hatályon kívül az obscsinákból való kiválásról, a különtelkekről stb. szóló törvényeket, hozzanak törvényt az erdők, továbbá a halászatok és egyéb iparok stb. védelmére, a hosszúlejáratú bérleti szerződések érvénytelenítésére és a rövidlejáratú bérleti szerződések felülvizsgálására stb. vonatkozólag."[22]

Már az első szempillantásra világos, hogy a fenti követeléseket csak a kapitalisták, illetve a kapitalistákkal együtt menetelő eszerek és mensevikek ellenében lehet megvalósítani. Olyan erőszakos, feltartóztathatatlan áradatról van szó, amely csak az októberi forradalomba torkollhatott. És a szegényparasztoknak ugyanezeket a követeléseit, amelyeket Lenin 1917 augusztusában bírált, ugyanazon év október 26-án (november 8-án) felvették a földről szóló dekrétumba.

A fenti követelésekkel kapcsolatos kritikájában Lenin arra gondol, „hogy mit mondott Engels nem sokkal halála előtt a parasztkérdésről. Engels hangsúlyozta, hogy a szocialistáknak eszükben sincs a kisparasztokat

kisajátítani, hogy csak a példa erejével fogják őket a gépesített szocialista földművelés előnyeiről felvilágosítani. (. . .) A parasztok fenn akarják tartani a kisgazdaságot, egyenlősítő módon akarják felosztani, időnként újból egyenlősíteni . . . Ám legyen. Ezen egyetlen értelmes szocialista sem különbözik össze a szegényparasztsággal. (. . .) a többi magától adódik, a 'példa erejénél' fogva, a többit maga a gyakorlat mutatja majd meg."[2 3]

És nyomban a hatalom megragadása után a bolsevikok túlléptek azon, hogy pusztán a „példa erejét" hagyják hatni és érvényesülni. Emellett ugyanis, a kisparaszti gazdaságoknak nagyüzemekké való egyesítése által, mezőgazdasági kommunákat alapítottak.

Miljutyin adatai szerint („Szocializmus és mezőgazdaság", 1919) „másfél év leforgása alatt közel 6000 kommunát alapítottak, amelyek kb. 1 millió gyeszjatyina (1 gyeszjatyina = 1,09 hektár) földterülettel rendelkeztek Kezdetben a kommunák szinte kizárólag a munkások és a földnélküli parasztok korábbi birtokain keletkeztek. Most azonban már kezdenek létrejönni a paraszti földeken is, és a szegényparasztok, sőt a középparasztok is csatlakoznak hozzájuk. . . ."

Ehhez jönnek még a mezőgazdasági szovhozok, azok a közvetlenül az októberi forradalom után keletkezett nagyüzemek, amelyek az iparral a legszorosabb kapcsolatban vannak. 1919-ben 1,5 millió gyeszjatyina földterületük volt.

Mégis, hogyan tud a „példa ereje" eleven és holt eszközök, gépek, trágya és vetőmag nélkül hatni? Hogyan érvényesülhetett volna a „példa ereje", hogyan keletkezhetett volna számtalan új szovhoz a szovjet gazdaság általános zilálsága közepette, amikor még új ipari üzemek sem jöhettek létre, és a fennállóknak is vegetálniuk kellett? Ha a szovjet kormány kész arra, hogy nagy földterületeket külföldi kapitalistáknak haszonbérletbe adjon, hogy azok modern mezőgazdaságot alakítsanak ki, akkor ez azt bizonyítja, hogy még sok hely van a szocialista példa számára. Ennek következtében a földről szóló októberi dekrétum még egyáltalán nem lenne legyőzhetetlen akadály az oroszországi szocialista mezőgazdaság felépítésének útjában, ha az orosz forradalom nem lenne még mindig elszigetelt.

Nos, Rosa Luxemburgnak az agrárkérdés bolsevik megoldásával és néhány más mozzanattal kapcsolatos kritikája elesik, ha az ember megfontolja, hogy ez a kritika a tényleges helyzet nyilvánvaló nemismeretéből származik, ami a fogságból adódóan elkerülhetetlen volt. Rosa Luxemburg azt állítja ugyanis, hogy a bolsevikok minden taktikai lépésüket úgy tün-

tetik fel, mintha az a nemzetközi proletariátus számára kötelező minta lenne.

Így ír brosúrájában:

„Lenintől és elvtársaitól emberfölöttit követelnénk, ha még azt is elvárnánk tőlük, hogy ilyen körülmények között a legszebb demokráciát, a proletariátus legpéldamutatóbb diktatúráját és virágzó szocialista gazdaságot varázsoljanak elő. Határozott forradalmi tartásukkal, példamutató tetterejükkel és a nemzetközi szocializmus iránti megingathatatlan hűségükkel valójában eleget tettek mindannak, amit ilyen átkozottul nehéz viszonyok között teljesíteni lehetett. A veszély akkor kezdődik, ha a szükségből erényt kovácsolnak, amikor fatális feltételek által kikényszerített taktikájukat immár teoretikusan, minden részletében rögzítik, és a nemzetközi proletariátus számára a szocialista taktika követendő példájaként ajánlják. Ezzel teljesen szükségtelenül előtérbe állítják magukat, s kényszerű ballépéseik elfedik valódi, vitathatatlan történelmi érdemeiket. Rossz szolgálatot tesznek a nemzetközi szocializmusnak – amelynek üdvéért harcoltak és szenvedtek –, mihelyt annak fegyvertárába új ismeretként akarják bevinni az Oroszországban muszájból és szükségből adódott kétes megoldásokat, amelyek végső soron csak a nemzetközi szocializmus világháborúbeli csődjének kisugárzásai voltak."[24]

Ma már mindnyájan tudjuk, hogy éppen a bolsevikok vezetői – s különösen Lenin – voltak azok, akik számtalanszor hangsúlyozták, hogy a nyugat-európai munkások sok mindent másként, jobban, alaposabban fognak csinálni, éppen azért, mivel nekik – hála a gazdasági élet magasabb fejlettségének, a nagyobb kultúrának, a nagyobb fegyelemnek, a nagyobb tudásnak – jobb a szervezettségük.

Ami pedig az agrárkérdést illeti, a bolsevikok a szükségből nem csináltak erényt, hanem éppen fordítva, a Komintern III. kongresszusán előterjesztettek egy határozati javaslatot, amelyet a kongresszus el is fogadott, és amely a minket érdeklő részében a következőket tartalmazza:

„Oroszországban, ennek az országnak a gazdasági elmaradottsága következtében, a földet fel kellett osztani a parasztok között, és használatukba kellett adni. Csak viszonylag ritka, kivételes esetekben sikerült a földeken ún. szovhozokat létrehozni, amelyeket a proletár állam a saját számlájára irányít."

Ezzel szemben: „A haladó kapitalista országok számára a Komintern helyesnek ismeri el azt, hogy a mezőgazdasági nagyüzemeket túlnyomó részt megtartsák, és az oroszországi szovhozok mintájára irányítsák. (...)

A mezőgazdasági nagyüzemek fenntartása védelmezi legjobban a mezőgazdasági népesség forradalmi rétegének, azaz a földnélküli agrárproletároknak, valamint a félproletár parcellatulajdonosoknak érdekeit. (. . .) Ezen kívül, a nagyüzemek szocializálása a városi lakosságot az ellátás kérdésében – legalábbis részben – függetleníti a parasztságtól."

Engels egyik levelében összehasonlítja a nagy forradalmak áramlását a természeti katasztrófák feltartóztathatatlan lefolyásával. Rosa Luxemburg a *Spartakusbriefe* egyik számában szintén úgy beszél az egyik orosz forradalomról, mint egy vulkánkitörésről. Az októberi forradalomnak a földről szóló dekrétuma a paraszti tömegek erőszakos kitörésének volt a kiindulópontja, s ez a kitörés izzó lávája alá temette mind az imperialista frontot, éspedig a paraszti katonatömegek lázadásával, mind a junker viszonyokat a föld felosztásával. Lenin történelmi érdeme éppen az volt, hogy e tömegnyomás legyőzhetetlen erejét idejében felismerte, s nem szegült szembe vele, mint a mensevikek, hogy ezáltal még nagyobb káoszt és anarchiát teremtsen, s a forradalom gyors lehanyatlását idézze elő. Inkább elhárította a tömegnyomást, jogilag megszervezett csatornákba vezette és egyidejűleg – legalábbis elméletileg – megteremtette annak lehetőségét, hogy a proletárdiktatúra, a szocialista ipar és a mezőgazdasági szovhozok létrehozásával, a kispolgári gazdasági anarchiát feltartóztassa. Ez a komplikált probléma, akárcsak a szocializmus többi, ennél egyszerűbb problémája, a világforradalom nélkül megoldhatatlan.

VII.

Mintegy 50 évvel ezelőtt Marx és Engels azt hitték, hogy az orosz forradalmároknak azt mondhatják: ha a társadalmi forradalom Európában kitör, az orosz prekapitalista faluközösség szocialista gazdaságba mehet át. Azóta megmondták, hogy Oroszország kapitalista fejlődése a félkommunista faluközösséget szétzúzta, hatalmas ipari központot teremtett forradalmi proletariátussal, azonban egyáltalán nem, vagy szinte egyáltalán nem hozott létre modern mezőgazdaságot, az ennek megfelelő falusi munkaviszonyokkal. A szocialista forradalom pedig Oroszországban tört ki, Európában viszont elmaradt.

És így folyik az orosz forradalom szünet nélküli kálváriája, a szenvedés egyik stációjától a másikig, a németországi junker-szablyával kötött békétől a világtőke hiénáival kötött békéig, Breszt–Litovszktól Génuáig – a világforradalom reményében. Bizonyos, hogy a breszti béke, amelyet Rosa

Luxemburg mélységes aggodalommal bírált, mert a német imperializmus győzelméhez és a bolsevik forradalom leveréséhez vezethetett, veszélyes „lélegzetvételnyi szünet" volt. Akkor azonban ama német imperializmusnak tett engedményekről volt szó, amely a fő frontokon maga is komolyan fenyegetéseknek volt kitéve. Mennyivel veszélyesebbek számára azonban most az orosz forradalom elszigeteltsége miatt rákényszerített engedmények! Mégiscsak arról a kérdésről van szó, hogy ki tud tovább kitartani, a kapitalista világ-e, vagy a számtalan invázió sújtotta, kimerült, ezer sebtől vérző proletárhatalom? És a világtőke már nem talál olyan szövetségest, mint Kolcsak, Gyenyikin vagy Vrangel, azonban készen találja a paraszti és kispolgári termelők széles tömegeit, akik – mint a kapitalizmus szövetségesei – a proletárforradalom számára sokkal veszélyesebbek lehetnek, mint az ellenforradalom összes cári tábornoka.

Sikerül-e a szovjet kormánynak, hogy a világtőkének tett engedményekkel az állami szocialista ipart felépítse és a mezőgazdaság támogatását megőrizze – az európai forradalom kitöréséig? Ez a kérdés áll ma a nemzetközi proletariátus előtt.

Most minden mensevik, akárcsak az ismert oroszlánok, a breszti béke politikája és a tőkével kötött kompromisszum miatt kiabál. Rosa Luxemburg szavaival azt válaszolhatjuk nekik, hogy a szovjethatalom gyengesége a mensevikek aljasságának terméke.

A munkásoknak azonban ebből az alkalomból azt szeretnénk ajánlani, hogy különösen szívleljék meg, amit Rosa Luxemburg itt tárgyalt borsúrája végén írt:

„Valamennyiünkre érvényes a történelem törvénye, és a szocialista politikát csakis internacionalista módon lehet megvalósítani. A bolsevikok bebizonyították, hogy mindent tudnak, amit egy valóban forradalmi párt teljesíthet a történelmi lehetőségek határain belül. De ne akarjanak csodaként hatni. Mert példamutató és hibátlan proletárforradalom egy elszigetelt, a világháború által kimerített, az imperializmus által fojtogatott, a nemzetközi proletariátus által elárult országban csoda lenne. Meg kell különböztetnie a bolsevikok politikájában a lényegest a lényegtelentől, a törvényszerűt az esetlegességtől. Ebben az utolsó időszakban, amikor döntő, végső harcok előtt állunk az egész világon, nem a taktika ilyen vagy olyan részletkérdése a szocializmus legfontosabb problémája, nem ez az égető kérdés, hanem: a proletariátus cselekvőképessége, a tömegek forradalmi tettereje, egyáltalán a szocializmus uralmának az akarása. Ebben a helyzetben Lenin, Trockij és barátaik voltak az *elsők*, akik példát mutattak a világ proletariátusának,

egészen mostanáig ők az egyetlenek, akik emelt fővel kiálthatják: 'Én mertem'!

Ez a bolsevikok politikájának lényege és ebben áll *maradandósága. Ebben* az értelemben marad örök a halhatatlan történelmi érdem, hogy a politikai hatalom megszerzésével és a szocializmus megvalósításának gyakorlati problémafelvetéseivel a nemzetközi proletariátus előtt jártak, és hatalmas mértékben előrelendítették a tőke és a munka harcát az egész világon. Oroszországban a kérdéseket csak felvetni tudták. Ezeket nem lehetett Oroszországban megoldani; csak nemzetközileg oldhatók meg. És *ebben az értelemben* a jövő mindenütt a 'bolsevizmusé'."[25]

VIII.

Nem, azok a nézetek, amelyeket Rosa Luxemburg brosúrájában kifejtett, a németországi novemberi forradalomtól kezdve egészen haláláig már nem voltak az ő nézetei.

A munka tévedései és befejezetlensége ellenére, ez az írás forradalmi mű. Rosa Luxemburg kritikája éppen abban különbözik minden opportunista kritikától, hogy a forradalom ügyének, illetve a forradalmi pártnak sohasem árthat, hanem, éppen ellenkezőleg, csak támogathatja azt, mivel forradalmi kritika. Ha egy kritika árt a forradalomnak, ahelyett, hogy segítene neki, nos, akkor az éppen nem forradalmi kritika.

Rosa Luxemburg kritikájának módszere Marx szellemét tükrözi. Ebben a brosúrában is, minden hibája ellenére is! Ha Marx az 1848-as forradalmat vagy a Párizsi Kommünt bírálta, akkor ez minden felemás, határozatlan, cselekvőképtelen politikának vasvesszővel való fenyítése, s egyben minden forradalmi gondolatnak, a forradalmi tettnek magasztalása volt.

Ugyanez a helyzet Rosa Luxemburgnál is. Az a kritika, amelyet a *Spartakusbriefe* hasábjain, illetve ebben a brosúrában kifejt, lépésről-lépésre a mensevizmus megsemmisítő kritikájává, a bolsevik forradalom magasztalásává, a nemzetközi proletariátusnak szóló röpirattá változott.

Jegyzetek

1 „Die russische Tragödie", *Spartakusbriefe*, 1917 szeptember. *Gesammelte Werke*, 4, Berlin, 1974, 390.
2 *Uo.*, 391–392.

3 A szövegben szó szerint „abhängige (függő) Sozialdemokratie" szerepel, feltehetőleg szembeállításként a független szociáldemokráciával. – *A szerk.*

4 Paul Levi: Beszéd az NKP alapító kongresszusán. *Der Gründungsparteitag der KPD. Protokoll und Materialen*, Frankfurt–Wien: Europäische Verlagsanstalt und Europa Verlag, 1969, 90. A teljesebb szövegkörnyezet a következő: „Egészen pontosan tudjuk, hogy a proletariátus győzelméhez vezető út csak a Nemzetgyűlés hulláján keresztül vezethet. A hulla kifejezést használom, noha e szó Berlinben bizonyos értelemben hitelét vesztette. Nincsenek kételyeink a következőkkel kapcsolatban sem. A Nemzetgyűlés a legteljesebb mértékben a burzsoázia és ügynökei, Ebert és Scheidemann kívánsága szerint engedelmes eszköz lesz az ellenforradalom kezében. Nem férhet kétség ahhoz, hogy ebben a Nemzetgyűlésben a proletariátuson belül határozott forradalmi vonal képviselői kisebbségben lesznek. Elvtársak! Ennek ellenére azt javasoljuk Önöknek, hogy ne mellőzzék a nemzetgyűlési választásokat! Azt tanácsoljuk Önöknek, hogy minden erejükkel vegyenek részt ezeken a választásokon." – *A szerk.*

5 *Die Rote Fahne*, 1918. november 24.

6 A centrista Független Szociáldemokrata Pártról van szó. – *A szerk.*

7 A cikkben téves dátum szerepel, helyesen: 1871. – *A ford.*

8 Engels: *Bevezetés a 'Polgárháború' 1891-es kiadásához*, MEM, 17, 577.

9 Marx: *Polgárháború Franciaországban*, MEM, 17, 309.

10 *Uo.*, 310.

11 Engels: *Bevezetés . . .*, 578.

12 „Az orosz forradalom", ld. e kötetben, 29–31.

13 Ld. *Rote Fahne*, 1918. november 20.

14 Ld. *uo.*, 1918. november 29.

15 Ld. *uo.*, 1918. december 15.

16 Ld. *uo.*, 1919. január 7.

17 Független Szociáldemokrata Párt – *A szerk.*

18 „Az orosz forradalom", 15–16 és 17.

19 Lenin: *Beszéd az agrárkérdésről 1917. május 22-én*, LÖM, 32, 171, 186, 187.

20 *Az SZKP kongresszusaink, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai*, 1. rész, Bp: Szikra, 1954, 395. – *A szerk.*

21 A Parasztküldöttek Összoroszországi Szovjetjének lapja. – *A szerk.*

22 Lenin: *Egy publicista naplójából*, LÖM, 34, 300.

23 *Uo.*, 301–302.

24 „Az orosz forradalom", 42–43.

25 *Uo.*, 43–44.

ROSA LUXEMBURG FORRADALOMELMÉLETÉNEK ASPEKTUSAI. ÖSZTÖNÖSSÉG, CSELEKVÉS ÉS PÁRT

Jürgen Hentze

I.

Rosa Luxemburg nevéhez leggyakrabban talán az ösztönösség fogalmát kapcsolják. Teljes egészében a szubjektív politikai állásfoglalástól függ azonban, hogy milyen alapon történik a kapcsolatteremtés Luxemburg neve és az ösztönösség fogalma között; az is tény, hogy halála óta bizonyos előítélet tapasztalható munkásságával kapcsolatban. Amennyiben eredményes kutatásra törekszünk, nem lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni a fenti tényezőket, de az is szükséges, hogy a kutatás kiterjedjen a korabeli történelmi háttérhez tartozó eredeti források vizsgálatára.

Gyakran feltették, s különböző módon válaszolták meg azt a kérdést, hogy „elméletet" vagy „rendszert" hagyott-e az utókorra Rosa Luxemburg. „Rendszerré" akkor álltak össze gondolatai, amikor arra került sor, hogy létre kell hozni egy hibákból álló rendszert, amelyben Rosa Luxemburg „spontaneitás-elmélete" fontos szerepet játszik.

A Kommunista Internacionálé V. kongresszusa 1924 közepén kiadta a pártok „bolsevizálásának" jelszavát, amely – a „trockizmus" megsemmisítése révén – a Szovjetunió számára biztosította Sztálin felemelkedését. Más országok kommunista partjainak egységesítése is megkövetelte az elhajló irányzatok megsemmisítését. Ugyanis a „trockizmussal" párhuzamosan Németországban létrejött a „luxemburgizmus". „Az NKP bolsevizálásához vezető legjobb út Rosa Luxemburg hibáinak megtagadása. (. . .) Rosa Luxemburg sok hibája még gyakran emlékeztet bennünket azokra a hibákra, amelyeket annak idején Trockij elvtárs követett el."[1]

Amint Sztálin felemelkedése után Németországban megfogalmazták és a hivatalos állami ideológia rangjára emelték a „leninizmust", leleplezték Rosa Luxemburg hibás elméleti rendszerét is, amelynek kárhozatra kellett jutnia. Ugyanakkor azonban nem lehetett róla, a proletármozgalom kiemel-

kedő képviselőjéről lemondani. Ezért az a törekvés alakult ki, hogy hibás gondolatait és helytelen gyakorlati döntéseit el kell választani elszánt és harcos magatartásától; a moralista Rosa Luxemburgot mintaképnek kell tekinteni, tanításait pedig – úgymond – fiókba kell zárni. E kísérlet – amelynek célja heroizálni Rosa Luxemburg életét, nézeteit pedig tabuvá tenni – tetőpontja és végső lezárása műveinek kétkötetes válogatása, amely 1951-ben jelent meg az NDK-ban, s amelynek első kötete kizárólag Lenin és Sztálin Luxemburg-ellenes írásait tartalmazza. Luxemburg műveit azonban, amelyekre Sztálin és Lenin írásai hivatkoznak, mellőzték; ugyanezt teszi Fred Oelsner „kritikai életrajzi vázlata", amely szintén ugyanebben az évben készült, s amely szerkezetét tekintve is két fő részre, a „harcos élet" és a „hibás rendszer" címűre oszlik.[2]

Ettől az irányvonaltól később eltértek az NDK-ban. Erről tanúskodik mindenekelőtt a születésének századik évfordulója alkalmából megjelent életrajz, valamint német beszédeinek és írásainak nemrég megkezdett teljes kiadása, amely még néhány lengyel művét is tartalmazza.[3] E teljes kiadás bevezetője, továbbá az életrajz is dogmatikus, leninista álláspontra helyezkedik; e két mű, amennyire csak lehet, megpróbálja elhatárolni magát Rosa Luxemburg irányzatától. Itt még mindig ama lehetséges kritikától való félelem tükröződik, amelynek szocialista jellegét csak nehezen lehetne tagadni. Rosa Luxemburgnak tehát el kell tűrnie a „szocializmus = leninizmus = fennálló rend" dogmatikus képletébe való belekényszerítést, amelynek alapján, s egyben a helyes álláspont ismeretében, atyailag elnézhetők hibái.

Életrajza előszavának egyik részlete egészen világosan rámutat arra, mi akadályozza meg ennek a képletnek a feloldását. „A leninizmust Rosa Luxemburg nevében támadni ellenforradalmi-expanzív jellegű tett a szocialista táborral szemben. Ez a támadás a szocializmus felépítésének két szükségszerű feltétele, a proletariátus diktatúrája és a marxista-leninista harci párt vezető szerepe ellen irányul."[4]

Teljes képtelenség a proletariátus diktatúráját vagy a forradalmi munkáspárt vezető szerepét Rosa Luxemburgra hivatkozva támadni. Az is kétségtelen azonban, hogy a leninista pártnak, s e párt diktatúrájának kritikusai közé tartozott. Már rögtön itt különbséget kell tenni Leninnek egy adott történelmi helyzethez kapcsolódó szavai és tettei, és ama majdhogynem időtlen dogma között, amellyé kijelentéseit időközben változtatták.

A sztálinizmus korszakában fogalmazták meg és átkozták el Rosa Luxemburg spontaneitás-elméletét, s még a polgári Nyugaton is sokan hitelt

adtak e hamisításnak; ebben az „elméletben" – részben szocialistaellenes összetevőkkel együtt – valami különösen pozitívat és rokonszenveset láttak, olyasmit, amit fel lehet használni a dogmatikus leninizmus ellen.

A „parlamenten kívüli oppozíció" időszaka jelentősen megnövelte az NSZK-ban a Rosa Luxemburg iránti érdeklődést. Egy ideig e mozgalom egyik megalapítójának és hősének tekintették. Még 1970 elején is lehetőség nyílt arra, hogy az NSZK-ban megjelentessenek egy olcsó zsebkönyvet, amelynek címe nem éppen a legtalálóbb, de kétségtelenül aktuális – „Írások a spontaneitás-elméletről" –; e könyvecske Luxemburg néhány fontosabb művét tartalmazza. Az első kiadást két hónapon belül követte a második, s így összesen 18 000 példányban jelent meg a kötet.[5] A képesmagazinok kiadói is felhasználták a romantikus hullámot, és eladták őt mint gyengéd és érzelmes szerelmes levelek íróját.

Mivel a keletnémet „rendszer" lényegében a maga oldalára állította Rosa Luxemburgot, ezért olyan irányzatokkal találkozhatunk az NSZK-ban, amelyek őt gyengéd öleléssel, ezt a helyzetet kihasználva, rövid ideig népszerűsítve – végül a keletnémet „rendszerbe" integrálják. Ma már csökkent az érdeklődés iránta. Ami az NSZK-ban sokak számára a 60-as évek végén gyakorlati-politikai szükséglet volt, azt mára részben elfelejtették, azoknál pedig, akik az erősödő politikai absztinencia idején Marx-exegézisbe temetkeztek, Rosa Luxemburg mint a politikai gazdaságtan teoretikusa iránti érdeklődéssé alakult át. Kétségtelenül igen nagy az érdeklődés Luxemburg iránt az SPD ifjúszocialistái körében, akiknek „kettős stratégiája" a „parlamenten kívüli ellenállásból" ered, s akik stratégiájukban megpróbálják felhasználni az akció gondolatát.

II.

Rosa Luxemburg spontaneitás-fogalma – és egyenlőre nincs másról szó – jól összefoglalva megtalálható egyik rövid lengyelnyelvű munkájában, amelyben a következőket írja az 1905-ös forradalom nyitányát jelentő oroszországi és lengyelországi nagy tömegsztrájkról: „Ez a felkelés, ez a sztrájkmozgalom egyáltalán nem volt tudatos politikai mozgalom; a munkások nagy része letette a munkát országunkban, fogalmuk sem volt azonban ennek az általános tömegmozgalomnak a tulajdonképpeni céljáról és indítékáról."[6] Valamivel később pedig ez áll: „De éppen az a tény, hogy a munkástömeg ösztönösen ülteti át a gyakorlatba a szociáldemokrácia alap-

elveit, hogy éppen az osztályösztön vezeti a szociáldemokrácia által hirdetett nézetek irányába, programunk és taktikánk helyességének a történelem által nyújtható legjobb bizonyítéka."[7]

A spontán sztrájk tehát alapjában véve ösztönös, politikailag öntudatlan volt, azaz az ösztönösség kategóriája még nélkülözi a politikai tudatosság elemét. Rosa Luxemburg felfogása szerint a szociáldemokrácia alapelvei a fennálló termelési és osztályviszonyok tudományos megismerésén alapulnak, a szociáldemokrácia programja pedig az adott körülmények között történelmileg lehetségest és szükségszerűt fogalmazza meg. Ha a munkástömegek spontán módon átültetik a gyakorlatba a szociáldemokrácia programját és alapelveit, ez azt jelenti, hogy a spontaneitás a termelési és osztályviszonyokra vonatkozó, politikailag még öntudatlan, vagy csak részben tudatos reakció, tehát az osztálytudat első, eredeti megnyilvánulása.

Rosa Luxemburg a „Társadalmi reform vagy forradalom?" című írásában a tőkés fejlődés tendenciái közé, amelyekre „a szocializmus tudományos megalapozása támaszkodik", a következőket sorolja: „a kapitalista gazdaság növekvő *anarchiája*, (...) a termelési folyamat növekvő *társadalmasítása*, (...) a proletariátus növekvő *szervezettsége* és *osztálytudata*, amely aktív tényező lesz a bekövetkező átalakulásban"[8]. Míg az első két tendencia a szocialista átalakulást objektíve lehetővé s egyben szükségessé is teszi, addig az átalakulás gyakorlati megvalósítása a szubjektív tényezőtől, a proletariátus felkészültségétől és rátermettségétől függ. Ha az első két tendencia kvázi-természeti törvényként fejlődik, tehát függetlenül az egyes emberek, éspedig mind a tőkések, mind pedig a proletariátus akaratától, abban az esetben a politikai tevékenység számára csak a harmadik tendencia ad megfelelő teret; ezért logikusan írja más helyen: „Az átalakulás megvalósításához jelenleg csak egyvalami szükséges: a munkásosztálynak meg kell értenie, hogy feladata a kapitalizmus megdöntése, és ebben a harcban erős szervezetbe kell tömörülnie."[9]

A szervezet kérdését – és itt mutatkozik meg világosan a különbség Lenin és Rosa Luxemburg között – Luxemburg félreérthetetlenül az osztálytudatnak rendelte alá. Így tehát egész gondolatrendszerének és tevékenységének központi része a osztálytudat kifejlesztése és kiszélesítése; a politikai végcél, a szocialista forradalom, művelődéspolitikai céllá válik.

Bár a munkások akcióik során követik ugyan a szociáldemokrácia által szükségszerűnek ítélt irányt, ezt elsősorban ösztönösen és spontánul teszik; a párt feladata az, hogy „*tudatosságot* vigyen ebbe a spontán történelmi folyamatba, s ezáltal azt lerövidítse és meggyorsítsa"[10]. Más alkalommal, az

NSZDP 1906-ban alapított, a kiválasztott funkcionáriusok továbbképzését szolgáló pártiskolájának védelmére mondott beszédében így fejezi ki magát Rosa Luxemburg: „Fogalmuk sincs (a pártiskola ellenzőinek, Naurenbrechernek, Eisnernek és másoknak – J.H.) arról, hogy a proletariátus igenis ismeri az életet, jobban, mint maga Eisner. Amire a tömegnek szüksége van, az az általános felvilágosítás, az elmélet, amely lehetővé teszi számukra az anyag rendszerezését, s halálos fegyver ellenfeleink számára."[11]

Rosa Luxemburg számára a szociáldemokrácia tehát elsősorban felvilágosító funkcióval rendelkezett. Az elmélet birtokában, a történelmi fejlődési tendenciák ismeretében e felvilágosító funkció megvalósulása közben, a proletár harc során jön létre az élcsapat. „A szociáldemokrácia természeténél fogva olyan párt, amely a nép óriási többségének *érdekeit* képviseli. Mindazonáltal, ami a tudatos akaratot illeti, a polgári társadalomban egyelőre csak olyan párt, amely a kisebbséget képviseli és csupán törekszik arra, hogy többséggé váljék. De nem azáltal, hogy törekvéseiben, politikájában, programjában visszatükrözi a nép többségének akaratát, hanem ellenkezőleg, azáltal, hogy nem az egész nép, hanem csupán a proletariátus osztályának tudatos akaratát képviseli, de ezt az osztályt illetően sem áll szándékában a szociáldemokráciának, hogy a többség akaratát képviselje, hanem csak a nagyvárosi ipari proletariátus élenjáró, legforradalmibb rétegének akaratát és tudatát kívánja kifejezni, de azon fáradozik, hogy ezt az akaratot kiterjessze és elfogadtassa, s egyben megismertesse saját érdekeit a nép többségével. A 'népakarat' vagy a többség akarata tehát nem valamiféle bálvány a szociáldemokrácia számára, amely előtt alázatosan meghajol; ellenkezőleg, a szociáldemokrácia egész történelmi küldetése mindenekelőtt a 'népakarat', azaz dolgozó többsége akaratának forradalmiságától és fejlettségétől függ."[12]

A szociáldemokráciának elsősorban a „nagyvárosi ipari proletariátus" érdekeit kell képviselnie, s csak azután a „nép óriási többségének" érdekeit, mégpedig azért, mert az elmélet kizárólag az ipari proletariátust tünteti fel olyan társadalmi erőként, amely a történelmi haladás egyetlen lehetséges hordozója. Amikor Rosa Luxemburg a „tömegekről" vagy a „nép óriási többségéről" beszél, amint erre az előbbi idézetben már utalt is, nemcsak az ipari proletariátusra gondol. Egy 1902-ből származó cikkében már pontosabban határozza meg a fogalmat: bár e definíció mellett nem tart ki következetesen valamennyi írásában. „A proletariátushoz ugyan elsősorban a sans phrase kizsákmányolt és elnyomott bérmunkásság tartozik, de oda sorolhatók olyan, gazdaságilag kettős arculatú rétegek is, mint a kispolgá-

rok és a kisgazdák, akik, amennyiben kizsákmányolóikkal és az állam osztályuralmával szemben proletár érdekeik vannak, a szociáldemokrata agitációba könnyen bevonhatók, és a párt törvényhozási tevékenységében képviselhetők."[13]

Úgy tűnik tehát, hogy a „bérmunkásság" jelenti a szűkebb értelemben vett fogalmat, míg a „proletariátus" fogalmába mindazon csoportok beletartoznak, amelyeknek érdekei, akárcsak a munkásságé, a fennálló társadalmi rendszer legyőzésére irányulnak. Mindazonáltal – ennél a terminológiánál maradva – a munkásság mint a legforradalmibb csoport vezető szerepét nem lehet elvitatni. Az 1905-os orosz forradalommal foglalkozó egyik cikkből még világosabban kitűnik, hogy Rosa Luxemburgnál a munkásság szűkebb, a proletariátus pedig tágabb értelmű fogalom, továbbá az is, hogy a szociáldemokrácia feladata a munkásság politikai megszervezése. „A proletariátus alapvető feladata, hogy szárnyai alá vegye ezeket a (forradalmi – J.H.) tömegeket (parasztok – J.H.), hogy felhasználja a mozgalom egészének érdekében az agrárkérdés forradalmi oldalát, s annak megoldását összhangba hozza a társadalmi fejlődéssel és a forradalom érdekeivel. (. . .) Az osztálytudatos proletariátus nemcsak hogy támaszkodhat, de támaszkodnia is kell más társadalmi rétegek forradalmi mozgalmaira, és törekednie kell arra, hogy teljesítse saját küldetését, rákényszerítse saját politikáját a mozgalom egészére, önállóan vezesse a forradalmi hadsereg egész tömegét, és hogy kezébe vegye a hatalmat, mert csak a politikailag tudatos, természeténél fogva forradalmi és önálló osztálynak sikerül megszerezni azt, és bevégezni a forradalom közvetlen történelmi feladatát."[14]

Ezekben a mondatokban is megtalálható a *lenini* szövetségi politika döntő kritikája, amely olyan messzire megy, hogy a föld paraszti magántulajdonba adását a szocializmus alapelveivel szembenállónak ítéli. Hasonlóképpen nem ért egyet Luxemburg Leninnel a nemzeti kérdésben, ugyanis számára a nemzeti kérdés lenini megoldása kapitulációt jelent más rétegek nem-proletár érdekei előtt. Ekkor még nem sikerült ugyanis a nem-proletár rétegek érdekeinek forradalmi töltetét a szocializmus szolgálatába állítani, s ezért a lenini koncepció Rosa Luxemburg szerint végeredményben kapituláció e nem-proletár rétegek utópikus illúziói előtt, mi több, ez a szocializmus tulajdonképpeni érdekeinek elárulása.

A szociáldemokrácia politikai nevelő munkája tehát nemcsak az ipari proletariátusra, a bérmunkásságra terjed ki. Bármennyire nehéz is, de más hátrányos helyzetű csoportokat is meg kell győznie arról, hogy csak a szocializmustól várhatják problémáik megoldását. Itt érvényes tehát az, amit

Rosa Luxemburg a lengyel kispolgári „szociálpatriótákkal" és azoknak az állami függetlenség kivívására irányuló törekvéseivel kapcsolatban megállapít: „A dialektikus történelmi folyamatnak megvan az az előnye, hogy elveti a társadalmi szükségletek kielégítésének hagyományos formáját, de egyidejűleg megalkotja a kielégítés új formáit. Az 'érdekek' azonban, amelyek védelméért a társadalmi fejlődés semmilyen anyagi kezességet nem vállal, ha jobban szemügyre vesszük őket, általában elavult, tönkrement vagy csak *képzelt* 'érdekek'."[15]

Lenin számára mindennél fontosabb a politikailag még öntudatlan tömegek és a szociáldemokrácia mint tudatos proletár szervezet közötti viszony. E kérdéssel kapcsolatban újult fel ismét Lenin és Luxemburg opportunizmusszal kapcsolatos vitája, s egyetértünk Lukács Györggyel, aki kiélezi a kérdést: „Vajon az opportunizmus elleni harc, amellyel politikailag és elméletileg is egyetértek, a proletariátus forradalmi pártján belüli elméleti harc legyen-e, vagy pedig a *gyakorlat* síkján dőljön el ez a harc."[16] Lukács tehát azt a kérdést teszi fel, hogy a meggyőzés révén feléleszthetők-e a forradalmi törekvések a politikailag meghasonlott társadalmi csoportokban, vagy – ahogyan Lukács gondolja Leninre támaszkodva – reménytelen vállalkozás a szervezeti szétválás mint a tisztogatás eszköze. Rosa Luxemburg szemére veti Leninnek azt is, hogy a nemzeti és agrárkérdéssel kapcsolatos álláspontja kapituláció a nem-proletár érdekek előtt, bírálja továbbá Leninnek a szervezet és a demokrácia kérdését illető azon próbálkozását is, hogy nem-proletár érdekeknek a külvilágtól való elzárása és elnyomása révén érvényesítse a proletár érdekeket, ahelyett, hogy nyílt harcban vállalkozna a meggyőzésre.

III.

Az orosz szociáldemokráciát illetően nem egyedül a lenini szervezeti elveket bírálta Rosa Luxemburg, hanem kísérletet tett arra is, hogy ezeket az elveket a különös oroszországi viszonyok specifikus eredményeként ábrázolja. Azok a tanulságok azonban, amelyeket az oroszországi társadalmi mozgalmakból és különösen az 1905-ös orosz forradalomból levont, ettől teljesen eltérőek. Már az első orosz forradalom előtt hangsúlyozta ugyan a politikai öntudat eszközének, a cselekvésnek a jelentőségét, de tapasztalatai csak ettől fogva engedik előtérbe lépni ezeket a gondolatokat.

A „Tömegsztrájk, párt és szakszervezetek" című írásában, amelyben

levonja a német mozgalom számára az oroszországi forradalom tanulságait, így ír: „Az az osztályöntudat, amelyet a szociáldemokrácia olt be a német felvilágosult munkásokba, *teoretikus, lappangó:* a polgári parlamentarizmus uralma idején ez az osztálytudat rendszerint nem léphet közvetlen tömegakcióként működésbe; az osztálytudat itt, a választási harcban résztvevő 400 választókörzet párhuzamos akcióinak, a számos helyi gazdasági harcnak és hasonlóknak eszmei összege. A forradalomban, ahol maga a tömeg lép a politikai porondra, az osztálytudat *gyakorlativá, aktívvá* válik. Az orosz proletariátusnak tehát az egy év óta tartó forradalom adta meg azt az 'iskolát', amelyet a német proletariátusnak a parlamenti és a szakszervezeti harc harminc esztendeje nem tud mesterségesen megadni."[17]

Amit Rosa Luxemburg itt szembeállít egymással – az osztályharc és tudatformálás két formája – az szerinte hozzátartozik a hosszantartó forradalmi folyamat egészének hullámmozgásához. Ugyanis így folytatja: „Természetesen a proletariátusnak ez az eleven, aktív osztályérzése a forradalmi időszak lezáródása és egy polgári parlamentáris jogállam megteremtése után Oroszországban is jelentősen el fog halványodni, vagy inkább rejtetté, lappangóvá válik. Éppoly biztos azonban, hogy Németországban erőteljes politikai akciók idején az eleven, tettrekész forradalmi osztályérzet el fog hatalmasodni a proletariátus legszélesebb és legalsóbb rétegein, mégpedig annál gyorsabban és annál nagyobb mértékben, minél erőteljesebb a szociáldemokrácia addig végzett nevelő munkája."[18]

A szociáldemokráciának, Marx kifejezésével élve, amely pontosan fedi Rosa Luxemburg felfogását, „azt kell visszatükröznie, ami a szeme előtt játszódik le".[19] és nem kívülről kell, miként Lenin gondolja, az osztálytudatot bevinnie a proletariátusba, mondván, hogy különben az nem fejlődik ki. Ez tehát a szociáldemokrácia számára állandó tanulást jelent a tömegektől. Az elmélet lehetővé teszi a szociáldemokrácia számára, hogy megismerje a szubjektív tömeghangulat és tömegakció objektív történelmi tartalmát. A szociáldemokrácia feladata az, hogy a tömegek elméleti ismereteit és spontán dinamikáját konkrét követelésekben és jelszavakban, konkrét taktikában hozza szintézisbe.

Rosa Luxemburgnak az első orosz forradalomról szóló lengyel és németnyelvű írásai nagyon jól érzékeltetik, miként tanul a tömegektől. Egész munkássága hű tükörképe e tanulási folyamatnak: következetes internacionalizmusa révén túllép az állami határok között szervezett munkásmozgalom keretein.

Ezzel kapcsolatosan elsősorban a Kelet- és Nyugat-Európa között

játszott közvetítő szerepét kell kiemelni. 1905 előtti lengyelnyelvű írásaiban az a törekvés uralkodik, hogy a nyugat-európai, elsősorban a német munkásmozgalom tapasztalatait, a német szociáldemokrácia elveit Oroszországban és Lengyelországban is gyümölcsöztesse. 1905 után viszont abban látja németországi feladatának lényegét, hogy ott is levonják az oroszországi és lengyelországi forradalmi események tanulságait.

S pontosan itt vetődik fel a cselekvés jelentősége, amelyet világossá kívánt tenni a német szociáldemokrácia számára, jóllehet a tömegakciók nem kényszeríthetők ki mesterségesen, éppen mivel spontánul keletkeznek. „A szociáldemokrácia nem várhatja ölbetett kézzel, a végzetben bízva, míg beköszönt a 'forradalmi helyzet', míg az a bizonyos spontán népmozgalom lepottyan az égből. Ellenkezőleg, mindenképpen igyekezni kell a dolgok alakulását *megelőzni* és siettetni. Ezt azonban nem úgy érheti el, hogy akár jókor, akár rosszkor hübelebalázs módjára kiadja a vakvilágba a 'tömegsztrájk' jelszavát, hanem elsősorban úgy, hogy megmagyarázza a legszélesebb proletárrétegeknek, hogy a forradalmi időszak bekövetkezése szükségszerű, ha megmagyarázza az ehhez vezető belső *társadalmi momentumokat* és *politikai következményeket*."[20]

Rosa Luxemburg szerint a német szociáldemokrácia távol áll a feladat teljesítésétől. Az összeütközéshez vezető tényezőket, amelyek száma jelentősen megnőtt az I. világháború előtti években, nem használta ki az NSZDP, ezért Rosa Luxemburg a szociáldemokráciát egyre inkább a tömegek fékező erejének tekinti, amely csak a tömegekben felhalmozódott forradalmi lendület megtörésére törekszik. Az NSZDP-ben a tömegsztrájkkal kapcsolatban lezajlott vita nagyon világosan kifejezi a cselekvés jelentőségével kapcsolatos véleménykülönbségeket.

Rosa Lusemburg Karl Kautskyt idézi: „Itt, ebben a felfogásban mutatkozik meg a legalapvetőbb eltérés barátaim nézete és saját álláspontom között. Ők a *tömegsztrájkok* periódusára várnak, én viszont a németországi viszonyok között a politikai tömegsztrájkot kizárólag *egyszeri eseményként* tudom elképzelni, amelyben egész hatalmával résztvesz a birodalom egész proletariátusa, élethalálharcként, olyan harcként, amely legyőzi ellenfeleinket, vagy szervezeteinek összességét s egész hatalmukat rövid idő alatt szétzúzza vagy legalábbis megbénítja."[21] Rosa Luxemburg a következőképpen válaszol erre: „Miként jöhet létre egyáltalán Németországban az a 'végső', apokaliptikus tömegsztrájk. amely a legerősebb tölgyet is szétroppantja, megrepeszti a földet s amelynek hatására a sírok is felnyílnak, ha nem készítette elő, nem tanította és nem rázta fel a proletariátus tömegét

előzőleg a tömegsztrájk, a gazdasági és politikai tömegharcok egész periódusa?"[22]

Karl Kautsky és – általánosítva és leegyszerűsítve – a német szociáldemokrácia vezetői a forradalmat olyan egyszeri eseménynek tekintik, ami valamikor be fog következni, és nem azt a *folyamatot* látják benne, amelynek során a szociáldemokráciának át kell vennie az élcsapat szerepét. A szocialista forradalom mintegy mechanikus szükségszerűség révén elméletileg biztosított eseménnyé válik; nem olyan feladat, amelyet a proletáriátusnak kell megoldani a gyakorlatban, a nyílt akció során.

Amikor két héttel Rosa Luxemburg meggyilkolása előtt a kommunisták végleg kiváltak az NSZDP-ből, Luxemburg ama fő érveinek egyike, amelyekkel a kiválást megokolta, egy olyan szervezet létrehozásának szükségessége volt, amely hajlandó az akcióképes tömegek vezetésére, ahelyett, hogy fékezné őket: „A hatalomra került tömegnek meg kell tanulnia a hatalom gyakorlását. Szerencsére túljutottunk már azon a korszakon, amikor a proletariátust a szocializmusra kellett tanítani. – Ezek az idők a marxisták számára a kautskysta iskolától kezdve a mai napig létezni látszanak. A proletártömegeket szocialista módon tanítani, ez annyit tesz: előadásokat tartani nekik, röplapokat és brosúrákat terjeszteni közöttük. Nem, a szocialista proletariátusnak minderre nincs szüksége. A proletárok azzal tanulnak, hogy cselekszenek. Ez annyit jelent: kezdetben volt a tett; itt a tett azt jelenti, hogy a munkás- és katonatanácsok elhivatottnak érezzék magukat és megtanulják az egész birodalomban képviselni az egyetlen közhatalmat. Csak ezen a módon készíthetjük elő úgy a talajt, hogy érett legyen arra az összeomlásra, amelynek majd meg kell koronáznia művünket."[23]

Lenin már 1916-ban, Rosa Luxemburg „Junius-brosúrá"-járól szóló kritikájában szemére veti az NSZDP baloldalának, hogy a szervezeti szétválást nem hajtották már korábban végre. Luxemburg ez ellen sokáig tiltakozott, éppen attól való félelmében, hogy ez elszigetelődéshez vezetne az NSZDP befolyása alatt álló tömegektől, és ezzel szemben a végsőkig próbálkozott a forradalmi akarat életre keltésével magán a párton belül.

Rosa Luxemburg, látva, hogy a német szociáldemokráciából kezd kiveszni a forradalmi végcélra irányuló akarat, azt tapasztalva, hogy a háború előtt és alatt a válságba jutott fejlődést a párt, energikus beavatkozás nélkül, sorsára hagyja, s ezáltal eltávolodik a cselekvésre kész tömegektől és a hatalmon lévők cinkosává válik, bírálja a lenini irányvonalat, amely merev szervezeti politika révén kíván érvényt szerezni a végcélra irányuló akaratnak, s ennek következtében eltávolodik a tömegektől, mert elnyomja a

tömegek számára elengedhetetlenül szükséges szabadságot. Hogy ebből a jövőre nézve semmi jó nem származhat, arra Rosa Luxemburg már „Az orosz szociáldemokrácia szervezeti kérdései" c. írásában nagyon élesen és polemikusan rámutatott: „Most azonban az orosz forradalmár Én-je gyorsan fejetetejére áll, és ismét a történelem mindenható irányítójának tünteti fel magát – ezúttal a szociáldemokrata munkásmozgalom központi bizottsága legmagasabb fenségeként. A merész akrobata átsiklik azon, hogy az egyetlen szubjektum, amely most a vezető szerepét játszhatja, a munkásosztály tömeg-én-je, amely ragaszkodik ahhoz, hogy saját hibái legyenek és maga tanulhasson történelmi dialektikát. Végezetül magunk között nyíltan kimondjuk, hogy egy valóban forradalmi munkásosztály ballépései történelmileg összehasonlíthatatlanul gyümölcsözőbbek és értékesebbek, mint a legjobb Központi Bizottság tévedhetetlensége."[24]

Amennyiben a történelmi szükségszerűség csak a szabadságban juthat érvényre, úgy ezzel valami lényegeset mondtunk a végcél és a mozgalom viszonyáról: ezek is oly módon kapcsolódnak össze, hogy az eszköz a célnak megfeleljen, a cél azonban ne szentesítse az eszközt. A proletariátus diktatúrájának végcélja a nép óriási többsége által önmaga érdekében gyakorolt diktatúra az elenyésző kisebbség felett. Ennek a diktatúrának, az osztályuralom valamennyi formájának végleges megszüntetése és a szabadság nemzetközi birodalmának megteremtése érdekében a többség számára a lehető legteljesebb szabadságot kell biztosítania, amelynek már a hatalom megszerzéséhez vezető úton ki kell bontakoznia. Csak ha a tömegek e szabadság által öntudatra ébrednek, lehetséges szocializmus, csakis a szabad önrendelkezés által lesz belátható, hogy mit kíván meg a történelmi szükségszerűség.

Rosa Luxemburg tehát bevisz a mozgalomba valamit, amit csak a végcél elérése után lehet teljesen megvalósítani. Ezzel szemben Leninnek a végcél biztosítására irányuló törekvése, amely a demokrácia megszüntetéséhez vezet, „az eleven forrást temeti be: a legszélesebb néptömegek aktív, akadálytalan, energikus politikai életét, amely egyedül képes korrigálni a társadalmi intézmények minden veleszületett fogyatékosságát."[25]

Rosa Luxemburg koncepciója szerint a tömegpárt a tömegeken belül fejti ki hatását és a tömegeket nem nyomja el a forradalmi végcél érdekében, de a végcél feláldozásával nem is engedi át magát nekik. A társadalom leghaladóbb részét képviselő szociáldemokrácia feladata, hogy felvilágosítóként, céliratosan egyre mélyebben hatoljon e társadalomba, ne hagyja magát sem elszigetelni, sem sürgetni, hanem a létező társadalmi konfliktu-

sok és okaik feltárására törekedjen, új harci területeket nyisson, s ezáltal, rámutatva érdekeikre, a dolgozó többség további részét vonja be a harcba. A szociáldemokrácia által lendületben tartott forradalmi folyamat kiszélesedik, és a társadalom egyre nagyobb részében fejlődik ki a tömegek politikai öntudata.

IV.

A leninista oldal a leggyakrabban bizonyos történelmi fatalizmust vet Rosa Luxemburg szemére, amely éppen a lenini mintára szervezett párt esetében alábecsüli a történelmi folyamat tudatos befolyásolásának lehetőségét és túlbecsüli a tömegeknek a termelési és osztályviszonyokból fakadó spontán dinamizmusát. Ez a kritika annyiban igaz, amennyiben Rosa Luxemburg a pártnak a történelmi folyamatba való beavatkozását csaknem kizárólag felvilágosító, azonban igen energikus beavatkozásnak fogta fel.

Ama meggyőződése, hogy a szocializmus történelmi szükségszerűség, abban az értelemben, hogy alternatívaként csak a káosz marad, lehetővé tette számára, hogy tántoríthatatlanul a tömegek szabadsága mellett álljon. És mindezt a történelem addigi legerősebb és legreményteljesebb nemzetközi szocialista mozgalmának képviselőjeként tehette. A történelmi szükségszerűség tudományos felismerésének köszönheti Rosa Luxemburg a felvilágosítás forradalmi erejébe vetett hitét, azt a meggyőződését, hogy a tömegek felismerik és megértik saját érdekeiket, és hogy ebből erőt merítenek a cselekvéshez. E meggyőződésével bizonyos értelemben a XVIII. századi polgári felvilágosodás örökösének bizonyult; ez az örökség eszmetörténeti szempontból a marxizmushoz kapcsolódik.

Rosa Luxemburgnak a lenini szervezet-koncepcióval és a nemzeti és parasztkérdésre vonatkozó állásponttal szembeni bírálata újból és újból azt bizonyítja, hogy a szocialista elvek tisztaságát védi azzal a politikával szemben, amelyet Lenin egy konkrét helyzetben, a cári uralom fennállása alatt képviselt. Lukács György az előbbiekben idézett tanulmányában meggyőzően mutatja ki, hogy az októberi forradalommal szembeni luxemburgi kritika illúziókkal terhes, s az adott viszonyok között megvalósíthatatlan volt, hacsak valaki a forradalom sikerét nem akarta kockára tenni. Ebben az esetben Lenin kétségtelenül fölénybe került Rosa Luxemburggal szemben. A gyakorlati Leninnek egy konkrét történelmi helyzetben elért sikere felveti immár dogmatizált cselekvési elvei aktualitásának kérdését az - akarat-

lanul is – filozofikusabb Rosa Luxemburggal szemben. A szovjet demokrácia fejlődése vagy nem-fejlődése, Sztálin véres nemzetiségi politikája és a mezőgazdaság hasonlóan véres kollektivizálása mindenképpen tragikus módon igazolta a luxemburgi kritikát.

Rosa Luxemburg elismerte a bolsevik politika szükségességét az októberi forradalom alatt és után; ami pedig szerinte hiba volt – mindenekelőtt az orosz proletariátus nemzetközi elszigetelését – a következőképpen magyarázta: „Az a fatális helyzet, amelyben jelenleg a bolsevikok vannak, továbbá hibáik többsége annak az alapvető problémának a megoldhatatlanságából ered, amely elé a nemzetközi, azon belül is elsősorban a német proletariátus állította őket. Egyetlen országban megvalósítani a proletariátus diktatúráját és a szocialista átalakulást, merev imperialista reakciós hatalmaktól körülvéve, továbbá az emberi történelem véres világháborújának közepette, lehetetlen. *Minden* szocialista párt csődöt mondana a feladattal szembekerülve . . ."[26]

Amikor Rosa Luxemburg ugyanebben a cikkben azt írja: „A bolsevikoknak a túlerő és a kedvezőtlen történelmi körülmények következtében becsületes harcban bekövetkezett bármiféle veresége többet érne erkölcsi bukásuknál"[27] – ismét felbukkan az a nézete, amely a szocialista végcél tisztaságát a rövidtávú, kompromisszumokon nyugvó sikerekkel szembeállítja.

Egyidejűleg világossá válik történelemszemlélete is, amely kimondottan hosszútávú folyamatokat feltételez. „A három duma tanulságai" című, lengyel nyelvű írásában Rosa Luxemburg a franciaországi polgári forradalmat olyan folyamatként ábrázolja, amely több hullámban, 1789-től 1871-ig, csaknem egy évszázadon keresztül húzódik; ebből következően a proletárforradalmat sem tekinti egyszeri eseménynek, hanem „osztályharcok többé-kevésbé hosszú történelmi időszakának, amelyet hosszab-rövidebb szünetek szakítanak meg".[28]

Már a „Társadalmi reform vagy forradalom?"-ban kifejtette, hogy mindez miért nem képzelhető el másként: „Másodszor azonban az államhatalom 'elhamarkodott' megragadása elkerülhetetlen, pontosan azért, mert már eleve a proletariátus ama rohamai is 'elsietettek', amelyek a végső győzelem *politikai* feltételeit képezik, mégpedig azért, mert a proletariátus csak az általa végrehajtott hatalomátvételt kísérő politikai válságok folyamán, csak hosszú és kitartó harc révén érheti el a politikai érettség kívánatos szintjét, amely képessé teszi a végső nagy átalakításra. Tehát a proletariátusnak az államhatalom megragadására irányuló minden 'elsietett'

rohama fontos történelmi mozzanat, amely meghatározza és előrehozza a végső győzelem *időpontját*."[29]

Rosa Luxemburg kompromisszum nélkül kitart amellett, hogy a szocializmus kizárólag a társadalom óriási többségének tudatos alkotása lehet, hogy a proletariátus pártjának végső győzelme „nem a forradalom kezdetén, hanem csak annak végén"[30] következik be. Az ösztönösségtől a tudatosságig csak a szabad és meghátrálás nélküli akció során juthat el a nép, „lépésről lépésre, tulajdon keserű tapasztalatainak tövises útján, vereségek és győzelmek révén".[31] Ezek alapján az októberi forradalom szerinte végeredményben olyan „elsietett roham" volt, amely nélkül a szocialista végcél elérhetetlen.

Azok a tapasztalatok, amelyeket a szocializmus szovjetunióbeli, valamint Európa más szocialista országaiban elért fejlődése nyújtott, Luxemburg akció-elméletének jelentőségét negatív módon fejezi ki. Az NSZK-ban viszont, ahol új feltevések láttak napvilágot a szocialista tudatossággal kapcsolatban, ott – ha összevetve csupán parányi mértékben – az elmélet pozitívnak bizonyult. Külön tanulmányt is megérdemelne annak a kérdésnek a tisztázása, vajon megtalálhatók-e Luxemburg eme gondolatai a kínai kulturális forradalomban, vajon megkísérelték-e e forradalomban a tudat forradalmi átalakítását, amely Rosa Luxemburg szerint már azelőtt szükséges, mielőtt a proletariátus pártja végérvényesen átvenné a hatalmat. Sokminden szól amellett, hogy az elvhű és az első pillantásra talán illuzórikusnak tűnő Rosa Luxemburg olyan elméletet dolgozott ki, amelynek jelentőségét nem lehet túlbecsülni, amely szerint a szocializmussal jön el a szabadság, egyenlőség és testvériség birodalma.

Jegyzetek

1 D. Manuilsky: „Zur Frage der Bolschewisierung der Parteien", *Die Kommunistische Internationale*, VI, 2, 149.

2 Rosa Luxemburg: *Ausgewählte Reden und Schriften*, Berlin, 1951; Fred Oelsner: *Rosa Luxemburg. Eine kritische biographische Skizze*, Berlin, 1951.

3 Annelies Laschitza – Günter Radczun: *Rosa Luxemburg. Ihr Wirken in der deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin–Frankfurt/M, 1971; Rosa Luxemburg: *Gesammelte Werke*, Bd. I–V, Berlin: Dietz, 1970–1975.

4 Laschitza – Radczun: *Id. mű*, 9.

5 Rosa Luxemburg: *Schriften zur Theorie der Spontaneität*, Reinbek, 1970.

6 „Politische Abrechnung", in: J. Hentze (Hrsg): Rosa Luxemburg: *Internationalismus und Klassenkampf*, Neuwied/Berlin, 1971, 183.

7 *Uo.*, 285.

8 „Sozialreform oder Revolution? ", in: O. K. Flechtheim (Hrsg): Rosa Luxemburg: *Politische Schriften*, Bd. I, Frankfurt/M, 1968, 53.

9 „Was wollen wir? Kommentar zum Programm des SDKPiL", *Internationalismus und Klassenkampf*, 82.

10 „Die polnische Frage und der sozialistischen Bewegung", *Internationalismus und Klassenkampf*, 216.

11 „Über den Ersten Mai als Kampftag der Arbeiterklasse", Rede auf dem Parteitag der SPD, 1908, Nürnberg, *Gesammelte Werke*, II, 256.

12 „Nationale Frage und Autonomie", *Internationalismus und Klassenkampf*, 265.

13 „Arbeiterbewegung und Sozialdemokratie", *Gesammelte Werke*, I/2, 255. „Munkásmozgalom és szociáldemokrácia", *A szakszervezetek és a tömegsztrájk*, 95. (A fordítást némiképp megváltoztattuk. – A szerk.)

14 „Die Lehren der drei Dumas", *Internationalismus und Klassenkampf*, 270.

15 „Die polnische Frage und der sozialistischen Bewegung", *Internationalismus und Klassenkumpf*, 270.

16 Lukács György: „Kritikai megjegyzések Rosa Luxemburg: 'Az orosz forradalom kritikája' c. művéről", *Történelem és osztálytudat*, Bp: Magvető, 1971.

17 „Massenstreik, Partei und Gewerkschaften", *Politische Schriften*, I, 197; „Tömegsztrájk, párt és szakszervezetek", *Válogatott beszédek és írások*, I, 65.

18 *Uo.*, 197–198. *Uo.*, 65.

19 Karl Marx: *A filozófia nyomorúsága*, MEM, 4, 143.

20 „Massenstreik", 199. „Tömegsztrájk", 66.

21 Karl Kautsky: „Neue Strategie", *Neue Zeit*, 1909/10, vol. 2, 374. Vö. Rosa Luxemburg: „Die Theorie und die Praxis", *Gesammelte Werke*, II, 407.

22 *Uo.*, 408.

23 „Unser Program und die politische Lage", Rede auf dem Gründungsparteitag der KPD, *Politische Schriften*, Bd. II, Frankfurt/M, 1968, 200.

24 „Die Organisationsfrage der russischen Sozialdemokratie", *Politische Schriften*, Bd. III, frankfurt/M, 1968, 105.

25 „Az orosz forradalom",

26 „Die russische Tragödie", Rosa Luxemburg: *Spartakusbriefe*, Berlin, 1958, 459.

27 Ld. *uo.*

28 „Die Lehren der drei Dumas", *Internationalismus und Klassenkampf*, 369.

29 „Sozialreform oder Revolution? " *Politische Schriften*, Bd. I, 121.

30 „Was will der Spartakusband? ", *Politische Schriften*, Bd. II, 170.

31 Ld. *uo.*

A BOLSEVIK FORRADALOM ROSA LUXEMBURG ÉRTELMEZÉSÉBEN

Luciano Amodio

2. *Rosa Luxemburg véleménye 1905-ben*

(. . .)

Az 1905-ös forradalom előestéjén az előző években Európában zajló nagy sztrájkmozgalmak tapasztalatai alapján Rosa Luxemburg finomította elméletét, mégpedig oly módon, hogy az a lehető legmesszebbmenően radikalizálja és erősítse az Engels-féle erfurti kritikát. Statikus – Nyugat felé forduló – nézőpontból emlékeztet az intézmények kemény történelmi valóságára, rámutatva, hogy ezek természete marxista értelemben (tehát szabatosan fogalmazva, olyan értelmezésben, amelyben az erőszak nem egyéb, mint az erőnyilvánítás egy mozzanata) az antagonisztikus erők terméke. Dinamikusan tekintve, Rosa Luxemburg a politikai tengelyt a dolgozó tömegek *autonóm* és alapvetően spontán mozgalma irányába mozdította el,[1] bár e mozgalom eddig a parlamentarizmus által próbált érvényre jutni Nyugaton, és deklasszált értelmiségiek mindenható Központi Bizottsága által Keleten[2].

A kautskyzmusból és a radikális német ortodoxiából Rosa Luxemburg megőrzi a lényegi gondolatot, azaz a szigorú és „fényes" osztályelszigeteltséget (amely azért különösen szigorú, mivel Luxemburg beépíti a kommunizmust a munkásmozgalomba, amely így ideálisan örökítődik át forradalmi *ösztönként* és a *mozgalom* transzcendentális jellegének garanciájaként); ezt az elszigeteltséget Luxemburg azzal a mozgalommal véli kompenzálhatónak, amelyet éppen ő akar elzártságba szorítani. Ugyanakkor lasalleánus-szláv antiliberalizmusa (politikai szinten) még inkább súlyosbítja a szóban forgó elszigeteltséget.

Elemzését pontról pontra viszi át Nyugatról Keletre (más körülmények között épp ellenkező irányú műveletet hajt végre[3]), míg végül az 1905-ös történelmi helyzet olyan álláspontra vezeti – miközben ennek

eredményeként a *tömegsztrájkban* látja a tömegek forradalmi kezdeményezésének megtestesülését –, amely közel áll a Parvuséhoz és a Trockijéhoz (nem az *ideiglenes kormány* eszméjének, hanem a munkás-*offenzíva* tökéletesítésének kérdésében).

3. *Az 1905-ös orosz forradalom*

Az első orosz forradalom idején Rosa Luxemburg sokkal többet írt, mint amennyit politikai téren tett. A mi szempontunkból azonban a cél az, hogy figyelemmel kísérjük egy-egy fogalom kialakulásának szakaszait (ezek a szakaszok jelentik azokat a logikus mozzanatokat, amelyek gyakran leülepszenek és eltűnnek), egészen addig, amíg el nem érünk ahhoz a ponthoz, amelyen elméleti eszköztára már megfelelőképpen kimunkáltnak látszik és a lényeges vonások kivehetők.

Először nézzük az orosz történelmi-társadalmi helyzetet. A forradalmárok soraiban majdnem teljes az egyetértés a következőkben: az orosz burzsoázia és liberalizmus gyengesége és állhatatlansága, a proletariátus[4] teljes fizikai elkötelezettsége a forradalmi út mellett, a polgári demokratikus alkotmány[5] létrehozása mint közvetlen és kikerülhetetlen célkitűzés.

Egyébként a világhelyzet ezt a forradalmat újtípusúvá, átmeneti jellegűvé teszi. Az orosz proletariátus a nyolcórás munkanap, a népi milícia felállítása, a köztársaság stb. követelésével kezdi, végezetül „annyira elfedi a tőke uralmát, hogy intézkedéseit a proletárdiktatúrához vezető átmeneti formákként értékelhetjük"[6]. „A formálisan polgári demokratikus forradalom lényegét tekintve proletár-szocialista, és – a tartalom és a módszerek szintjén – a múlt polgári forradalmaitól a jövő proletárforradalmaihoz vezető *átmeneti forma*, amennyiben felveti a proletárdiktatúrának és a szocializmus bevezetésének kérdését."[7] Oroszországban az erők kombinációja bizonytalanná teszi a burzsoázia uralmának egyensúlyát. „Így, ugyanabban a pillanatban, megkezdődik a polgári társadalom történetének új szakasza, amely az osztályviszonyok stabil – de hiányzó – egyensúlyát keresve, hosszú időn keresztül a többé-kevésbé erőszakos nyugtalanságot ismerheti, amelyet hosszabb-rövidebb szünetek szakítanak meg és amelyből nem látszik más kiút, csak a társadalmi forradalom, a proletariátus diktatúrája. Az orosz forradalommal a kapitalista és a szocialista társadalom közötti átmeneti korszakba lépünk. (. . .) Ez az egész világra érvényes."[8]

Valószínűleg Rosa Luxemburg az első, aki az 1848-as *permanens* for-

radalom emlékét feleleveníti.[9] Az ő fogalmi magyarázata egyébként megelőzi a közelgő Gapon-féle tüntetést. Mindazonáltal azt mondhatjuk, hogy előbb fogalmazza meg a világszintű, mint a szoros értelemben vett orosz analógiát.

Mégis elfogadja az orosz forradalom taktikai leckéjét: amennyire lehetséges, sarokba kell szorítani a liberalizmust[10], azért hogy szabad utat lehessen engedni a munkásosztály forradalmi ösztönének[11], „amely osztály legújabb akciójának meghatározatlansága" (a Ruhr-vidéki mozgalomról van szó – L.A.) Rosa szerint nem annyira „valamilyen korlátozott jelenség elleni harcról, inkább a bérrabszolgának a *tőke uralma* mint olyan elleni, a legerősebb formában megnyilvánuló harcról tanúskodik".[12]

Itt a politikai tengelynek a parlament felől a parlamenten kívüli cselekvés irányába való áthelyezése a tömegek forradalmi hierarchiája felborításának bizonyul. Másképpen szólva, privilegizált szerepet szán a felvilágosulatlan és szervezetlen tömegeknek, amelyek a forradalmi ösztön természetes birtokosai. Ugyanakkor a szociáldemokráciának csupán vezető, illetve fáklya-szerepet gondol adni. Úgy véli, hogy ez utóbbi feladata a forradalmi törekvések történelmi meghatározása, a közvetítő (de nem részleges) célok[13] kijelölése és a forradalmi folyamatnak kizárólag azáltal történő meggyorsítása, hogy rámutat a forradalom szükségszerűségére.[14] Ebben a tekintetben szimptomatikus, amit Rosa Luxemburg már 1904 februárjában nagyon tisztán és egyszerűen deklarált: „Amennyiben egy egészséges tömegmozgalom nem akar hanyatlani, akkor szükségképpen feltétel nélkül fejlődnie és erősödnie kell."[15]

Nem lehet azt állítani, hogy itt egyszerűen csak frazeológiával állunk szemben. Rosa Luxemburg mindebben hisz és erre a hitre egy egész elméletet alapoz, amelyet azután majd akaratlanul alkalmazni fog a spartakista mozgalomra. És éppen ennek az elméletnek a jegyében utasítja el, Radek tanácsára, a visszavonulás megszervezését.

A forradalmi ösztön meghatározatlansága megfelel az előrehaladás pontatlanságának, a mozgalom heterogenitásának, amelyekkel leírja a *Massenstreik* folyamatát, amely, a maga tiszta nyugati változatában, az eredeti (esetleg fegyveres) intenciók alulértékeléséből ered.

Azonban Luxemburg a pártot alternatív módon úgy értékeli, mint a forradalmi ösztön szabályozóját és mint a végül „kierőszakolt" célkitűzések meghatározó központját (csupán utolsó helyen említi azt a szerepkört, amely a meghódított pozíciók szerzésével kapcsolatos); e koncepció következtében, az osztály és a párt közötti merev párhuzamot fenntartva,

olyan stratégiába zárkózik, amelyet majd „forradalmi gimnasztikának" neveznek, olyan permanensen offenzív taktikába, amelyben a kudarc éppoly vidáman fogadható, mint amennyire elkerülhetetlen.[17]

A kérdéses tétel, amelyet már a „Társadalmi reform vagy forradalom? "-ban is kifejtett, a gazdaság és a történelem egyfajta egyenesvonalúságán – amelyek közül ez utóbbinak kellene nagy vonalakban képviselnie az előzőhöz képest a kapitalizmus ideális modelljének időbeli kibontakozását –, a gazdaság abszolút átláthatóságán és a társadalmi cselekvés tiszta esetlegességén nyugszik.

1905-ben Rosa Luxemburg, aki elutasított minden olyan elképzelést, amely a pártnak az osztálytól való elszigetelésével volt kapcsolatos, hajlott arra, hogy előnyben részesítse a történelmi szükségszerűségből származó túlkapásokat – legalábbis az agitáció szintjén[18]; (ez a szükségszerűség végeredményben visszatér a lassalle-i elhajláshoz[19], de olyan helyzetben, amely nem esik egybe a „Társadalmi reform vagy forradalom? " szocialista hipotézisével). Ettől kezdve a forradalmi ösztönnek mint a történelmi helyzet szubjektív származékának és az ezen ösztönt hordozó felvilágosulatlan tömegek számára kijelölt privilegizált helyzetnek az a rendeltetése, hogy túlhaladja, vagy még inkább elrejtse a forradalmi stratégia bizonytalanságát. E stratégia, eljutva saját végkövetkeztetésig, azzal végzi, hogy kiegyezik a burzsoá-demokrata célokkal, vagyis végrehajtja a proletariátus eszközzé-tételét (ezt az osztályt tehát egy másik osztály használja fel[20]), s ezt majd teljes tudatossággal kell elfogadni.[21]

Annyi bizonyos, hogy a nemzetközi konzekvenciáknak nagy szerepük volt ama értékelés megszületésében, amelyet Rosa Luxemburg az orosz forradalomról adott: úgy vélte, hogy olyan jelenségről van szó, amelynek jelentős forradalmi visszhangja lesz, hogy olyan szikra ez, amely képes lángra lobbantani a már érett forradalmi erőket.[22] Valójában tehát a forradalomhoz való csatlakozása még mélyebb és közvetlenebb. Két dolog kerül szembe ekkoriban gondolkodásában: az egyik valami homályos vonzódás a kor liberális értékeihez, a másik a forradalom bizonyosfajta esztétizmusa, rendkívüli érzékenység a tömegekkel kapcsolatos jelenségek, a forradalmi forrongás, a valóság dinamizmusa iránt; olyan érzékenység ez, amely döntő helyzetekben vagy strukturális kérdésekben – amilyen például a szovjetek kérdése volt – mégis vakká tette őt.[23]

Taktikai koncepciója magába foglalja azt az engelsi részigazságot, hogy egy osztályt, amelyet a rendszer állandóan újratermel, nem lehet megsemmisíteni, sem pedig elszigetelni, hogy annak kudarcai sohasem végle-

gesek vagy teljesek, hogy sohasem lehet eszköze egy valódi és teljes restaurációnak. (Kérdés persze, hogy a társadalmi ozmózis, főként a kapitalista társadalomban, nem egyértelműen integrációs jelenség-e, és hogy a társadalmi egész szintjén nem eredményezi-e legalábbis a „rendszer" mennyiségi módosulását?) Ha tehát mindezt figyelembe vesszük, akkor némely cikke megfogalmazásának hevessége és őszintesége eléggé meglepő. Ha ezért azután ama dolgok nyomán, amelyeket neki tulajdonítanak – tehát mindenféle, a mozgalomba való *szervezeti* beavatkozás visszautasítása,[25] a „cseppfolyósság" problémája, a „fatalizmus" és a mindenhatóság – inkább a *Háború és béké*-t idézik eszünkbe vele kapcsolatban, mint a *Kommunista Kiáltvány*-t, azaz inkább Tolsztojt, mint Marxot, ugyanakkor, furcsa módon, harci technikája a cári hadsereg elleni nyílt roham taktikája. Egyrészt azt hirdeti, hogy a forradalom általánossá változtatása a paraszti tömegek, sőt a katonák fokozatos bekapcsolásával történhet, magának a forradalomnak a kirobbantása pedig fegyveres felkeléssel. Másrészt viszont elméletileg azt kívánja bizonyítani, hogy egy ilyen folyamat csakis proletártömegek legyilkolásának eredményeként következhet be. „Olyan út ez, amely rettenetes áldozatokat követel, amelyet harcoló proletárok holttestei övezneк, de ez az egyetlen lehetséges út a tömegforradalom szempontjából."[26] Azok a „szocialisták", akik arra törekszenek, hogy az ilyenfajta áldozatokat megakadályozzák, semmit sem értettek meg a tömegforradaomból.[27] (Ez az érvelési mód, amely bizonyos mértékig magyarázza Rosa Luxemburg ekkori „vérszomjasságát"[28], a nácizmussal kapcsolatos tapasztalatok fényében nagyonis optimistának minősíthető; mindazonáltal bőkezű vérszomjasság ez, mert inkább a saját vér ontásáról van szó, mint az ellenségéről). Azt hinni, hogy egy határozott kormány visszahőköl a „permanens" gyilkosságok perspektívájától, hogy azt nem fogja megengedni magának, olyan illúzió és feltevés, amely ebben a korban azért bizonyos mértékig bírt reális alapokkal (mind szociológiai, mind ideológiai, mind politikai értelemben), tekintettel arra, hogy a burzsoázia pályája felfelé ívelt, léteztek liberális értékek, amelyek széles körben spontán módon terjedtek, illetve, hogy Oroszországban az abszolutizmus bizonyos értelemben el volt szigetelődve.[29]

Ennek a meggyőződésnek, ennek a „kerül amibe kerül" alapon elképzelt offenzívába vetett hitnek a logikája szerint (hadd utaljunk itt most csak az oroszországi tartózkodása idején írott harmadik cikkére, amelynek címe: „A forradalom óráján. Hogyan tovább?") úgy véli, a december végi általános sztrájk bukása után is, hogy elérkezett a felkelés

pillanata;[30] ekkor azt is megengedhetőnek tartja, hogy felkelési és fegyverkezési terveket készítsenek.[31] Számára – hasonlóan Kautskyhoz – az orosz események csúcspontját nem a Pétervári Szovjet, hanem a moszkvai felkelés jelenti, amelyet a bolsevikok irányítanak, akik Luxemburg legmelegebb rokonszenvét élvezik. Ekkori jellegzetességük volt, hogy szemben állottak a liberalizmussal, illetve bojkottálták és elítélték a Duma-választásokat, mivel olyan álválasztásoknak tartották őket, amelyek csak arra szolgálnak, hogy elleplezzék az osztálykülönbségeket.

„Blanquizmus és szociáldemokrácia" című, 1906 júniusában írott cikkében, Plehanovval szemben, védelmébe veszi a bolsevikokat, tagadva, hogy Lenin blanquista lenne, mondván, hogy a blanquizmus csupán egy meghatározott történelmi helyzetben volt lehetséges, amelyre az volt a jellemző, hogy a tömegeket kispolgári jellegű kézművesek alkották. Ezen túlmenően, a proletártömegek autonómiája valósággá vált, s ennek következtében most már nem fogadják el egy kisebbség irányítását. Másrészt ezek a tömegek szemben állnak a mensevik taktikával, amelynek lényege, hogy keresi a szövetséget a proletariátuson kívüli társadalmi rétegekkel.[32] Rosa Luxemburg szerint ez utóbbiak úgy gondolták, a jelenlegi forradalmat azzal lehet befejezni, hogy a hatalmat a forradalmi osztály, tehát a proletariátus minden erejével megragadják, mert a forradalmak mindig úgy végződnek, hogy *egyetlen* osztály gyakorolja a diktatúrát. Azután így folytatja: „Világos, hogy egyetlen szociáldemokrata sem eshet áldozatul annak az illúziónak, amelynek alapján azt lehet hinni, hogy a proletariátus képes *megtartani* a hatalmat: ha ez így lenne, a proletariátus *tulajdon* osztályeszméit vinné magával a hatalomba és megvalósítaná a szocializmust. Márpedig ehhez *ma* még nem elegendőek erői, mert a szó szoros értelmében vett proletariátus az Orosz Birodalomban a társadalom *kisebbségét* alkotja. A szocializmusnak egy kisebbség által történő megvalósítása egyébként teljesen kizárt, mert éppen a szocializmus eszméje az, amely kizárja a kisebbség uralmának a lehetőségét. Ezért azután a proletariátus a cárizmus fölött aratott győzelem másnapján elvenné a hatalmat a többségtől, amely azt megszerezte. Konkrétabban szólva: a cárizmus bukása után a hatalom a társadalom forradalmi csoportjának kezébe menne át, tehát a proletariátusába, mert az elfoglal minden posztot és őrzi is egészen addig, amíg a hatalmat nem adják át legálisan azoknak, akiknek rendeltetett, vagyis az új kormánynak, amelyet kizárólag az Alkotmányozó Gyűlés – azaz az egész nép által választott törvényhozó testület – jelölhet majd ki. A társadalomban valójában nem a munkásosz-

tály, a proletariátus képezi a többséget, hanem a kispolgárság és a parasztság, s ennek az lesz az eredménye, hogy az Alkotmányozó Gyűlésben nem a szociáldemokraták, hanem a paraszt-demokraták és a kispolgárok lesznek majd többségben. Ezen lehet siránkozni, de nem lehet változtatni.[33]

Íme ez az – vonja le a következtetést Rosa Luxemburg –, amit a bolsevikok és az Oroszországon kívüli valamennyi szociáldemokrata szervezet és párt gondol. A konkrét probléma azonban a következő: vagy a Dumával és a benne résztvevő pártokkal kell együttműködni, vagy az egész stratégiát a bolsevikok és a lengyel párt elméletére kell alapozni; eszerint pedig a vonzási központ a Dumán kívül található, mégpedig a forradalmi tömegek körében.[34]

Az a programatikus és elméleti keret, amelyben az 1905-ös orosz forradalommal kapcsolatos állásfoglalások megfogalmazódnak, a lengyel párt programját idézi.[35] Íme néhány részlet: „A kapitalizmus és a tulajdon megszüntetése megszakítás nélkül következik minden országban, mégpedig egymástól függetlenül" – ez a „szocializmus egy országban" lehetőségének tagadásával egyenértékű. „A jelenlegi helyzetben a munkásosztály még nem eléggé felkészült ahhoz, hogy megoldja a reá váró nagy feladatokat. Jelenleg tehát – főként a kapitalista országokban – magáévá kell tennie a szocialista törekvéseket: hatalmas népi tömegeknek kell eljutniuk osztályérdekeik tudatosításához." „A proletariátusnak, hogy eljuthasson a politikai hatalomhoz, a burzsoá kormány és a kapitalista kizsákmányolás elleni szakadatlan, mindennapi küzdelemben kell felkészülnie és önmagát gyakorolnia." „Ha minden jelentős kapitalista ország szociáldemokráciája maga mögött tudja a dolgozó népesség többségét, akkor üt a kapitalizmus utolsó órája."[36]

Itt, úgy tűnik, a többség a dolgozó népességre redukálódik. De ami a választójogot illeti, annak kérdésében Rosa Luxemburg nagyon határozottan visszautasít minden olyan megkülönböztetést, amely a munkásosztály számára előnyöket biztosít. Ezt az álláspontját egyébként 1918 szeptemberében is megerősíti.

Az 1905-ös orosz forradalom volt Rosa Luxemburg számára az első olyan esemény, amely kérdésessé tette az osztályelszigeteltség stratégiáját. És 1907-ben az orosz szociáldemokrácia kongresszusán, akár azért, hogy el ne szigetelődjék, akár azért, mert mind a német, mind pedig az orosz helyzet úgy követelte (és talán azért is, hogy egységes választ adjon a két harci áramlatnak, mégpedig úgy, hogy élővé tegye a mozgalom inter-

nacionalizmusát[37]), úgy teszi fel a kérdést, hogy választani kell a burzsoázia és a paraszti tömegek között: ő a paraszti tömegekkel alkotott „baloldali blokkot" választja. Záróbeszédében éppen a parasztság és a baloldali blokk viszonyát taglalja, és a bolsevik álláspontot védelmezi. Ama marxista tézis alapján, amely szerint a proletariátusnak minden elnyomott védelmezőjének kell lennie,[38] alátámasztja, hogy „az öntudatos proletariátusnak ki kell használnia a nép minden forradalmi mozgalmát és alá kell rendelnie vezetésének és osztálypolitikájának".[39] Itt egyébként azokat a direktívákat erősíti meg, amelyek a lengyel elvtársak kongresszusán korábban hasonló értelemben kerültek előterjesztésre. Elméletileg és normális viszonyok között a parasztot kispolgárként lehet felfogni. Azonban Németországban mezőgazdasági munkások és kisparasztok rétegei gyarapították a szociáldemokrácia sorait.[40] Az orosz parasztság esetében is vannak olyan szövetségesi rétegek, amelyek időlegesnek tekinthetők, s olyanok, amelyek a leendő elvtársakat tömörítik. Viszont az orosz burzsoázia objektíve reakciós osztályként jelenik meg, mivel legfőbb érdeke éppen az, hogy a forradalmi mozgalmat minél előbb felszámolják (természetesen politikai értelemben). A parasztság a *jelenlegi* forradalom számára objektíve forradalmi tényező[41], mert az agrárviszonyok mélyreható átalakítását kívánja; ez a probléma azonban a polgári társadalom keretei között megoldhatatlan. Ha a magántulajdon alapján akár egyetlen megoldás kínálkozna, nagyon valószínű, hogy széles paraszti rétegek reakcióssá válnának,[42] amint ezt a bajor parasztok példája mutatja. „De éppen mert a parasztmozgalmak utópikusak és természetüknél fogva kilátástalanok, teljesen képtelenek önálló szerepre, minden történelmi helyzetben alárendelik magukat más, aktívabb és határozottabb osztályok vezetésének."[43] Ma Oroszországban az irányítást a proletariátusnak kell vállalnia. És Rosa ismét arra a következtetésre jut, hogy amennyiben a proletariátus erre a vezetésre elhatározza magát, akkor elkerülhetetlenül nagy átmeneti kudarc vár rá.[44] A proletariátusnak az osztályharc folyamatában bekövetkező kudarcai csupán átmenetiek lehetnek. „Ezek a vereségek elkerülhetetlen történelmi fokok, amelyek amelyek a szocializmus végleges győzelméhez vezetnek." Ugyanezzel a tétellel találkozzunk utolsó írásában, ami világosan mutatja elképzelése állandóságát.[45]

Rosa Luxemburg egy másik cikkének végkövetkeztetésében is foglalkozik a parasztkérdéssel; az 1908 májusában készült cikk címe: „A három Duma tanulságai". Állásfoglalásai itt igen árnyaltak. Ugyanakkor, amikor úgy vélekedik, hogy Lengyelországban nincsen forradalmi parasztmozga-

lom, rámutat, hogy Oroszországban a parasztmozgalom elsőrendű szerepet játszik és eltéphetetlen szálakkal kötődik a forradalom történetéhez. Ez azonban csupán a jövendő harcok későbbi külső perspektíváira érvényes. Ami „a *forradalmi politika* alapvonalait és irányát" illeti, a szociáldemokrácia csupán a „proletariátus politikai" autonómiájára számíthat. Mert a proletariátus pártjának feladata az, hogy legjobb tehetsége szerint támogassa a parasztmozgalmat, annak élére álljon és magával ragadja. Azonban a forradalmi rohamban való részvétel ténye még nem elégséges ahhoz, hogy kimunkálódjék a tudatos politikai közösség vagy azonosság. A proletariátusnak ugyanis van egy távolabbi célja. Az agrárkérdés forradalmi aspektusát a mozgalom totalitásának érdekében kell hasznosítani, és megoldását a forradalom érdekében összhangba kell hoznia a társadalmi fejlődéssel.[46] Mindazonáltal a politikai átalakulást nem lehet megvalósítani csupán a proletár-paraszt szövetség révén, „mint ahogyan általában ez az átalakulás nem tudatos szövetségek eredményeképpen születik meg".[47] A közös akció ebben az esetben feltételezi a különböző társadalmi rétegek öntudatlanságát. Most azonban a proletariátus öntudatos és teljesíti küldetését: vállalja a hatalmat, és arra a szintre emeli művét, amelyet az *osztályharc belső és külső állapota megkövetel.*[48]

Ezt a cikket akkor írta Rosa Luxemburg, amikor már elfogadta a reakció győzelmét, azaz a mozgalom csúcspontját jelentő moszkvai felkelést követően[49], amikor a tömegek ismét mozdulatlanná váltak és a győzelem eredményei semmivé lettek; (ennek lehetőségét egyébként Luxemburg egy korábbi, „A forradalom óráján. Hogyan tovább?" című cikkében kizártnak tartotta).

E cikk középpontjában az a tétel áll, amely szerint az orosz forradalom csak polgári jellegű lehet, és megvitatásra kerülnek azok a problémák, amelyek e ténnyel (vagy e meggyőződéssel) kapcsolatosak. Rosa Luxemburg azonban elutasít minden pesszimizmust: a burzsoázia ugyanis, bármennyire hasonlít az „egyetlen reakciós tömegre", a politika színpadán a cárizmustól függetlenként jelenik meg; a kormány immár az abszolutizmussal való együttműködés politikáját képviseli,[50] ami nem azonos az abszolutizmus kiszolgálásával.

A burzsoázia liberalizmus bukásának jelentősége ama lehetőség elvetésében áll, hogy mérsékelt, parlamenti keretek között zajló osztályharcot folytassunk; ennek következtében a forradalom ügye és a radikális politikai átalakulás késedelmet szenved. Így azután nem marad más kivezető út, mint a tömegakció és a proletariátus forradalmi diktatúrája, amely

válasz a demokratikus köztársaság jelszavára. Mindez olyan mértékben válik történelmileg szükségessé, amennyiben az abszolutizmus felszámolása „az oroszországi kapitalizmus fejlődésének visszavonhatatlan következménye és feltétele". Így azután a kapitalista fejlődés, amely ebben az országban kedvez a modern polgári berendezkedésnek és a jelenlegi forradalomnak, végső soron kedvezni fog a forradalom győzelmének és a proletárdiktatúrának, a forradalom e nélkülözhetetlen eszközének.[51] A francia történelemre hivatkozva, Rosa Luxemburg kimutatja, hogy a burzsoá vívmányok mindig a proletaritátus forradalmi akciójának gyümölcseként, a proletariátus kettős diktatúrájának eredményeiként tekinthetők.[52] Ugyanez történik Oroszországban. Igaz, hogy a proletárfelkelés, amely magába foglalja a polgári osztályok liberalizmusát, ezeket az osztályokat megbénítja és a reakció karjaiba kergeti.[53] Ezzel azonban a burzsoázia még nem ért pályája végére, és a jövőre nézve megőrzi azt a képességét, hogy liberális magatartást tanúsítson.[54] Ha a cárizmus a tömegek csapásai alatt összeomlik, a liberalizmus a burzsoá törekvések szükséges formájává válik, még pedig azért, hogy „a proletariátus vívmányait felszámolják".[55]

Az orosz és a lengyel proletárok élcsapata nem ringatja magát illúziókba, nem kívánja bevezetni a „társadalmi egyenlőséget"[56], sem pedig közvetlenül megszüntetni a burzsoázia uralmát; éppígy semmiféle illúziót nem táplál a köztársasági formával szemben sem, amelyet csupán „egy érett polgári társadalom legmagasabbrendű politikai formájának tekint".[57] Ugyanakkor az a véleménye, hogy a köztársaság a politikai megoldás *kikerülhetetlen* eszköze.

A proletariátus akkor sem képzelődik a szocializmus építéséről, ha a diktatúrát *egy adott időszakban* sikerült megvalósítani. „A társadalmi átalakulás csupán nemzetközi forradalom eredménye lehet"[58], és az orosz proletariátus jelenlegi forradalma által elért eredmények az osztályviszonyok fejlődési fokától és formájától, valamint a proletariátus akcióitól függenek, mégpedig sokkal inkább, mint a belső társadalmi fejlődés színvonalától. *A hatalom megragadása Oroszországban – még átmenetileg is – a nemzetközi osztályharcok óriási erejű ösztönzőjévé válik.* A proletariátusnak mind Oroszországban, mind Lengyelországban meg kell ragadnia a hatalmat, hogy megszerezhesse a politikai szabadságjogokat, kivívja a nyolcórás munkanapot, és átalakítsa az agrárviszonyokat, azaz hogy csapást mérjen a burzsoázia uralmára és meggyorsítsa annak nemzetközi összeomlását: „csupán ez azonban nem teszi lehetővé a proletariátus számára, hogy hatalmon maradjon". Így válik világossá előttünk a jelenlegi

forradalom *polgári* jellege.[59] Mindenki a proletariátus ellen szövetkezik: a burzsoázia, a földbirtokosok, a kispolgárság és a parasztság széles rétegei. De ha e forradalom alkotmányos monarchiába torkollik, akkor az a proletariátus forradalmi akciójának és köztársasági diktatúrájának köszönhető;[60] méghozzá anélkül, hogy szükséges lenne ezt a monarchiát a burzsoázia nyugodt uralma által meghaladni. A *nemzetközi proletár-győzelem csak kudarcokon keresztül vívható ki.* Az elmúlt események világosan mutatják, hogy a forradalom feladatainak megvalósításához szükséges a proletariátus győzelme. Ez viszont elegendő arra, hogy meggyőzze a proletariátus haladó részét: a győzelem elkövetkezik. A szociáldemokrácia feladata, hogy ennek megfelelően öntudattal ruházza fel a tömegeket: ez egyszerre a maximum, amit a szociáldemokrácia tehet, és a minimum, amit tennie kell.[61]

Rosa Luxemburg nehézségei a Jogiches-szel való személyes viszonyában – amelyek egyébként 1907-től kezdődnek –, továbbá a bolsevikoknak a lengyel mozgalomra gyakorolt hatása azok a tényezők, amelyek végül elfordítják Rosa Luxemburgot a keleti harcmezőtől. Megnyilatkozásai ritkábbá válnak és elveszítik jeletőségüket.[62] Végül „keleti" tevékenységét a Nemzetközi Szocialista Irodában végzett munkájára korlátozza. 1917-ig kell várni, hogy Rosa Luxemburg visszatérjen az orosz problémához.

Melyek voltak tehát az 1905-ös forradalom következményei Rosa számára? Egy ezek közül kiváltképpen jelentős: mégpedig végérvényes csatlakozása az *offenzív* stratégiához, amelyet Kautsky később „győzelemstratégiaként" definiált; a stratégiát inkább dedukcióként kell értelmeznünk, mint ama *Tömeg-Én (Massen-Ich)* jelenvalóságát, amelyben Luxemburg feloldja a forradalom, a *végcél* immanenciáját, és amelyet Lukács emel majd magas elméleti méltóságra „extremista" időszakában. A tömegek e *szubjektivációja,* amely valószínűleg a történelmi útrövidítésre vonatkozó lassalle-i felhívás *származékos hatásának* tulajdonítható, konstituálja majd azt a pontot, amelyen 1910-ben Kautskyval szembeni lappangó pszichológiai nézeteltérései fogalmilag kikristályosodnak; Kautsky ugyancsak hajlamos arra, hogy megnyomja a sebességváltó pedálját. A „Baden és Luxemburg közötti" marxista centrum létrejöttével, és a halogató harcmodor kiformálódásával párhuzamosan a valóságban az „osztály" látens mozgósításának és a klasszikus proletár harci formára, a tömegsztrájkra való felhívásnak vagyunk tanúi; Rosa még 1910-ben[63] is így fogalmaz a demokratikus szabadságjogok rendszerének védelmében[64]. A szociál-

demokrácia így a polgári társadalom egyensúlyát 'szolgáló politikai-történelmi struktúraként tételeződik, amely e társadalmat éppen az általa életrekeltett *tömegesedés* perverz hatásai ellen óvja.

4. *Az 1917-es szocialista forradalom*

Térjünk át 1917-re.

Rosa Luxemburg viszonyulása a februári forradalomhoz (amelyet egyébként ő maga a „Két húsvéti üzenet" című cikkében az utolsó polgári forradalomként és az első orosz forradalom folytatásaként értékel[65], következésképpen az első átmeneti proletárforradalomnak tekint, amelynek világtörténelmi jelentősége van) hasonló az 1905–07-es forradalommal kapcsolatos álláspontjához. Ehhez járul még a védelmi jellegű forradalmi háború igazolása a „Junius-brosúra" sémája szerint, amely világszinten értelmezi a forradalmi érettség problémáját. Éppen ezért az itt következő megjegyzések, amelyek Rosa Luxemburgnak az Októberi Forradalommal kapcsolatos magatartására vonatkoznak, szükségképpen érvényesek a Februárral kapcsolatos magatartására is.

A döntő kérdés egy oroszországi szocialista forradalom lehetőségével kapcsolatos hitetlensége[66], amely kizárólagossá válik az egyetlen országban végbemenő szocialista forradalom perspektívájával kapcsolatban. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az internacionalizmus éppúgy gyökerezik a munkásmozgalomban, mint magában a szocializmusban.

Rosa Luxemburg számára már maga a polgári forradalom is egyetlen folyamat, és az államok sokasága a kapitalizmus egyik ellentmondása. A jövő szocialista forradalma lényegénél fogva megszünteti a kapitalizmus összes ellentmondását: a proletariátus mint a burzsoázia gyermeke vagy örököse nem annyira elmaradott, hogy helybenhagyjon egy olyan állapot-megoszlást, amely immár a burzsoázia számára is ellentétes saját forradalma szellemével.

Eszerint, ha a világforradalom az elérendő cél, akkor az orosz forradalom alárendelődik a világforradalomnak. Ezért Rosa Luxemburg azt reméli, hogy a jelen pillanatban e forradalom központja az a Németország, amelyet ebben az időben úgy értékelnek, mint a kapitalista rendszer legfőbb támaszát és mint a forradalomra leginkább érett országot.[67] Ha igaz az, hogy Bernstein „angol szemüvegen" nézte a világot, akkor az is igaz, hogy Rosa Luxemburg német messzelátón szemlélte a dolgokat. S ez már

csak azért is figyelemreméltó, mert elismerte azt, hogy a német államban jelentős feudális maradványok vannak. A német ipari és katonai hatalom bizonyára elegendő érvnek tűnt számára. A valóságban a kapitalista rendszer szemlélete nála az orosz-német politikai rendszer szintézisére vezethető vissza; nemzetközi forradalom-felfogása alapjában véve – mint a többi szláv forradalmáré is – a Rajnától Keletre fekvő területekre korlátozódó forradalom volt. Akárhogyan is, miután Rosa koncepciójában a nemzetközi forradalomnak az orosz forradalommal szembeni elsőbbsége, továbbá Németország rendszerbeli kitüntetett szerepe evidens volt, a forradalom alárendelődött a német forradalomnak, amely viszont nagyrészt nem annyira a német proletariátus spontán öntudatra ébredésének függvénye, inkább ama jótékony hatású sokk eredményeként képzelhető el, amelyet egy katonai kudarc gyakorolna e proletariátusra. *Világos, hogy Németország veresége Rosa Luxemburg első számú célja.* Ezért Oroszországnak folytatnia kell a harcot. Luxemburg a „Junius-brosúrá"-ban már előkészítette e politika ideológiai burkát, mégpedig Engels híres 1893-as, honvédelemmel kapcsolatos cikkére hivatkozva, amelyet itt éppen ellenkező értelemben idéz. Oroszországban forradalom volt, és az ottani forradalmárok mindenekelőtt forradalmárok, háborújuk tehát csak defenzív jellegű lehet (egyébként a modell, ha nem is napólenoni, legalábbis jakobinus: az utóbbi inkább kézenfekvő), hiszen az orosz forradalmároknak éppen forradalmukat kell védelmezniük. A békekötés egyet jelent Németország megsegítésével, amely győzelme esetén megsemmisítené az orosz forradalmat.

Ezért az orosz forradalmároknak kötelességük a háború folytatása, egyrészt védelmi szempontból, másrészt pedig azért, mert valójában preventív háborúról van szó.[69]

Rosa Luxemburg végül meglehetősen zavartan és hidegen fogadta az Októberi Forradalmat, hiszen az két olyan jelszón alapult, amelyet ő ellentmondásosnak vélt; az egyik a „béke" jelszava, a másik pedig a „földet a parasztoknak" jelszó. Ez az oka egyébként annak, hogy az Októberi Forradalmat kezdetben oly nagy lelkesedéssel fogadták a német szociáldemokrácia szociálsovinisztái és pacifista centristái.

Természetesen Rosa ismeri és elfogadja azt az ellenvetést, amely szerint a háború folytatása az antant országok imperializmusának kedvez. Az orosz helyzet tragikus voltával kapcsolatos konklúziója, amely fájdalmas dilemmáról tanúskodik, nem egyszerűen közvetett felhívás a nemzetközi munkásosztályhoz: mindenekelőtt a *német* munkásosztályt szólítja fel a

forradalomra. Minthogy a forradalom késik, az értelem (méghozzá a párt-értelem!) a semlegesség irányába munkál, az érzelem azonban teljes egyértelműséggel azok oldalára állítja, akik teljes szívükkel a Németország elleni háború folytatását kívánják.

Rosa Luxemburg az internacionalizmust és az egy országban végbemenő forradalmat a háború folytatásának politikájával kívánta összegyeztetni. Augusztusban a *Spartakus*-ban megjelent cikke („Égető korkérdések") már anticipálja a proletárdiktatúra létrejöttét[70], és előrelátható következményként jelöli meg a kispolgárság és a parasztság háború utáni[71] ellenforradalmát.

Éppígy megjósolja, hogy az egész európai burzsoázia keresztes hadjáratot indít az orosz forradalom ellen.[72] Lényegében véve Rosa azt gondolta, hogy kizárólag a háború biztosíthatja – ha nem is a jóindulatot, de – legalább a semlegességet a közép-európai birodalmak burzsoáziája részéről. „Ebből következik, hogy az orosz forradalom akadálytalan fejlődéséhez rendelkezésre álló békés időszak szigorúan arányos a háború időtartamával. Íme, az utolsó történelmi haladék; és a proletariátus, amely az általános békéért harcol, végső soron a nyakába akasztandó kötélért harcol. Ha a béke alapja a kapitalista országok közötti egyetértés lesz, s nem az európai proletariátus felkelése, akkor az orosz burzsoázia és az antant-hatalmak szabad kezet kapnak, s már másnap szétzúzzák a forradalmi proletariátust és vértengerbe folytják az európai rend közös ellenségét. Az antant sajtója már készíti az ürügyeket, a jelszavakat, és azt a lélektani atmoszférát, amely mindehhez szükséges. A stockholmi Szocialista Internacionálé közvetítőnek ajánlkozott az imperializmusnál egy kompromisszumos békéhez, és ezzel világosan megmutatta, nem vetett számot annak lehetőségével, hogy a jövendő fekete internacionálé cinkosává válik, amely a békekötés másnapján megadja a kegyelemdöfést az orosz forradalomnak."[73]

Alapjában véve Rosa Luxemburg számára a proletariátus ilyenfajta diktatúrája elméletileg tarthatatlan.

Hosszú hónapokon át úgy tűnik, hogy a tények őt igazolják, és az a túlzottan elnéző mód, amellyel a *Spartakus* 1918 szeptemberi számában „Az orosz tragédia" című cikkében találkozunk, arra látszik utalni, hogy fenntartásait még az Októberi Forradalom után is megőrzi. Az elmélet mint kategorikus imperatívusz azonban arra ítélte, hogy ne helyezkedjék szembe az offenzívával – bármilyen legyen is az –, sem pedig ama tömegek *forradalmi ösztönével*, akikkel kapcsolatban kidolgozza az etikai

azonosulás folyamatának tézisét, és akikben az azonnali béke követelésének eredetét látja[74]; még akkor sem, ha a tömegek ösztönei ellentmondásba kerülnek németellenes stratégiájával: arról a reménységről nem is beszélve, hogy a forradalom ellensúlyozza a közvetlen tévedéseket. Mindebben leginkább ellenfelének, Kautskynak a forradalommal kapcsolatos kishitűsége erősíti meg. Így hát még egyszer újra a „proletárdiktatúra oldalára áll és magáévá teszi azt a koncepciót, amely szerint ha egyszer egy forradalom megtorpan, akkor már csak visszafejlődni képes".[75]

Ennek megfelelően, a következőket írja Tide Wurmnak 1917. november 15-én: „Szívem az oroszokért dobog, jóllehet nem sok reményt táplálok a leninisták győzelme iránt; egy ilyesfajta célkitűzés számomra jóval rokonszenvesebb, mint az, amely 'a hazáért való életben maradást' tűzi zászlajára."[76] Maria Rosenbaumnak pedig így ír 1917 áprilisában: „A nagyszerű oroszországi események olyan hatással vannak rám, mint az életelixír. Az üdvözülés jele ez mindannyiunk számára, akik fogékonyak vagyunk rá. Attól félek, Ön nem érzi át kellőképpen, hogy a mi ügyünk győzedelmeskedik itt. Az egész világra felszabadító hatással *kell* ennek lennie és *így is lesz, be kell ragyognia* egész Európát. Szilárd meggyőződésem, hogy most új korszak kezdődik, és hogy a háború már nem tarthat sokáig."[77] Louise Kautskynak pedig ezt írja 1917. november 24-én: „Te gúnyolódsz az oroszokon? E boszorkányszombat közepette természetesen nem tudják magukat tartani és nem csupán azért, mert a statisztikák szerint Oroszország gazdaságilag elmaradott – amint arra férjed is találóan rámutatott –, hanem azért sem, mert a magasan fejlett Nyugat szociáldemokratái nyomorult férgek, akik hagyják, hogy az oroszok kimerüljenek és elvérezzenek, anélkül, hogy a legkisebb mértékben beavatkoznának, s megelégszenek azzal, hogy nyugodtan szemléljék az eseményeket. De az ilyen pusztulás, mint az oroszoké, még mindig többet ér, mint 'életben maradni a hazáért'. Ez világtörténelmi jelentőségű aktus, amelynek a nyomai az évszázadok folyamán soha nem homályosulnak el. Én egyébként az elkövetkezendő esztendőkben még jelentősebb, világtörténelmi eseményekre várok."[78]

Rosa Luxemburg számára az Októberi Forradalom „világtörténelmi jelentőségű aktus", a dolog lényegét illetően azonban nem egyéb, mint a „merés" gesztusa. És alapjában véve a bolsevikoknak szánt összes elismerése arra a tényre vonatkozik, hogy ők voltak azok, akik megtették ezt a „gesztust", továbbá a proletárdiktatúrának, amelyet elsősorban abból a szempontból üdvözöl, hogy az egyet jelent a liberális burzsoáziával

kötendő mindenféle koalíció elutasításával.[79] Legélesebb kritikája viszont azon intézkedések ellen irányul, amelyek lehetővé és valóságossá tették a hatalom megragadását, ideértve az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatását, ami a hatalom megragadásának logikus következménye. „Természetesen a bolsevikok aligha elégítenek ki pacifista fanatizmusukkal. Mindazonáltal ebben nem *ők* a bűnösök. Ellentmondásos helyzetben vannak, és minthogy csupán két botütés között választhatnak, inkább a fájdalmasabbat választják. A *többiek*, akik hasznot kívánnak húzni az orosz forradalomból, éppoly bűnösök, mint az ördög."[80]

Egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy itt igazi lelkesedésről lenne szó. És az Októberi Forradalmat hivatalosan nem üdvözölték ilyen megállapításokkal. A *Spartakus* novemberi számában[81] a legrövidebb kommentárt sem találjuk, s a januári számig kell várnunk, hogy már az első lapokon felfedezhessük az orosz-német fegyverszünet ellen irányuló támadást![82]

Mindaz, ami Rosa Luxemburg számára az Októberi Forradalommal kapcsolatban újdonságként és a szakadás elemeként jelenik meg – de legalábbis úgy, mint a *februárban megindult* objektív folyamat mozzanata –, az a nemzetközi keretek közé illeszkedés ténye: a lokális jelleg átadja helyét a világgazdaság és a nemzetközi fejlődés általános érettségének. „Az orosz proletariátust úgy kell felfogni, mint a világproletariátus élcsapatát, amely mozgalmaiban a nemzetközi osztályellentmondások érettségét fejezi ki. Németország, Anglia és Franciaország fejlődése: íme ez az, ami Petrográdban kifejezésre jut."[83]

Ám az Októberi Forradalomnak ezzel az ideális jellemzésével szembenállnak materiális jellegű tévedései, még akkor is, ha azok úgy jelennek meg, mint magának a forradalomnak szubjektív-bolsevik formát öltött objektív jellegű ellentmondásai, amelyek világméretekben értelmezett nem-fejlődésének kifejezői.

Az első tévedés tehát – amint azt láttuk – a Németországgal kötött egyezmény volt. Az időrendben második, amelyet Rosa Luxemburg bírált[84], az önrendelkezés elve. A bolsevik gyakorlat azonban ezt az elvet mindig oly kevéssé vette komolyan, hogy végül a valóságban – a legjobb esetben is – a nemzeti autonómia luxemburgi elvével azonosította.

Valójában Lenin, amikor a kellő időben felszabadította azt az erőt, amelyet az Orosz Birodalom által erőszakkal annektált országok képviseltek, kétségtelenül meggyengítette az orosz burzsoáziát, amely elszige-

telődött a többi burzsoáziától, és ennélfogva képtelenné vált arra, hogy nacionalista jellegű támadást indítson a hatalom ellen.

Az egyéb vonatkozásokat igen jól kifejti Paul Levi „Az orosz forradalom" című művében. Szükségesnek tűnik megjegyezni, hogy ezt a tanulmányt kétségtelenül Rosa Luxemburg észrevételei ihlették, akinek az volt a benyomása, hogy hívei kivonják magukat hatása alól, s így szembe kellett néznie barátai egyre erősödő véleménykülönbségével. És valóban, 1918 folyamán a spartakisták körében a bolsevik befolyás egyre erősödött. A *Spartakus* 1918 októberi száma már az orosz modellt tárgyalja[86] a Birodalmi Konferencia spartakista csoportjának jelentésében, amely ugyanakkor tartotta ülését, mint a baloldali radikálisok (akik egyébként Radek vonalához kötődtek). Rosa Luxemburg tehát úgy érzi, hogy állást kell foglalnia e modell kérdésében. Ez az állásfoglalás egy kissé agresszívnek nevezhető elemzéssel kezdődik: „Az orosz tragédia" című írással, és a Levinek szánt feljegyzésekben és észrevételekben folytatódik. Itt kerül terítékre a forradalom autentikus koncepciója. Válasza az 1905-ös forradalom végén levont következtetést idézi: az egyetlen újdonság, amelyet Rosa Luxemburg megemlít, a forradalom által kiváltott nemzetközi érettség.

Rosa teljes világossággal látja, hogy a földbirtokosoknak Október által teremtett sokasága a szocializmussal ellenséges tömeg. Márpedig a föld megtagadása a parasztoktól egyet jelent azzal, hogy a velük való szövetséget tagadjuk. Akkor tehát mi az értelme Rosa Luxemburg számára a jelszónak: „Minden hatalmat a szovjeteknek és a parasztoknak!"[87] A választ „A három Duma tanulságai" című régi cikkében találjuk meg, amelyet 1908-ban írt; ebben teljes világossággal és egyszerűséggel kifejti, hogy a parasztokhoz való viszony nem lehet egyéb, mint a „tudatos szövetség" viszonya,[88] mégpedig azért, hogy „a mozgalom totalitásának érdekében felhasználjuk az agrárkérdés forradalmi aspektusát, s hogy ezt a megoldást összehangoljuk a társadalmi *fejlődéssel* és a forradalom érdekével".

Mindez a luxemburgi terminológiában (nem blanquista, nem diktatórikus párt) egyúttal a mozgalom tisztaságának figyelembe vételét és a parasztmozgalom spontán és dinamikus jellegének felhasználhatóságát fejezi ki, mégpedig anélkül, hogy magára vállalná a felelősséget a mozgalom *pozitív* eredményei tekintetében.

Rosa Luxemburgnak a parasztkérdéssel kapcsolatos véleménye teljességgel érthetetlen lenne, ha azt nem magyarázná a demokrácia fogalma.[89] Demokrácia valójában csak akkor jön létre, ha a bolsevikok vagy a munkásmozgalom a hatalmat nem totalitárius módon ragadja meg (legfeljebb

ideiglenesen) – azaz nem kívánja magára vállalni a más osztályok követeléseivel kapcsolatos teendőket –, tehát ha a hatalom nem részleges hatalomként jön létre, amelyet a „tudatos szövetséggel" kapcsolatos megvetés jellemez pl. a parasztság vonatkozásában, amelyet a marxizmus mindig kispolgárinak és passzívnak tartott. Másképpen szólva, ha nem élnek vissza egy ilyen szövetséggel, ha elfogadják az Alkotmányozó Gyűlés eredményeit, vagyis ha nem azon munkálkodnak, miként lehet egy ilyen osztály öntudatlanságát kihasználni. Éppen ez az, amiről Rosa Luxemburg a „Blanquizmus és szociáldemokrácia"-ban beszélt. Itt főképpen két dolog foglalkoztatja. Egyrészt: a burzsoáziát végérvényesen ki kell zárni a hatalomból; éppen ezért igent mond a bolsevik államcsínyre.[90] Másrészt: fenntartani a proletár-tisztaságot a burzsoáziával szemben, hiszen úgy tűnik, hogy a liberalizmus a szocializmus *egyetlen* ideológiai alternatívája az ipari munkásság gondolkodásában. Ilyen körülmények között Rosa Luxemburg kész arra, hogy elfogadja a *paraszti többség* demokratikus játékát.[91] Másképpen mondva, hogy szilárdan fenn lehessen tartani az utóbbival és a parlamenti demokráciával szemben a *munkástanácsokat.*[92]

Szintén hevesen és nyíltan kikel Lenin és Trockij diktatúrája ellen,[93] és elítéli a terrort, mint e diktatúra elkerülhetetlen következményét,[94] mert – mint azt a Spartacus Szövetség „Programjá"-ban is megerősíti – a szocializmus lényegénél fogva többségi, azaz legitim álláspont, akár a kapitalizmus világméretű általánossá válásának ortodox marxi felfogását tekintjük (azzal a kiegészítéssel vagy a pillanatnyi helyzetből következő megfontolással, amelyre a háborús irányvonalat folytató *imperializmus politikai korlátai* mutatnak, amely a társadalom két osztályra szakadásához vezet, amelyek közül az egyik számbelileg mindig nagyobb, a másik viszont mindig kisebb, és a számosabb osztály mindig szegénységben és bizonytalanságban él), akár pedig azért, mert Rosa Luxemburg nem a szocializmus fanatikusa,[95] ami azt jelenti, hogy a szocializmust úgy fogja fel, mint amelyet szabadon fogadnak el és valósítanak meg.[96]

Egyébként igen jellemző a maximalista interpretációra, hogy a demokráciát egy hipotetikus népi vagy osztály-spontaneitásban alapozza meg és/vagy kompenzálja. Miként a „Társadalmi reform vagy forradalom? "-ban írta: „'A tömegek csinálják' frázisa nem egyéb, mint a 'vox populi vox dei' baloldali verziója."

Annyi bizonyos, hogy Rosa 1918-ban – hála a háborúnak – megismerte a tömegek kettős arculatát, azok többértékűségét, azt a jellemzőjüket, hogy mindenfajta irracionalitás érdekében felhasználhatók. Az a

tény, hogy figyelembe veszi az irracionalitást, azt mutatja, hogy vállalja a bűvészinas szerepét; hisz ama „talpraállítás" lehetőségében, amelyet a gazdaság általános marxi törvényei biztosítanak a tömegek számára. Ebből azonban mégsem „jakobinus" tanulságokat von le. Mert a szocializmus az ő számára – „wrong or right, my country". A tömegek egyszerre jelentik otthonát és hazáját.

Mindazonáltal Rosa Luxemburg számára a tömegek nem jelentették (kizárólag) azt a többé-kevésbé irracionális szubsztanciát, amelyre hivatkozott és amelyre saját szubjektivitását alapozta. Immanens értelmük a demokrácia számára anticipációt, ígéretet és ugyanakkor utat jelentett.[97]

A szocializmus, amely a *tulajdon és más hasonló formák elleni erőszakos intézkedések sorozatát jelentette,*[98] a marxizmus számára nem lehet receptek gyűjteménye.[90] Rosa számára ekkor válik világossá, hogy kizárólag a szabadsággal bíró, tehát az általános demokrácia jegyében cselekvő tömegek[100] képesek megvalósítani és esetleg *feltalálni* a szocializmust. Tehát végeredményben a szocializmus és a proletariátus diktatúrája Rosa Luxemburgnál azonosul magával a szocialista demokráciával,[101] amely lényegében véve *abban áll,* „ahogyan a demokráciát alkalmazzuk, nem pedig abban, ahogyan azt leromboljuk". Vagy pedig, még inkább, a döntő jelentőségű beavatkozásban a szerzett jogok és a burzsoá társadalom gazdasági viszonyai területén – ismétli Rosa Luxemburg a *Kommunista Kiáltvány* nyomán.[102]

Rosa Luxemburg számára 1918-ig nem létezik a szó szoros értelmében vett szovjet mítosz. Akkor tehát fordulatról lenne szó? Az igaz, hogy szembeállítja a szovjeteket az Alkotmányozó Gyűléssel. Azonban kérdés, hogy mennyiben fogadhatjuk el, hogy ő az, aki beszél és nem a spartakizmus, vagyis a barátai, akik az orosz- vagy éppen szovjetbarátság lelkesedésében égtek. Ha figyelembe vesszük azt a gyorsaságot, amellyel a Német Kommunista Párt alapításának idején elszakad ezektől a jelszavaktól, és a választásokon való részvételt védelmezte, ekkor ténylegesen kétségbevonhatjuk, hogy a második válasz áll közelebb az igazsághoz.[103]

Az világos, hogy „a hatalmat a szovjeteknek" jelszó életbevágóan fontos jelentőséggel bír a Német Kommunista Párt megalakítása szempontjából: arról volt szó, hogy elhatárolják magukat a meglehetősen baloldali Független Szociáldemokrata Párttól (amelynek Bernstein is tagja volt), hogy így egy új vezető csoport köré gyújtsék a szovjeteket támogató irányzatokat (de nem csupán azokat), hogy megszabaduljanak a hajdani opportunizmustól és a kautskysta centrizmustól. És természetesen abból a

szempontból is fontos volt, hogy világos és tiszta politikai vonalvezetéssel és érveléssel meghatározzák pozíciójukat a tömegek előtt.

Az természetesen egyértelmű, hogy Rosa fenntartás nélkül támogatja a szovjeteket, hiszen ezek a *munkások harcának szervei.* De az is meglehet, hogy utolsó politikai megnyilatkozásában előre megsejtette az irányítás és a hatalom merőben elméleti működésének lehetőségét. Mégsem maradtak fenn (a hatalom) demokratikus korlátai, ahogyan erre az orosz forradalmat elemző kéziratában már rámutatott. Erről írva, tiltakozott az ellen, hogy a választójogot azokra a függő dolgozókra korlátozzák, akik „saját munkájukból élnek", olyan helyzetben, amikor igen sokan a sanyarú munkanélküliséget kénytelenek elszenvedni és amikor egy sereg „független dolgozó" hasonló helyzetben van.[104] A „hatalmat a szovjeteknek" jelszó abszolút értelemben nem egyéb, mint korporatív jelszó, még akkor is, ha többé-kevésbé forradalmi jellegű történelmi szituációt fejez ki.[105]

Íme, ezért találjuk Rosa Luxemburg kéziratában a következő jelszót: „Alkotmányozó Gyűlést *és* szovjeteket"[106]. Ez természetesen egy másik célzást is magában rejt: meg kell akadályozni a bolsevik hatalom diktatórikus berendezkedését, el kell kerülni a *terrort*, ugyanakkor pedig lehetővé kell tenni a *munkás-diktatúra* esetleges visszavonulását, mégpedig úgy, hogy ez ne torkolljon még nagyobb tragédiába, mint a Párizsi Kommün esetében. Más szóval, Rosa Luxemburg Oroszországban hatalmi dualizmust kívánt megvalósítani – legalábbis a világforradalom győzelméig, Németországban pedig a többség megszerzéséig.

Vitán fölül áll, hogy Luxemburg majd csak a börtönből való szabadulása után, néhány héttel később – azoknak a tényeknek és eseményeknek a hatására, amelyek arra indítják, hogy álláspontját fölülvizsgálja (de, hogy az ő szavaival éljünk: ez vajon szükségszerűség vagy erény kérdése volt-e) – kezdi megérteni, hogy valami új dologról van szó, hogy a forradalomnak új logikája, új eszméje jelent itt meg. Aligha jobb ez, mint a régi. Mert itt is a párt áll a középpontban, nem pedig a tömegek. Mindazonáltal ezt abszurd dolog a jakobinizmussal azonosítani vagy arra korlátozni. A Párt mint intézmény: annyi bizonyos, hogy ez nem jobb, a „türelmetlenek" számára azonban ez a valóság.[108]

A marxizmus realista aspektusa, amely 1914-ben a szociáldemokrácia jobboldalán aratott győzelmet, 1917-ben azzal tetőzte be diadalát, hogy a baloldalt is hatalmába kerítette. A haladás és egyenlőség klasszikus marxi szintézise felrobbant, és eredeti alkotórészeire esett szét.

A kivételességnek, az orosz *monstrumnak* a feltámadása, vízkeresztje mint egy új világtörténelmi *alakzat* megtestesülése a marxizmus legalapvetőbb intenciójának alkonya lett: ez, Engels szerint, a klasszikus polgári kultúra örökségének a proletárforradalomban való „igazi elsajátítása".

Jegyzetek

1 Erre az időre Rosa Luxemburg a tervezetlen alkalmi *általános sztrájk (Generalstreik)* 1902-ből származó fogalmát a később mércéül szolgáló *tömegsztrájk (Massenstreik)* irányába fejlesztette. Ld. Rosa Luxemburg: *Gesammelte Werke (GW)*, I/2, Berlin: Dietz, 1971, 454.

2 *GW*, I/2, 438.

3 A mezőkön és a kaszárnyákban történő agitáció, amelynek ő homályosan forradalmi szerepet tulajdonít, esetleg cárellenesnek, vagy – szélsőséges esetben – szocialistának minősíthető. Azonban ez az agitáció az osztályok közötti szövetség semmiféle eszméjét nem hordozza magában. *GW*, I/2, 547.

4 Ez kezdettől fogva kifejeződik a cárhoz címzett petíciókban, a nyolcórás munkanap követelésében (*GW*, I/2, 153), illetve a gazdasági sztrájkokban (*Uo.*, 556).

5 *GW*, I/2, 480, 531.

6 Rosa Luxemburg: „Die Revolution in Russland", *Trybuna Ludowa*, 1905. december 20. Ld. Jürgen Hentze (Hrsg): Rosa Luxemburg: *Internationalismus und Klassenkampf (IuK)*, Neuwied–Berlin, 1971, 295.

7 *IuK*, 295.

8 *IuK*, 296.

9 „És most kezdődik a szociáldemokrácia igazi küldetése: megóvni a forradalmi helyzet permanenciáját." („Nach dem ersten Akt", *Die Neue Zeit*, 1904–1905. *GW*, I/2, 489.) Rosa Luxemburg már beszélt erről a marxi örökséget bírálva (*GW*, I/2, 301). A vitát azután majd Martov, Plehanov és Lenin folytatja; ld. I. Getzler: *Martov. A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Cambridge, 1967, 101–102.

10 A taktikát már megfogalmazta a „Die Politik der 'Block'" című írásban: *Sächsische Arbeiter-Zeitung* (Dresden), 1904. december 14, 290. szám. *GW* I/2, 459–460. „Ha tehát a legelmaradottabb áramlatokkal kötött tartós szövetség politikája végzetes minden autentikus harci pártra, minden ellenzéki pártra nézve, ide értve a burzsoá pártokat is, kétszeresen az a szociáldemokrata pártra nézve. Vizsgáljuk meg például közelebbről a jelenlegi oroszországi helyzetet. Az egyetlen pozitív politikai tényező egy szövetség szempontjából a szociáldemokrácia számára az orosz *liberalizmus* lenne. Ennek legutóbbi akciói – a zemsztvo-kongresszus és annak alkotmányozó 'Chartája' – kétségtelenül komoly politikai jelentőséggel bír, természetesen nem mint az orosz liberalizmus életerejének kifejezője, hanem mint annak az oszlásnak és felbomlásnak a tipikus szimptómája, amely az abszolutista táborban uralkodik. Most, ha az orosz

szociáldemokrácia bármilyen módon összefog az orosz vidéki nemességnek ezzel a kétesen alkotmányos pártjával és az intelligenciával, hogy annak 'kiegyenesítse a gerincét', szükségképpen nemcsak *politikai* követeléseit korlátozza minimumra, mivel lemond például a *köztársaság* követeléséről, amelyre az orosz liberalizmus legmerészebb álmaiban sem mer gondolni, de annak lehetőségétől is eláll, hogy habozás nélkül leleplezze a liberalizmus politikájának egészét, és világosan megmutassa, hogy az tulajdonképpen nem egyéb, mint a birtokos osztály hatalmi törekvéseinek kifejezője. A szociáldemokrácia ily módon szemben áll saját társadalmi koncepciójával éppúgy, mint a nyugat-európai történelem tanulságaival, és célja az lesz, hogy ne gyengítse és ne kompromittálja az orosz liberalizmust, azaz hogy abból tiszta *ideológiát* csináljon, vagyis azt, ami egy ilyen irányzat lenni akar. Ha a szociáldemokrácia így cselekszik, éppen legmagasztosabb küldetését, a proletariátus osztályszervezőjének és osztályvezetésének küldetését árulja el, amely semmilyen körülmények között és soha nem hagyható figyelmen kívül anélkül, hogy a szociáldemokrácia önmaga tagadását kockáztatná. Lényegében véve az a feladat, amely az orosz munkásosztály nevelésével kapcsolatos, mostantól fogva inkább az orosz szociáldemokráciára hárul. Az ő feladata ez azért is, mert már kidolgozták a könnyed liberalizmus kemény és világos kritikáját, és ezt át kell adni ennek az önmagában bízó osztálynak, amelyet mint független forradalmi osztályt meg kell tanítani az autonóm politikai cselekvésre. A szociáldemokráciának tehát arra kell törekednie, hogy elkerülje eme osztály elvesztését, ami akkor következne be, ha a liberális káosz nyomába szegődne, mégpedig az alkotmányossággal kötött kétértelmű szövetség leple alatt, vagy kritikája elhallgattatásával.

Ebben az esetben, éppúgy, mint mindig, a szociáldemokrácia közvetlen és gyakorlati érdekeit – a legjobb esetben – legfeljebb az elvek szintjén álló intranzigens magatartás védi. Azaz végül is, ha a szociáldemokrácia szabad kezet kap a liberalizmussal kapcsolatos konfliktusaiban, a fenntartás nélküli és kemény kritika esetén a következő helyzet állhat elő: vagy sikerül a szociáldemokráciának *előrelöknie* a liberalizmust a forradalmi munkások harcos nyomásának eredményeképp – mégpedig jóval előrébb, mint amennyire a liberalizmus magától ment volna –, vagy a liberalizmus félúton összeomlik a szociáldemokrácia kritikájának súlya alatt és a forradalmi népi mozgalomtól való félelmében, s így a szociáldemokrácia által vezetett néptömegek az abszolutizmussal találják magukat szemben; ekkor közvetlenül, teljes tudatossággal vállalják a harcot az abszolutizmus és a liberalizmus közötti kompromisszum ellen."

11 Ugyanezt az állásfoglalást találjuk Martovnál; ld. Getzler: *Martov*, 101.

12 Rosa Luxemburg: „Die Revolution in Russland", *GW*, I/2, 479.

13 Nem szükséges mondani, hogy Luxemburg állásfoglalása a munkásosztály valóságos növekedésének, tömegesedésének felel meg. A marxizmus győzelme a többi szocialista irányzatok fölött felülkerekedik híres antiutópizmusán, éspedig éppen azért, mert az a pontatlanság, amellyel a jövőt leírja, a legalkalmasabb általánosság arra, hogy globalizálja a legkülönfélébb követelményeket és szükségleteket, s hogy azokból arra következtessen: itt a tömegesedési folyamatnak megfelelő dologról van szó.

14 *GW*, I/2, 510.

15 *GW*, I/2, 504.

16 *GW*, I/2, 529. Azt lehet mondani, hogy ha a cárizmussal szemben lehetséges a nagy többség forradalma, akkor talán lehetséges lenne megtalálni a módját egy kisebb jelentőségű és kevésbé „többségi" forradalomnak a nyugati burzsoázia ellen. A *tömegsztrájk* Nyugaton elképzelhető úgy, mint a harc „legszélsőbb" formája.

17 Rosa Luxemburg kifejezetten kizárja a hatalom megragadását és a szocialista átalakulást (*GW*, I/2, 531). Meggyőződése azonban, hogy a cárizmus az antikapitalista harc leglényegesebb akadálya (*GW*, I/2, 562). Az orosz szociáldemokrácia 1907-es kongresszusán emlékeztet arra, hogy Marx 1848-ban támogatott minden tömegmozgalmat. Lelio Basso Rosa Luxemburg politikai írásaihoz írott előszavában (Roma: Riuniti, 1970, 87–88) hangsúlyozza e taktika pozitív jellegét.

18 Ld. P. Nettl: *Rosa Luxemburg*, London, 1966, 680: „Political simulation".

19 Lassalle van itt jelen egyébként abban az értelemben, hogy Luxemburgnak a roham-taktikával kapcsolatos célja lényegében nem másra irányul, mint a merev osztályelhatárolódás kivívására, amelyet a szociáldemokrata szerveknek rögzítenie kell és el kell mélyítenie (*GW*, I/2, 561).

20 Rosa Luxemburg számára a proletariátus minden forradalom anyagi előidézője (*GW* I/2, 514, 541).

21 „Die Lehren des drei Dumas", *Przeglad Socjaldemokratyczny*, 1908 május, 3. szám. *IuK*, 368–369.

22 *GW*, I/2, 540; *IuK*, 295.

23 O. Anweiler: *Storia dei soviet 1905–1907*, Bari, 1972, 112. Itt csak arra a levélre utalunk, amelyben Rosa önmagát a Sciaffusa-vízeséshez hasonlítja. Egy 1906. február 5-én Kautskyhoz címzett levélben néhány segítő, bátorító szót találunk az üzemi bizottságok számára. Luxemburg számára – Kautskyhoz hasonlóan – az 1905-ös felkelés csúcspontja a decemberi moszkvai felkelés lesz.

24 Luciano Amodio (ed): Rosa Luxemburg: *Scritti Scelti* (*SS*), Milano, 1963, 46.

25 Forradalmi türelmetlenséggel vádolja azokat, akik fel akarják fegyverezni a népet (*GW*, I/2, 551), miután meggyőződött arról, hogy a hadsereg lesz a legerősebb (547) és mivel a párt küldetése az, hogy a lehető legnagyobbra emelje a forradalommal rokonszenvező katonák számát, mégpedig inkább körültekintő propaganda, mintsem az azonnali rohamra vezénylés révén (553).

26 *GW*, I/2, 569.

27 *GW*, I/2, 567–569.

28 Lásd Bebel megjegyzését, aki kommentálja Rosa Luxemburgnak az 1906-os szociáldemokrata kongresszuson elhangzott heves beszédét: Nettl: *Luxemburg*, 310. Rosa Luxemburg kissé sajátságos ítéletét a „gandhizmusról" ld. *uo.*, 334.

29 Ez az, ami a maga idejében lehetővé tette a bolsevik forradalom győzelmét, és elősegítette fennmaradását. Azonban 1918 végén Rosa Luxemburg számot vetett azzal, hogy az orosz helyzet sajátossága sajátságos eszközöket igényel, hogy a többségi szociáldemokrácia, hatalomra kerülve, hatalmas ellenforradalmi fronttal találja magát szemben, amelynek társadalmi előfeltételei megvannak az országban; így polgárháborúra kerülhet sor, de nem lehet szó a *Niederwerfungstrategie* alkalmazásáról, amely lényegében az egy politikai cél ellené-

ben tömörülő társadalmi erőket összefogó koncentráción nyugszik, és nem is olyan feltételek között, amelyekre az átmeneti rétegek – legalábbis időleges – semlegessége a jellemző. Ez az egyébként, amivel Kautsky mintegy tíz évvel korábban számot vetett.

30 1906. január 2-án Kautskyhoz írott levelében olvashatjuk: „Hogy Önnek (és csupán Önnek) néhány szóban jellemezzem a helyzetet: az általános sztrájk, úgy tűnik, megbukott, főképpen Pétervárott, ahol a vasutasoknak nem volt meg a folytatáshoz szükséges lendületük (Deutsch információja tehát légbőlkapott volt). A lelkiállapotra mindenütt a határozatlanság és a várakozó álláspontra helyezkedés a jellemző. Mindennek az okát azonban abban kell keresnünk, hogy a tiszta általános sztrájk betöltötte funkcióját. Most csupán egy általános utcai harc vezethet döntésre, ehhez azonban elő kell készíteni a megfelelő alkalmat. Ez az oka annak, hogy a várakozó álláspont eltarthat még egy darabig. Azután pedig bármiféle 'eset', egy új felhívás vagy valami hasonló dolog kiválthatja a spontán válságot. Általában véve a munka és a szellem kiváló, azonban továbbra is az a feladat, hogy megértessük a tömegekkel, miért fejeződött be a jelenlegi sztrájk úgy, hogy még látszateredményeket sem szereztek. A szervezet mindenütt erősödik és fejlődik, ugyanakkor azonban számos nehézséggel küzd, mivel minden mozgásban van. A pétervári káosz rengeteg gondot okoz. Moszkvában minden sokkal jobban megy és a moszkvai csata az általános taktikát új szakaszba vitte előre." (Ld. *Lettere ai Kautsky,* Roma, 142.) E tekintetben Rosa még azt is elviseli, hogy terveket dolgozzanak ki és fegyvereket készítsenek elő stb. (*IuK*, 336.) Bárhogy is álljon a dolog, a felkeléssel kapcsolatos jelszó kérdésében Parvus nézetében osztozik, a realizálás kérdésében pedig a bolsevikokkal. Az eszme időszerűségét közelebbről megjelölve, a megvalósítást azonban egy hosszú folyamat végére téve, Rosa Luxemburg megerősíti a népi felkelés szükségességét Oroszországban, mégpedig az 1906. szeptember 25-i mannheimi beszédében, amely a *Leipziger Volkszeitung*-ban jelent meg 1906. november 29-én, a 226. számban (*GW* I/2, 180).

Az előző írás most az *általános sztrájkot* csupán a fegyverek egyikének tartja, és hasonlóan ellentmondásos módon állítja, hogy az októberi sztrájkok, tudatos voltuknál fogva, forradalmi előrelépést jelentenek (*IuK*, 318–325). Az OSzDMP 1907-es kongresszusán a fegyveres felkelés kérdésében történő meghátrálás, amelyért Nettl a felelősséget nagyrészt Luxemburg Pilsudskival folytatott vitájának tulajdonítja (Nettl: *Luxemburg*, 555), a valóságban a saját *organicizmusába* illeszkedik, a felkelésbe, amely a tömegsztrájkok *nem*-mesterséges folytatásává, s következésképpen a tömeg a felkelés legitimitásának kritériumává válik. E kérdésben az 1910-ben Kautskyval folytatott vita bizonyító erejű.

31 *IuK*, 336, 32.

32 *IuK*, 301, 303.

33 *IuK*, 304. Amikor 1918 szeptemberében Rosa Luxemburg újra elutasítja az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatását, vajon ez azt jelenti-e, hogy elfogadja a kispolgári és paraszti többség hatalmát, vagy azt, hogy aláveti magát a forradalmi hullám nyomásának? Miként lehet megtalálni a parlamentarizmus és a parlamenten kívüliség *találkozásának demokratikus eredőjét?*

34 *IuK*, 305.

35 1906 januárjától, de néhány passzus jóval előbb íródott; ld. Nettl: *Luxemburg*, 317.
36 *IuK*, 82, 89, 90, 104.
37 „Az orosz proletariátus a jelenlegi küzdelemben nem érezheti magát elszigetelt hadseregnek, inkább a proletariátus nemzetközi világhadserege részének; nem tagadhatja, hogy jelenlegi forradalmi harca nem elszigetelt csatározás, és el kell ismernie, hogy a nemzetközi osztályharc bonyolult fejlődése során az egyik legnagyobb csatát vívja." *GW*, 2, 212.
38 *GW*, 2, 230.
39 *GW*, 2, 227. – Ld. *Válogatott beszédek és írások*, II, 227.
40 *GW*, 2, 228. – Vö. *uo.*
41 *GW*, 2, 229. – Vö. *uo.*
42 *GW*, 2, 229. – Vö. *uo.*
43 *GW*, 2, 229. – *Uo.*, 229.
44 *GW*, 2, 231. – Vö. *uo.*, 230.
45 *GW*, 2, 232. – *Uo.*, 232.
46 *IuK*, 370–371.
47 Lényegében véve Rosa Luxemburg álláspontja ugyanaz, amelyet Jogiches képviselt a lengyel párt, az SDKPiL 1908 decemberi kongresszusán: a parasztság által támogatott proletárdiktatúra (vö. Nettl: *Luxemburg*, 567). Ez a jelentés ugyanaz, amellyel Trockij ruházza fel a szovjet-diktatúrát ama döntő jelentőségű vita idején, amely a régi bolsevikok körében zajlott Lenin halála után. Rosa Luxemburg szembenállása a külső osztályokkal kötött valódi szövetség kérdésében mégsem kérdőjelezi meg „nyitását" a kispolgárság és a kisparasztság felé, jóllehet javaslatait egy mérsékelt szakaszban tette („Arbeiterbewegung und Sozialdemokratie", *Leipziger Volkszeitung*, 1902. június 4, 125. szám. *GW*, I/2, 255). „Szociologizáló" jellegű zárszó nélkül hívja fel a szociáldemokráciát, hogy tegye magáévá e társadalmi rétegek „proletárérdekeit", és semmi mást.
48 *IuK*, 371.
49 *IuK*, 339–340.
50 *IuK*, 347.
51 *IuK*, 359.
52 *IuK*, 364.
53 *IuK*, 365.
54 *IuK*, 366.
55 *IuK*, 367.
56 *IuK*, 367.
57 *IuK*, 367.
58 *IuK*, 368.
59 *IuK*, 368.
60 *IuK*, 369.
61 *IuK*, 368–369.
62 Itt most figyelmen kívül hagyjuk a „Nationale Frage und Autonomie" című tanulmányt, amely dolgozatunk keretein messze túlmutat.
63 *GW*, 2, 403.
64 „A választójogért való határozott és következetes harc folytatása a reakciónak

az államcsíny végrehajtásában mutatkozó határozatlanságára lett volna válasz, vagyis olyan akció, amely az offenzíva valamennyi előnyével rendelkezik, ahelyett, hogy kierőszakolt defenzívára szorítkozna." „Die Theorie und die Praxis", *Die Neue Zeit*, 1909–1910. *GW*, 2, 417. E felhivások ellenére, úgy hiszem, Rosa Luxemburgnak megvolt a hajlama arra, hogy alábecsülje a reakciós zűrzavar *kockázatát*, illetve, hogy ne tulajdonítson jelentőséget magának a *zűrzavarnak*. Nemzeti, faji és személyes tényezők okozták személyes közömbösségét. Kautsky látta, hogy egy jobban szervezett társadalomban nagyobb a fokozott elnyomás lehetősége.

65 Ld. *Spartakusbriefe (Sp)*, Hrsg. vom Institut für Marxismus–Leninismus beim ZK der SEPD, Berlin, 1958, 302–303. („Die Revolution in Russland", *Spartakus*, 1917 április, 4. szám.)

66 *Sp*, 351.

67 Ld. *Sp*, 356. Rosa Luxemburg hisz a proletárdiktatúra (de legalábbis egy szocialista kormány) közeli diadalában, abban azonban nem, hogy az hosszú életű lehet, mégpedig a külső és a belső reakció miatt. Nettl szerint (*Luxemburg*, 684) a Rosa Luxemburg szemében tartós eredmények közé tartozik maga a februári forradalom, vagyis az a hatalom, amelyet „forradalmi demokráciának" neveznek.

68 *Sp*, 458–459. Az eredeti szöveg a *Spartakus* 1917 májusi számában található.

69 Valójában ez a mensevik Cereteli álláspontja volt. Lévén, hogy a fél-abszolutista, rendőri és katonai jellegű német állam nem lehet jó szomszéd egy olyan fiatal köztársaság számára, amely belső harcok martaléka, nem lehet jó szomszéd a proletárdiktatúra számára sem (ld. *Sp*, 327). Rosa Luxemburg nyíltan kiáll a Kerenszkij-offenzíva mellett (*uo.*, 353): „A politikai védelem nem hagyja magát eltántorítani az offenzíva *katonai tervétől.*"

70 Ezt Rosa Luxemburg a forradalom fejlődésére vonatkozó koncepciójából *a priori* dedukálta. Számára az árnyalt elemzés végül mind történelmi helyzete miatt, mind pedig történelmi szempontból egyaránt lehetetlenné vált.

71 *Sp*, 357.

72 *Sp*, 357.

73 *Sp*, 358.

74 Ld. *SS*, 586.

75 *SS*, 573.

76 Ld. Rosa Luxemburg: *Briefe an Freude*, Hamburg, 1950.

77 *Briefe an Freunde*, 157.

78 Rosa Luxemburg: *Lettere ai Kautsky*, 257.

79 Ld. *SS*, 569.

80 Levél Louise Kautskyhoz, 1917 december 19; *Lettere ai Kautsky*, 282.

81 Ld. *SS*, 381; jegyzet.

82 „Die Geschichtliche Verantwortung", vagyis az a szöveg amelyet Paul Fröhlich Luxemburgnak tulajdonít (*Rosa Luxemburg*, Firenze, 1969, 293). Nettl azonban úgy véli, hogy a szerző inkább Jogiches lehetett (Nettl: *Luxemburg*, 692).

83 *Sp*, 415.

84 *Sp*, 416.

85 *Sp*, 417.

86 *Sp*, 574.

87 *IuK*, 371.

88 Azzal ellentétben, amit Laschitza és Radczun állít, hogy ti. Rosa Luxemburg „harmadik úton" halad, amely nem a kommunizmus vagy a szocializmus és az imperializmus, hanem a kommunizmus és a szociáldemokrácia között húzódik. Ez az út kétségtelenül igen szorosan kötődik a demokrácia problémájához és *mozgalom (Bewegung)*-koncepciójához, illetve a szocializmust, a tömegeket, a demokráciát, az immanenciát és a polgári társadalmat összekötő kapcsolathoz. Mindez a mozgalom tömeg-jellege melleti választásban, és ama (*magáért-való*) osztály *értelmes* kezdeményezésének a szocializmussal való azonosításában artikulálódik, amelynek történeti-strukturális előfeltétele az egyéni tulajdonban levő termelőeszközök kapitalista kisajátítása, formális feltétele pedig a *demokrácia*. Rosa Luxemburgnál éppen ez lesz a *mozgalom* nyugvópontja, a *mozgalom-végcél (Bewegung-Endziel)* dialektikus egységében.

89 És ezt Rosa Luxemburg nem a német nemzetgyűléssel kapcsolatban mondja, mert a burzsoázia jelenléte és befolyása ott sokkal erősebb volt. Az Alkotmányozó Gyűlés Oroszországban adekvátan fejezi ki az ország valódi társadalmi-történelmi helyzetét; Németországban ugyanez a burzsoá erőknek adott előny lenne, amelyek ezt hegemonikus célokra használnák fel. Ezért a második elutasítása, bármekkora is legyen annak taktikai vagy elvi hordereje – amelyet e döntésnek tulajdonítanak – nem válik szükségképpen az első elutasításává (Nettl: *Luxemburg*, 703 és 718). Természetesen 1918 novemberében a bolsevik hatalom funkcióváltást hozott Rosa Luxemburg stratégiai és forradalmi elképzeléseiben, mégpedig azzal, hogy így létrejött az a nemzetközi nyomás, amelyet nem tudott volna kiváltani az Alkotmányozó Gyűlés vagy egy kevésbé „szélsőséges" Oroszország.

90 Hogy a demokrácia Rosa Luxemburgnál több volt, mint az osztály „belső ügye", amint azt például – hogy mást nem említsünk – legutóbb Gilbert Badia állította (*La Pensée*, No. 167, 65), az abban a tényben látszik kifejeződni, hogy szerinte az Alkotmányozó Gyűlésben minden pártnak képviseltetnie kell magát, ide értve a burzsoázia pártjait is, és hogy a többségnek szerinte az eszerek oldalán kell lennie, mégpedig azon parasztok támogatása miatt, akikben Rosa Luxemburg mindig osztályellenséget látott és akik csak nagyon időlegesen lennének felhasználhatók. Ezen túl, Rosa Luxemburg nem helyezte az „osztályt" légüres térbe. Az osztály kibontakozásának szükséges történelmi terepe az ő szemében mindig a (burzsoá) demokrácia, és parlamenti-demokratikus viszonyok között folyó *mindennapi* élet (és harc) volt. Luxemburg „osztálya" nem szenved „szociológiai" nyugtalanságoktól.

91 *SS*, 593. Ezeket a parasztokat (és katonákat) a bolsevikok még nem sokkal ezelőtt is reakciósoknak tartották – állapítja meg Rosa Luxemburg. Rosa számára azonban az Alkotmányozó Gyűlés olyan lehetőséget jelentett, amelynek révén ki lehet jutni abból a zsákutcából, amelybe a hatalom megragadása juttatta a bolsevikokat és a munkásosztályt. 1918 szeptemberében erre a kautskysta baloldal bírálata, vagyis annak elutasítása kapcsán tér vissza, hogy szolid parlamenti és parlamenten kívüli ellenzék támogatta hatalmat vállaljanak; tehát a kívülről szabályozott polgári demokrácia elutasításáról van szó, azaz a

permanens hatalom dualizmusának elutasításáról az 1848-as marxi séma jegyében. Egyébként Rosa Luxemburg azt a sémát részesíti előnyben, mert az összebékíti néha bevallatlan álláspontjait és érzelmeit. Azonban nem békíti össze a valósággal. Tulajdonképpen ugyanezt a megoldást javasolja Németország számára is. Mindenesetre Kamenyev és Zinovjev jelszava ez lesz: „*Alkotmányozó* Gyűlést *és* szovjeteket!" (Anweiler: *Storia dei soviet*, 341).

92 *SS*, 594–597.

93 Az a tény, hogy sajnálkozik a kétszáz túsz lemészárlásán, azzal a rokonszenvvel kapcsolatos, amelyet a baloldali eszerek iránt érez, akik szembenállnak a Németországgal kötendő békével. Magatartása állandóan szembenáll a szisztematikus terrorral és helyesebb is, mint Gramsci konformista érvelése 1919. április 4-én; ld. „Bilanci rossi", *2000 pagine di Gramsci*, Vol. I, Milano, 1964, 362–363. Lásd még Rosa Luxemburg levelét Louise Kautskyhoz, 1918. július 25.

94 *SS*, 600.

95 Végül is az a kritika, amellyel Rosa Luxemburg a bolsevik parasztpolitikát illeti, inkább csak arra irányuló szándékát fejezi ki, hogy ne dícsérje mások politikáját, mintsem valóságos alternatívát adna (hiszen ha elfogadja az Alkotmányozó Gyűlést, akkor elfogadja az eszer többséget és az eszer agrárprogramot is). A parasztok azonban őt nem riasztják, azok ugyanis nem képeznek hegemón osztályt, és eltűnésre vannak ítélve. Amint gyakran ismétli, az ő problémájukra nem lehet megoldást találni burzsoá politikai-gazdasági keretek között. A liberalimus, amely hatással van a munkásosztályra, Rosa Luxemburg számára az *opportunizmus* révén egészen mást jelent, mint ami a forradalmi megoldás a munkásosztálynak, vagy inkább a jelen társadalom *mozgalmának (Bewegung)* önmagába záródó *immanenciája*.

96 Nettl: *Luxemburg*, 704.

97 *SS*, 596.

98 *SS*, 595.

99 *SS*, 594.

100 *SS*, 601.

101 *SS*, 601.

102 Mégis helyes megállapítani, hogy a német bukás nyomán győzedelmeskedik Rosa Luxemburg internacionalista politikája, és a „tiszta" szocialista rendszer iránti pozitív álláspontja aktualizálódik. Lévén hogy nincs birtokunkban olyan Luxemburg-írás, amely ezt magyarázná, kénytelenek vagyunk analóg példával megvilágítani. Lukács György „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című írásáról van szó, amely a bolsevizmus kritikáját nem sokkal előbb adja, mint ahogy szerzője csatlakozik a KMP-hez. Itt azonban az intellektuális szint absztraktabb és a metamorfózis a valóságban szubtilisabb konceptuális recept szerint szervezódik egy kultúreszme körül.

103 *SS*, 592–593.

104 Egy modern társadalomban a szovjetek korporativizmusa nem teszi lehetővé mindenr feladat megoldását. A párt diktatúrája az Alkotmányozó Gyűlés vagy más hasonló szerv hiányában szükségképpen kialakul, ami az újtípusú állam univerzalitását vonja maga után. (A mensevikek és eszerek szovjetekbeli képviseletének korlátozásáról ld. Anweiler: *Storia dei soviet*. 252, 255, 257: a szocializ-

musról, amely a szovjetekkel szembenálló „régi" bolsevikok számára centralizmusként jelenik meg, ld. *uo.*, 281, 292–293, 299, 301.)

105 Hasonló jelszóval találkozunk Martovnál (aki ebben az időben talán a legközelebb áll Rosa Luxemburghoz), valamint hasonló álláspontokkal Zinovjevnél és Kamenyevnél (Anweiler: *Storia dei soviet*, 259, 389, 390).

106 *SS*, 602.

107 Bizonyos luxemburgi elemek elkülönülésének okairól (amelyek azonban sohasem voltak szélsőbaloldaliak), de főként a szervezeti problémáról igen fontos az, amit Rudolf Schleisinger mond: „Marxism Without an Organizing Party. Personal Observations on Rosa Luxemburg", *Soviet Studies*, Vol. 18, No. 2, October 1966. Schleisinger a gondolatmenetet a továbbiakban a szervezett élcsapat, a párt és a szövetségi taktika kérdésében (Gorterrel és Rosa Luxemburggal kapcsolatban) egy másik tanulmányban folytatja: „Observations sur les fondements philosophiques de l'extrémisme de gauche", *Annali dell' Instituto Feltrinelli*, 1972.

BURZSOÁ HATALOM ÉS SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA. A CÉLOK ÉS ESZKÖZÖK VISZONYÁRÓL

Norman Geras

I.

> „A forradalomnak újat kell létrehoznia ahhoz, hogy sikeresnek tekinthessük. Az erőszak azonban és az erőszak következményei . . . olyan dolgok, amelyek túlságosan közismerten, túlságosan reménytelenül nem-forradalmiak".
>
> – Aldous Huxley –[1]

Egy tudományos folyóiratban nemrég tanulmány jelent meg Rosa Luxemburgról, amely forradalomelméletét – amint azt várható volt – nemcsak szembeállította a leninivel, hanem felfogását abszolút nyíltan nem-marxista, polgári gondolati tradíció örökőseként ábrázolta.[2] A tanulmány szerzője nem emelkedik ki sem ábrázolási módszerének szigorúságával, sem azzal, hogy pontosan értené akár Luxemburg gondolatait, akár a marxizmus egészét. Teljesítménye sem teljesen újszerű. Már többen megkísérelték Luxemburg szavait úgy kiforgatni, hogy azok tőle távol eső célokat szolgáljanak. Vegyük például a bolsevikokkal szembeni 1918-as kritikájából a következő szavakat: „Csak a kormány híveinek, csak a párt tagjainak szabadsága – legyenek bármily sokan is – nem szabadság. A szabadság mindig a másként gondolkodók szabadsága. Nem az 'igazság' fanatizmusa miatt, hanem azért, mert minden, ami a politikai szabadságban tanulságos, üdvös és tisztító erejű, ettől a lényegi jellemzőtől függ, és hatása megszűnik, ha a 'szabadság' privilégiummá válik."[3] Amikor Bertram Wolfe Luxemburg írásának előszavában idézi a fenti bekezdést és hozzáteszi: „Vajon akad-e olyan szabadságszerető rendszer, amely ne lenne büszke arra, ha középületeinek bejárata fölött e három mondatot olvashatnánk? " – nyilvánvaló, hogy érdekei különböznek Luxemburgétól,

s ez nem pusztán a megfogalmazás áhítatosságából következik. Wolfe kifejezetten el akarja temetni a forradalmi marxizmust („reménytelenül elavult", „olyan dogmák gyűjteménye, amelyek nem állják ki a próbát" stb.), de mielőtt így tenne, számonkéri a marxizmustól Luxemburg „szabadságszeretetét".[4] Az előbb említett tanulmányban is középponti helyet foglal el a szabadság. E tanulmány azért tarthat számot érdeklődésre, szemben elődeivel, mert valamivel többet tartalmaz tendenciózus idézeteknél és ideológiai gyűlöletnél, bár nem teljesen mentes ezektől. Megkülönböztető jegye egy többé-kevésbé koherens filozófiai koncepció, amelynek vizsgálatából esetleg tanulni is lehet.

Mindenekelőtt, természetesen, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Rosa Luxemburg marxista volt, és a szerző, Ernst Vollrath, visszafogottan térdet hajt marxizmusa előtt. Így például elismeri, hogy Luxemburg „szocialista gondolkodó", akinek írásaiban megtalálhatjuk a „jól ismert szocialista formulákat", mint „az osztályharc" (90); hogy Luxemburg nézetei szerint „a kapitalizmus körülményei között a tömegeket kizárják a politikai akciókban való aktív részvételből" (102); sőt, hogy „a proletariátust" zárják ki (90, 97); és hogy pontosan a proletariátus az, amelyet Luxemburg a forradalom végrehajtójának tekint (93, 98); valamint még azt is, hogy Lenin és Trockij 1918-as Luxemburg-kritikája „a proletárdiktatúra marxista formulájának" égisze alatt fogant (103). Mindazonáltal, ha ezek után is ragaszkodik ahhoz a kijelentéshez, hogy Luxemburg forradalomelmélete „alapvetően különbözik" Marxétól (85), csak úgy tudja e különbség létezését megalapozni, hogy elfeledkezik a fenti pontokról. Ezért, párhuzamosan, Luxemburg elméletének olyan interpretációját adja, amelyből az osztályharc eltűnik, s helyébe az az elképzelés kerül, hogy a forradalomnak közvetlen és problémák nélkül adódó terméke az általános szabadság birodalma.

Vollrath szerint Luxemburg forradalom-koncepciója „teljesen megfelel a modern nem-marxista elképzelésnek", amelynek klasszikus megfogalmazását nyilvánvalóan Robespierre adta: eszerint a forradalmi kormány célja a köztársaság létrehozása. A „köztársaság" azonban, Vollrath szerint, „olyan szó, amely *minden* ember szabad közcselekvésének birodalmát jelenti", s ebből következően „a forradalom célját és misszióját a demokratikus köztársaságban, *minden* ember szabad cselekvésének birodalmában lehet megtalálni" (94–95).[5] És a szerző, amikor eszébe jut, hogy Luxemburg szerint ezt a forradalmat a proletariátus hajtja végre, így folytatja: ekkor a proletariátus nem a hatalmat hódítja meg, hogy diktatórikus hatalomról

ne is beszéljünk, hanem csak „az aktív önrendelkezés egy részét" (96, 94). Kétségtelen azonban, hogy ez ritkán jut eszébe. Hamarosan kiderül, hogy az előbbi értelemben vett *„minden* ember" nemcsak haszonélvezője a forradalomnak, hanem végrehajtója is. Így azt mondhatja Rosa Luxemburggal kapcsolatban: „Miként a szabad emberek közösségének birodalmát csak úgy lehet létrehozni, ha akaratuk szabadon egyesül a spontán cselekvésben, e birodalmat csak akkor lehet fenntartani, ha valamennyien spontán módon és cselekvően résztvesznek a szabadságban" (101). Vagy másutt: „Mindenki szabadságának birodalma, amelyet mindenki spontán akciója hozott létre, s amelyet mindenki aktív spontaneitása tart fenn – ez az, amit ő (Luxemburg) 'szocialista demokráciának' nevez" (102). Tovább: „A forradalmat, amelyet úgy fogunk fel, mint olyan folyamatot, amelyben minden ember aktivizálódik, hogy megteremtse a mindenki számára való szabadságot, úgy lehet folytatni és realizálni, ha mindenki aktívan cselekszik a szabadságban" (106–107). Luxemburg gondolkodásának „kardinális kérdése" itt elveszíti specifikumát; nem a tömegsztrájk, mégcsak nem is a proletárforradalom a központi kérdés, hanem az, hogy „miként lehet a demokráciát ... megvalósítani", és, a szerző szerint, „a demokrácia megvalósításának problémája mindenütt és minden politikai rendszerben felmerül" (93). Mindennek a végső következménye az, hogy Vollrath Luxemburg gondolkodását szisztematikusan elválasztja Marxétól és Leninétől, és ugyanakkor különböző módon összekapcsolja James Madison, Thomas Jefferson és Alexis de Tocqueville elképzeléseivel (105–106).

Itt érdemes megállni egy pillanatra, hogy rámutassunk, milyen szövegmagyarázói standardok irányítják e különleges állítások létrejöttét. Ahogyan a már idézett néhány sorból nyilvánvaló, Vollrath Luxemburg gondolatait az örök harmóniák világába helyezi, ahol nem jelentkeznek antagonisztikus érdekek, sem erőszakos konfliktusok, sem marxista értelemben vett ellentmondások; már létezik az emberek összességének a szabadság elérésére és fenntartására irányuló egysége. Mivel azonban mindez nyilvánvalóan idegen a történelmi materializmus alapvető elveitől, Vollrath nem riad vissza attól sem, hogy Luxemburgot szembeállítsa azokkal. Így képesnek érzi magát arra, hogy „különválassza (Luxemburg) politikai gondolkodását Marxétól és az ortodox marxistákétól, akik számára a politika a gazdaság elidegenült származéka és az is marad" (90). Nyilvánvaló, hogy „Luxemburg semmi esetre sem osztja Lenin és Trockij véleményét az állam és politika birodalmának leszármaztatott jellegéről" (105). A mate-

rialista koncepció ilyen megformulázásai korántsem pontosak, de nem is ez a kérdés. A kérdés lényege abban áll, hogy az egyetlen specifikus bizonyíték, amely a fenti állítás alátámasztására felhozható – nevezetesen, hogy a forradalmi időszakban, Luxemburg felismerése szerint, a politikai és gazdasági tényezők reciprok viszonyban állnak egymással[6] – semmiképpen sem „elegendő" arra, hogy Luxemburgot különválasszuk Marxtól, Lenintől vagy Trockijtól, hogy másokat ne említsünk. A szerző azonban meglehetősen pontatlanul értelmezi az ő forradalom-elméletüket is. Többek között a következőket írja: „Rosa Luxemburg kifejezetten elvetette a *Lenin által kidolgozott* elméletet, amely szerint lehetséges a forradalmat 'központi bizottsági határozattal bizonyos naptári napra kitűzni' " – ami azt jelenti, hogy Lenin „egyszerű harci technikává" változtatta a forradalmat, amelyet „'el lehet határozni' vagy esetleg, szükség esetén, a tudomány és lelkiismeret alapján 'meg lehet tiltani' " (88).[7] Az, hogy Vollrath ilyen véleményt alkotott Leninről, egyáltalán nem meglepő; de annál meglepőbbek az idézetek, amelyek azt hivatottak bizonyítani, hogy Luxemburgnak ez volt a véleménye. Igaz, hogy az 1904-es vitájukban blanquizmussal és szubjektivizmussal vádolta Lenint.[8] De vajon gondolhatta-e valóban azt, hogy Lenin a forradalmat puszta harci technikának tekinti, amelyet kívánság szerint el lehet határozni és meg lehet tiltani? A válasz az, hogy a Vollrath által Luxemburg tömegsztrájk-brosúrájából idézett sorok Bernstein, Bömelburg és a német szakszervezeti vezetők – mind ismert leninisták – ellen irányulnak, akik így viszonyultak a tömegsztrájkhoz.[9] Mindenesetre a marxizmus és Rosa Luxemburg közötti ellentét, amelyet a cikk konzisztensen állít, a következőképpen fest: míg a marxista elméletben „az állam és a politika birodalmát meghatározza ... az erő eleme (és) a forradalom csak erőszakos ... hatalommegragadást jelenthet" (87), s míg Lenin például kitart „a politika és az erő(szak), az állam és az erő(szak), a politikai cselekvés és az erő(szak) azonosítása mellett" (89), addig Rosa Luxemburg, a másik oldalon, „szembeszáll ... a forradalom és az erő(szak) látszólag oly plauzibilis azonosításával", „a forradalmat megkülönbözteti az erőszak puszta alkalmazásától" (88), és „kifejezetten megkérdőjelezi Lenin alapvető tézisét – amely Marxtól vesz át, de amely a modern állam-koncepcióból fakad –, amely szerint az állam és az állammal azonosított politika nem egyéb, mint az elnyomás és az osztályuralom eszköze" (102).

Lehet, hogy unalmasnak tűnik majd, de kimutatjuk a fenti ellentét ürességét. Vollrath tanulmánya, végső soron, csak konzisztensebb és ala-

posabb kísérlet arra, hogy azt tegye Rosa Luxemburggal, amit egy sor szociáldemokrata és burzsoá ideológus ötven éve rendszeresen megkísérel – azaz, hogy a „demokráciába" vetett hitét szembeállítsa a proletárforradalom szükségességével. Következésképpen, nemcsak a szerző vezérelvét érdemes feltárni, hanem a módszert is, amelyet az megkövetel. Azt az állítást, hogy Luxemburg elveti az államnak és a forradalomnak az erőszakkal való azonosítását, két dolog támasztja alá: egy mondat és egy oldalnyi utalás. A mondatban a forradalmat valami másnak, valami többnek nevezi a vérontásnál. A szöveg összefüggése, ami a tanulmányból kimaradt, a következő: „Persze, a mi német opportunizmusunk képviselői, ha 'forradalomról' hallanak, mindjárt vérontásra, utcai harcokra, sűvítő golyókra gondolnak, s ebből azt a logikai következtetést vonják le, hogy a tömegsztrájk elkerülhetetlenül forradalomra vezet, *tehát* nem szabad ehhez folyamodnunk. Valójában azt látjuk Oroszországban, hogy a tömegsztrájk csaknem minden esetben a cári rend fegyveres őrzőivel való összeütközéssel végződik ... De a forradalom némileg más és némileg több, mint a vérontás. A rendőri felfogás a forradalmat csakis az utcai lárma és felfordulás, vagyis a 'rendzavarás' szempontjából szemléli, ezzel szemben a tudományos szocializmus felfogása elsősorban a társadalmi osztályviszonyok mélyreható belső átalakulását látja meg a forradalomban."[10] Ha pusztán arra a forrásra szorítkozunk, amelyet maga a szerző választott ki, látjuk, hogy Luxemburg számára a forradalom valóban nem csupán „vérontás" és „rendzavarás", hanem magába foglalja az összecsapást az állam fegyveres erőivel, tehát az erőszakot is. Hol van akkor ezen a ponton az ellentmondás, a kontraszt Marxszal vagy Leninnel? Lehet, hogy amikor Vollrath utal arra, hogy ők a forradalmat az erőszakkal azonosítják, azt akarja mondani, hogy számukra a forradalom semmi más, csak erőszak, semmi más, csak vérontás. Ha így gondolja, akkor évekig hiába fog dolgozni, hogy erre valami bizonyítékot találjon.

Az oldalnyi utalás sem ér többet. Ez nyilvánvalóan a következő szakaszra vonatkozik: „Lenin azt mondja: a polgári állam a munkásosztály elnyomásának eszköze, a szocialista – a burzsoáziáé. A szocialista állam mintegy a feje tetejére állított kapitalista állam. Ez a leegyszerűsített felfogás eltekint a leglényegesebbtől: a polgári osztályuralomnak nincs szüksége a néptömegek politikai iskolázására és nevelésére, legalábbis bizonyos, szűken megvont határokon túl. A proletárdiktatúra számára viszont ez életelem, a levegő, amely nélkül nem képes fennmaradni."[11] Ezeknek a soroknak kellene alátámasztaniuk azt az állítást, hogy az ál-

lamról szóló marxi és lenini tézis „abszolút elfogadhatatlan volt Rosa Luxemburg számára" (102), hogy „elavultnak tekintette a politika világának az erőszakkal és az uralommal való azonosítását" (105–6). De ha újra csak az idézett forrásra szorítkozunk, megállapíthatjuk, hogy az semmi ilyesmit nem tartalmaz. Luxemburg felhívja a figyelmet a kétfajta osztályuralom közötti lényeges különbségre, anélkül azonban, hogy bármi módon is azt állítaná, hogy ezek, ebből következően, már nem az *osztályuralom* formái. Nyilvánvaló, hogy nem tekintette az államot „semmi másnak" (102), csak az elnyomás eszközének. Vollrathnak igaza van, ha ezt akarja mondani. De figyelmetlen és téved, amikor azt állítja, hogy az ortodox marxista álláspont Lenin értelmezésében ilyen nézetet takar. A legfelületesebb pillantás az *Állam és forradalom*-ba nemcsak azt bizonyítja, hogy Lenin nem pusztán az osztályelnyomást tekintette a proletárdiktatúra feladatának, hanem azt is, hogy teljesen tudatában van ama különbségnek, sőt ő maga húzza alá azt, amelyre Luxemburg felhívta a figyelmet; tehát Luxemburgnak ez a kritikája rossz irányba ment. És itt, az állammal kapcsolatban, miként korábban a forradalommal kapcsolatban is, eltűnik az a kontraszt, amelynek létét Vollrath bizonyítani igyekszik. A marxista elméletben mind az állam, mind a forradalom több, mint az erőszak és az osztályuralom puszta eszköze. Az ellentmondás csak akkor lenne igazolható, ha a szerző talált volna bizonyítékot, hogy Luxemburg szerint ezek *egyáltalán nem* az erőszak és az osztályuralom eszközei; ám ez nem sikerülhetett neki. Ez a dolog lényegéhez vezet bennünket. Bár sohasem mondja ezt egyetlen szóval sem, kétségtelen, hogy Vollrath interpretációs kísérletének romjai között megtalálhatjuk az ezt alátámasztó filozófiai érvrendszer struktúráját.

Amit az érvelés mond, végül is nem más, mint hogy a forradalom célja, jellegénél fogva, olyan, hogy nem lehet elérni tőle különböző eszközök használatával (93). Dióhéjban: a szabad cselekvés birodalmát szabad cselekvéssel kell létrehozni. A célnak mint immanens jelenlévőnek, ki kell fejeződnie az eléréséhez vezető eszközökben. A gyakorlatban, amint látni fogjuk, nem véletlen, hogy e tézis a legkényelmesebben egy erősen spirituális jellegű terminológia segítségével fejthető ki. A szerző a célok és eszközök nyelvészeti-fogalmi dichotómiáját is elveti, mint a forradalom kérdésével nem-adekvátat, mivel az olyan istrumentális-racionális modellbe illik, amelyben éppen az immanencia viszonya a kérdés. Ebben a modellben lehetnek olyan eszközök (pl. a termelési eszközök), amelyek elkülönülnek a céltól (a terméktől), s amelyek egyszerre szükségesek a termelés-

hez és válnak szükségtelenné a termék létrejötte után. „Az általános marxista meggyőződés szerint – írja Vollrath –, a forradalom olyan célnak az eszköze, amely tőle teljesen idegen. Azonban minden eszköz–cél viszony a dolgok csinálásának modelljére vezethető vissza" (86). A marxista meggyőződés fenti jellemzését kijavíthatjuk később. Itt az a lényeges, hogy a csinálás, a létrehozás modelljét, a diszkrét egységek bennefoglalt objektíve hozzáférhető viszonyaival együtt, az önkéntes akció filozófiájával helyettesíti, amelyben csak a cselekvő és céljai szerepelnek tökéletes harmóniában összeházasítva.

E filozófia szerint „minden akció, minden cselekvés kezdet, valami újnak a kezdete, ami korábban nem létezett" (83), és „elkülönül mindattól, ami korábban zajlott le" (84). A forradalom – mint „azok szabad cselekvésének kezdete, akik korábban nem cselekedtek szabadon (98) –, éppen ilyen kezdet, s csak annak célja irányítja. Mivel a forradalomnak a szabadság a célja: „A forradalmi cselekvés lényege a szabadság birodalmának megteremtése" (105); és maga a forradalom is a szabadság manifesztációja: „A szabad emberek közösségét a szabadságban való cselekvéssel hozzák létre" (98); és teljesen mindegy, hogy valaki az elért célról beszél a szabad közösségre, vagy a cél elérésének folyamatáról a forradalomra utalva; a lényeg ugyanaz marad – Vollrath saját szavaival: „A cselekvés szabadsága mindkét mozzanat egyedüli meghatározó elve" (101). „A szabadon cselekvésnek mind létrehozása, mind folyamatos megőrzése lényegileg azonos, s ugyanarra az elvre vezethető vissza: a szabadságra, mindenki önmeghatározó cselekvésére" (106). Innen már egyenes út vezet Vollrath Luxemburg-ábrázolásához . . .

III.

„A szocializmus, mind céljaiban, mind eszközeiben a szabadság megvalósításáért folytatott küzdelem."

– Karl Korsch[12] –

„A forradalom minden bizonnyal a leginkább tekintélyen alapuló dolog a világon."

– Friedrich Engels[13] –

Abban az idealizált formában, amelyet a forradalmi marxizmussal vitázva képvisel, mind az anarchizmus, mind a szociáldemokrata reformizmus állítja, hogy harmónia áll fenn a felszabadulás szándéka vagy szelleme, és megvalósításának munkája között. A valóságban egyik áramlat sem ilyen egyértelmű. Az anarchizmus Oroszországban és Spanyolországban a harc során felfegyverkezett. Az uralomra jutott reformizmus, a berlini 1910-től egészen a mai Belfastig, összevérezte a kezét. A hatalomban vagy a hatalmon kívül, az első világháborútól egészen a vietnami háborúig, áldását és segítségét adta az erőszakhoz, mégpedig igen mutatós formában. Ez az ellentmondás – a marxizmus régi *tu quoque*-ja –, azzal a mítosszal együtt, amely a két hagyományban közös, szükséges háttere a következőnek, mivel az elsősorban a mítosszal van összefüggésben: az eszközök és a célok összetartozásának kiemelése magyarázza a reformizmus és az anarchizmus mint ideológia közötti bizonyos strukturális azonosságot. Egymás mellé helyezésük nem jelenti *azonosításukat*, s azt sem akarjuk ezzel mondani – és e ponton teljesen egyértelműnek kell lennünk – a sztálinista és a poszt-sztálinista hagyomány módjára, hogy az anarchizmus „objektíve" ugyanaz, mint a reformizmus, „objektíve" ellenforradalmi stb. Van azonban egy döntő különbség a két áramlat között, amely minőségi jellegű, mert megfelel annak a választóvonalnak, amely minden kritikus helyzetben elválasztja a forradalmat az ellenforradalom*tól*. Az összetartozásra, a felszabadulás folyamata és célja közötti egységre és kontinuitásra való törekvés az anarchizmusnál a burzsoá állam keretein túlra, míg a reformizmusnál ezeken belülre helyeződik.

De éppen az, hogy az egyik oldalra helyezik mindkettőt (*vagy* belül, *vagy* kívül) biztosítja a modell egységét és folytonosságát, azzal szemben,

hogy bármiféle elnyomó cselekedet széttörje azt. Maga a határ a probléma. Ez a határ, amelyet az elnyomás olyan apparátusa védelmez, amely normális körülmények között nem mindig tartja be még a létező legalitás kánonjait és szabályait sem, kritikus helyzetben képes az államon kívüli csoportok és szervezetek segítségével a „leplezetlen vadság és törvénytelen bosszú"[14] orgiáira – ez a határ képezi az akadályt az emberi felszabadulás útjában. Ez képviseli a tőke hatalmát. A szocializmus eléréséhez azt az ellenállást, amelyet az utóbbi tud nyújtani, le kell gyűrni, azokat az erőket (embereket!), amelyeket mobilizálni tud a saját védelmében, politikailag le kell győzni, az egész elnyomó apparátust szét kell zúzni. Csak feltételezve, hogy a fentebb említettek közül egyik sem képez akadályt, vagy legalábbis súlyos akadályt, csak akkor lehet a harmóniát és folytonosságot megőrizni a szakadással szemben. Különbözőképpen, de mind a reformizmus, mind az anarchizmus él ezzel a feltételezéssel

Az előbbi számára a burzsoá állam, amennyiben demokratikus, nem a tőke hatalmát képviseli, hanem az univerzalitás elvét. Más szavakkal, ez nem *burzsoá* állam. Mivel a reformizmus ideális céljait (demokrácia, szabadság) már tartalmazza – legalábbis elvként, mint formákat, amelyek tartalmat keresnek, mint magokat, amelyekből gyümölcs lesz –, halálára nincs szükség. Éppen ellenkezőleg: életén és növekedésén keresztül, azáltal, hogy új területekre fejleszti és terjeszti ki azokat az elveket, amelyeket megtestesít, megzabolázza a tőke hatalmát. Ez a meggyőződés, a kompromisszum győzelme – egyszóval az ész győzelme a hatalom fölött. A kérdéses államról kiderül, hogy nem kevesebb, mint a szabadság birodalma, s hogy az utóbbi elérése nem jelent többet, mint a tömegek aktivitását az államon belül. A szocializmus a liberalizmus folytatásává és megvalósulásává válik; úgy kapcsolódnak össze, mintha organikusak lennének, de spirituálisan is összetartoznak, hiszen ugyanazok a jóságos, termékeny ideálok állnak előttük. Az anarchizmus számára a burzsoá állam az elnyomás és tekintélyelvűség paradigmája, s olyannyira ezekre a jellemvonásokra fordítja figyelmét, hogy lényegében kizárja az összes többit. Mint ilyen, pontosan antitézise az anarchizmus ideális céljainak (szabadság, egyenlőség), s ezért halála szükségszerű. Azonban az anarchizmus libertáriánus etikájának és elméletének lényege, hogy az ebből következő destruktív cselekvés (ugyanúgy, mint a tőkés viszonyok szétzúzása, amelyet az anarchizmus kommunista variánsában megkövetel) nem lehet erőszakos cselekvés és nem is szabad annak lennie. Ez nem hozhatja magával és nem is szabad magával hoznia, hogy a forradalmi mozgalom a fennálló

állam keretein belül bontakozzék ki, s ugyanakkor nem hozhatja létre a politikai hatalom alternatív formáját sem. Hogy úgy mondjuk – legalábbis az etika és az elmélet ezt jelenti –: a szétzúzásra ítélt hatalmat szét lehet zúzni anélkül, hogy bármely közönséges területen, közönséges eszközzel szembeszállnánk azokkal, akik hatalmon vannak; és hogy ezek ellenálló ereje elhanyagolható, és bizonyos, hogy a libertarianizmus győzedelmes ideáljai előtt megszűnik hatalom lenni. Az anarchista perspektívában természetesen éles szakadás van a múlt és a jövő között; ez a reformizmus esetében nem létezik; mert az anarchizmus rendszerében a forradalmi átalakulás nem tűnik el a kis változások elkülönített, s így fokozatos és hosszú sorozatában. De ez a szakadás csak a kronológiát töri meg. Mélyebb értelemben, a forradalmi folyamatot ugyanebből a perspektívából töretlennek és folyamatosnak tekinti. A Nagy Tagadás itt és most kezdődik, s a forradalmárok életmódjában és az anarchista utópiában valósul meg. Mivel az egész folyamat egyszerűen a hatalom és elnyomás ama létező struktúráin *túl* zajlik, amelyet az egész mozgalom határozottan elkerül, kezdete és feltételei egyesülhetnek ugyanazon ideál közös viszonylataiban: az anarchista csoport vagy miliő az utópia kis csírájává válik.

(...)

A maga módján mind a reformizmus, mind az anarchizmus feloldja a burzsoá hatalom realitásait a felszabadulás ideáljában, amely feloldás, felesleges is tán mondani, pusztán ideologikus. A reformizmus azért teszi ezt, hogy megőrizze a realitást az ideállal szemben; sohasem lép túl a kapitalista jelenen. Az anarchizmus azért teszi, hogy megőrizze ideálját a valósággal szemben; mindig anticipálja a libertariánus jövőt. Rosa Luxemburgról azt állítják, hogy *tout court* demokrata és libertariánus volt. Alaposabban meg fogjuk vizsgálni, hogy mi választja el őt e két, egyaránt idealista redukciótól.

Luxemburg gondolkodásának értelmezéséhez a kulcsot – ezzel kezdtük tanulmányunkat – az állandó szocialista megfogalmazás nyújtja, amelyet alkalmanként ő is használt. Ez különbséget tesz a burzsoá parlamenti intézmények demokratikus *formája*, illetve osztályjellegű és egyenlőtlenséggel terhes *tartalma* között. Ernst Vollrath a megfogalmazás egyik ilyen alkalmazására utal (90), s ennek alapján Luxemburg gondolkodása alapvető kérdéseként határozza meg azt, hogy miképp lehet a demokráciát megvalósítani „nemcsak a fogalommal megegyezően, de mindenki cselekvésén keresztül" (93). Azonban Vollrath számára ez nyilvánvalóan az a kérdés, hogy miként lehet a forma és a tartalom közötti különbséget el-

tüntetni; pontosabban fogalmazva, miként kaphatnak a mai demokratikus formák megfelelőbb, azaz demokratikus hatalmat. A többi már úgy következik, mint napra az éj. A „politikai világot", amelynek ezek a demokratikus formák alkotórészei, Kant nyomán úgy határozza meg, mint „a szabad emberek szövetségét" (90). Bár az első fokon ez csak formailag a szabadság világa, a szabadság birodalma, mivel a proletártömegeket hatásosan zárják ki ebből létkörülményeik, kétségtelen, hogy „forradalmi" tevékenységükkel részt kaphatnak belőle, s így meghódíthatják „az önmeghatározó akcióban való részvételt" (93–94). Az új kezdetről és a forradalmi cselekvés szerteágazó és korlátlan jellegéről szóló szócséplés ellenére, az utóbbi végül is egészen specifikus módon korlátozva jelenik meg: gyakorlatilag nem különbözik a politikai cselekvéstől általában (96), és Luxemburg „szocialista demokráciája egyszerűen a tömegek aktív részvétele a politikai életben" (102). A „forradalom" során, ebből következően, megőrzik „a képviseleti demokrácia folytonosságát, mint azok politikai alkotmányát, akik szabadon cselekszenek" (105). Az istenek, általában, kiegyeznek azzal, ami létezik. Mindjárt idézzük Luxemburg írásából az idevonatkozó részt: de nem nehéz kimutatni, hogy Luxemburgnak a demokratikus forma és az osztálytartalom különbségéről szóló kijelentéséhez fűzött megjegyzéseivel Vollrathnak majdnem teljes egészében sikerült feltárnia azokat a gondolati képződményeket, amelyek megtalálhatók . . . Eduard Bernsteinnél.

A kapitalizmus szocializmussá alakításának bernsteini felfogásában elsősorban az alapvető intézményi folytonosságnak ugyanez az elképzelése nyilvánul meg: „A modern társadalom liberális szervezetei . . . rugalmasak; képesek a változásra és fejlődésre. Nincs szükség szétrombolásukra, csak továbbfejlesztésükre." Ha Bernstein ezt így véli, ennek alapja pontosan az, hogy ezek a szervezetek már formájukban, elvileg, embrionálisan egalitariánusok és szocialisták, s így fejlesztésükkel és kiegészítésükkel – egyetlen igazi alkalmatlanságuk, hogy még nem teljesek – a kapitalista társadalom egyenlőtlenségei és ellentmondásai fokozatosan megszüntethetők. Ez olyan gondolat, amelyet ismételten, különböző módon kifejt: „A demokrácia elvileg az osztálykormányzás visszaszorítása, bár még nem az osztályok tényleges megszüntetése . . . A szavazati jog a demokráciában a tagok számára látszólagos partneri helyzetet biztosít, és ennek a virtuális partneri-társas állapotnak kell végül a tényleges társas állapothoz vezetnie . . . Az általános szavazati jog csak része a demokráciának, de olyan rész, amelynek idővel maga után kell vonnia a többit, ahogyan a mágnes

magához vonzza a szétszórt vasdarabokat."[15] Mint Lucio Colletti kimutatta, Bernstein gondolatainak középpontja, amely az ilyen típusú érvelést eredményezi, az a feltételezés, hogy a politikai demokrácia és a jogi egyenlőség egyrészről, illetve a társadalmi egyenlőtlenség és kapitalista gazdasági viszonyok másrészről, egymással összeegyeztethetetlenek.[16] Ebből a diszharmóniából következik, hogy a demokrácia mindennemű kiterjesztése egyben automatikusan a kapitalizmus bomlását jelenti. E szociáldemokrata credó számára a forradalom tehát már nem szükséges: a kapitalizmus szocializmussá „válik".

„Az összes fejlett országban azt látjuk, hogy a burzsoázia előjogai lépésről-lépésre behódolnak a demokratikus intézményeknek. Ennek hatása alatt és a munkásosztály napról-napra erősödő mozgalma irányításával társadalmi reakció indult meg a tőke kizsákmányoló tendenciái ellen, olyan ellenakció, amely, bár vontatottan halad, már létezik, s a gazdasági élet egyre nagyobb részét vonja befolyása alá. A gyári törvényhozás, a helyi kormányzatok demokratizálása . . ., a szakszervezetek szabaddá tétele . . . a jogi megkötöttségektől . . . – mind a fejlődésnek ezt a fázisát jellemzik. De minél inkább demokratizálódnak a modern nemzetek politikai intézményei, annál inkább eltűnik a nagy politikai katasztrófák lehetősége és szükségessége."[17]

Nem meglepő ezek után, hogy Bernstein számára a szocializmus a liberalizmus problémamentes folytatása,[18] és hogy e kontinuitás kifejtésének egyik módjául az eszközök és a célok közötti harmóniát választja: „A demokrácia egyidőben eszköz és cél. Ez a szocializmusért folytatott harc eszköze, és ez az a forma, amelyet a majd megvalósított szocializmus ölt magára." Hozzátehetjük, hogy Kautsky a bolsevikokkal folytatott 1918-as vitájában ugyanezen szempont alapján érvelt. Kautsky nem volt Bernstein – bár megmutatta őszinte arcát.

A szocialista forradalmat nem változtatta át egymásra halmozódó reformok folyamatává; még mindig a proletár hatalom-megragadás terminusaiban beszélt „egy politikai forradalom(ról), . . . (amely) igen gyorsan végbemehet és befejeződhet". De a folyamatnak szerinte is a „demokrácia" keretei között kell maradnia. „A proletárság diktatúrája alatt nem érhetünk mást, mint a demokrácia alapján való uralmát"[19] – volt Kautsky véleménye.

Természetesen, ha bebizonyítjuk valamiről, hogy igaz Bernsteinre vagy Kautskyra, ez önmagában nem bizonyítja, hogy nem igaz Rosa Luxemburgra. Talán nem vetette 1918-ban a bolsevikok szemére azt az elvet, hogy a demokrácia elengedhetetlen eszköze a szocializmus létrehozásá-

nak? „A szocialista demokrácia – írta ekkor – azonban nem az ígéret földjén kezdődik, amikor már megteremtették a szocialista gazdaság alapzatát... A szocialista demokrácia rögtön az osztályuralom leépítésével és a szocializmus építésével, a hatalomnak a szocialista párt általi megragadása pillanatában kezdődik. A szocialista demokrácia nem más mint, a proletariátus diktatúrája."[20] De egy egész világnyi különbség adódik itt. Ennek a könyvnek egyik központi célja e különbség kimutatása; azokra a lényegi pontokra, amelyek ezt bizonyítják Luxemburg műveiben, már utaltunk. Felesleges lenne megismételni ezeket: ahogyan már rámutattunk, nyíltan elvetette a kapitalizmus és a szocializmus zökkenőmentes kontinuitásának elképzelését, függetlenül attól, hogy ez a kapitalizmus „rossz oldalainak" fokozatos megszüntetését jelentette a folyamatos béke és a liberalizmus feltételei között, vagy éppen a demokrácia és az állam osztályok feletti koncepcióján alapult; azt állította, hogy a szocializmus építéséhez a tömegeknek először ki kell törniük azon *polgári* demokratikus intézmények keretei közül, amelyeket mind Bernstein, mind Kautsky érintetlenül akart megtartani.[21] Ezen a ponton Luxemburg gondolkodásának csak egy aspektusával kell foglakoznunk, amely témánk szempontjából különösen jelentős.

Ebből a szempontból elsőrendű jelentősége van Bernsteinnel folytatott vitájának, amelyben kifejtette, hogy a polgári társadalom politikai demokráciája és jogi egyenlősége nem a szocializmusnak a kapitalizmuson belüli inadekvát kifejeződése – tehát olyan egalitariánus forma, amely konfliktusban áll a nem-egalitariánus társadalmi tartalommal –, hanem teljesen adekvát kifejezése a tőkés gazdasági viszonyoknak, amelyeket egyszerre legitimál és őriz. Luxemburg álláspontját az alapozza meg, hogy megértette Marx politikai gazdaságtanának lényegét, amire Bernstein sohasem volt képes, még annak érdekében sem, hogy megcáfolja azt. Mindenesetre ott, ahol Bernstein ellentétet állít a burzsoá társadalom jogi-politikai és gazdasági rendje, illetve liberális-demokratikus elvei és az osztályok, valamint az egyenlőtlenség létező tényei közé, ezt csak esetlegesnek és átmenetinek tekinti; Luxemburg, vele ellentétben, felismeri az olyan ellentmondásokat, amelyek szükségszerűen áthatják az egész burzsoá társadalmat, annak gazdaságát, államát és jogát. Ez már a gazdasági viszonyokban jelen van: abban a tényben, hogy azonos gazdasági értékek cseréjének segítségével – munkaerő bér ellenében – a tőkés meggazdagodik és a proletár proletár marad, azaz saját termelőerejét tekintve relatíve elnyomorodik. „A kapitalista meggazdagodás – Luxemburg megfogalmazása szerint – nem a szó hétköznapi értelmében vett csalásnak és lopásnak az

eredménye ... itt teljesen szabályszerű, a büntetőjog szellemének nem ellentmondó csereügyletről van szó a tőkés és a munkás között, amely éppen olyan törvények alapján megy végbe, mint minden más tranzakció."[22] A gazdasági viszonyokat keretező jogi formák hasonló ellentmondást testesítenek meg. A jogi formákban nincsen szó osztályról vagy kizsákmányolásról, csak tulajdonosok közötti egyenlő jogokról, akiknek szabad üzletet kötniük egymással. Amit a hagyományos és – jegyezzük meg – *liberális* szabadságok közül megengednek, abban a tulajdon szabadsága által benne van a kizsákmányolás egész alapja: az, hogy az emberek nagy többségének egyedüli produktív vagyontárgya – azaz saját személye – a szükség forrása, míg a döntő kisebbség számára saját tulajdona a gazdagság, luxus és hatalom forrása. „Egész jogrendszerünkben nem található egyetlen jogi formula sem a mai osztályuralomra – írja Luxemburg. – Nincs semmilyen törvény, amely arra kötelezné a proletariátust, hogy alávesse magát a tőke igájának. A szegénység, a termelőeszközök hiánya kényszeríti erre."[23] Végül Luxemburg számára a demokratikus forma és a valóságos osztálytartalom közötti ellentmondás magán az államon belül található, s nem az állam és a polgári társadalom között. Ebben is Marxot követi, inkább, mint a liberális-demokrata gondolkodás egyik vagy másik szellemi óriását, Marxot, aki már *A zsidókérdéshez* című cikke megírásakor „a politikai állam *szofisztikájá*"-ról beszélt,[24] azt akarván megértetni ezzel, hogy az nem az emberi emancipáció eszköze, hogy univerzalitásra törekvése a polgári társadalmon nyugszik, s nem oldja fel annak partikuláris konfliktusait, amelyeknek tényleges feloldása, ebből következően, ennek az államnak a halálát jelenti. Éppen belül marad és nem esik kívül az egész forradalmi marxista tradíción, amikor Luxemburg az államot a tőkés társadalomban „az elnyomás és osztályuralom eszköztárának" (102) tekinti, amely még az általános állampolgárság demokratikus formájában, és azon keresztül is segíti a tőke gazdasági hatalmának szankcionálását.

A burzsoá társadalom politikai és jogi viszonyai tehát nem a szocializmus csírái. Luxemburg egészen más metafora segítségével beszél róluk; s olyan okokból, amelyekre később még visszatérünk, azt mondja, hogy ezek mintegy „falat" alkotnak a szocializmus és a kapitalizmus között, amelyet „csak a forradalom kalapácsütése, azaz a *politikai hatalomnak a proletariátus általi megragadása zúzhat szét*".[25] Kétségtelenül el kell ismerni, hogy Luxemburg bizonyos fokig kétértelműen fejezi ki magát, amikor a burzsoá állam demokratikus formája és osztálytartalma meg-

különböztetéséről beszél. Azonban nincs szükség alaposabb vizsgálatra annak belátásához, hogy ezzel nem állítja a formák kontinuitását a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet során. Éppen ellenkezőleg, a „Társadalmi reform vagy forradalom?" című írás ama bekezdésének is minden sorából, amelyet Vollrath kiindulópontul választ, nyilvánvalóvá válik, hogy Luxemburg vitába szállt ezzel az elképzeléssel:

„Egyfelől az állam részéről nő az általános érdekeket betöltő funkciók sora, az államnak a társadalmi életbe való beavatkozása, a társadalom felett gyakorolt ellenőrzése. Másrészről azonban, osztályjellege arra kényszeríti az államot, hogy tevékenységét és elnyomó eszközeit egyre inkább olyan területek felé fordítsa, amelyeken csak a burzsoázia osztályjellege számára működik hasznosan, és a társadalom mint egész szempontjából csak negatív jelentőséggel bír, mint például a militarizmus, a vám- és gyarmati politika területén. Továbbmenve, az állam által gyakorolt eme 'társadalmi ellenőrzésbe' behatol és uralja azt osztályjellege (lásd, hogy miként alkalmazzák az egyes országokban a munkástörvényhozást). (...) A tőkés államon belüli, fentebb leírt konfliktus még hangsúlyozottabban nyilvánul meg a modern parlamentarizmusban. Tulajdonképpen, formájának megfelelően, a parlamentarizmus arra szolgálna, hogy az állam szervezetén belül kifejezze az egész társadalom érdekeit. De amit a parlamentarizmus itt kifejez, az a tőkés társadalom, azaz olyan társadalom, amelyben a tőkés érdekek uralkodnak. Ebben a társadalomban a képviseleti intézmények, amelyek formájukban demokratikusak, tartalmi szempontból az uralkodó osztály érdekeinek eszközei. Ez kézzelfoghatóan megnyilvánul abban a tényben, hogy abban a pillanatban, amikor a demokrácia osztályjellegét tagadó jelleget ölt, és a lakosság valóságos érdekeinek eszközévé változik, a burzsoázia és állami képviselői feláldozzák a demokratikus formákat. Ez az oka annak, hogy a parlamenti reformista többség meghódításának elve olyan számítás, amely – teljesen a burzsoá liberalizmus szellemében – a demokráciának csak egyik – formális – oldalával törődik, de nem veszi figyelembe a másik oldalt, a valóságos tartalmat. Mindent egybevetve, a parlamentarizmus nem közvetlenül szocialista elem, amely fokozatosan az egész tőkés társadalmat áthatja. Éppen ellenkezőleg, ez a burzsoá osztályállam egyik specifikus formája, amely segít a kapitalizmus meglévő antagonizmusainak érlelésében és fejlesztésében."[26]

Rosa Luxemburg számára a szocialista forradalom sem egy elv *inkarnációját*, sem *virágzását* nem jelenti. Ez a kizsákmányolás, elnyomás és kényszer szétzúzásáért vívott *harc* hosszú folyamata, az emberség ter-

melőerőinek, és ezáltal magának az emberiségnek a tőke követelményeinek való alárendeltsége alóli felszabadítására. Mint ilyet, nem lehet olyan harmóniának tekinteni, amilyennek a két idézett álláspont sugallja. Nem adózhat pusztán a *telos*-nak tisztelettel. Bár csak bizonyos fokig, de elkerülhetetlenül befolyásolja és irányítja az a valóság is, amelynek szétlörésére vállalkozik. Ezt *megváltoztathatatlanul* ugyanúgy jellemzi a kezdete, mint a vége. Még az is az idealizmus határán mozgó absztrakció, ha valaki a kezdet és a vég, a kapitalizmus és a szocializmus sémáját felvázolva eltekint az idő és a hely specifikumaitól, amelyek saját követelményeikkel játszanak szerepet, s messze vannak a „tiszta szocializmus" tisztaságától. Az ilyen specifikumok magyarázzák például, hogy a szocialista forradalom első fejezete miért ott és akkor zajlott le, ahol és amikor lezajlott, az elképzelhető legnehezebb körülmények között. Nyilvánvaló, hogy ezek nem szüntetik meg a tárgyalt problémát, a választás szükségességét azok számára, akik azt állítják, hogy szembenállnak a kapitalizmussal. Ők vagy támogatják a szocialista forradalmat, még „tisztátalanságaival" együtt is – ahogyan Rosa Luxemburg támogatta ezt az első, nehéz felvonást, a cinikus apologetikának minden jele nélkül, a lehető legőszintébb kritikával, de a megingathatatlan szolidaritás alapján –, vagy erkölcsi puritanizmusba menekülnek, amely a valóságban pusztán képzeletbeli. Maga Luxemburg nem követelt ilyen puritanizmust, mivel megértette azt a fájdalmas és tragikus történelmi dialektikát, amely szerint, mivel a kapitalizmus egyszerre előfeltétele és akadálya a szocializmusnak, a proletárforradalom nem kerülheti meg annak erőszakát, amikor megkísérli megmenteni annak eredményeit az emberek érdekében. S mivel a forradalom meghatározói között legalább három mozzanattal kell számolnia – a kapitalizmus ellenállásával, a kapitalizmus eredményeivel, és az emberi emancipáció tervével – nem felelhet meg sem a békés, organikus átmenet, sem a múlttal való tiszta szakítás tisztaságának. A humanitás ideálját magáévá téve, Luxemburg nem oldja fel ebben az osztály és az osztályhatalom realitásait.

Tulajdonképpen, amikor Bernsteinnel vitatkozik, teljesen feltárja Bernsteinnek az ilyen típusú feloldásra irányuló kísérletét: „A tudomány, a demokrácia, a moralitás, amelyet Bernstein általános emberinek tételez, pusztán uralkodó tudomány, uralkodó demokrácia és uralkodó moralitás, azaz burzsoá tudomány, burzsoá demokrácia és burzsoá moralitás." Felelősségre vonja Bernsteint, mivel „a liberalizmus variánsává változtatta a szocializmust", s így „megfosztotta a szocialista mozgalmat ... osztály-

jellegétől", mivel az állampolgár és az „általában vett ember" fogalmai alatt „azonosítja... az emberi társadalmat a burzsoá társadalommal".[27] Ez nem jelenti azt, hogy Rosa Luxemburg nem törődött a humanitással. Ennek éppen az ellenkezője igaz, és annál is inkább, mivel a humanitással való törődést a forradalmi realizmussal és nem az általános, univerzális jóakarattal kapcsolta össze. „Kegyetlen forradalmi energia és lágy humanitás – írja 1918-ban – egyedül ezek alkotják a szocializmus igazi lényegét. Egy világot kell most szétrombolni, de minden könnycsepp, amelyet el lehetett volna kerülni, vádat emel; és az az ember, aki, akármilyen fontos cselekvésre sietve, figyelmetlenül eltapos egy akármilyen szegény férget, bűnös."[28] Ugyanabban az évben, nem sokkal később megismétli ezt a humánus-reális kettősséget, de megfordítja a két terminust: „A proletárforradalomnak nincs szüksége terrorra céljai megvalósításához. Gyűlöli és megveti az emberek meggyilkolását." Így kezdődik egy gondolat a Spartacus-szövetség „Programjá"-ban, amely a következő megjegyzéssel zárul: „A szocializmusért folytatott harc a legerőszakosabb polgárháború, amelyet a történelem valaha is látott; a proletárforradalomnak elő kell készítenie a szükséges eszközöket e polgárháborúhoz, és meg kell tanulnia használni őket – hogy harcoljon és győzzön." A gondolatmenet következő lépése a szocializmus elleni „élethalálharc", amelyre „a kizsákmányolás és osztályuralom összes haszonleső és parazitái" felkészültek; az a „vad elkeseredés", „brutalitás", „leplezetlen cinizmus és aljasság", „a rosszakarat... amelyekről a gyarmatosítás egész története beszél", a „mészárlások" és a „passzív ellenállás" azok a módszerek, amelyekkel ezek az erők a szocializmussal szembeszegülnek. Ennek az ellenállásnak, Luxemburg szerint, „vasököllel és lankadatlan energiával" kell találkoznia, az ellenforradalom erőinek pedig „a proletariátus forradalmi erejével,... a nép felfegyverzésével".[29]

Vannak olyanok, akik ebben a kétségtelenül „ellentmondásos" kettősségben csak ama folyamat egy láncszemét látják, amely a proletárdiktatúra marxi fogalmától vagy a fejezet elején idézett engelsi kijelentéstől a sztálini Oroszország munkatáboraihoz és tisztogatásaihoz vezet. E kettősség valóban Marxhoz és Engelshez kapcsolódik; de ami odaköti, az egyáltalán nem hoz szégyent a marxizmusra. Ez, éppen ellenkezőleg, a marxizmusnak azt a helyes hagyományát képviseli, hogy a dolgokat nevükön nevezi, úgy beszél róluk, ahogyan vannak, Sztálin bűncselekményei pedig teljesen elszakadnak ettől a hagyománytól, hiszen azokra a hazugságok kakofóniája a jellemző. Luxemburg felhívja a figyelmet arra a gyilkos el-

lenállásra, amelyet a tőkésosztály a szocializmusért folytatott forradalmi harcra mint hadüzenetre válaszolva megkísérel majd mozgósítani, hogy megvédelmezze veszélyben lévő érdekeit. Luxemburg felhívja a tömegeket, hogy készüljenek fel az önvédelemre és e kísérlet szétzúzására. Luxemburgnál a legkisebb jele sincs annak, hogy ezt a szükségességet felmagasztalja vagy dicsőíti, de ugyanakkor nem ábrázolja ezt a helyzetet a libertarianizmus és a béke idilljének sem. Annak nevezi azt, ami. Készültségnek az erő, a fegyveres erő használatára, a tömegeknek kizsákmányolóik ellen vívott harcában, olyan erő használatára, amely semmivel sem kevésbé kegyetlen, mint az utóbbié, hiszen az előbbiek legéletbevágóbb érdekeinek védelmére szolgál, amelyek közül a legfontosabb a vérontás és elnyomás őrjöngésétől való megszabadulás. Az álláspont tisztaságát és becsületességét az adja, hogy magatartásából hiányzik mind az erőszak kérdésének megkerülése, mind az abban való túlzott elmélyedés. Luxemburgot gondolkodásának ezek az erkölcsi és politikai vonásai nemcsak a „klasszikus" sztálinizmus nagymértékben deformált árnyékával állítják szembe. Ez olyan álláspont, amely könnyen kiállja az összehasonlítást a tipikusan a szociáldemokraták által alkalmazott demokratikus és békés rend retorikájával – azzal, amit ennek német képviselői akkor használtak, amikor bűnrészesesek voltak abban a gengszterizmusban, amely szétzúzta Luxemburg koponyáját –, annak a szociáldemokráciának a retorikájával, amely évtizedeken keresztül támogatja azt a *burzsoá* rendet, amely emberek millióit nyomja el. Egyszerre állja ki az összehasonlítást azzal az állítással, hogy a szocializmus elérhető „békés eszközökkel, fegyveres harc nélkül" és azzal, hogy a munkásmozgalomnak lesz „ereje és eszköze arra, hogy legyűrje a reakció ellenállását, *bármilyen formában is jelentkezzék az*"; amely így vagy úgy, kétértelmű állítás, de nem meglepő, hogy az, hiszen *„a szocializmushoz vezető angol út"* téziséből ered, s kétértelműségének gyökere az, hogy baloldalát arról akarja meggyőzni, hogy célja a burzsoá társadalom szétzúzása, jobboldalát pedig arról, hogy a burzsoá társadalom szabályai szerint fogja a játékot játszani.[30]

(...)

Az adott történelmi utalásokból semmiféle következtetést nem lehet levonni; ezek nem olyan érvelés részei, amely azt akarja mondani, hogy a formák és az erőszak mértékének kérdésében minden szocialista forradalomnak az orosz modellt kell követnie, vagy hogy nem lehet egy ilyen forradalmat befejezni a vérontás bizonyos foka nélkül, vagy akár csak azt is, hogy van olyan forradalmi elv, amely megköveteli az erőszak alkalma-

zását. Talán nem kellene tisztáznunk ezeket a problémákat, de mégis megtesszük, azok érdekében, akik igen gyorsan e félreértésekhez jutnak: mind az olyanok, akik kijelentik, hogy ők egyszerűn az erőszak „ellen" és a tekintély „ellen" vannak (mintha a marxista forradalmárok „támogatnák" valamelyiket is a kettő közül), mind az olyanok, akik a béke mellett kötelezik el magukat, legalábbis itt, ahol a „demokratikus"' hagyomány erős, és most, hogy az idők annyira megváltoztak. Jó okunk van mindenesetre azt remélni, hogy a fejlett kapitalista országok munkásmozgalmának nem kell megismernie az orosz proletariátus keserű tapasztalait. E mozgalom ugyanis mérhetetlenül erősebb, mint az volt, mind számbeileg, mind politikailag. Ténylegesen vagy potenciálisan, lényegesen nagyobb kulturális, gazdasági és technikai erőforrások fölött rendelkezik. Olyan helyzetben van, hogy felhasználhatja az orosz proletariátus tapasztalait, s az azt követő tapasztalatokat, s nem neki kell megtenni az *első* kísérletet, mégpedig teljesen ellenséges környezetben, a proletárhatalom létrehozására. Azonban az általa élvezett összes előnyök erejének és nem gyengeségének következményei, és ez igaz az általunk vizsgált kérdés szempontjából is. Bármely, a szocializmusért komoly harcot indító munkásmozgalom kilátásait arra, hogy elkerülje az erőszak hosszantartó vagy tömeges alkalmazását, pontosan annak mértéke fogja maximálni, hogy mennyire van – ideológiailag és anyagilag – felkészülve arra, hogy határozottan lépjen fel az ellenforradalmi ellenállással szemben és széttapossa azt. Ha egyszerűen előre azzal számolunk, hogy nem lesz semmi komoly ellenállás, ez a munkásmozgalom ideológiai és egyben anyagi lefegyverzésével és illúziók hirdetésével azonos. Ma, amikor ismerjük az uralkodó osztályok undorító represszióit, amelyeket veszély esetén hajlandóak a tömegek ellen alkalmazni, a brutális kínzások elterjedt gyakorlatát, a fasiszta tömegmozgalmakat, a „hírszerző" ügynökségek tevékenységét, a külföldi beavatkozások nyílt és burkolt formáit, és így tovább – *ad nauseam* –, kötelező a komoly ellenállás *feltételezése*, s a legnagyobb dőreség és nemtörődömség úgy próbálni komolyan beszélni a forradalomról, hogy közben ezt a folyamatot csak a békével és a szabadsággal azonosítjuk. Minden szempontból helytelen tehát elvetni a forradalom *kényszerítő* dimenzióját: programját, hogy erővel veszi el azt, amit végső soron erővel birtokolnak – hogy elveszi a tőkésosztály gazdagságát, *szabadságát* arra, hogy kizsákmányolja és uralja a dolgozó embereket, egy sor más *szabadságot*, amelyeket csak egyedül élvez, s amelyek az előbbin nyugszanak – és kész arra, hogy elnyomjon a kisajátítás ellen fellépő minden erő-

szakos reakciót. Ebben az értelemben az, amit Engels egy évszázaddal ezelőtt írt, még ma is igaz.

Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy ő a forradalomnak csak egy dimenziójáról beszélt, s nem általános jellemzését nyújtotta. Amit írt, az nem annak az állításnak a megerősítése, ami néhány standard marxista munkában szerepel, amely szerint „a forradaom eszköz egy olyan cél elérésére, amely teljes mértékben különbözik magától a forradalomtól,"[31] hogy az erőszak és csakis az erőszak az, amellyel meg lehet hódítani a szabadság birodalmát. Engelsnek a forradalom tekintélyelvi jellegéről mondott szavai, ugyanúgy, mint Marxnak a proletárhatalom diktatórikus természetéről vallott nézetei összeegyeztethetőek azzal az álláspontal, hogy a proletárforradalomnak mint az önfelszabadítás cselekedetének, a tömegek számára a demokrácia és szabadság olyan formáit kell megteremtenie, amelyek sokkal valóságosabbak, sokkal hatékonyabbak és sokkal átfogóbbak, mint amit valaha is élveztek. Azt is ki kell mutatnunk itt, hogy Karl Korschnak a fejezet elején Engels mellett idézett szavai, amelyek a szabadságnak éppen ezt a dimenzióját hangsúlyozzák, a látszat s a benne jelentkező előkép homályossága ellenére sem tartalmazzák Korsch részéről a proletárdiktatúra elvetését. Éppen ellenkezőleg, Korsch a proletárdiktatúra szükségességének felismerésében helyezi el a szabadságról szóló gondolatait. Engels a tekintélyről és Korsch a szabadságról – ez nem két eltérő, tekintélyelvi és libertariánus álláspont. Ugyanannak az álláspontnak két oldala: a forradalmi marxista állásponté. És ez az álláspont, *mindkét* oldalával, Rosa Luxemburg álláspontja is.

„Igenis: diktatúra! De ez a diktatúra a *demokrácia alkalmazásának* módjában áll, nem *megszüntetésében*, azokban az energikus, határozott beavatkozásokban a polgári társadalom szerzett jogaiba és gazdasági viszonyaiba, amelyek nélkül a szocialista átalakulás nem valósítható meg."

„Amikor a proletariátus megszerzi a hatalmat . . . a szocialista intézkedéseket azonnal, a legenergikusabb, a leghatathatatlanabb, a legkíméletlenebb módon lehet és kell foganatosítani, tehát diktatúrát kell és lehet gyakorolni, de az *osztály* diktatúráját, nem egy pártét vagy klikkét, az osztály diktatúráját, azaz a legszélesebb nyilvánosságban, a néptömegek legtevékenyebb, nem korlátozott részvételével, korlátlan demokráciában."

„A forradalmi idealizmus . . . hazamosabb időtartamra csak korlátlan politikai szabadságban, a tömegek aktív cselekvésével teremthető meg."

„Közismert és vitathatatlan tény, . . . hogy szabad, nem korlátozott

sajtó, akadálytalan egyesülési és gyülekezési élet nélkül a széles néptömegek uralmában nincs sok köszönet."[32]

Az idézett bekezdések mind Luxemburgnak „Az orosz forradalom" című brosúrájából valók; az, hogy álláspontjának csak *egyik* oldalát emeljük ki, hogy átalakítsuk őt – a demokráciára és a szabadságra vonatkozó néhány kifejezés alapján – egy másfajta politikai személyiséggé, legyen az akár liberális, akár úgynevezett „demokratikus szocialista" (azaz szociáldemokrata a szó mai értelmében), vagy libertariánus – haszontalan játék. Hiszen a liberalizmus vagy a „demokratikus szocializmus" sohasem volt a burzsoá társadalom gazdasági jogai és viszonyai elleni olyan határozott támadás híve, amelyet olyan óriási tömegaktivitásnak kell végrehajtania, amilyet Luxemburg feltételez; s amikor a tömegek a szabadságáért és a demokráciáért kiálltak, az minden volt, csak nem korlátlan. A libertarianizmus pedig sohasem ismerte el ilyen őszintén és kétségbevonhatatlanul – anélkül, hogy saját talajáról elszakadt volna –, hogy a burzsoá társadalom szétzúzása szükségszerűen tartalmazza azt a mozzanatot, hogy a proletariátus megragadja a hatalmat és él azzal.

Visszatértünk kiindulópontunkhoz, a demokratikus szabadság tükröződéséhez Luxemburgnak a bolsevikokkal szembeni 1918-as kritikáján, amely tényleges történelmi kiindulópontja volt számos arra irányuló kísérletnek, hogy eltorzítsák Luxemburg munkájának értelmét. Kezdettől az volt a célunk, hogy ezekkel foglalkozzunk, mivel ez elengedhetetlen része annak az általánosabb feladatnak, hogy a cikk értelmét teljes egészében feltárjuk. Az ezekről az elvekről szóló viták ismertetésével eljutottunk arra a pontra, ahol Luxemburgnak az orosz forradalomról szóló brosúráját azon a területen vizsgálhatjuk, amely ténylegesen a sajátja: a forradalmi marxizmus területén és talaján. De még itt, ezen a talajon is találunk akadályokat Luxemburg gondolkodásának helyes értelmezésében. Gyakorlatilag már 1922 elején, a brosúra első komoly marxista kritikájában, Luxemburgnak a demokráciáról szóló érvelésében Lukács György azt a hibát vélte felfedezni, hogy „a nap követelményeivel állandóan a forradalom eljövendő szakaszainak elveit konfrontálja" és hogy Luxemburgnál megtalálható „*a történelmi fejlődés organikus jellegének túlbecsülése*". Nyilvánvaló szimmetria van e kettős tulajdonítás, illetve az eszközök és célok kettős, spirituális és organikus viszonya között, amelyet mind a reformizmus, mind a libertarianizmus azért alkalmazott, hogy megszüntesse mind a jövőt a jelenben, mind a jelent a jövőben. Lukács korántsem akarta kiátkozni Rosa Luxemburgot, s úgy beszélt róla, mint „a forradalmi marxizmus ... felejthetetlen

tanítójá(ról) és vezéré(ről)".[33] Mivel csak egy évvel korábban írt maga is tanulmányt Luxemburg marxizmusának erejéről és eredetiségéről,[34] sem a reformizmust, sem az anarchizmus nem próbálta kimutatni Luxemburg gondolkodásában. 1922 végén ama ünnepelt tanulmánygyűjteményének előszavában, amelyben e két írása is megjelent, még mindig azt írta: „A valóban kommunista-forradalmi, marxista belátás felé csak Rosa Luxemburg teoretikus életművével való kritikai polémián keresztül vezet út",[35] amely vélemény nem sokban különbözik Leninnek ugyanabból az évből származó megfogalmazásától. Lukács Luxemburg brosúrájáról írott kritikája azon dolgok ellen irányult, amelyeket Lukács hibának tekintett, de egy nyíltan marxista keretben gondolkodó, kiemelkedő forradalmár hibáinak.

Mindettől függetlenül, az idézett kritika Luxemburg művének vitatható olvasatából ered s ennek kifejtésével Lukács – újfent Lenin társaságában[36] – hozzájárult a forradalmi marxizmuson belüli hosszú és még ma is élő hagyományokhoz, amely a fenti szöveget a luxemburgi hibák sorozatának egyikeként tekinti. „Az orosz forradalom" nem mentes a hibáktól: legalább egyet ezek közül Luxemburg is hibának ismert el később; egy másikat politikai tevékenység során mindvégig fenntartott, s csak megismételte itt, amikor azt írta: „a híres 'nemzetek önrendelkezési joga' nem egyéb, mint üres kispolgári frazeológia és humbug".[37] De a történelmi következmények szemszögéből ma már nem plauzibilis a brosúra elfogultságait pusztán hibáknak és egyoldalúságnak felfogni, és egyben eltekinteni jelentős érdemeitől. Igen jelentős ezek között az a tény, hogy a munka 1918-ban íródott, amikor a forradalmárok mindenütt az első sikeres proletárforradalom példájának bátorító és inspiráló hatása alatt álltak; ekkor születik egy olyan munka, amelyből hiányzik az alázatosság, s az önálló kritikai szellemet ötvözi a szívből jövő rokonszenvvel és támogatással. „Amit egy párt történelmi órákban bátorságban, tetterőben, forradalmi éleslátásban és következetességben felmutathat, azt Lenin, Trockij és elvtársaik bőven teljesítették. A bolsevikok képviselték mindazt a forradalmi becsületet és akcióképességet, ami a nyugati szociáldemokráciából hiányzott. Októberi felkelésük nemcsak az orosz forradalom tényleges megmentése, hanem a nemzetközi szocializmus becsületének helyreállítása is volt."[38] Ezek nem a kételkedő vagy habozó lojalitás szavai, hanem bőkezű dicséretek. Luxemburg azonban egy pillanatig sem habozott, hogy a dicséretet kritikával kapcsolja össze; magától értetődőnek tekintette, hogy azon nehéz körülmények miatt, amelyek között ezt a forradalmat végrehajtották, szükségszerűen olyan vonásokat is mutatott, amelyekkel szemben egy szo-

cialistának kritikus álláspontot kell elfoglalnia. Ezeknek nem szabad bepiszkítaniuk az orosz példa „makulátlan tekintélyét".[39] Természetesen a forradalmi írásoknak szinte kliséjévé vált, hogy a kritika és önkritika érdemeit hangsúlyozzák, ahogyan ezt Luxemburg is többször megtette, kiemelve, hogy ez az „éltető levegő és fény a proletármozgalom számára".[40] Lehet, hogy klisé, de 1918-ban Luxemburg nem elégedett meg ezek hangsúlyozásával. Gyakorolta ezt, és ez a gyakorlat, speciális tárgyát tekintve, s az, hogy egy marxista forradalmár gyakorlata, semmiképpen sem volt sztereotíp. Nem akarta, hogy visszarettentse a hatalomnak a proletariátus általi első megragadása: kifejtette kritikájának elemeit egymás után, a hibásakat is, meg a többit is. Azáltal, hogy így tett, a bolsevikok és Lenin messze eltúlzott morális tekintélye ellenére, erőt, önálló ítélőképességet mutatott, bátorságot és arra való képességet, hogy fenntartson egy viszonylag elszigetelt, elvi álláspontot, amelyet helyesnek tekintett. Már maga ez is olyan tény, amelyet nem lehet lekicsinyleni azon beteges epigonizmus szempontjából, amely rövidesen körülvette Lenin nevét és összes munkáját.

Ami a brosúrának a demokráciára vonatkozó lényegét illeti, mindenekelőtt azzal kell tisztában lennünk, hogy mit is tartalmaztak a demokráciára vonatkozó kijelentések. Még Lukács is, aki nagyra értékelte Luxemburg munkáját, úgy tűnik, bizonyos fokig felületesen kezelte ezt a kérdést. Egyrészt maga Lukács hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy Luxemburg nem tagadja s nem ítéli el a forradalmi erőszak alkalmazását, és explicite kijelenti, hogy a szocializmusnak „egy sor erőszakos intézkedés képezi előfeltételét: például a tulajdon stb. elleniek". Lukácsnak teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy Luxemburgnál nem beszélhetünk az „'általában vett' demokrácia banális védelméről".[41] Másrészt azonban Lukácsnál ellentmondásban állónak látszik az a tény, amelyet a fentiek szerint már tud, és az az állítás, amelyet korábban már idéztünk, de amelyet különben sehol sem részletez; nevezetesen, hogy Luxemburgnak a demokráciára vonatkozó véleménye azon a gyakorlaton alapul, hogy a napi követelményekkel állandóan a jövő elveit állítja szembe. Mivel az ezen állítással egyedül releváns kérdések, azok, amelyek valami értelmet adhatnak neki, akkor kerülnek elő, amikor Lukács a témáról beszélve, mintha Luxemburggal szemben mondaná: „A szabadság ... nem önmagáért való érték .„.. *A szabadság szolgálja a proletariátus uralmát, és nem az őt*"; s amikor erről kezd beszélni, azt mondja, hogy Luxemburg határozottan nem értett egyet azzal, hogy a bolsevikok megtagadják a burzsoáziától a jogait.[42] De mindennek fényénél nem világos, mi az oka annak, hogy Luxemburg demokrácia-védelmét nem

tekinthetjük az „általában vett" demokrácia védelmének, Kautsky módjára, ahogyan sokan megkísérelték állítani Luxemburgról, hogy tagadja a proletariátus *diktatúráját* osztályellenségei felett. Lehetséges, természetesen, hogy az ellentmondás magánál Luxemburgnál található, ahogyan valószínűleg Lukács próbálja sugallani, és nem magánál Lukácsnál. Ez lehetséges, de nem így van, amint az a következő bekezdésből látszik, amelyben tisztán elhatárolja magát mind a liberalizmustól, mind a libertarianizmustól; e bekezdésre Lukács nem utal, s általában is igen ritkán említik:

„Amikor az októberi forradalom után az egész középrend, a burzsoázia és a kispolgári értelmiség hónapokig bojkottálta a szovjet kormányt, megbénította a vasúti, posta- és távíróforgalmat, az oktatást és az igazgatási apparátust, és ily módon ellenszegült a munkáskormányzatnak, akkor magától értődő volt velük szemben az elnyomás, minden rendszabálya: a politikai jogok, gazdasági létfenntartási eszközök stb. megvonása, az ellenállás vaskézzel való letörése. Ebben éppen a szocialista diktatúra fejeződött ki, amelynek semmiféle eszköztől sem szabad visszariadnia, hogy bizonyos intézkedéseket az egész érdekében kikényszerítsen vagy megakadályozzon."[42]

Más szavakkal, amit Lukács Luxemburgnak tulajdonít, éppen ellenkezője annak, amit Luxemburg itt mond; Lukács egyetlen állítását sem támasztják alá Luxemburg kijelentései. Ő a szabadsággal nyilvánvalóan a proletárdiktatúrán belül foglalkozik, s nem mint olyan elvvel, amely a proletárdiktatúra fölött áll. Luxemburg a legmélyrehatóbb, kiterjedt és „korlátlan" demokratikus jogokért és szabadságokért száll síkra, amelyek összeegyeztethetők a proletár hatalommal, s ebből a szempontból kielégíti azokat a kritériumokat, amelyeket maga Lukács határoz meg. Ez azonban nem meríti ki a kérdést, mivel Luxemburg és Lukács ugyanazt értette az általános meghatározás alatt. Vissza fogunk térni erre a kérdésre, de csak annak vizsgálata után, hogy mit tulajdonít még Lukács Luxemburgnak.

Ez, mint már rámutattunk, a történelmi folyamat „organikus" jellegének túlértékelése. Itt megint az a helyzet, hogy Lukács túl jól ismeri Luxemburg művét ahhoz, semhogy szilárdan és kétségbevonhatatlanul nyakába varrhatná ezt a vádat. Maga Lukács mutat rá néhány pontra, amelyek az ellenkezőjét bizonyítják, olyan forrásokra Luxemburg munkájában, ahol ő mutat rá „a szocializmusba való békés 'belenövés' elméletének tarthatatlanságára", és elismeri, hogy Luxemburg „egyike volt az elsőknek, akik az ezzel ellentétes álláspontot kifejtették."[44] E bizonyíték ellenére Lukács nemcsak ragaszkodik eredeti állításához, de kiegészíti azt egy másikkal,

amely szerint Luxemburg „a proletárforradalmat a polgári forradalom szerkezete alapján vizsgálja".[44] Azonban Luxemburg írásainak egyetlen olvasója sem feltételezheti komolyan – még az sem, aki abszolút módon hisz az ökonomizmusában és a spontaneitásban –, hogy Luxemburg a szocializmusba való átmenetet nagyrészt *öntudatlan* folyamatnak tekinteté, amelyben a társadalmi-gazdasági forradalom befejeződik, mielőtt bármiféle alapvető politikai átalakulás bekövetkezne. De pontosan ez az, amit Lukács tulajdonítani akar neki, azáltal, hogy felidézi a polgári forradalommal való párhuzamot. Lukács szerint Luxemburg azt gondolja, hogy „a proletárállam ... mint ideológiai 'felépítmény' csak a már *bekövetkezett* gazdasági-társadalmi átalakulás *után és ennek következtében* jöhet létre"; ezzel a gondolattal együtt Luxemburg nem vette észre az osztálytudat aktív szerepét a szocialista átalakulásban, „szemben a burzsoá *post festum* megismerésével". Mivel ez prioritást ad az öntudatlan és így automatikus gazdasági szocializmusba való átmenetnek, ez a gondolat nyilvánvalóan koherens azzal az állítással, hogy Luxemburg túlértékeli a folyamat organikus jellegét. De ez nem Luxemburg gondolata. Tulajdonképpen a *Történelem és osztálytudat* e néhány oldalán egészen furcsa, és legjobb tudomásunk szerint mindezideig fel nem fedezett előadás található: egyik hangján Lukács olyan elképzelésekért vonja felelősségre Luxemburgot, amelyekről másik hangján elismeri, hogy nem Luxemburg elképzelései, s az első hangon így neki tulajdonított elképzelésekkel szemben alkalmazott érvei olyan meglepően hasonlítanak – mind formájukban, mind tartalmukban – Luxemburg saját érveihez, hogy valószínűleg Lukács Luxemburgtól tanulta őket. Ilyen például a következő érvelés: „Igaz, hogy a kapitalizmus természettörvényszerűsége végső válságához vezet, útja végén azonban minden civilizáció megsemmisítése, egy új barbárság állna"; és: „Még a legfejlettebb tőkés koncentráció is (gazdaságilag is) minőségileg fog különbözni egy szocialista szervezettől, és nem fog sem 'önmagától' az utóbbiba átcsapni, sem a tőkés társadalom keretein belül 'jogilag' átalakulni".[46] Ennek a szürreális előadásnak a mélyén újfent az nyugszik, hogy Lukács túl könnyedén, túl felületesen kezeli azt, amit Luxemburg ír.

Legalább itt, az organikus átmenet esetében, Lukács megpróbál bizonyítékot gyűjteni állításához, s nem elégszik meg puszta kinyilatkoztatással. A bizonyíték „Az orosz forradalom" két érve. Ezek közül az első csak egy pillanatra állít meg bennünket, mivel Lukács egyszerűen félreérti azt, s nem támaszt alá semmit abból, amit mondani akar. A brosúra egyik fejezetében Luxemburg aggodalmát fejezi ki, hogy ha a szovjet kormány által tervezett

választójog „az általános munkakötelezettségén" alapul, akkor ez nemcsak a „kizsákmányolástól" vonja meg a szavazati jogot, mint azt szeretnénk, hanem a „kispolgárság és proletariátus széles és egyre növekvő részétől" is, „akik számára a gazdasági mechanizmus nem nyújt lehetőséget arra, hogy gyakorolják munkakötelezettségüket". Luxemburg itt arra utal, hogy a gazdasági felfordulás és káosz fennálló körülményei között az ilyen szavazati jog nem megfelelő, mivel sokan, akik dolgozni akarnak, nem jutnak munkához. *Ebben* az összefüggésben úgy beszél erről mint „anakronizmusról", amely olyan gazdasági helyzetet anticipál, amely még nem létezik.[46] Az álláspont teljesen pontos és körülhatárolt. De kiszakítva néhány sort az összefüggésből, úgy, hogy az álláspont teljesen eltűnik, Lukács Luxemburgnak a szocializmusba való átmenet olyan általános hipotézisét tulajdonítja, amely szerint a proletárállam és -jog csak *post facto* szankcionálhatja azt, amit „a tudat mögött ható ... gazdasági hatóerők" létrehoztak.[48] Ebből a hibából következik az összehasonlítás a polgári forradalommal. Luxemburg másik érve, amelyet Lukács bizonyítékként elővesz, felületesen tekintve, úgy tűnik, igazolja Lukácsot. Érdemes idézni, mert központi kérdésünkhöz vezet bennünket: „A szocialista társadalmi rend egyedül és kizárólag történelmi termék lehet, amely a tapasztalat különös iskolájában, a saját megvalósításának folyamán születik az eleven történelem mozgásából; s a történelem – hasonlóan a szerves természethez, hiszen végső soron annak része – azzal a szép szokással bír, hogy a valóságos társadalmi szükséglettel kielégítésének eszközeit, a feladattal mindjárt annak megoldását is létrehozza. Ha így van, akkor világos, hogy a szocializmus – természetéből következően – nem hagyja magát oktrojálni, *ukázok* által vezetni."[49]

Itt nemcsak a szerves természettel való explicit párhuzam található meg, hanem azon elképzelés nyilánvaló spontaneizmusa is, hogy a megoldás 'mindig' létrejön a feladattal egyidőben. Ennek ellene vethető, hogy az elképzelés nyílt hivatkozás a klasszikusokra, tulajdonképpen arra, amit a történelmi materializmus klasszikus művének nevezhetünk, Marxnak *A politikai gazdaságtan bírálatához* írott *Előszavá*-ra;[49] másrészt mit kezdhetünk egy futó utalás és egy rövid, zárójeles hasonlat kombinációjával. De nincs szükség arra, hogy ehhez hasonló speciális kifogásokra hivatkozzunk. Az olvasók maguk eldönthetik, milyen tényleges súlya van az e sorokhoz kapcsolt bizonyításnak. A legfontosabb pont, és ez egyáltalán nem elhanyagolható a fenti kérdés szempontjából, annak lényege, amit Luxemburg mond, azokon az oldalakon, amelyekről ezt a bizonyítást kibányászták.

Még a fenti sorokban is, amelyeket maga Lukács is idéz, megmaradtak

e lényeg nyomai. Hiszen annak értelme, hogy a saját iskoláján érlelődő szocializmust nem lehet életre parancsolni, éppen az ellenkezője annak, amit Lukács akar neki tulajdonítani. Ez nem a szocialista forradalmi folyamat automatikus, öntudatlan természetéről szóló meggyőződés állítása, és nem a vak gazdasági erők önmagukban is elegendő voltára való hivatkozás, olyan, ami lekicsinyelné a tudatos politikai harc és a proletárállam jogi szabályozásának jelentőségét. Alig hihető, hogy Lukács ily nagy mértékben félreértette Luxemburg gondolatát. Luxemburg, mindenesetre, egészen más különbségre hivatkozik, amely a szocializmus bürokratikus parancsa létrehozott formája, és azon szocializmus – a valóságban az egyedül lehetséges – között fennáll, amelyet a tömegek nyertek meg rendkívüli harci erőfeszítéseikkel, győzelmeken és vereségeken, hibákon és tévedéseken, de új politikai és intellektuális vívmányokon keresztül: ez a második fajta szocializmus az, amely tudatos és kollektív ellenőrzést létesít az egész társadalmi folyamat fölött, s mint ilyen, nem érhető el öntudatlan, automatikus fejlődéssel, a tömegek háta mögött, mintha csak később kellene ratifikálni, az elismerés tényével és néhány szükséges felépítményi kiegészítéssel. Az, hogy ez az elképzelés mennyire nem emlékeztet az organikus és spontán átmenet elképzelésére, az egyszerűen gyakorlatilag mindabból kiviláglik, amit Luxemburg közvetlenül az idézett bekezdés előtt és közvetlenül utána mondott. Ezeken az oldalakon beszél a tömegek politikai neveléséről mint a proletárhatalom elengedhetetlen alapjáról, és arról, hogy „intenzív politikai képzésre" van szükség ahhoz, hogy megfeleljenek annak az „óriási feladatnak", amelybe a bolsevikok belefogtak. A szabadságot itt is hatástalannak nevezi, ha az különös kiváltsággá válik, és olyan helyzetről beszél, amelyben szükséges „lépésről lépésre ... kitapogatni a talajt, kipróbálni, kikísérletezni, ellenőrizni most ezt az utat, majd egy másikat". Van néhány útjelző, de a szocialista átalakulásnak nincsenek kész formulái, nincs egyszerű kulcs „ahhoz az ezer konkrét, gyakorlati lépéshez, nagyokhoz és kicsinyekhez", amelyeket meg kell tenni. „Új ország. Ezernyi probléma. Csak a tapasztalat képes arra, hogy kijavítsa és megmutassa az új utakat." Csak a politikai és társadalmi életbeni energikus résztvételükkel lehet elérni „a tömegek teljes szellemi átváltozását. Társadalmi ösztönöket az egoisták helyébe, tömegkezdeményezéseket a tehetetlenség helyett, eszmét, amely minden szenvedésen átsegít."[51] Az, hogy Luxemburg hangsúlyozza a forradalmi erőfeszítések nagy részének elkerülhetetlenül próbaszerű, kísérleti, sőt néha hibás jellegét, és hogy ezért lankadatlan harcra van szükség a javításhoz, talán nyújt bizonyos felvilágosítást arról az elképzelésről, hogy a

feladat „szimultán módon" megtalálja megoldását, amely elképzelés, ha egyáltalán szignifikáns, akkor csak korhoz kötött értelemben az.

Kritika és önkritika – ezek nem puszta klisék, s még csak nem is puszta elvont etikai követelmények. Ezek *meghatározói* a proletárforradalom jellegének, és ebből következően ez a dolog bökkenője. Ahogy nagy vonásokban le vannak írva „Az orosz forradalom" ezen oldalain, egy másik utalást rejtenek a klasszikusokra, és ez biztosabb iránytűje Luxemburg gondolkodásának, mint az, amely Lukács figyelmét megragadta. A *Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikájá*-ban írja Marx:

„A proletárforradalmak ... állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alaposággal gúnyolják első kísérleteik felemásságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből s még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben, mindig visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremtődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják: 'Hic Rhodus, hic salta!'."[52]

Luxemburg nyíltan nem utal erre a szakaszra itt, bár más alkalmakkor megtette.[53] De az a modell, amelyet ez tartalmaz, nem a forradalmi feladat és megoldás *szimultán volta*, hanem az a belső *koraérettség*, amely minden proletárforradalmat sújt; ezt Luxemburg mélyen integrálta gondolkodásába, már a revizionistákkal való vita idején. Ahogy maga Lukács értette ezt, ez pontosan antitézise az „organikus" koncepciónak, és fel is fedezte azt ebben a brosúrában.[54] Csak azt nem vette észre, hogy pontosan azokban a sorokban is jelen van, amelyeket Luxemburg hibáit bemutatandó emelt ki.

Miért ez a koraérettség? Nemcsak azért, mert a bolsevikok voltak az elsők ezzel a kísérlettel, nemcsak azon ténylegesen nehéz körülmények miatt, amelyekkel szembe kellett nézniük; nem ez volt az oka annak, hogy Luxemburg mindannak elkerülhetetlenül kísérletező jellegéről írt, amit tettek. Éppen ellenkezőleg: „így kell, hogy legyen és így is lesz mindannyiunkkal, ha ugyanarra a pontra érünk."[55] Továbbmenve, ez csak durva megközelítés: követve az ő utalásait és Marxéit, azt mondhatjuk, hogy a feladatok és akadályok *roppant terjedelmének* tulajdonítható, hogy egyetlen proletárforradalom sem lehet kezdettől fogva eléggé felkészült arra, hogy kész megoldásokat találjon. Ezen elképzelés mélyebb értelme az, hogy a tőkés gazdasággal és állammal való történelmi szakítás és a szocialista célkitűzés természete között specifikus *minőségi* különbség van, amely lehetetlenné

teszi, hogy a megoldások eleve adottak legyenek, s elkerülhetetlenné, hogy hosszas erőfeszítésekkel keressék és nyerjék meg azokat. Ezt a minőségi különbséget határozta meg Luxemburg egyik gazdasági szövegében, amikor arra a helyzetre utal, amelyben a kapitalizmus anarchisztikus gazdasága nyit utat „egy tervszerű, az egész dolgozó társadalom által tudatosan megszervezett gazdálkodási módra" való átmenethez.[5 6] Ez a gondolat már akkor sem volt különösebben új, de egy sor olyan dolgot testesít meg, ami fontos számunkra ebben az összefüggésben: különösen fontos a tömegek számára átláthatatlan és ellenőrzésükön kívül eső gazdaság, illetve az általuk megértett és irányított gazdaság közötti különbségtevés. Egybevág ezzel, ezen alapul és megerősíti ezt egy másik: az olyan demokrácia, amely szűk korlátok közé szorítja a politikai aktivitást és kizárja belőle mind az aktív résztvételt, mind a racionális tudatosságot a közigazgatás folyamataiban, és azon demokrácia között, amely áttöri a fenti korlátokat, és mind az aktív résztvételt, mind a tudatos racionalitást beengedi a közigazgatásba. A szocializmusba való átmenet az e különbség szakadékán való áthaladás kísérlete. Ez az *alapvető* oka annak, hogy az átalakulás bármiféle „organikus" koncepcióját el kell vetni. Ebben az értelemben az olyan kérdések amelyek az ellenforradalmi és a forradalmi erőszak méreteire vonatkoznak, vagy arra, hogy meg kell-e fosztani a tőkés osztályt a szavazati jogtól, csak másodlagosak: a körülmények, valószínűségek és lehetőségek, és nem az elvek által megszabottak. De azon gazdasági viszonyok szétzúzásának szükségessége, amelyek között a dolgozó lakosságot kizsákmányolják és misztifikálják, és azon politikai intézmények megsemmisítésének követelménye, amelyek kizárják őket a politikából, integráns része e célkitűzésnek. A szocializmus nem úgy adott, mint az objektív gazdasági törvények organikus kifejlődésének végterméke, mivel éppen ezeknek a törvényeknek és szánalmas objektivitásuknak megszüntetését feltételezi. A szocializmus nem úgy adott, mint a polgári demokratikus intézmények keretein belüli kumulatív fejlődés organikus folyamatának végterméke, mivel előfeltételezi e keretek megszüntetését. A forradalomnak szét kell zúznia, össze kell törnie, meg kell semmisítenie azt az egész bonyolult intézményi struktúrát, amely gazdaságilag és politikailag kisajátítja a tömegeket. Összes alkotó energiáját arra a munkára kell összpontosítania, amely végül is az övé, hogy – először a történelemben – saját szervezetein, saját pártjain, tanácsain, gyűlésein, saját újságjain keresztül, olyan társadalmat építsen fel, amely megfelelő az emberi létezés számára. Az általános irányvonal kivételével, ebből következően, a forradalmat nem lehet programokkal vagy elméletben véghezvinni; s ugyanígy nem

vezethetnek hozzá bizonyos ortodoxia gárdistáinak törvényhozói és adminisztratív diktátumai sem. Egyszerűen, ez nem lehet *adott*. Ezt a dolgozó népnek kell megnyernie saját erőfeszítéseivel, a dolgozó nép szükségleteinek megfelelően. Ez szakítás, amely – vitathatatlanul – nem lehet sem tiszta, sem pontos, mivel mindig koraérett lesz, bármennyire esedékes is. Rosa Luxemburg a német forradalom alatt újra és újra megismételte: a szocializmust nem lehet rendelettel bevezetni. Azért, mert ez organikus-gazdasági vagy spontán folyamat, ami kívül esik a politikai kezdeményezés területén? Semmiképpen sem ezért. Hanem azért, mert politikailag kell harcolni érte és politikailag kell megnyerni „a proletariátus többségének tudatos akarata és cselekvése" által.[57]

Lukács kritikájának ebből az egész aspektusából két dolog marad, egy nagy és egy kicsiny. A kicsiny dolog az, hogy Luxemburg elítélte a bolsevikokat az Alkotmányozó Gyűlés 1918 januári feloszlatásáért. E kérdést, hogy tényleges jelentőségének megfelelően értékelhessük, történelmileg kell megvizsgálni. Bebörtönözve, s így elvágva minden megfelelő információs forrástól, nem tett többet, pusztán válaszolt arra, amit e cselekedet bolsevikok általi igazolásának érzett. Ebben az igazolásban azonban két különálló vonal volt. Az alapvető: az Alkotmányozó Gyűlés burzsoá parlament volt, amely az ellenforradalmi erők gyűjtőpontjává vált, és ebből következően szemben állt a szovjetekkel, amelyek – mint a munkásdemokrácia szervezetei – az októberi forradalom proletár-szocialista jellegét fejezték ki, s így minden joguk megvolt ahhoz, hogy helyettesítsék ezt a parlamentet. A másik vonal: egy sor esetleges körülményből következően (az eszer párton belüli szakadás, a választások időpontja stb.) az Alkotmányozó Gyűlés összetétele nem tükrözte valóságosan az országban az adott pillanatban ténylegesen fennálló erőviszonyokat. Csak erre a második érvre korlátozva, az elsőtől elszigelve, Luxemburg egyszerűen elfeledkezett arról a tényről, hogy a Gyűlést a proletárdemokrácia érdekében oszlatták fel, és azt gondolta, hogy bizonyos demokratikus „formalitásokkal" szembeni forradalmi türelmetlenséget derített fel. Ha a testület adott összetétele nem tükrözi a jelenlegi helyzetet, akkor miért nem rendeznek új választásokat? – kérdezte ő. Más szavakkal, ő a feloszlatásban az általános demokratikus jogok iránti nemtörődömség megnyilvánulását látta a nyomás alatt álló bolsevikok részéről, és nem egy polgári-demokratikus intézmény megsemmisítését a tömegek demokráciája által és annak érdekében.[58] Azt mondtuk, hogy Rosa Luxemburg 1917 előtt tovább ment kortársainál a proletárhatalom természetének anticipiálásában.[59] De szem előtt tartva azt a tényt, hogy ennek

pontos intézményes formái nem tisztázódhattak, mivel még nem létezett sikeres proletárforradalom, és hogy a bolsevik álláspont még 1917-ben is kétértelmű volt, egészen a hatalom megragadásáig fenntartották a *„Minden* hatalmat a szovjeteknek!" *és* az Alkotmányozó Gyűlés összehívása jelszavát, és szem előtt tartva, hogy Luxemburg börtönben volt ez időben és így nem volt tökéletesen tájékozott, és hogy mikor már megvoltak az információi, nem sokkal szabadulása után, a német forradalom során elismerte, hogy kritikája ezen a ponton hibás volt[59] – mindezt szem előtt tartva nem meglepő, hogy elkövette ezt a hibát, és nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani ennek, amikor gondolkodásának interpretációja a feladat. Úgy kezelni ezt, amint azt Lukács tette, kritikáját úgy tekinteni, mintha az logikusan következne a proletárforradalomra vonatkozó egész koncepciójából, nem más, mint eltérő dolgok önkényes összekapcsolása. Végül is, pár hónappal később Luxemburg teljes határozottsággal kijelentette, hogy az ilyen típusú gyűlés burzsoá intézmény, szemben a munkásdemokrácia szerveivel, és „ellenforradalmi erőd" velük szemben,[60] anélkül, hogy megszűnt volna támogatni azt a lényegi álláspontot, amelyet „Az orosz forradalom"-ban kifejtett, és abban a megállapításban összegezett, hogy a szocializmust nem lehet „elrendelni". A most következő hosszú bekezdés, amely ezt a követelést viszi végig, nyilvánvalóan ugyanezt az álláspontot mutatja, s nyugodtan összefér a kérdéses hiba kijavításával.

„A proletariátus tömegei nemcsak a forradalom céljainak és irányának meghatározására hivatottak. E tömegeknek saját tevékenységükön keresztül, maguknak kell a szocializmust lépésről lépésre életre segítenük. A szocialista társadalom lényege az, hogy a nagy dolgozó tömeg megszűnik uralt, igazgatott tömegnek lenni, s ehelyett tudatos és szabad önmeghatározásban éli és vezeti saját politikai és gazdasági életét. Így az állam legmagasabb hivatalaitól egészen a legkisebb községig, a proletártömegnek kell átvennie a burzsoá osztályuralom elavult szerveinek helyét – szövetségi tanácsokat, parlamenteket, helyi tanácsokat –, saját osztályszerveikkel: a munkások és parasztok tanácsaival helyettesítve azokat. Továbbmenve, a proletártömegnek be kell töltenie minden posztot, ellenőriznie kell minden funkciót, intézkedést, s mindent, amit az állam követelhet a proletár osztályérdekek és a szocializmus feladataival szemben. Csak a tömegek és szerveik közötti állandó aktív kölcsönhatás, azaz a munkás- és katonatanácsokkal való aktív együttműködés teszi lehetővé, hogy a tömegek aktivitása az államot szocialista szellemmel töltse meg ... Csak a kapitalizmus elleni kitartó összefogással, a kézben harccal, minden üzemben és minden gyárban, a tömegek

közvetlen nyomásán és sztrájkokon keresztül, és csak saját képviseleti szerveik megteremtésével szerezhetik meg a munkások az ellenőrzést a termelés fölött, és a végső tényleges vezetést ... Az összes ... szocialista állampolgári erény, együtt a szocialista irányításhoz való hozzáértéssel és képességgel, csak saját tevékenységén, saját tapasztalatán keresztül szerezhető meg a munkásosztály számára ... A társadalom szocializálása csak a munkásosztálynak minden fronton való makacs és fáradhatatlan harcával érhető el ... A munkásosztály felszabadításának magának a munkásosztály művének kell lennie."[61]

Ez az utolsó gondolat visszavezet minket a még mindig nem lezárt központi kérdéshez, azaz a demokratikus jogok és szabadságok proletárdiktatúrán belüli kiterjedéséhez. Általános vonalaiban Luxemburg álláspontja a kérdésben világos. A proletárdiktatúra közvetlenebb és kiterjesztettebb formája a demokráciának, mint bármi, ami valaha is létezett, és ennek megfelelő demokratikus eljárásokkal és szabadságokkal kell rendelkeznie: választások, sajtószabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága – azok számára, akik másként gondolkodnak, s nem csak a párttagok számára –, gyülekezési szabadság stb., amelyek hiányában „elhal az élet minden nyilvános intézményben látszat-létté válik, amelyben a bürokrácia az egyedüli tevékeny elem . . . időről-időre gyűlésekre mozgósítják a munkásság elitjét, hogy az megtapsolja a vezérek beszédeit és egyhangúan helyben hagyja az előterjesztett határozatokat."[62] Álláspontja a *proletárdiktatúrán belüli szabadságot, más szavakkal a tendenciák és pártok pluralitását* követeli. Lukács ebben az összefüggésben becsmérlően beszél a párt és az osztály diktatúrája közötti különbségtételről, s Luxemburg veszélyes közelségéről „az utópikus elvárások túlzásaihoz, későbbi fejlődési szakaszok anticipálásához".[63] Tisztában kell lenni azonban egy sor kérdéssel. Luxemburg nem sajnálta s nem is kérdőjelezte meg a bolsevikok oroszországi hegemóniáját, s kategorikusan állította, hogy ők voltak az *egyedüli* párt, akik megértették a helyzet igazi természetét és szükségleteit 1917-ben, s így támogatást, vezető szerepet és hatalmat nyertek.[64] Azonban itt és most nem notórius „spontaneitásának" további bizonyításával foglalkozunk. Hanem azzal a kérdéssel, hogy Luxemburg attól tartott: az ellenzék és a kritika lehetőségeinek megszüntetésével a proletárállam automatikusan a bolsevik párttal, a dolgozó tömegek érdekei pedig a bürokratikus vezetés akaratával azonosulnának. Másodszor, alaptalan lenne ezt az aggodalmat pusztán egy olyan purista elvi tüntetés megjelenésének tekinteni, amely dacol a pillanat követelményeivel. Mivel Luxemburg megint teljesen nyíltan kimondja, hogy mindazt, amit a bolsevikok ebben

az irányban tettek, olyan körülmények „kényszerítették rájuk", amelyek között lehetetlen és értelmetlen lenne elvárni tőlük a szocialista demokrácia legszebb példáját. Amihez ragaszkodik azonban, s ez brosúrájának lényegi érdeme, az, hogy amikor leküzdötték az ideiglenes követelményeket, akkor el kell kerülni a kísértést, hogy általános elvnek tekintsék ezeket és így „a szükségességből erényt kovácsoljanak".[65] Ez az „igazság" magja, s ha valaki akarja, vádolhatja ezért utópizmussal, de ez semmi esetre sem tekinthető gyenge pontnak Luxemburg álláspontjában. A legbiztosabb bizonyítéka annak, hogy, épp ellenkezőleg, ez erős pont, azt maga Lukács nyújtja 1922-es kifogásaival az 1918-as Luxemburggal szemben a szabadság és a proletárdiktatúra kérdésében.

Lukácsnak nincs baja azzal az elképzeléssel, hogy a kritikát „intézményesen fenn kell tartani, még a diktatúra alatt is". De ama elképzeléssel szemben, hogy egy ilyen intézményes nyitottság bizonyos specifikus politikai jogokat és szabadságokat követel meg, Lukács más megoldást javasol. A proletárdiktatúra, mondja, olyan időszak, amelynek során az osztályharc állapotában hirtelen változások következnek, amelyek során a proletariátusnak manőverezni kell tudnia és gyors fordulatokat végrehajtania akár a gazdaságpolitika, akár a szabadság kiterjesztése tekintetében. Ennek háttere: „A gyakran nagyon hirtelen változások végrehajtására csak egy, a bolsevikokhoz hasonló forradalmi párt képes, csak egy ilyen párt rendelkezhet a valódi hatótényezők megítélésében elég hajlékonysággal, manőverező képességgel és elfogulatlansággal ahhoz, hogy a legvadabb polgárháború hadikommunizmusától Breszt-Litovszkon keresztül a NEP-re, onnan pedig (a hatalmi helyzet újabb változása esetén) az erők más csoportosítására térjen át, miközben állandóan sértetlenül megőrzi a lényeget, a proletariátus uralmát." Szemben ezzel, Lukács szerint, minden más tendencia a munkásmozgalmon belül ellenforradalmi, és egyenes vonal vezet „Kornyilovtól Kronstadtig".[66] A válasz, lényegileg, egyszerű: a párt tudja. Az orosz példa „makulátlan tekintélye" itt már megtette a magáét.

E könyvben tartózkodunk attól, és végig ezt tettük, hogy Rosa Luxemburg globális politikai és stratégiai koncepcióját a lenini állásponttal való rendszeres összehasonlítás módszerével próbáljuk feltárni. Esetenként utaltunk Leninre, s összevetettük Lenin és Luxemburg perspektíváját 1905 után az oroszországi forradalomra vonatkozóan. De ekkor az volt a feladatunk, hogy az alapvető egyezésre hívjuk fel a figyelmet. Tudatosan tartózkodtunk attól az általánosan használt módszertől, hogy olyan problémák tárgyalásánál, mint a spontaneitás és tudatosság, szervezet és tömegharc stb. állan-

dóan utaljunk Luxemburg álláspontjának a leninista elmélettől való eltérésére. Egy ilyen módszer ugyanis metodológiailag hibás, és elkerülhetetlenül torzításokat szül Luxemburg munkájának interpretálásakor. Bár Luxemburg gondolkodása érthetőségének elve nem teljesen belső, s túllép szövegein a szélesebb politikai-ideológiai területre, amellyel lényegében foglalkozott, *a fortiori* igaz, hogy ezt az elvet nem találjuk meg Lenin szövegeiben. Luxemburg alkalmanként kifejezte szembenállását Leninnel, és olyan kérdéseket vetett fel, amelyekkel forradalmárként egyformán szembekerültek; így nem alaptalan az összehasonlító megközelítés kísérlete, azonban nekünk nem ez volt a célunk. De ha egy ilyen összehasonlítás nem azon alapul, hogy mindenekelőtt megpróbáljuk megértetni Luxemburgot saját *specifikus* összefüggéseiben és terminusaiban, akkor gondolatainak tartalma elsikkad. Úgy kezelik, mintha egész élete Leninnel folytatott hosszú dialógus lett volna, vagy csupán kiterjesztett kísérlet arra, hogy elérje, megértse azt, amit Lenin alkotott, hogy pontról pontra ugyanolyan jót, ha nem ugyanazt adhassa. Az efféle felfogás egyik legrosszabb változata az, amely Lenint minden dolgok igaz mércéjének tekintve, Luxemburgnak vele való vitáiból csak Luxemburg hibáit és tévedéseit emeli ki. Nem akarjuk tagadni Lenin elsőbbségét Luxemburggal szemben olyan vonatkozásban, amelyek meghatározóak, mind forradalmi szervezőként, mind teoretikusként. Azonban nem árt emlékeztetni arra, hogy Lenint kanonizálták, és e folyamat részeként meg kellett történnie Luxemburg és mások ördögűzésének. Az a gyakorlat, amely általános a leninistáknál és állítólagos leninistáknál – hogy ti. állandóan kimutatják, mely pontokon tévedett Luxemburg Leninnel szemben –, legalábbis unalmassá vált mostanára, és éppen itt az ideje annak, hogy alaposabban megvizsgáljuk kettőjük vitáit, hogy megtaláljuk, milyen értékek találhatóak ebben Luxemburg oldalán. A dolgok természetéből következően Luxemburg nem lehetett Lenin. De talán nem irreleváns az a reflexió sem, hogy ő nem volt sem Zinovjev, sem Sztálin.

Ennek a könyvnek mégcsak titkos, rejtett célja sem volt azt sugallani, hogy Luxemburg művét egyenrangúnak kell tekinteni a Leninével. Azzal, hogy azt mondjuk, a régi spontaneitás-ökonomizmus vád alaptalan, hogy Luxemburg teljesen megértette a forradalmi párt és vezetés jelentőségét, hogy hangsúlyozzuk azon specifikus stratégiai koncepció értékét, amely írásaiban és gondolkodásában megtestesült a tömegsztrájkra vonatkozóan, még mindig nem mutatja tisztán a forradalmi élcsapat-szervezet jellegzetesen lenini elméletét, s konkrétum iránti élesebb érzéket, amellyel Lenin ehhez és más kérdésekhez nyúlt, azt a szinte kegyetlen céltudatosságot, amellyel

Lenin szervezte a munkások élcsapatát a hatalom megszerzésére. Sőt, 1904-ben, amikor beavatkozott a bolsevikok és a mensevikek vitájába, Luxemburg komolyan félreismerte Lenint. Azonban nemcsak ezekről volt szó. Leninnél megvolt a mély és átható elkötelezettség a szocialista demokrácia iránt: ám ez megtorpant néhány egyoldalú kifejezés előtt, amelyet megengedett magának egy olyan vitastílusban, amely mindig éles volt, néha túlzott és rosszindulatú, s ebből következően arra ítéltetett, hogy példájával nem túlságosan örvendetes eredményekhez vezessen. Ugyanez a meggyőződés Luxemburgban sokkal egyértelműbb volt, mint legtöbb kortársában, s ez fejeződött ki 1918-ban bizonyos kétségekben, aggályokban és fenntartásokban az orosz forradalom menetére vonatkozóan, olyan pillanatban, amikor senki másnak nem volt ideje erre. Ez nem „hiba" volt. Ez, mint később kiderült, jelentős segítség volt, bár csak egy későbbi forradalmi nemzedék számára. Felismerhető, hogy Lenin pártja és Sztálin győzelme között teljes diszkontinuitás van, amelynek „biológiai" kifejezést kellett találnia a régi bolsevikok egész nemzedékének kiirtásában, hogy a sztálinizmus nem logikus fejleménye a leninizmusnak, és így tovább – ennek ellenére elmondható, hogy az 1918-at követő években a bolsevik pártnak hasznára váltak volna az olyanfajta aggályok, amelyeknek Luxemburg hangot adott, és egy olyan formátumú forradalmár is, aki harcol ezekért. Ez esetben valamivel kevésbé valószínű, hogy a bolsevik párt elkövette volna azokat a hibákat, amelyeket elkövetett, s amelyek hozzájárultak, más fontos tényezőkkel együtt ahhoz, hogy eltűnt a szovjet demokrácia. Kevésbé valószínű, hogy a polgárháború végén szétzúzták volna a szovjet ellenzéket, a mensevikeket és az anarchistákat, s kevésbé lett volna valószínű a frakciók betiltása. El kell ismerni, hogy abban a helyzetben, amely 1921 elején fennállt, a bolsevikoknak nem volt más választásuk, mint leverni Kronstadt erődjét – de ennek ellenére elmondható, hogy a luxemburgi érzékenység megóvhatta volna őket attól az amalgámtól, amelyet a „hibák" kategóriának a matrózok és a fehérek közötti trancendálásával alkottak, s amit Lukács pusztán utánuk ismételget.

A forradalmároknak, mindenesetre, joguk van a tévedéshez. De minden nemzedéknek tanulnia kell az előtte járótól. A forradalmi baloldal Lenint olvassa folyamatosan és kitartóan, és így is kell lennie. De nincs mindig érzéke ahhoz, hogy felismerje hibáit és tévedéseit, és hangosan ismerje fel ezeket. Proletárdemokrácia ... *Állam és forradalom!* Csakhogy abban nincs egy szó se a pártokról és a különböző tendenciák létjogosultságáról a munkás-

mozgalmon belül. Ma a forradalmároknak nincs joguk hallgatni erről a kérdésről. Meg kell határozniuk magatartásukat, álláspontjukat ebben az irányban. Kezdhetik azzal, hogy Rosa Luxemburgot olvassák.

Jegyzetek

1 A. Huxley: *Ends and Means*, London, 1937, 25.
2 E. Vollrath: „Rosa Luxemburg's Theory of Revolution", *Social Research*, Vol. 40, No. 1, Spring 1973, 83–109. E tanulmány oldalszámaira a szövegben zárójelben utalunk.
3 Rosa Luxemburg: „Az orosz forradalom", 35.
4 *Introduction* to R. Luxemburg: *The Russian Revolution, and Leninism or Marxism?*, Ann Arbor, 1961, 23–24.
5 Saját kiemelésünk. Lásd George Lichtheimet, aki, úgy tűnik, hasonló álláspontra jut, de másképpen ítéli meg: „üzenete utópikus volt, mivel egy forradalom, amely *mindenki* szabadságát respektálja, a világon a legnehezebben elérhető dolog". *The Concept of Ideology and Other Essays*, New York, 1967, 203. Lásd még Hannah Arendtet: „Egyedül volt ... a *minden* körülmények közötti, nem egyéni, hanem közszabadság abszolút szükségességének hangsúlyozásában." *Men in Dark Times*, London, 1970, 52. (Az én kiemelésem – N. G.)
6 Ld. Norman Geras: *The Legacy of Rosa Luxemburg*, London, 1976, 120–21.
7 Az én kiemelésem – N. G.
8 Ld. „Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie".
9 Rosa Luxemburg: „Tömegsztrájk, párt és szakszervezetek", *Válogatott beszédek és írások*, I, 21–23.
10 *Uo.*, 50.
11 „Az orosz forradalom", 34–35.
12 K. Korsch: *Marxism and Philosphy*, London, 1970, 126.
13 F. Engels: *A tekintélyről*, MEM, 18, 292.
14 A kifejezés Marxtól származik: *A polgárháború Franciaországban*, MEM, 17, 325.
15 E. Bernstein: *Evolutionary Socialism*, New York, 1961, 163, 143–145.
16 A kérdés érdekes tárgyalását ld. L. Colletti: *From Rousseau to Lenin*, London, 1972, 51, 92–97, 103–108.
17 Bernstein: *ld. mű*, XXV–XXVI, 148 és köv.
18 Idézi P. Gay: *The Dilemma of Democratic Socialism*, New York, 1962, 244–245.
19 Kautsky Károly: *A proletárság diktatúrája*. Fordította Schöner Dezső, Bp. 1919, 38–39, 40; ld. még 7, 32.
20 „Az orosz forradalom", 41.
21 Erre a kérdésre ld. Geras: *ld. mű* 35–36, 39–40, 51–57, 66, 115, 121–127.
22 Ld *Franz Mehring: Marx Károly*, Bp. 1957, 417. „*A tőke* második és harmadik kötete" című fejezetben, amelyet Luxemburg írt.
23 „Social Reform or Revolution?" in M.-A. Waters (ed): *Rosa Luxemburg Speaks*, New York, 1970, 78–79.

24 Marx: *A zsidókérdésről*, MEM, 1, 357.
25 „Social Reform or Revolution? ", Waters, 57.
26 *Uo*, 55–56; ld. még „Az orosz forradalom",
27 „Social Reform or Revolution? ", Waters, 85–86.
28 „A Duty of Honour", in: R. Looker (ed): *Rosa Luxemburg: Selected Political Writings*, London, 1972, 261.
29 „What Does the Spartakusbund Want? ", Looker, 279–281.
30 Vö. *British Road to Socialism*, London. 1968, 6. Ezt a kétértelműséget csak elősegíti a „demokráciá" kérdésében való bizonytalanság. Nagy-Britannia Kommunista Pártjának programja olyan nyelvet használ, amelyben „a szocializmus irányában való demokratikus előrehaladást" azonosítják „a politikai hatalomnak fegyveres harc nélküli megszerzésével" (17), mintha a fegyveres harc szükségszerűen antidemokratikus lenne.
31 Ld. Geras, ld. *mű*, 140.
32 „Az orosz forradalom",
33 Lukács György: „Rosa Luxemburg, a marxista", *Történelem és osztálytudat*, Bp: Magvető, 1971, 580.
34 *Uo.*, 246–269.
35 *Uo.*, 202.
36 Lenin e véleményére ld. *Egy újságíró feljegyzései*, LÖM, 33, 200.
37 „Az orosz forradalom"
38 *Uo.*,
39 *Uo.*,
40 „A szociáldemokrácia válsága (Junius-brosúra)", *Válogatott beszédek és írások*, I, 94.
41 Lukács: *Id. mű*, 581, 597.
42 Lukács: *Id. mű*, 600 és 581.
43 „Az orosz forradalom",
44 Lukács: *Id. mű*, 580–582. Az angol szövegben 'békés belenövés' helyett 'organikus belenövés' áll. – A ford.
45 Lukács: *Id. mű*, 589. Angolban a 'vizsgálja' helyett 'képzeli' szerepel. – A ford.
46 Lukács: *Id. mű*, 586, 589, 587, 588. Arról, hogy Luxemburg kimondottan elvetette azt az elvet, amely szerint a proletárforradalom „a polgári forradalom szerkezetével" rendelkezik, ld. „Beszéd a hannoveri kongresszuson", *Válogatott beszédek és írások*, II, 57–64. A „végső válságra" és a „barbarizmusra" lásd Geras: *ld mű*, 13–42: a tőkés koncentrációra és a „jogilag" való átalakulásra lásd: Social Reform or Revolution? ".
47 „Az orosz forradalom",
48 Lukács: *Id. mű*, 585.
49 „Az orosz forradalom",
50 MEM, 13, 7.
51 „Az orosz forradalom"
52 MEM, 8, 109.
53 Ld. „Social Reform or Revolution? ", és „Az Internacionálé újjáépítése", *Válogatott beszédek és írások*, II, 383–391.
54 Lukács: *Id. mű*, 581–582. Lásd még Geras: *Id. mű*, 51–52.

55 „Az orosz forradalom".
56 „Mi a közgazdaságtan? ", *Válogatott beszédek és írások*, I, 271.
57 „A kezdet", „A nemzetgyűlés", „Beszéd a programról a Németországi Kommunista Párt (Spartacus Szövetség) alakuló kongresszusán"; *Válogatott beszédek és írások*, II; ld. még: „What Does the Spartakusbund Want", Looker; 277.
58 „Az orosz forradalom". Trockij véleményére, amellyel itt Luxemburg nem ért egyet, s amely az Alkotmányozó Gyűlés összetételével foglakozik: „1917. Ot Oktyabrja do Breszta", *Szocsinyenyija*, III, Moszkva: Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo, 1925. Erre a kérdésre ld. még: E.H. Carr. *The Bolshevik Revolution 1917–23*, I, Harmondsworth, 1966, 119–129, és M. Liebman: *Leninism under Lenin*, London, 1975. 232–238.
59 Lásd Gers: *Id. mű*, 121–125.
60 Lásd J. P. Nettl: *Rosa Luxemburg*, II, London, 1966, 700, 703, 718, ahol ezt vonakodva fogadja el.
61 „A nemzetgyűlés", „A nemzetgyűlési választások", *Válogatott beszédek és írások*, II, 446–449, 483–485.
62 „What Does the Spartakusbund Want? ", Looker, 277–278.
63 „Az orosz forradalom".
64 Lukács: *Id. mű*, 598.
65 „Az orosz forradalom".
66 *Uo.*,
67 Lukács: *Id. mű*, 600.

EL A KEZEKKEL ROSA LUXEMBURGTÓL!

L. D. Trockij

Sztálinnak *A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről* írott cikke csak jelentős késéssel jutott el hozzám. Miután megkaptam, még sokáig nem tudtam rávenni magam, hogy elolvassam, hiszen az effajta irodalom, akár a fűrészpor vagy a sörte, nehezen megy le az ember torkán. De miután mégiscsak elolvastam, végezetül arra a következtetésre jutottam, hogy a munka mellett már csak amiatt sem mehetünk el szótlanul, mert pimasz és szégyentelen rágalmakat szór Rosa Luxemburgra. A nagy forradalmárt Sztálin a centrizmus táborába sorolja! Azt bizonyítja – azaz nem bizonyítja, csak állítja –, hogy a bolsevizmus születése pillanatától szakításra törekedett a kautskysta centrummal, míg Rosa Luxemburg „balról" fedezte Kautskyt. Lássuk a szerző szavait: „... Lenin már jóval a háború előtt – körülbelül 1903–1904-től fogva, amikor Oroszországban kialakult a bolsevikok csoportja, s amikor a németországi szociáldemokrácián belül először hallattak magukról a baloldaliak – szakadásra, az opportunistákkal való szakításra irányuló vonalat követett mind itthon, az Oroszországi Szociáldemokrata Pártban, mind pedig ott, a II. Internacionáléban, nevezetesen a németországi szociáldemokráciában."[1] S ha ezt nem sikerült keresztülvinni, az csak azért történt, mert „a baloldali szociáldemokraták a II. Internacionáléban és mindenekelőtt a németországi szociáldemokráciában, még gyönge és csenevész ... csoportot alkottak, amely még kiejteni is félt azt a szót, hogy 'szakadás', 'szakítás' "[2]. Ez a cikk alapvető állítása. A bolsevikok, 1903 óta, nemcsak a jobbszánnyal, hanem a kautskysta centrummal is szakadásra törekedtek, Rosa azonban még a „szakítás" szót is félt kimondani.

Aki ilyen kijelentést tesz, az szükségképpen nem ismeri magának a pártnak a történetét, és mindenekelőtt Lenin eszmei fejlődését. Sztálin kiinduló állításában egyetlen szónyi igazság sincs. 1903–1904-ben Lenin,

természetesen a német szociáldemokrácia opportunizmusának kibékíthetetlen ellenfele volt. Azonban az opportunizmushoz csupán a *revizionista* áramlatot sorolta, amelyet elméletileg Bernstein irányított.

Kautsky akkoriban harcban állt Bernsteinnel. *Lenin Kautskyt tanítómesterének tartotta,* és ezt minden lehetséges alkalommal hangsúlyozta. Leninnek ebben az időszakban született munkáiban, miként a későbbi írásokban, a Bebel–Kautsky-féle irányzat elleni elvi kritikának nyomára sem bukkanhattunk. Ugyanakkor számos alkalommal találkozhatunk ama gondolat kifejtésével, hogy a bolsevizmus nem valamiféle különálló irányzat, hanem csupán Bebel és Kautsky irányzatának az orosz feltételekre való lefordítása. Lenin például a következőket írta *Két taktika* című nevezetes brosúrájában: „Hol és mikor neveztem én 'Bebel és Kautsky forradalmiságát' opportunizmusnak? Hol és mikor tartottam igényt arra, hogy valami olyan külön irányzatot teremtsek a nemzetközi szociáldemokráciában, amely *nem azonos* Bebel és Kautsky irányzatával? Hol és mikor jutottak kifejezésre nézeteltérések köztem és Bebel meg Kautsky között . . . (. . . .) Vitathatatlan tény, hogy nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia teljesen szolidáris a program és a taktika összes nagy kérdéseiben."[3]

Lenin szavai annyira világosak, kifejezőek és kategorikusak, hogy azonnal elintézik a kérdést.

Másfél év múlva, 1906. december 7-én, Lenin *A mensevizmus válsága* című cikkében ezt írta: „Mi ugyanis már a kezdet kezdetén (vö. *Egy lépés előre, két lépés hátra*) kijelentettük: nem hozunk létre semmiféle különálló 'bolsevik' irányzatot, mindig és mindenütt csak a *forradalmi szociáldemokrácia* álláspontjáért szállunk síkra. A szociáldemokráciában pedig, egészen a szociális forradalomig, elkerülhetetlen lesz egy opportunista és egy forradalmi szárny."[4]

A mensevizmusról mint a szociáldemokrácia opportunista áramlatáról szólva, Lenin ezt az irányzatot nem a kautskyzmushoz, hanem a revizionizmushoz hasonlította. Magát a bolsevizmust úgy tekintette, mint a kautskyzmus orosz formáját, amelyet abban az időszakban a marxizmussal azonosított. Az imént idézett sorok megmutatják, hogy Lenin korántsem abszolút értelemben beszélt az opportunistákkal való szakításról: nemcsak megengedte, de egyenesen „elkerülhetetlennek" tartotta a revizionisták jelenlétét a szociáldemokrácián belül egészen a társadalmi forradalomig.

Két hét múlva, 1906. december 20-án, Lenin lelkesen üdvözli Kautsky válaszát, amelyet Plehanovnak az orosz forradalom jellegére vonatkozó kérdésére adott: „A mi törekvésünket – amely mindig abban állott, hogy

az opportunizmussal szemben megvédjük a forradalmi szociáldemokrácia álláspontját, s korántsem abban, hogy holmi 'eredeti' bolsevik irányzatot hozzunk létre – Kautsky a legteljesebben helyeselte . . ."[5]

Reméljük, ebben az összefüggésben a kérdés tökéletesen világos. Sztálin szerint Lenin már 1903-ban szakítást követelt a németországi opportunizmussal, mégpedig nem csupán a jobboldali (bernsteini), hanem a baloldali (kautskyánus) irányzattal is. Lenin 1906 decemberében büszkén állítja Plehanovnak és a mensevikeknek, hogy Kautsky irányzata Németországban és a bolsevikok Oroszországban – azonosak.

Ilyen tehát Sztálin első kirándulása a bolsevizmus eszmetörténetének területére. A kutató lelkiismeretessége és tájékozottsága azonos szinten áll!

Rögtön az 1903–1904-es évekre vonatkozó kijelentései után, Sztálin egy ugrással 1916-hoz érkezik, és Leninnek Junius (azaz Rosa Luxemburg) háborús brosúrájáról írott éles kritikájára hivatkozik. Igen, ebben az időben Lenin engesztelhetetlen harcot hirdetett a kautskyzmus ellen, s levonta a kritikájából adódó összes szükséges szervezeti következtetéseket. Kétségtelen, hogy Rosa Luxemburg a centrizmus elleni harc kérdését nem vetette fel a kellő határozottsággal – e tekintetben Lenin jóval előtte járt. Azonban 1916 októbere – ekkor írt Lenin a *Junius-brosúrá*-ról –, és 1903 között – akkor született a bolsevizmus – 13 év telt el; ez időszak nagyobb részében Rosa Luxemburg szembenállt a Kautsky-Bebel-féle KB-val, s Kautsky formális, pedáns, belsőleg elkorhadt „radikalizmusával" szembeni kritikája mind élesebb jelleget öltött.

Lenin nem vett részt ebben a harcban, és 1914-ig nem támogatta Rosa Luxemburgot. Szenvedélyesen elmerült az orosz ügyekben, s rendkívül óvatosan avatkozott nemzetközi kérdésekbe. Lenin szemében Kautsky és Bebel, mint forradalmárok, jóval magasabban álltak, mint Luxemburgéban, aki közelebbről, a gyakorlatban is megfigyelhette őket, s jóval közvetlenebbül érzékelte a német politikai légkört.

A német szociáldemokrácia (1914) augusztus 4-i kapitulációja teljesen váratlanul érte Lenint. Ismeretes, hogy a *Vorwärts* ama számát, amely a szociáldemokrata frakció honvédő nyilatkozatát közölte, Lenin a német főhadiszállás hamisítványának tartotta. Az alapvető szociáldemokrata áramlatokról adott értékelésének felülvizsgálatához csak akkor látott hozzá, miután véglegesen meggyőződött a szörnyűséges igazságról; ezt a munkát azután már lenini módon teljesítette: azaz a végsőkig vitte.

1914. október 27-én a következőket írta Sljapnyikovnak: „Most Kautskyt gyűlölöm leginkább; undorító, hitvány és önelégült képmutatás ez . . .

(. . .) Igaza volt Rosa Luxemburgnak, aki már *rég* megírta, hogy Kautskyt 'a teoretikus szolgalelkűsége' jellemzi – egyszerűbb szavakkal: lakáj, lakáj módra kiszolgálja a párt többségét, az opportunizmust."[6]

Ha nem lennének más forrásaink (bár ilyenek százával találhatók), ez a néhány sor is pontosan megvilágítaná a kérdés történetét. Lenin 1914 őszén szükségesnek látja akkori egyik legközelebbi munkatársának kijelenteni, hogy „azonnal", most, ma, eltérően a múlttól, „megveti és elítéli" Kautskyt. A kifejezés élessége pontosan mutatja, milyen mértékben csalta meg Kautsky Lenin reményeit és várakozásait. Nem kevésbé világos a második kijelentés sem: „Igaza volt Rosa Luxemburgnak, aki már *rég* megírta, hogy Kautskyt a 'teoretikus szolgalelkűsége, jellemzi . . .". Lenin siet elismerni azt az „igazságot", amelyet korábban nem látott, vagy még inkább, nem hitt el Rosa Luxemburgnak.

Ezek tehát a kérdés fő kronológiai állomásai, amelyek ugyanakkor Lenin politikai életrajzának is fontos útjelzői. Kétségbevonhatatlan tény, hogy ideológiai csillaga szüntelenül emelkedő görbe mentén mozog. Ez azonban egyúttal azt jelenti, hogy Lenin nem született Leninnek, miként ezek a szuzdali ikonmázolók ábrázolják, hanem fokozatosan lett azzá. Lenin szélesítette látókörét, tanult másoktól, és felülemelkedett tegnapjain. Az önmagán való szellemi felülemelkedés eme elszántságában találta meg kifejezését hősi szelleme. Ha Lenin már 1903-ban megértette és formába öntötte mindazt, ami az eljövendő idők követelménye volt, akkor egész hátralévő élete csak ismétlésekből állna. Valójában ez egyáltalán nem így történt. Sztálin egyszerűen sztálinizálja: számozott sablonokra osztja fel Lenint.

Rosa Luxemburgnak Kautskyval vívott harcában, különösen 1910 és 1914 között, jelentős helyet foglalt el a háború, a militarizmus és a pacifizmus problémája. Kautsky a reformista programot védelmezte: a fegyverkezés korlátozása, nemzetközi bíróság stb. Rosa Luxemburg erélyesen küzdött e program, az illúziók programja ellen. Lenin e kérdésben ingadozott, ám jó ideig közelebb állt Kautskyhoz, mint Rosa Luxemburghoz. Leninnel folytatott akkori beszélgetéseimből emlékszem, hogy igen nagy hatást tett rá Kautsky következő érve: amiként a belső kérdésekben a reformok a forradalmi osztályharc termékei, hasonlóképpen a nemzetközi viszonyokban is kivívhatók jelentős garanciák („reformok") a nemzetközi osztályharc segítségével. Lenin azt tartotta, hogy Kautsky ebbeli álláspontját támogatni lehet a végsőkig, ha ő, Rosa Luxemburggal való polémiája után, a jobboldaliakra (Noske és társai) mér csapást. Emlékezetből nem

tudom megállapítani, vajon ez az eszmekör milyen mértékben jutott kifejezésre Lenin cikkeiben: a kérdés speciális, részletes elemzést igényel. Az emlékezetre hagyatkozva az sem dönthető el, milyen gyorsan szűnt meg Lenin ingadozása ebben a kérdésben. Azonban az ingadozás ténye nemcsak beszélgetésekben nyilvánult meg, hanem levelezésben is. Egy ilyen levél Karl Radek birtokában van.

Úgy vélem, feltétlenül tanúvallomást kell tennem, hogy így megmenthessünk egy kivételesen értékes dokumentumot Lenin elméleti életrajza számára. 1926 őszén, amikor kidolgoztuk a baloldali ellenzék platformját, Radek megmutatta nekem, Kamenyevnek és Zinovjevnek – lehetséges, hogy más elvtársaknak is – Leninnek (1911-ből származó?) hozzá írott levelét, amely Kautsky álláspontját védelmezte a német baloldaliak kritikájával szemben. A KB utasítása szerint Radek, mint mindenki más, köteles lett volna a levelet átadni a Lenin Intézetnek. Ám Radek attól tartott, hogy a levelet elhallgatják, sőt talán megsemmisítik a hamisítások sztálini nagyüzemében, s ezért úgy határozott, hogy megőrzi azt jobb időkre. Radek e meggondolásának megalapozottságában nem volt miért kételkedni. Most, ugyanakkor, maga Radek, ha nem is túlságosan komolyan, de eléggé tevékenyen kiveszi a részét a politikai hamisítvány-gyártás munkájából. Elegendő arra emlékezni, hogy Radek, aki – Sztálinnal ellentétben – ismeri a marxizmus történetét, és mindenképpen jól ismeri Lenin levelét, lehetségesnek tartotta, hogy nyilvánosan kifejezze szolidaritását Sztálinnak Rosa Luxemburgról alkotott arcátlan értékelésével. Az a körülmény, hogy Radek Jaroszlavszkij botjának fenyegetésére tette mindezt, nem kisebbíti bűnét, hiszen csak a megvetett rabszolga képes megtagadni a marxizmus elveit a „botok elvének" nevében.

Számunkra persze most nem Radek személyének a jellemzése fontos, hanem a lenini levél sorsa. Mi történt vajon e levéllel? Még most is rejtegeti-e Radek a Lenin Intézet elől? Lehetséges. De mindennél valószínűbb, hogy eljuttatta oda, ahová kell, elvont-szellemi odaadása egyik anyagi-tárgyi bizonyítékaként. Miféle sors juthatott később a levélnek? Vajon Sztálin személyes archívumában őrzik, a legközelebbi munkatársait kompromittáló dokumentumok mellett? Vagy talán megsemmisítették, amiként megsemmisítették a párt múltjának sok más igen értékes dokumentumát?

Semmilyen körülmény nem ad semmiféle politikai alapot a levél rejtegetésére, amely két évtizeddel ezelőtt született, egy olyan kérdés kapcsán, amely immár csupán történelmi jelentőséggel bír. Azonban éppen a levél

történeti értéke kivételesen nagy. Olyannak mutatja Lenint, amilyen a valóságban volt, s nem olyannak, amilyenné – önmaguk példájára és hasonlóságára – most újra megteremtik a csalhatatlanságra pályázó nehézfejű bürokraták. Azt kérdezzük: hol van Lenin Radekhez írott levele? Lenin levelét – a párt és a Komintern asztalára!

Ha Lenin és Rosa Luxemburg nézeteltérését összességében tekintjük, a történelmi igazságot feltétlenül Lenin oldalán találjuk. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy egyes nevezetes kérdésekben, meghatározott időszakokban Rosa Luxemburgnak volt igaza Leninnel szemben. E nézeteltérések, eltekintve fontosságuktól és időnkénti szélsőséges kiélezettségüktől, a mindkettőjük számára közös proletár-forradalmi politika alapján zajlottak.

Amikor Lenin, visszatekintve, 1919 októberében azt írta: „. . . a hatalom megragadása és a Szovjet Köztársaság megteremtése pillanatában a bolsevizmus egységes volt, magához ragadta mindazt a szocialista gondolat hozzá közelálló áramlataiból, ami a legjobb volt bennük, maga körül egyesítette a proletariátus *egész* élcsapatát és a dolgozók *óriási többségét*"[7] akkor kétségtelenül Rosa Luxemburg irányzatára is gondolt, amelynek legközelebbi támogatói, mint Marchlewski, Dzierzinski és mások, a bolsevikok soraiban dolgoztak.

Lenin mélyebben megértette Rosa Luxemburg hibáit, mint Sztálin; ám nem véletlenül éppen vele kapcsolatban idézte a régi verssorokat:

„A sas néha a tyúknál is lejjebb ereszkedhet,
De a tyúk a felhők fölé sohasem emelkedhet".

Hát ez az! Éppen ezért kellett volna Sztálinnak óvatosabban gazdálkodnia a maga rossz középszerűségével, ha olyan formátumú személyiségről van szó, mint Rosa Luxemburg.

Lenin *A diktatúra kérdésének történetéhez* című, 1920 októberi cikkében, a szovjethatalomnak és a proletárdiktatúrának már az 1905-ös forradalom által felvetett kérdését érintve, ezt írja: „A forradalmi proletariátus és a hamisítatlan marxizmus olyan kiváló képviselői, mint Rosa Luxemburg, nyomban felmérték, és gyűléseken meg a sajtóban kritikai elemzés alá vették ennek a gyakorlati tapasztalatnak a jelentőségét; ezzel szemben . . . az olyanfajta emberek, mint a jövendő 'kautskysták', . . . elárulták, hogy teljesen képtelenek megérteni e tapasztalatnak a jelentőségét."[8] E néhány sorban Lenin teljességgel elismeri Rosa Luxemburg Kautsky elleni harcának történelmi jelentőségét, amely harcot maga Lenin korántsem azonnal értékelte a kellő mértékben. S bár Sztálin – Csang Kaj-sek szovetségese, Purcell harcostársa, a „munkás-paraszt párt" teoretikusa, a „demokratikus

diktatúra", a „burzsoáziával való megegyezés" apostola – számára Rosa Luxemburg a centrizmus védelmezője, Lenin szemében ő a „hamisítatlan marxizmus" képviselője. S hogy ez a meghatározás mit jelentett Lenin szájából, mindenki számára világos, aki egy kicsit is ismeri Lenint.

Ugyanitt kell megjegyeznünk, hogy Lenin műveinek szerkesztői apparátusában Rosa Luxemburgról, egyebek mellett, az olvasható: „A bernsteini revizionizmus, majd a miniszterializmus (millerandizmus) virágzása idején Luxemburg határozottan küzdött ez irányzatok ellen, s a német párt balszárnyán foglalt helyet. (...) 1097-ben az SDKPiL képviselőjeként részt vett az OSZDMP londoni kongresszusán, s az orosz forradalom alapvető kérdéseiben a bolsevik frakciót támogatta. 1907-től Luxemburg elsősorban a németországi ügyekkel foglalkozott, radikális baloldali álláspontot foglalt el, s harcot folytatott a centrummal és a jobbszárnnyal. (....) Az 1919 januári felkelésben való részvétele *nevét a proletárforradalom zászlajává tette.*" Természetesen lehetséges, hogy az életrajzi jegyzet szerzője már holnap bűnbánatot tart, kijelentve, hogy Lenin idejében még homályban botorkált, és a megvilágosodáshoz csak Sztálin idején jutott el. Manapság a moszkvai sajtó naponta közöl ilyen nyilatkozatokat – a talpnyalás, az idiotizmus és a pojácaság egyvelegeit. Ez azonban nem változtat a dolgon: „amit a toll leírt egyszer, nem tünteti el a fejsze". Igen, Rosa Luxemburg a proletárforradalom zászlaja lett.

Mégis, miért és hogyan esett, hogy Sztálin hirtelen – hatalmas késéssel! – nekifogott Rosa Luxemburg régi bolsevik értékelése felülvizsgálatához? Korábbi teoretikus balfogásaihoz hasonlóan, ezt a legutolsót – a legbotrányosabbat – is a permanens forradalom elméletével vívott harca inspirálta. „Történeti" cikkében Sztálin ismét főszerepet ad ennek az elméletnek. Újat persze egyáltalán nem mond. *A permanens forradalom* című könyvecskémben már jó ideje megadtam a választ érvelésére. A kérdést történeti nézőpontból, remélem, kellően megvilágítja majd *Az orosz forradalom története* hamarosan megjelenő második kötete („Az októberi forradalom"). Jelen esetben a permanens forradalom kérdése csak annyiban foglalkoztat, amennyiben Sztálin összefüggésbe hozza azt Rosa Luxemburg nevével. Hamarosan látni fogjuk, hogy ez a botcsinálta teoretikus olyan bölcsességre jutott, amely éppen önmaga számára a leggyilkosabb csapda.

Sztálin, emlékeztetve a bolsevikoknak és a mensevikeknek az orosz forradalom hajtóerői kérdésben folytatott vitájára, miután néhány sorban egymásra halmozzza a hibákat, a következőket írja: „Milyen álláspontot foglaltak el ezzel a vitával kapcsolatban a németországi baloldali szociál-

demokraták, Parvus és Rosa Luxemburg? Kiagyalták a permanens forradalom utópikus és félmensevik sémáját . . . (. . .) Később a permanens forradalomnak ezt a félmensevik sémáját felkapta Trockij (részben Martov) és fegyvert kovácsolt belőle a leninizmus elleni harc számára."[9] Ilyen váratlan fordulatot vesz a permanens forradalomelmélet megszületésének története, Sztálin újabb történelmi kutatásainak szellemében. De – sajnos – a kutató elfelejtett bepillantani saját régebbi tudományos munkáiba. 1925-ben Sztálin már nyilatkozott erről a kérdésről Radek elleni polémiájában. Akkor ezt írta: *„Nem igaz, hogy a 'permanens forradalom' elmélete . . . Rosa Luxemburgtól és Trockijtól származik 1905-ből.* Valójában ez az elmélet Parvustól és Trockijtól származik." Ezt az állítást *A leninizmus kérdései* 1926-os orosz kiadásának 185. lapján olvashatjuk. Reméljük, megtalálható az összes külföldi kiadásban.[10]

Tehát: 1925-ben Sztálin Rosa Luxemburgot vétlennek nyilvánította egy olyan halálos bűn elkövetésében, mint a permanens forradalom elméletének létrehozása. „Valójában ez az elmélet Parvustól és Trockijtól származik." 1931-ben ugyanettől a Sztálintól megtudjuk, hogy éppen „Parvus és Rosa Luxemburg agyalták ki a permanens forradalom utópikus és félmensevik sémáját". Trockij nem volt bűnös az elmélet létrehozásában, ő csak „felkapta" azt, majd később – Martov is ezt tette!!! Sztálint megint rajtakapták. Sztálin vajon olyan kérdésekről ír, amelyekről semmiféle elgondolása nincs, vagy talán tudatosan hamiskártyásként játszik a marxizmus alapvető kérdéseiben. A kérdés ilyen felvetése helytelen: mindkét állítás igaz. A sztálini hamisítások tudatosak, amennyiben azokat minden pillanatban személyes érdekek diktálják. Ugyanakkor félig tudatosak, amennyiben a szerző elementáris tudatlansága nem gördít akadályt elméleti önkénye elé.

De a tény tény marad. Harcban a trockizmus csempészárujával, Sztálin 1931-ben új személyes ellenségbe botlott: Rosa Luxemburgba! Egy pillanatig sem habozott pocskondiázni és megrágalmazni őt, sőt, mi több, még ahhoz sem vette a fáradságot, hogy – mielőtt a durvaság és illojalitás mammut-dózisait beadagolja – kijavítsa az öt évvel korábban ugyanerről a kérdésről mondottakat.

A permanens forradalom eszmetörténetének újabb változata mindenekelőtt ama törekvések szülötte, hogy a korábbinál pikánsabb menüt szolgáljanak fel. Semmivel sem magyarázható, hogy a teoretikus-történelmi kotyvalék csípősebb elkészítéséhez hajánál fogva Martovot is előrángatják. A permanens forradalom elméletéhez és gyakorlatához Martov változatlan ellenségességgel viszonyult, s már az akkori időkben nem egyszer rámuta-

tott, hogy Trockij forradalom-elképzeléseit a bolsevikok és a mensevikek egyformán elutasítják. Erre azonban nem érdemes több szót vesztegetni.

Eredendően sorsszerű, hogy nincs a nemzetközi proletárforradalomnak egyetlen olyan kérdése sem, amelyben Sztálin ne két, egymással tökéletesen ellentétes véleményt vallott volna. Tudjuk, hogy 1924 áprilisában *A leninizmus kérdései*-ben bizonyítja a szocializmus egy országban történő építésének lehetetlenségét. Ősszel, a könyv új kiadásában ezt a részt ama bizonyítással – azaz puszta kinyilatkoztatással – cserélte föl, amely szerint a proletariátus „képes és köteles" a szocializmust egy országban építeni.[11] A szöveg többi része változatlan maradt. A munkás-paraszt párt, a breszt-litovszki tárgyalások, az októberi forradalom irányítása tekintetében, a nemzeti kérdésben stb., stb. Sztálinnak néhány év, esetenként néhány hónap leforgása alatt egymást kizáró nézeteket sikerült megfogalmaznia. Helytelen lenne mindezt a rossz emlékezőtehetség számlájára írni. A probléma ennél bonyolultabb. Sztálin egyáltalán nem ismeri a tudományos gondolkodás módszerét, nincsenek elvi kritériumai. Az egyes kérdéseket úgy közelíti meg, mintha ezek éppen aznap keletkeztek volna és minden más problémától elkülönülten léteznének. Ítéletét az éppen aktuális, húsbavágó érdekeitől függően alakítja ki. Itt leleplezett ellentmondásai a vulgáris empirizmus bosszújának tekinthetők. Rosa Luxemburg Sztálinnál nem az elmúlt félszázad német, lengyel és nemzetközi munkásmozgalmának nézőpontjából jön számításba, hanem minden esetben új, ráadásul elszigetelt személyiségként, akivel kapcsolatban minden új helyzetben fel kell tennie önmagának a kérdést: ellenség ez, vagy barát? A „szocializmus egy országban" teoretikusának helyes ösztöne ez alkalommal azt súgta: Rosa Luxemburg szelleme kibékíthetetlenül ellenséges vele. Ettől azonban a nagy egyéniség nem szűnik meg a nemzetközi proletárforradalom zászlaja lenni.

Rosa Luxemburg 1918-ban börtönéből igen élesen, és alapvetően helytelenül bírálta a bolsevikok politikáját. Ám még e legelhibázottabb munkájában is láthatók oroszlánkörmei. Az októberi fordulat általa adott általános értékelése szerint: „Amit egy párt történelmi órákban bátorságban, tetterőben, forradalmi éleslátásban és következetességben felmutathat, azt Lenin, Trockij és elvtársaik bőven teljesítették. A bolsevikok képviselték mindazt a forradalmi becsületet és akcióképességet, ami a nyugati szociáldemokráciából hiányzott. Októberi felkelésük nemcsak az orosz forradalom tényleges megmentése, hanem a nemzetközi szocializmus becsületének helyreállítása is volt."[12]

Ez talán a centrizmus hangja?

Luxemburg a későbbi oldalakon nyersen bírálja a bolsevikok agrárpolitikáját, a nemzeti önrendelkezés jelszavát és a formális demokrácia megszüntetésének gyakorlatát. Ebben a kritikában – mely egyformán irányul Lenin és Trockij ellen – a szerző nézetei semmiféle belső ellentmondást nem mutatnak: hiszen Rosa Luxemburg képes volt felismerni, megérteni és elfogadni az árnyalatokat. Nem jutott eszébe például megvádolni engem, hogy – szolidaritást vállalva Leninnel az agrárkérdésben – megváltoztattam a parasztsággal kapcsolatos nézeteimet. Egyébként jól ismerte e nézeteket, hiszen részletesen kifejtettem azokat 1909-ben, éppen az ő lengyel lapjában . . .

Kritikáját Rosa Luxemburg a következő felszólítással fejezi be: „A bolsevikok politikájában meg kell különböztetni a lényegest a lényegtelentől, a törvényszerűt az esetlegestől. Ebben az utolsó órában, amikor döntő, végső harcok előtt állunk az egész világon, nem a taktika ilyen részletkérdése a szocializmus legfontosabb problémája, nem ez az égető kérdés, hanem a szocializmus cselekvőképessége, a tömegek forradalmi tettereje; egyáltalán: a szocializmus uralmának akarása."[13] Alapvetőnek a tömegakciók erejét tartotta, azt, hogy akarják a szocializmust. „Ebben az értelemben Lenin, Trockij és elvtársaik voltak az *elsők*, akik példát mutattak a világ proletariátusának; egészen mostanáig ők az egyetlenek, akik emelt fővel kiálthatják: 'Én mertem!'."[14]

Igen, Sztálinnak elegendő alapja van Rosa Luxemburgot gyűlölni. Ám annál felemelőbb kötelességünk megvédeni Rosa emlékét Sztálin rágalmaitól – amelyeket átvettek mindkét félteke fizetett ügynökei is –, és visszaadni a proletariátus ifjú nemzedékének ezt a gyönyörű, hősi és tragikus példát a maga nagyságában és nevelő hatású varázsában.

Jegyzetek

1. *Sztálin Művei*, 13, 90.
2. *Uo.*, 91.
3. LÖM, 14, 163.
5. Lenin: *A proletariátus és szovetségese az orosz forradalomban*, LÖM, 14, 177.
6. LÖM, 49, 20.
7. Lenin: *Üdvozlet az olasz, francia és német kommunistáknak*, LÖM, 39, 206.
8. LÖM, 41, 350–351.
9. *Sztálin Művei*, 13, 95.

10. Sztálin: *A leninizmus kérdései,* Bp: Szikra, 1949, 118.
11. Ld. *uo.*, 179.
12. Rosa Luxemburg: „Az orosz forradalom", ld. e kötetben, 15.
13. *Uo.*, 35.
14. *Uo.*

UTÓSZÓ

Magyar György

Nem túlzás azt állítani, hogy Rosa Luxemburg reneszánszát éli. A hatvanas évektől kezdve elsősorban Nyugat-Európában megnőtt az érdeklődés Luxemburg életútja, nézetei, tevékenysége iránt. Kelet-Európában – ismét – sajnálatosan elkésve fordultak felé mind a történeti-elméleti elemzésekben, mind a publicisztikai-művészi feldolgozásokban.

A hatvanas évek óta tulajdonképpen több Luxemburgot ismerhettünk meg. Az a kép, amelyet az egyes szerzők Luxemburgról rajzoltak, a szerző személyétől, politikai hátterétől, a feldolgozás céljától függően rendkívül differenciált volt. Az ábrázolások (esetenként halvány vázlatok) között találkozunk a forradalmár, sőt ultraforradalmár, de a demokrata, sőt opportunista Luxemburggal is. Rosa Luxemburg több okból is alkalmas erre a szerepre. Alkalmassá teszi vitathatatlan szocialista forradalmi elkötelezettsége, ugyanakkor teljességre törő élete, amelyből nem hiányzott a szenvedély és a mélyen emberi vonások sem.

A fellendülő Luxemburg-„üzlet" a legkülönfélébb kiadókat, sőt képes magazinokat is csatasorba állította. Sajátos terméke ennek az érdeklődésnek, hogy viszonylag sokoldalúan feltárták és publikálták pl. Luxemburg magánéletének szenzációsnak tűnő vonásait. Így különösen Leo Jogichesszel kialakult viszonyát, annak hullámzásait, szakításukat, természetesen nem hagyva ki e viszony utórezgéseit sem Luxemburg emlékeiben – és tevékenységében. Nem véletlen, hogy a róla szóló írások nem jelentéktelen része nemcsak Luxemburg tetteit, de személyiségét („pszichológiáját") is vizsgálja. Az ilyen vonatkozásokkal foglalkozó szerzők közül néhányan meglepődve fedezték föl, hogy egy forradalmárnak is van magánélete. Az is szeret, esetleg csalódik, személyes életében konfliktusokba kerül, válsághelyzetekkel kell megbirkóznia. A forradalmár elembertelenítésének egyik tipikus eszköze szenvtelen, érzéketlen „mozgalmi gépként" történő bemu-

tatása. Ezzel nyilvánvalóan nemcsak az átlagemberek nagyobb részétől sikerült elidegeníteni a forradalmár személyiségét, hanem esetenként a gondolkodó emberektől is. Nem lehet vonzó, nem serkenthet példájának követésére (vagy csak extrém típusokat) egy beprogramozott, a valóságos életen kívül maradó „forradalmár".

Ez a valóságban is megfigyelhető torzkép meglepően jól harmonizál azzal a képpel, amit a vulgáris-szektás propaganda rajzol a forradalmárról és az „igazi" forradalmi személyiségről. Tulajdonképpen ez is torzkép, bár a szándék, amely létrehozta, természetesen egyáltalán nem az. Az aszkétikus, messianisztikus vonásokkal rendelkező, sőt jellemezhető kommunisztikus felfogás mozgalmi képébe illeszkedik. Olyan forradalmár képe ez, akit a külvilágból csak a forradalom vagy a vele összefüggő közvetlen kérdések foglalkoztatnak. Ez a forradalmár „nem e világból való", abban az értelemben, hogy gondolkodását és magatartását annyira a forradalomra orientálta, hogy mellette már semmi másra nincs energiája, sem figyelme. Ez tulajdonképpen pozitív, aktív ellenpólusa a korai középkori, világtól elvonult, révült, a krisztusi megváltás útját kereső szenteknek.

Természetesen nem tagadható, hogy az aszkétikus felfogások jelentkezését az újabb időkben is megfigyelhetjük. A XX. század munkásmozgalmában sokáig érvényesült – s részben ma is érvényesülő – értékrendben élnek még maradványai az ilyen eszményeknek.

Az igazi mozgalmi eszmény a teljes ember eszménye. Az olyan forradalmár, aki nem tudja, nem akarja vagy nem meri saját életében megvalósítani ezt a teljes emberi eszményt, miközben önmagát fosztja meg valami szükségestől, akaratlanul is lefokozza az általa képviselt eszméket. S nem is csak praktikus szempontból, az „egyszerű emberre" gyakorolt hatás szempontjából, hanem általános értelemben is.

E futólagos kitérő ellenére nyilvánvaló, hogy a Luxemburg-reneszánsz döntő mozzanata Luxemburg nézeteinek és tevékenységének újrafelfedezése és vizsgálata.

A hatvanas évek Nyugat-Európájában, a megélénkült társadalmi mozgás és útkeresés élvonalába került fiatalabb nemzedék különös erővel érezte át a társadalom ellentmondásait, az élet egyre nyomasztóbb kiúttalanságát, s benne különösen saját megoldatlan jelenét és jövőjét. Tiltakozása természetes volt. De hiányzott belőle a meg- és felismerés mozzanata.

A hagyományos baloldal s a kommunista pártok csak – esetenként nagy – késéssel követték gondolkodásukban és politikai nézeteikben a végbement változásokat. A hagyományosan politizáló társadalmi csoportok és szervezetek addigi tevékenységükkel olyan helyzetet teremtettek, amely

megnehezítette számukra az új viszonyokhoz és feltételekhez való alkalmazkodást. Az ifjúság – különösen értelmiségi rétegei – érezte a kialakuló új történelmi helyzet hatását, amely benne társadalmi energiákat, a meglévő viszonyokkal való elégedetlenséget halmozott fel, majd robbantott ki. Ugyanakkor nem voltak olyan ismeretei, ideológiai kötődései, amelyek gondolkodását fékezték, mintegy előre „beprogramozták" volna. Ezért az új történelmi jelenségek, ellentmondások és azok tükröződése között jóval kisebb fáziskésés volt, mint a politikailag aktív és szervezeti előélettel és hagyománnyal rendelkező szervezetek és csoportok esetében. Igaz – s ezt bárki joggal mondhatja – ezek az áramlatok, a fentebb említett sajátosságok „eredményeként" nagyon sok át nem gondolt véleményt, nyers, kiforratlan és téves következtetést hoztak magukkal. De a helyzet ismeretében azt is mondhatjuk, hogy bizonyos fokig ez (az útkeresésből magából és a helyzet sajátosságaiból következően) természetes és egészében elkerülhetetlen jelenség.

Ebben a kialakuló, sokrétű, ellentmondásos nézetben kerülnek felszínre olyan „irányjelzők", mint pl. Herbert Marcuse – vagy a fiatal generáció olyan képviselői, mint Cohn-Bendit vagy Rudi Dutschke –, akik e bázisról kiindulva, fokozott figyelemmel fordultak olyan korábbi, történelmi félárnyékba került személyiségek felé, mint amilyen Rosa Luxemburg.

Az új tendenciák döntően baloldali jellegűek; ezen belül jórészük ultrabaloldali nézetek és szándékok formájában jelentkezik. Ezek a bal- és ultrabaloldali áramlatok, meghatározva a kommunista pártokhoz való viszonyukat, azokat általában bírálják, nem azonosulnak azokkal.

Eme álláspontok mögött az a meggyőződés húzódik meg, hogy a kommunista pártok részeivé váltak a kapitalista országok politikai rendszereinek, mintegy beépültek ezekbe a rendszerekbe. Ennek az lett az ára, hogy – egészében – a rendszer stabilizáló elemeivé váltak s megszűntek forradalmi tényezők lenni.

A kialakuló, fellendülő bal- és ultrabaloldali tendenciák óhatatlanul nem csak a kommunista mozgalmat érintő kritikai tevékenységet erősítették fel „balról", hanem fokozott figyelemmel keresték a kommunista mozgalom és a baloldal – általuk feltételezett – helyzetének történelmi előzményeit is. Az ilyen szándékok és törekvések erősítették általában a marxizmussal, de különösen annak lenini továbbfejlesztésével, az erre épülő (vagy erre hivatkozó) kelet- és nyugat-európai gyakorlattal szembeni kritikai állásfoglalást és az ilyen irányú elemzéseket. A teljes képhez hozzátartozik: jelentős részük nem Lenint utasította el általában. Sőt, gyakori az a törekvés, hogy Lenint – sokkal inkább, mint eddig – térhez és időhöz kössék;

vagy éppen rá hivatkoznak a kommunista mozgalom, a létező szocializmus országainak politikájával, gyakorlatával szemben. A Luxemburg-„reneszánsz" ennek a hullámnak része, bizonyos fokig ezzel legitimálja magát, erre hivatkozik, s érveket keres benne nézetei és céljai alátámasztására. Eközben széles körben terjednek el olyan nézetek, amelyek Luxemburgban egy nyugat-európai, a fejlett kapitalizmus viszonyaiból fogant forradalmi marxizmus képviselőjét és forrását látják – nem ritkán a Lenin által megtestesített „keleti szocializmussal" szemben. Felvetődik a kérdés: mi teszi erre a szerepre Luxemburgot alkalmassá?

Minden tájékozott megfigyelő számára axióma, hogy Luxemburg a szociáldemokrata opportunizmus éles kritikusa és a munkásmozgalom forradalmi szárnyának kiemelkedő elméleti és politikai vezetője volt. Erre tanúság élete, minden írása, minden gyakorlati lépése. De tanúsítja ezt közvetve a különböző opportunista áramlatok képviselőinek vele szemben érzett és könnyen kimutatható ellenérzése, sőt gyűlölete. Luxemburg 1919-es meggyilkoltatása szerves következménye volt (természetesen az adott történelmi körülmények között) a következetes forradalmár-életútnak. Az ellenforradalom nem egy – csupán vagy főleg az első világháború következtében – balra lendülő, a forradalmat elfogadó életet (már ez is pozitív, történelmi méltánylást érdemlő tett lenne) pusztított el, hanem egy barát és ellenség által elismert, következetes forradalmi vezetőt. A Luxemburgra való hivatkozás, nézeteinek felidézése, tekintélyének felhasználása önmagában nem bírálható. Bárki, aki Luxemburgra hivatkozik – függetlenül szándékától, idézési technikájától stb. – egy barát és ellenség által egyaránt elismert forradalmár életét tartja maga elé.

Közismert, hogy Luxemburg és a bolsevikok közötti viszonyt a szolidaritás, a forradalmi magatartás közössége, de esetenként viták is jellemezték. Luxemburg, mint a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnyának egyik vezető személyisége, s különösen mint a német és a lengyel munkásmozgalom jelentős vezetője, szövetségese és harcostársa volt a bolsevikoknak. Ismeretes példa erre: a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusán, a háború és béke problémáit előkészítő albizottságban Luxemburg csak úgy vehetett részt, hogy Lenin átengedte neki a bolsevikok képviselője számára biztosított helyet (miután a revizionisták megakadályozták, hogy a német delegáció képviseletében dolgozhasson az albizottságban). Luxemburg nyújtotta be a közismert módosítást – ami részévé lett a határozattervezetnek, majd a plenáris ülés határozattá emelte –, amelyet rajta kívül Lenin és Martov írt alá. De azok a viták is közismertek, amelyeket esetenként Leninnel és a bolsevikokkal folytatott. Pontosabban – a szélesebb mozgalmi közvéle-

mény számára – azok a bíráló megjegyzések a közismertek, amelyeket róla Lenin és más bolsevik vezetők írtak vagy mondtak. Luxemburg nézetei a maguk összefüggéseiben jóval szűkebb körben ismertek. Luxemburg politikai nézeteivel kapcsolatban reflexiókra, interpretációkra kénytelen hagyatkozni még a „szakmabeliek" jórésze is. Ezek az interpretációk, bármilyen pontosak és tisztességesek is, óhatatlanul csak töredékes képet nyújtanak a luxemburgi életműről. Tény, hogy a kommentátorok elsősorban (vagy kizárólag) az életmű számukra problematikus mozzanataihoz kapcsolódnak, hiszen politikai célzattal írnak, s az életmű egészének bemutatására – magától értetődően – nem vállalkoznak. Ez is oka annak, hogy a Luxemburg és a bolsevikok közötti nézeteltérések valóságos tartalma, jellege és súlya még a szakmai közvéleményben is félreértésekkel jelentkezik. Nyilvánvaló, ha pontos és teljes képet akarunk adni Luxemburgnak pl. a spontaneitás és tudatosság, illetve a demokrácia és szocializmus kapcsolatáról vallott nézeteiről, nem elegendő csak az őt bíráló vitairatokra támaszkodni (bármilyen helyesek és pontosak is legyenek azok), hanem meg kell teremteni Luxemburg eredeti, a maga teljességében és összefüggéseiben megvalósuló tanulmányozásának feltételeit.

Az e kötetben közreadott tanulmány, amelyet Luxemburg 1918 nyarán a börtönben írt, pontosan mutatja és tükrözi a kapcsolatoknak fentebb jelzett és jellemzett sajátosságait. Benne az elismerés és a bírálat, az egyetértés és az elhatárolódás úgy és olyan formában jelentkezik, amelyből nyilvánvaló, hogy számára a meghatározó, döntő élmény az októberi fordulat világtörténelmi jelentőségének fölismerése és az azzal való azonosulás.

A kommunista mozgalom és Luxemburg kapcsolatának megoldatlansága, pontosabban a megoldás zavarai ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy a „Luxemburg-reneszánsz" – legalábbis kialakulásakor – balos tendenciákkal kapcsolódhatott össze. A kommunista mozgalom, különösen a harmincas évek óta, nem tudott mit kezdeni Luxemburggal, különösen elméleti-politikai örökségével. Sem elutasítani nem akarta, sem integrálására nem volt képes. Az életút elutasítását lehetetlenné tette Luxemburg tevékenysége és sorsa. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt, amit Luxemburg, különösen a szocialista világforradalom szempontjából oly fontos Németországban a szocializmusért tett. Luxemburg élete – akár tudomásul akarta valaki venni, akár nem – a kommunista mozgalom, a forradalmi munkásmozgalom meghatározó része. Ez nem is képezte érdemi vita tárgyát. Luxemburg az évkönyvekben, monográfiákban, határozatokban, s nem utolsó sorban a friedrichsfeldei temetőben, a forradalmi munkásmozgalom nagy alakjai között szerepelt.

Ugyanakkor e mozgalom igyekezett úgy tenni, mintha Luxemburgnak nem lettek volna nézetei. Vagy amennyiben ezek megkerülhetetlenek voltak, túlnyomóan hibásnak ábrázoltattak. Sajátos álláspont alakult ki, amely politikai tevékenységének egyértelmű elismeréssel adózott, de azokat a nézeteket, amelyeken ez a tevékenység alapult, zömükben (esetenként döntően) hibásnak vallotta. (Gondoljunk arra, hogy a „luxemburgizmus" kifejezés hosszú ideig egy tartalmában pontosan körül nem határolt megbélyegző formula volt a kommunista mozgalomban.) Eme álláspont és gyakorlat mögött összetett okozati rendszer fedezhető fel. Ennek részletezése nélkül itt csak arra a politikai-ideológiai mozgásra utalhatunk, amely a Szovjetunióban és a kommunista mozgalomban az 1920-as évek végén és az 1930-as években végbement. Az a tény, hogy a kommunista mozgalom nem tudta integrálni a luxemburgi elméleti örökséget, több tényezőre vezethető vissza. Ezek közül itt és most kettőt említünk meg.

Nézeteinek, politikai tapasztalatainak, javaslatainak megfogalmazásakor Luxemburgot lengyelországi, de még ennél is inkább elsősorban németországi tapasztalatai vezették. Ez olyan közeg, amely nem csupán földrajzilag van nyugatabbra Oroszországnál. Ennek figyelembe vétele nélkül nem lenne érthető pl. az a jelentős szerep, amelyet Luxemburg gondolkodásában a politikai demokrácia, az állampolgári szabadság eszméje elfoglal. Nyilvánvaló, hogy ez elsősorban és döntően nem Luxemburg személyes érzékenységéből következett.

Ennek kiemelésekor természetesen azonnal el kell határolnunk magunkat egy lehetséges félreértéstől. Ez nem azt jelenti, hogy Lenin és a bolsevikok nézetei csak vagy főleg az „orosz különösséget" fejezték volna ki. Ellenkezőleg. Nyilvánvaló, hogy Lenin és a bolsevikok gondolatai a korban lehetséges teljességgel, azoknak a viszonyoknak megfelelő szinten és formában fogalmazódtak meg, amelyek az imperializmus kialakulásával kibontakoztak. Más szóval, a kapitalizmus gazdasági, társadalmi és politikai ellentmondás-rendszerének ama átalakulásával függtek össze, amelyek a XX. századi kapitalizmust megkülönböztetik a XIX. századitól. De azt se feledjük, hogy korszakos jelentőségű nézeteit Lenin túlnyomóan és elsősorban az oroszországi társadalmi és politikai viszonyok elemzése alapján, az ott szerzett tapasztalatokra építve bontotta ki, magyarázta és védte meg. 1915-ig, az imperializmus sajátosságainak általánosításáig az alapvetően új lenini stratégiai gondolatok kifejtése és interpretálása – az esetek túlnyomó részében – nem a kapitalizmus általános viszonyaira, hanem konkrét oroszországi problémáira való hivatkozással történt. – Ez az adott helyzetben

nem okozott problémát: a forradalmi mozgalom középpontjának Oroszországba történő áthelyeződésével függött össze, annak természetes következménye volt.

Korábban az 1915-ös, belső fejlődéshatárra utaltam. Itt arra gondolok, hogy az első világháború alatt bontakozott ki Leninnek az imperializmus sajátosságait és a változás társadalmi-politikai következményeit kutató tevékenysége. Igaz, a munkásmozgalomban – nem szólva a közgazdasági szaktudományról – nem Lenin nevéhez fűződik az imperializmus kutatásának megkezdése. Elegendő Hilferding: *A finánctőke* és Rosa Luxemburg: *A tőkefelhalmozás* című művére utalni, amelyek időben megelőzték Lenin munkáját. A közgazdasági elmélettörténet, ha nem is megfelelő mélységben és áttekintéssel, már feldolgozta Lenin és az őt időben megelőző kutatások kapcsolatát. A részletekben a kép még nyilván sokat fog változni. De már ma is kétségtelen, hogy Lenin műve különbözik elődeitől abban, hogy az új történelmi fejlődési szakasz kialakulásának lényeges társadalmi, politikai változásait és ezek politikai, stratégiai következményeit helyesen és pontosan rögzíti. Ezek az új felismerések teszik lehetővé számára pl. hogy az alapvető stratégiai vitákat most már ne csupán és ne elsősorban az oroszországi társadalmi-politikai viszonyok elemzéséből, hanem a kapitalizmus imperialista szakaszának új történelmi lehetőségeiből és feladataiból vezesse le és értelmezze.

Hasonló problémák jelentkeztek annak következtében is, hogy a kommunista mozgalom korai időszakában az univerzalizmus és a szektarianizmus széles körben elterjedt és érvényesült. Ez témánk szempontjából annyit jelent, hogy – egyébként érthetően, de nem helyeselhetően és igazolhatóan – a kommunista mozgalom állásfoglalásai és elemzései nem szenteltek elég figyelmet az általános, a különös és az egyes dialektikus kapcsolatának. Másképpen, az orosz forradalmat és a szocialista építés oroszországi kibontakozását elemezve, azt nem csak fő vonásaiban, de sajátosságaiban is sokáig egyetemesnek tekintették. Az általános törvényszerűségek szintjén fogalmaztak meg gyakran olyasmit is, ami pedig a különös vagy az egyes szférájában volt értelmezhető. Csak példaszerűen utalok itt a nemcsak Szovjet-Oroszországban folyt vitára: vajon a hadikommunizmus törvényszerű fejlődési szakasz-e a szocializmus építése útján. (Mint közismert, ezt a kérdést – helyesen – csak a Komintern VI. kongresszusa döntötte el 1928-ban.)

Luxemburgnak kötetünkben olvasható műve – mint már említettem – 1918-ban a börtönban született. Megírásának körülményeit és feltételezhető hatásait Warski itt közreadott tanulmánya is érinti.

A börtönből szabadulva, Rosa Luxemburg beleveti magát a forradalmi harcba. Warski arra hivatkozik, hogy Luxemburg kiszabadulása utáni nyilatkozatai, cikkei a Szovjetunióról a szabadság és demokrácia számára alapvető kérdésében immár megváltozott nézeteket tartalmaznak. Azaz, Warski értelmezése szerint, amikor Luxemburg nem elszigetelten, hanem hiteles információk alapján foglal állást, akkor nézeteit megváltoztatja – helyes álláspontra tér át. Warskinak ez az érvelése minden bizonnyal igaz, abban az értelemben, hogy Luxemburg nézetei is változtak. Bizonyos, hogy a szabadság és demokrácia korlátozásának olyan formáival szemben, amelyeket a fiatal szovjet állam alkalmazott, más konkrét esetekben és helyzetekben megértőbbnek mutatkozott.

Ennek elismerése mellett azonban utalni szükséges itt két szempontra: egyrészt azt is vizsgálni kell, hogy a Warski által kiemelt, pozitívnak tartott új nézetek milyen szinten és formában kerültek kifejezésre; másrészt,ha Luxemburg problematikus – vagy Warski által annak tartott – nézeteit megpróbáljuk beilleszteni korábban megfogalmazott gondolatai közé, akkor nyilvánvaló ezek kapcsolata egymással. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó brosúrában kifejtett nézetek nem vezethetők vissza csupán – de még elsősorban sem – a börtön elszigeteltségére. Azért sem, mert jól beleillenek Luxemburg kiforrott nézetrendszerébe és nézeteinek fejlődésébe. Luxemburg állásfoglalásaiból nyilvánvaló, hogy minden egyes alkalommal – 1918 elején és 1918 végén is – a létező és fönnmaradását is kétségessé tevő helyzetben harcoló szovjethatalom oldalán áll. S nemcsak annak általános történelmi jelentősége miatt, de azért is, mert ebben látja a németországi forradalom győzelmének egyik fontos ösztönzőjét és előmozdítóját. Ne feledjük, Luxemburg, Leninhez és másokhoz hasonlóan, a szocialista világforradalom – akár használta ezt a fogalmát tételesen, akár nem – győzelmes haladása szempontjából alapvető fontosságúnak a németországi szocialista forradalom győzelmét látta.

Végül igen fontosnak tartom, hogy Luxemburg e nézeteit soha vissza nem vonta. Ezzel az érvvel szemben hivatkozni lehetne arra, hogy az orosz forradalomról szóló brosúra Luxemburg életében nem jelent meg, tehát nem is volt mit visszavonni. Erre nézve utalhatunk arra, hogy Luxemburg konkrét megjegyzései (amelyekre Warski hivatkozik) konkrét politikai feladatokat töltenek be, s nem tartanak – nem is tarthatnak – igényt a problémakör átfogóbb (stratégiai-elvi) megközelítésére és megítélésére. E vonatkozásban, úgy vélem, perdöntő szerepe annak van, hogy Luxemburg életművébe (és politikai tevékenységét egyaránt figyelembe véve), ebbeli állásfoglalásai hogyan illeszthetők be.

„Az orosz forradalom" fogadtatását, a munkásmozgalom különböző áramlatainak a művel kapcsolatos álláspontját sok szempontból meghatározta közzétételének ideje és módja.

Luxemburg művét Paul Levi tette közzé. Levi a régi német szociáldemokrácia balszárnyáról jött a kommunista mozgalomba. Tagja volt a Spartacus-csoportnak, s személyes elvtársi kapcsolatban állt Luxemburggal. 1920–1921-ben ő volt a Német Kommunista Párt egyik legfontosabb vezetője. Mint a párt titkára, 1921-ben konfliktusba került a Komintern vezetőségével és a Komintern Németországban dolgozó megbízottaival. Közülük különösen nagy szerepet játszott a korabeli német kommunista mozgalomban és ezekben a vitákban is Karl Radek és Kun Béla. A Kommunista Internacionálé vezetői és instruktorai úgy ítélték meg a helyzetet – nem csak ebben az esetben –, hogy Németország nem csupán stratégiailag, de az adott konkrét helyzetet tekintve is érett a szocialista forradalomra. Más szóval, a szocialista forradalom aktualitását a napi aktualitás szintjén fogták fel. Ebből az állásfoglalásból logikusan következett egy egész gondolatsor. Ha a forradalom sikere döntő mértékben a forradalmi erők tevékenységétől, illetve vezetésétől függ; attól, hogy jól választják-e meg a támadás időpontját és jelszavait; jól szervezik-e meg az erőket; a kellő elszántsággal folytatják-e a forradalmi harcot – akkor nyilvánvaló, hogy a siker feltétele az elszántságban, bátorságban és az előkészítő-, szervező, vezető munkában van. A viták eredményeként, az NKP vezetői körében megmutatkozó – de nem általános – ellenállást félretolva (ez az ellenállás, sőt tiltakozás jellemezte Levi magatartását és véleményét is), Radek és Kun kierőszakolta, hogy a párt Közép-Németországban (Halle és Merseburg körzetében) fegyveres felkelést robbantson ki. A felkelés – tekintettel a kedvezőtlen körülményekre – viszonylag gyorsan vereséget szenvedett. Nyilvánvaló, hogy a felkelés előkészítése és szervezése során előfordultak olyan hibák is, amelyeket a pártvezetés követett el. A felkelés leverése után megindult – miként ez általában lenni szokott – a felelősök és a felelősség kutatása. A Komintern vezetése – Leninnel egyetértve – már hajlott arra az álláspontra, hogy a felkelés hiba volt. Ennek ellenére a vereség ódiumát – több okból is – az NKP vezetőire hárították. Ezt az is megkönnyítette, hogy a vereség után kibontakozott vitában Paul Levi nyilvánosságra hozta a Kominternvezetőivel és a németországi megbízottakkal kialakult nézeteltéréseit. A kérdés természetesen nagyon összetett. Ma már nyilvánvaló, hogy a felkelés kirobbantása megalapozatlan döntés eredménye volt. Még manapság is előfordulnak olyan vélemények, amelyek ilyen esetben sem tartják megengedhetőnek

egy adott politikai döntés bírálatát. Úgymond, ez több okból is megengedhetetlen. Így pl. azért, mert ezzel lebecsülik, sőt értelmetlenné fokozzák le azt a tömeges és egyéni hősiességet, amely egy ilyen „elvetélt" fegyveres felkelésben is megmutatkozik. Valójában ez téves magyarázat. Egy dolog a tömeges és egyéni hősiesség elismerése, és más annak az akciónak az értékelése, amelyben e hősiesség felszínre került. A két különböző kérdés a valóságban a legkülönfélébb variációkban találkozhat vagy különülhet el egymástól. Miközben elismerjük a tömegek forradalmi tetteit, nem szabad automatikusan helyeselni azokat a célokat és tevékenységet, amelyben ezek felszínre kerülnek. Igazi forradalmi szándék és lelkesedés is kerülhet olyan helyzetbe – nem is olyan ritkán –, hogy nem egyenértékű célokért folyó harcban őrlődik föl. Egyénileg sok mindent meg lehet érteni Levi álláspontjában, s azt is, hogy a vereség után folytatta a vitát. Nem véletlen, hogy Lenin ezekben a vitákban a lényeget illetően Levi és követői álláspontjával értett egyet, azaz a felkelést elsietettnek tartotta. De ugyanakkor bírálta és elítélte Levit a vita folytatásáért és nyilvánosságáért. Ezt a párt, a mozgalom érdekeivel és belső fegyelmével szembenállónak tartotta.

Azzal, hogy Levit kizárták a pártból, a vita nem fejeződött be, sőt még inkább elmérgesedett. E vitának lett egyik epizódja Rosa Luxemburg érintett tanulmányának közzététele.

Válogatásunk tartalmazza Clara Zetkin és Adolf Warski ama nyilatkozatát, amelyben elhatárolják magukat a tanulmány közzétételétől és mintegy előkészítik Warski és Lukács György későbbi tanulmányait. Ezek az írások igyekeztek megadni Luxemburg nézeteinek korabeli kritikáját, megalapozva ezzel olyasmit is, amit a szerzők tudatosan nem akartak képviselni.

Nem véletlen, hogy Zetkin, Warskival együtt, aláírta az említett nyilatkozatot. Nem tudhatjuk, hogy ez mennyiben történt saját kezdeményezésükből. De a körülményeket ismerve, ezt sem lehet kizártnak tartani. Zetkin állásfoglalásának mindenesetre volt jelentősége, mert ő a felkelést megelőző vitában alapjában egyetértett Levi álláspontjával. A felkelés vérese után pedig a lényegi kérdésekben hozzá hasonlóan foglalt állást, anélkül, hogy követte volna őt lépéseiben. Jellemzően tükrözi ezt a helyzetet a körülmény: Lenin maga fontosnak tartotta, hogy Zetkinnel elfogadtassa a kialalkult helyzetet (illetve Zetkint a Komintern és a német párt vezetőivel).

Warski és Lukács bírálata (nem feledkezve meg az elismerés hangsúlyozásáról) azokra a kérdésekre koncentrál, amelyeket akkor döntőnek tartottak a kommunista mozgalom számára. Pontosabban, olyan luxemburgi nézetekre, amelyeknek elterjedésétől vagy megmaradásától a kommunista moz-

galom születő identitását féltették (hogy ezzel az anakronisztikus, mert nem korabeli fogalommal jellemezzük a helyzetet).

Ugyanakkor, véleményünk szerint, a két kritikus nem szentel elegendő figyelmet olyan fejtegetéseknek, amelyekben Luxemburg, korábbi nézeteinek bázisán, félreérti Október döntő fontosságú vonásait. Olyan kérdésekben is bírálja Októbert, amelyek – éppen az új történelmi korszak forradalmi stratégiája szempontjából – alapvető fontosságúak; ez azt mutatja, hogy itt Luxemburg, minden jelentős forradalmi érdeme és meggyőződése ellenére, nem látott helyesen. A nemzeti és az agrárkérdés lebecsülése, pontosabban a bennük rejlő demokratikus forradalmi energiák és a szocialista forradalmi fejlődés lehetséges összekapcsolásának alábecsülése nemcsak Luxemburgot jellemezte. Hozzá hasonlóan, a szociáldemokrácia forradalmi balszárnyának (és természetesen más áramlatainak) sok vezetője osztozott ebben vele.

A demokratikus forradalmi folyamatok, különösen az agrár- és a nemzeti kérdés forradalmi szerepe különösen nyilvánvalóvá vált az októberi forradalomban. Mint tudjuk, az 1917-es októberi szocialista forradalmat csak úgy lehet megérteni, ha felismerjük a különböző jellegű forradalmi folyamatok szoros kapcsolatát. Ez nem véletlen jelenség, hanem az objektív folyamatok kifejezése. Ezt a sajátos kapcsolatot nevezhetjük a forradalom komplexitásának. (Közismert Lenin 1915-ös megjegyzése: „. . . tiszta szocialista forradalom pedig nincs. Aki erre vár, az sohasem fogja azt megérni.")

Az októberi forradalom komplex jellege azt jelenti, hogy 1917 októberében, a győzelmes szocialista forradalom folyamatában, annak részeként, azt elősegítve és erősítve, megoldódtak olyan polgári demokratikus forradalmi feladatok is, amelyek az oroszországi dolgozó tömegek figyelmének és törekvéseinek középpontjában álltak. Az elemzés e feladatok közül elsősorban a nemzeti és az agrárkérdés megoldására szokott utalni. S valóban, e két feladat, amely egy sor vonatkozásban össze is kapcsolódott, mozgásban tartotta Oroszország forradalmi tömegeit. Az agrárkérdés megoldása, a feudális maradványokat megtestesítő úri-nemesi birtokok és a velük szoros kapcsolatban álló politikai-hatalmi és gazdasági-pénzügyi pozíciók széttörése, a forradalmi fejlődés korai szakaszától kezdve a mozgalom alapvető kérdése volt Oroszországban. Ez valamilyen formában az egész parasztságot érintette, s felsorakoztatta a társadalmi-politikai küzdelemben. Ugyanakkor a cári rendszer, s az általa megtestesített osztályok és rétegek uralma a nemzetiségek millióinak elnyomásán alapult: az oroszországi nemzetiségek a forradalomtól felszabadulásukat várták.

Oroszországban e két döntő kérdés mellett, különösen 1917 februárja

után, egyre fontosabbá, a tömeges elégedetlenség legfőbb forrásává és kifejezőjévé vált a háború folytatása elleni harc. Ha ennek méretei sokat változnak is február és október között, mégis nyilvánvaló, hogy a háború folytatásának elutasítása, a békéért folytatott küzdelem egyre inkább átfogta a dolgozó tömegeket. A háború elleni harc össznépi forradalmi harccá fejlődött. Ezeknek a polgári demokratikus feladatoknak a megoldása Oroszországban csakis a proletariátus és pártja által vezetett forradalomban volt lehetséges. Az orosz burzsoázia és a kispolgári demokráciai pártjai képtelenek voltak felemelkedni a forradalmi feladatok szintjére. Nyilvánvaló, hogy ebben elsősorban az orosz burzsoázia és a kispolgári demokrácia társadalmi gyengesége, politikai tapasztalansága, politikai illúziói, nacionalizmusa stb. játszott fontos szerepet. De túl a konkrét oroszországi viszonyokon, a burzsoázia korabeli társadalmi-politikai arculatát is kifejezte ez a konkrét helyzet. Oroszországban, az adott feltételek között, csak a szocialista proletariátus tetőzhette be a burzsoá demokratikus fejlődést. Ezt nem érti vagy nem akarja megérteni Október sok akkori és mai kritikusa. Igen sok írásban visszatérő gondolat, hogy Október győzelme a szocializmus győzelme ugyan, de ugyanakkor a demokrácia veresége. Leghangosabban képviselte ezt az álláspontot emlékirataiban Kerenszkij. Ez a valóságos viszonyok és folyamatok nyílt meghamisítása, de legalábbis félreértése: a szocialista forradalom győzelme nem megsemmisítette, hanem beteljesítette a demokratikus forradalmat.

Világosan figyelemmel kísérhetjük ezt a szocialista forradalom győzelme utáni első intézkedésekből is. Ezek azt mutatják, hogy a szocialista hatalom megteremtése és kiépítése összefonódott a burzsoá demokratikus forradalmi fejlődés betetőzését biztosító döntésekkel. Már a II. szovjetkongresszus középpontba állította a földkérdés megoldását, a paraszti választói utasításoknak megfelelően. Kiadta a békéről szóló dekrétumot. 1917. november 2-án a Népbiztosok Tanácsa nyilvánosságra hozta az „Oroszország népeinek jogairól" szóló állásfoglalást, amely nyílt szakítást jelentett a nagyorosz nagyhatalmi-soviniszta elnyomás politikájával.

Az októberi forradalomnak ezt a fontos sajátosságát jól tükrözi a hatalom megosztásának problémája körül folyó vita a bolsevik pártban. A párt többsége, Leninnel az élen, ragaszkodott a szovjethatalomhoz, ami az ismert politikai körülmények következtében az egyetlen lehetséges formája volt a győztes forradalom hatalmának. De a szovjethatalom pl. a II. kongresszus összetételében is magán hordta ezt a komplex jelleget. A párt nem zárkózott el attól sem, hogy a kormány összetétele tükrözze a forradalom e szakaszának sajátosságát. Az OK(b)P KB 1917. november 2-i határo-

zata nem véletlenül utalt a bolsevikok kezdeményezésére, amellyel a II. szovjetkongresszuson be akarták vonni a kormányba a baloldali eszereket. Ugyanez a határozat, amely egyrészt elutasítja Kamenyev és Zinovjev kísérletét, hogy a szovjetek kisebbségének rendeljék alá bolsevik többségét, ismételten kijelenti: „A KB leszögezi, hogy senkit sem zárt ki a II. Összoroszországi Szovjetkongresszusról, és most is teljes mértékben kész visszafogadni az eltávozottakat, és a velük alkotott koalíciót elismeri a Szovjetek keretein belül, hogy tehát szemenszedett hazugság az olyan beszéd, amely szerint a bolsevikok senkivel sem akarják megosztani a hatalmat". (*Az SZKP kongresszusainak stb. határozatai*, Bp: Szikra, 1954, 467.) Mondhatnánk, ebben a komplex jellegben és összekapcsolásban nem sok új elem van. Hiszen – hogy ne menjünk messzebb vissza az időben – az Áprilisi Tézisekben megfogalmazott politikai koncepció is úgy akart a szocialista hatalomhoz eljutni, hogy a permanens forradalom folyamatát kibontva nőjön át a kettős hatalom kizárólagos szovjethatalommá (ha nem is rögtön a bolsevik vezetéssel), majd tovább a következetes demokratikus forradalmi fejlődés útján szocialista forradalommá. Valójában e koncepciók között sok a hasonlóság.

De ne feledjük el a különbségeket sem, hiszen azok is eléggé jelentősek. A részletesebb elemzés helyett talán elég lesz utalni arra az ismert különbségre, hogy a kettős hatalom viszonyainak és lehetőségeinek érvényesítésére épült koncepció a forradalom békés fejlődési útját jelentette, a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúráján keresztül és annak segítségével. A kettős hatalom megszűnése (1917 júliusa) után pedig a fegyveres felkeléssel megteremthető proletárdiktatúrát. Ebben a vonatkozásban tehát a különbség meglehetősen nagy. De a nagy eltérés ellenére, témánk szempontjából most mégis a közös sajátosságot kell hangsúlyoznunk. Hiszen a szocialista forradalom, a szocialista és demokratikus forradalmi folyamat összekapcsolásának formái jelentősen változnak az objektív helyzet változásának függvényében. De nem változik a különböző módon megoldani szándékozott feladatok közös jellege. Ez azt mutatja, hogy itt mélyebb, részben egyetemes, részben Oroszország helyzetében megmutatkozó politikai összefüggésekről van szó. Mielőtt ezek néhány fontosnak vélt oldalára rámutatnék, néhány vonással fel kell vázolni a bolsevikok 1917 júliusa és novembere közötti politikáját.

A bolsevikok politikai tevékenységének elemzése azt mutatja, hogy a fent említett összefüggéseket és lehetőségeket messzemenően felismerték és alkalmazták. A VI. pártkongresszus után a bolsevikok ellenfelei a szocialista forradalom közvetlen, fegyveres felkelés útján történő megvalósítását déli-

bábos képzelgésnek tekintették. Az Október előtti Oroszországban a különböző politikai irányzatok, Lenint és a bolsevikokat bírálva, azt hirdették, hogy a bolsevikok stratégiai vonala törvényszerűen elszigetelődésükhöz és előbb vagy utóbb mindenképpen vereségükhöz fog vezetni. De a kritikusok, s közöttük az eszerek és a mensevikek, ismét dogmatikusnak bizonyultak.

Lenin és a bolsevikok a mensevikekkel és más bírálókkal vitatkozva, nem ott veszik fel a harcot, hogy a szocialista forradalomnak a marxista ideológiában eddig kialakult és uralkodó általános típusa és mintája szerint mi vár a bolsevikokra. Lenin nem absztraktan, a történetfilozófiai általánosság szintjén elemezte ezeket a kérdéseket. Mindig azt vizsgálta, hogy az adott oroszországi, forradalmi viszonyok között mi elé mennek a bolsevikok, a szocialista forradalomra milyen konkrét feladatok várnak stb. E megjegyzésnek nem célja a történetfilozófia és a történetfilozófiai elemzés általános jelentőségét kérdésessé tenni. Közismert, hogy ennek Lenin is igen nagy jelentőséget tulajdonított. De most – témánk szempontjából – éppen az a konkrét megközelítés és vizsgálódás a lényeges és alapvető, amely Lenin politikai gondolkodását jellemezte. Ne feledjük, éppen Lenin, s nem véletlenül ő írta: „a marxizmus lényege a konkrét helyzet konkrét elemzése". A feltételek és lehetőségek számbavétele azt a felismerést erősítette meg, hogy 1917 júliusa után a célul tűzött szocialista forradalom csak a demokratikus forradalmi követelések fenntartásán, mozgósító és közvetlen akciókra felhívó jelszóként való megfogalmazásán, s nem utolsó sorban megvalósításán keresztül lehetséges. Nem véletlenül írta: „Oroszország lakosságának kispolgári tömegei számára a legfontosabb kérdés most a nemzeti és agrárkérdés. Ez vitathatatlan . . . Mögötte van a proletariátus, mögötte a nép többsége. Csak a proletariátus képes mindkét kérdésben olyan határozott, valóban 'forradalmi demokratikus' politikát folytatni, amely a proletár államhatalom számára nemcsak a lakosság többségének azonnali támogatását, hanem a tömegek forradalmi lelkesedésének robbanásszerű kitörését is biztosítaná . . ." (Lenin *Művei*, 26, Bp.: Szikra, 1952, 84.)

Lenin és a bolsevikok szerint e teljesség, a szocialista forradalmi feladatok ilyen felfogása sajátos forradalmi helyzetet jelent Oroszországban. Olyan erőforrás ez, amelyre korábban a marxizmus teoretikusai nem számíthattak. Az ezt kiegészítő békeagitáció olyan erőt jelentett a bolsevikok számára, amely lehetővé tette győzelmüket. „A proletariátus ebben a kérdésben (ti. a béke kérdésében – M. GY.) igazán az egész nemzetnek, valamennyi osztály minden egészséges gondolkodású és becsületes emberé-

nek, a kispolgárság óriási többségének képviselőjeként lép fel . . .” (Lenin *Művei*, 26, 85.) Az ilyen politika azt jelentette, hogy „. . . ha a bolsevikok azonnal felajánlják a demokratikus békét, azonnal átadják a földet a parasztoknak, visszaállítják a Kerenszkij által szétvert demokratikus intézményeket és lábbal tiport szabadságjogokat, olyan kormányt fognak alakítani, melyet senki sem dönt meg.”. (Lenin *Művei*, 26, 1.)

Ismételten hangsúlyoznunk kell: ez már nem a forradalmi fejlődés békés útjának programja. S a fentebbi idézetek (amelyek számát tetszés szerint szaporíthatnánk) nem a forradalom békés útjának az új körülmények közötti fejlődését átmenetileg lehetetlenné tevő Kornyilov-puccsal kapcsolatosak. (Erre az eseményre ebben az összefüggésben nem térhetünk ki.)

A bolsevikok politikai tevékenységével kapcsolatban még a következőkre kell felhívnunk a figyelmet. Nagyon fontos felismernünk, hogy a bolsevikok Október előtt nem teoretizálták a demokratikus és a szocialista forradalom feladatainak összekapcsolásáról, hanem gyakorlati politikai tevékenységükben, a politikai szükségletből és lehetőségből kiindulva, összekapcsolták ezeket. A demokratikus célok a bolsevikok számára, a forradalom fejlődésének ebben a szakaszában, nem általános, távolabbi jövőben realizálható követeléseket vagy agitációs és propaganda-jelszavakat, hanem konkrét politikai programot jelentettek. A bolsevikok a szocialista hatalom kivívásához és megtartásához a burzsoá demokratikus forradalmi folyamatok befejezésének szándékával közeledtek, kifejtve, hogy a burzsoá demokratikus feladatokat csak a proletár szocialista forradalomban lehet megvalósítani. A tények és törekvések elemzése során Lenin írásaiban, nézeteiben kimutatható: ahogyan közeledik a párt az Októberi Forradalomhoz, a fegyveres felkeléshez, úgy a „komplex” jellegnek, a szocialista és demokratikus feladatok együttes megoldásának hangsúlyozása a szocialista forradalom érdekében és keretei között nemhogy csökkenne, hanem ellenkezőleg, elmélyül és fokozódik. Az orosz forradalomban a burzsoá és kispolgári demokrata erőkben rejlő nagy (korabeli) forradalmi energiákat, de ugyanakkor a megmutatkozó ingadozást és felemásságot aknázta ki zseniális felismeréssel Lenin és általában a bolsevik párt. De a dolog lényege itt valóban lényegesen több, mint egy adott, pillanatnyi történelmi lehetőség zseniális kihasználása. Amikor Lenin ezeket a gondolatokat felvetette, elsősorban nem zseniális taktikusként lépett fel (persze akként is), hanem zseniális stratégaként. A fentebb elemzett következtetések elsősorban nem pragmatikus következtetések eredményei, hanem az imperialista korszakban sorra kerülő szocialista forradal-

mak koncepciójából általában és az Oroszországban realizálódó szocialista forradalom alapvető lehetőségeiből és problémáiból következnek. (Ezért is érzem túl szűknek Lukács György Luxemburg e művének bírálatakor megfogalmazott nézetét. Lukács, noha elismerően méltatja Lenin és a bolsevikok teljesítményét az agrár- és a nemzeti kérdésben, ezt túlnyomóan taktikai megfontolásokkal teszi, illetve magyarázza).

A szocialista és a demokratikus forradalmi folyamatok összefüggéseinek felismerése, pontosabban a közöttük kialakult valóságos kapcsolat, szorosan kötődött az oroszországi viszonyokhoz, de lényegében a XX. század elejére (s magára a XX. századra) létrejött általános viszonyokból fakadt. Ez a felismerés – sajnálatos módon – sokáig nem került a történeti-elméleti elemzés homlokterébe. Maga a szovjet történetírás és a kommunista világmozgalom is tudatában volt a kérdés jelentőségének, mégsem vonta le sem önmaga, sem általában a kommunista mozgalom számára a megfelelő politikai következtetéseket; (legalábbis 1935-ig nem). Még ezután sem kapcsolták azonban össze az új stratégiai gondolatokat – legalábbis hangsúlyosan és a nyilvánosság előtt nem – az októberi forradalom e lényeges vonásával. V. M. Molotov, aki akkor már a szovjet vezetés első vonalához tartozott, 1927-ben, az októberi forradalom 10. évfordulójára írott egyik cikkében megjegyezte, hogy az októberi forradalom falun, a szorosan vett agrárviszonyok tekintetében burzsoá demokratikus feladatokat valósított meg. Ez a kijelentése nagy konsternációt keltett. Sokan, a legkülönbözőbb fórumokon és formában vitatták, illetve tiltakoztak ellene. Olyan helyzet alakult ki, amelyben maga Sztálin kényszerült arra, hogy személyesen és hivatali tekintélyével védje meg Molotovot, egyben igazolva és kifejtve elemzését. Sztálin és Molotov későbbi életútja nem gátolhat meg bennünket abban, hogy elismerjük: az adott kérdésben igazuk volt. Olyan lényeges és alapvető stratégiai tanulságra és összefüggésre utalunk itt, amelynek jelentősége akkorra már – nem kis mértékben Sztálin és Molotov nézetei és személyes tevékenysége következtében – egyre inkább elfeledetté vált.

Ha közelebb akarunk jutni Luxemburgnak az októberi forradalommal kapcsolatos kritikájához, pontosabban e kritika vitás motívumaihoz és mozzanataihoz, néhány szót kell ejtenünk az októberi forradalom e sajátosságáról, Lenin és a bolsevikok ezzel kapcsolatos nézeteinek kialakulásáról és hátteréről. E vonatkozásban valójában a kapitalizmus imperialista szakaszának új történelmi lehetőségeiről és stratégiai követelményeiről, és – legalábbis ami az alapvető összefüggéseket illeti – a forradalmi lehetőségek típusát tekintve nemcsak a XX. század elejének, hanem a XX. század egész eddigi

történeti-politikai fejlődésének alapvető összefüggéseiről van szó. Talán nem szükségtelen megemlíteni, hogy e vonatkozásban természetesen nem a részletekbeni hasonlóságra és azonosságra, hanem a lehetőségek és a feladatok típusának hasonlóságára gondolunk. Más szóval, a konkrét feltételek és lehetőségek – mint mindig a történelem folyamán – jelentős mértékben változtak. De bizonyos – az alábbiakban még részletesebben elemzendő – vonatkozásban hasonló összefüggések, helyzetek, feladatok, tehát lényegében típus-azonosság mutatható ki. Oroszországnak a viszonylagos elmaradottság körülményei, a cári önkényuralom létezése és tevékenysége stb. által meghatározott konkrét társadalmi viszonyai jelentősen különböztek a technikailag, társadalmilag, politikailag fejlettebb vezető tőkés országokéitól. De mégis, ezek a sajátos oroszországi viszonyok, típusukat tekintve, olyan kapcsolat- és feltételrendszert fognak össze, amely a konkrét formák – esetenkénti lényeges – különbözősége ellenére, meghatározták a kor általános viszonyait.

A következőkben, ha röviden is, ki kell térnünk a kapitalizmus ellentmondásrendszerének ama változásaira, amelyek az imperializmus kialakulásával a tőkés világrendszert egészében jellemzik: a kapitalizmus imperialista szakaszában a tőkés társadalom lényeges ellentmondásai kiéleződnek és kiszélesednek.

Ezzel kapcsolatban elsőnek a munka és tőke közötti ellentmondás néhány új vonására kell utalni. A klasszikus kapitalizmus időszakában a tőkés-bérmunkás ellentét túlnyomórészt európai, s ezen belül is elsősorban nyugat- és közép-európai jelenség volt. A kapitalizmus imperialista szakaszában az egyik legfontosabb változás, hogy a kapitalizmus európai jelenségből világjelenséggé válik: a tőkés-bérmunkás ellentét, amely korábban döntően Európában, a kor színvonalának megfelelően fejlett kapitalista struktúrákban jelentkezett, most egyre inkább átfogja az egész világot. Ez a kapitalista gazdaság regionális-földrajzi expanziójának következménye.

A kapitalista struktúra világméretű elterjedése differenciált hatással volt a tőkés társadalom viszonyaira, így a burzsoázia és a proletariátus ellentmondására is. Miközben a gyarmatosító országok munkásosztálya haszonélvezőjévé vált a kiszélesedő kizsákmányolásnak, ez hatott a politikai mozgalmak fejlődésére is. A munkásarisztokrácia közismert kialakulása és ennek következményei mutatják ezt a változást. Egészében azonban a kapitalizmus elterjedése potenciálisan fokozta mind a tőkés-bérmunkás ellentét érvényességét, mind a kapitalizmus bizonytalansági tényezőit.

Meg kell említenünk egy sajátos új jelenséget is. Az imperializmus

kialakulását, az egyik legdöntőbb új elemként, a monopolista burzsoázia létrejötte és központi gazdasági, társadalmi, politikai helyzete jellemzi. A monopolista burzsoáziának a hatalommal való összefonódása az imperializmus időszakának egyik legdöntőbb mozzanata. Amellett, hogy ez a kapitalista társadalom valamennyi lényeges viszonylatában fontos szerepet játszik, van egy figyelmen kívül nem hagyható politikai hatása is. Ez a hatás legnyilvánvalóbban a burzsoá demokrácia szűkülésének, szűkítésének tendenciájában került felszínre. A munkásosztályt saját reális érdekei szembeállították az ilyen tendenciák érvényesülésével: bár alapvető érdekeinek érvényesülését ez közvetlenül nem befolyásolta, de közvetve nem választható el attól. Más szóval, a munkásosztály és a burzsoázia közötti hagyományos, szocialista jellegű ellentmondás kiegészül egy burzsoá demokratikus ellentmondással is.

Ugyancsak fontos új mozzanatok mutatkoztak a burzsoázián belüli ellentmondások alakulásában. Az imperializmus viszonyai között ez az ellentmondás több vonatkozásban is változik, s elsősorban a monopolista és nem-monopolista burzsoázia közötti ellentmondás formájában stabilizálódik, amely a burzsoázián belül tartósabb és állandóbb „frontokat" teremt, mint korábban bármikor. Másrészt, a monopolista és a nem-monopolista burzsoázia anyagi-gazdasági szempontból is jellegzetes különbségeket mutat. Az ilyen alapokon kibontakozó küzdelemben, érthető módon, a nem-monopolista burzsoázia számára a demokrácia lesz az egyik legfontosabb legitimációs eszközzé. A nem-monopolista burzsoázia úgy érvényesítheti saját érdekeit, hogy egyben a társadalom szélesebb rétegeinek demokratikus szándékait és ilyen irányú érdekeit is kifejezheti.

Jelentős változáson megy keresztül a gyarmati ellentmondás is. A tőkekivitel tömegessé válásának segítségével az imperializmus kialakulása, a gyarmatok gazdasági-társadalmi struktúrájának és így kizsákmányolásának is új viszonyait és körülményeit teremti meg. Az a tény, hogy a gyarmatok egyre inkább beépülnek a tőkés újratermelés rendjébe, fontos strukturális és politikai változásokat is megalapoz: ennek következtében (s vele összefüggésben) jön létre a gyarmati burzsoázia és proletariátus, amely megerősödve és növekedve, részesévé válik a gyarmatokon folyó politikai küzdelemnek, szereplője és egészében meghatározója lesz a gyarmati függetlenségi mozgalomnak. Az új társadalmi-történeti erők megjelenése és szerepük növekedése a gyarmatok és az úgynevezett „anyaországok" közötti ellentétet nemzeti-demokratikus ellentmondássá fejleszti. A nemzeti-demokratikus jelleg a társadalmi ellentmondások már önmagában is sajátos, komplex érvényesülését mutatja.

Szándékosan nem szólunk részletesen olyan, egyébként jelentős tényezőkről, mint pl. hogy a szocialista típusú ellentmondások kiéleződése Nyugat-Európában egy időben és gyakran együtt jelentkezik a kelet-európai – sajátos feltételek és lehetőségek között kibontakozó – demokratikus-forradalmi ellentmondások kiéleződésével stb.

Mindennek van egy, témánk szempontjából alapvető történelmi-politikai következménye: az imperializmus kialakulásával törvényszerűen kerülnek egyszerre s egymás mellett napirendre a burzsoá demokratikus és szocialista ellentmondások. Ez a komplexitás (együttesség, egyidejűség) az adott „világot" alapjában átfogó ellentmondás formájában kerül napirendre. E különböző jellegű ellentmondásoknak közös támadáspontja van: a monopolista burzsoázia.

Mindez tehát a demokratikus és a szocialista forradalmi folyamatok objektív egybeesését, közel kerülését, végső fokon összekapcsolódásuknak lehetőségét nyitja meg. Ez az imperializmus kialakulásának legfőbb politikai sajátossága és új nagy lehetősége, s végső soron ez a XX. század társadalmi-politikai küzdelmeinek „titka".

A nemzetközi munkásmozgalom fő irányzatainak differenciálódása a XX. század elején (és később is) e problémakör körül bontakozott ki. Attól függően, ki hogyan ismeri föl és miként reflektálja a fent jelzett egybeesést, illetve összekapcsolódási lehetőséget, különböző, esetenként lényegesen eltérő álláspontok alakulhatnak ki. Ezzel összefüggésben jellemezhetjük a nemzetközi munkásmozgalom alapvető áramlatait e század elején is. Pl. Bernstein nézeteiben kimutatható az új történelmi kapcsolódások felismerése, vagy legalábbis megsejtése. (Ebben például túlhaladta nem egy olyan kritikusát, akinek egyébként vele szemben a forradalmi örökség és feladatok vállalása tekintetében igaza volt.) Azonban ebből a maga opportunista nézetrendszerének megfelelő következtetéseket vont le. Bár kimutatható nála a demokratikus és szocialista feladatok összekapcsolódásának felismerése, politikai nézeteiben ezt úgy „oldja meg", hogy a szocialista feladatokat a burzsoá demokratikus lehetőségek és feladatok alá rendeli, döntőnek és meghatározónak az utóbbiakat tartja. Ezekből (és a tőkés rendszer szerves fejlődéséből) vezeti le az – általa egyébként eltorzított – szocialista végcélt.

Gyökeresen eltérő magatartást és álláspontot figyelhetünk meg Leninnél. Lenin kezdetben Oroszország történelmi viszonyain keresztül, majd az imperializmus általános természetét vizsgálva, politikai-stratégiai gondolkodásának középpontjába állította a demokratikus és szocialista forradalmi

feladatokat. Ezeket azonban nem opportunista, hanem forradalmi módon kapcsolta össze. Számára nyilvánvaló volt, hogy az adott ellentmondásrendszer megoldása csak úgy lehetséges, ha a történelmi-politikai tevékenység középpontjába a szocialista forradalmi átalakulásért folytatott harcot állítják, s ennek történelmileg alárendelve, ehhez valamilyen konkrét formában kapcsolódva oldják meg a demokratikus feladatokat.

Ebben az összefüggésben értelmezhetők és helyezhetők el Luxemburg ilyen irányú és tartalmú nézetei, bíráló megjegyzései is. Mint már annyiszor leszögeztük, Luxemburg forradalmár volt: ezért számára nem volt kétséges, hogy a szocialista forradalom oldalán kell állnia. Azt sem mondhatjuk, hogy a szocialista forradalom igenlése mellett nem vette észre a demokratikus-forradalmi lehetőségeket, illetve a kiéleződő ellentmondásokat. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy szocialista elkötelezettsége és a demokratikus ellentmondások felismerése ellenére, nem volt képes ezek lenini módon, megfelelő gondolkodói szinten történő elemzésére. Egyáltalán nem negligálta e kérdéseket. Ennek véleményem szerint – csak tézisszerűen rögzítve – három lényegi oka van. Luxemburg sok mindent pontosan, jól látott az imperializmus kialakulásával és sajátosságaival kapcsolatban. Eközben azonban több vonatkozásban leegyszerűsítette a problémákat. Úgy gondolta, hogy még az új körülmények között is csak a szocialista erők lehetnek igazán forradalmiak. A burzsoá demokratikus forradalmi tendenciákban akkor és annyiban látott jelentős tényezőt, ha és amennyiben részévé válnak a szocialista ellentmondásoknak: következésképpen nem jutott el a demokratikus és a szocialista forradalmi ellentmondások összekapcsolódása történelmi lehetőségeinek felismeréséhez. Mintegy Bernstein antipólusaként, a demokratikus ellentmondásokat „föloldotta" a szocialista jellegű ellentmondásokban. (Lenin, mint láttuk, ettől mentes maradt, s eljutott a kettő összekapcsolásának, összekapcsolódási lehetőségeinek felméréséig.)

Nem utolsó sorban Luxemburg – az eddigiekből logikusan következően – alábecsülte a demokratikus folyamatokban érdekelt társadalmi erők és csoportok érdekeit és forradalmi lehetőségeit. Őket nem a szocialista munkásosztállyal való kapcsolatrendszerben, hanem a kapitalizmus és a szocializmus általános kapcsolatrendszerében vizsgálta. Ezért hangoztathatta a szocializmussal szembeni „reakciós" jellegüket. Más szóval, a burzsoá és szocialista folyamatok hagyományos, a XX. században egyre inkább idejétmúló fölfogásával rokon nézeteket fejtett ki.

Rosa Luxemburg a forradalmi szocialista, kommunista mozgalom egyik legnagyobb alakja volt. Az orosz forradalomról írott összefoglalása is tanúsítja – és semmiképpen nem teszi vitássá ezt az értékelést. Mint láttuk, kritikájának saját személyiségén messze túlmutató, lényegét tekintve objektív alapjai és okai vannak. Ezek további feltárása, elemzése – ha szükséges: bírálata – nemcsak Luxemburg értékelését, történelmi helyének kijelölését szolgálja, hanem a kommunista mozgalom korábbi történetének jobb megértését, és – bár áttételesen – mai feladatainak pontosabb kijelölését is.